

D İ L E K G Ü V E N

Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve
Stratejileri Bağlamında İLETİŞİM

6-7 Eylül Olayları

DILEK GÜVEN 1969'da Braunschweig/Almanya'da doğdu. Hannover Üniversitesi'nde siyasal bilimler, sosyoloji ve sosyopsikoloji öğrenimi gördü. "İttihat ve Terakki Döneminde Türk Milliyetçiliği" başlıklı teziyle sosyoloji yüksek lisansını tamamladı. Yine Almanya'da Bochum Üniversitesi Tarih Bölümü'ne sunduğu "Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Bağlamında 6-7 Eylül 1955 Olayları" başlıklı teziyle doktor unvanını kazandı. Halen Sabancı Üniversitesi Tarih Bölümü'nde ders vermektedir.

Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005 (2 baskı)

*Nationalismus, Sozialer Wandel und Minderheiten:
Die Ausschreitungen gegen die Nichtmuslime der Türkei
(6-7 September 1955)*

İletişim Yayınları 1182 • Tarih Dizisi 40

ISBN-13: 978-975-05-0436-5

© 2006 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1-4. BASKI 2006-2010, İstanbul

5. BASKI 2012, İstanbul

EDİTÖR Kıvanç Koçak

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI 6-7 Eylül 1955, İstiklâl Caddesi (Foto Hisar)

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Mustafa Ürgen

DİZİN Hasan Deniz - Nurgül Şimşek

BASKI ve CILT Sena Ofset • SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

DİLEK GÜVEN

Cumhuriyet Dönemi
Azınlık Politikaları ve
Stratejileri Bağlamında

6-7 Eylül 1955 Olayları

*Nationalismus, Sozialer Wandel und Minderheiten:
Die Ausschreitungen gegen die Nichtmuslime
der Türkei (6./7. September 1955)*

ÇEVİREN *Bahar Şahin*

i l e t i ŝ i m

İçindekiler

KISALTMALAR	8
Önsöz	9
Giriş	11
Araştırmanın konusu ve amacı	11
Araştırma düzeyi	15
Yöntem	19
<i>Yönteme ilişkin ön düşünceler</i>	19
<i>Arşiv çalışması</i>	19
<i>Mülakatlar</i>	21
Orijinal kaynakların kullanımı	24
BİRİNCİ BÖLÜM	
6-7 Eylül Olayları'nı Yeniden Kurgulamak	25
Başlangıç aşaması	26
<i>Güvenlik güçlerinin pasifliği</i>	33
<i>Müslüman halkın şiddet olaylarına ilk tepkisi</i>	36

İzmir'deki saldırılar	39
Ankara'daki saldırılar	42
Olayların ardından hükümetin aldığı ilk önlemler	43
Hasar	48
<i>Maddi hasar</i>	48
<i>Hırsızlık</i>	52
<i>Yaralama olayları ve ölümler</i>	54
<i>Devletin tazminat ödemeleri</i>	56

İKİNCİ BÖLÜM

6-7 Eylül Olayları'nın Baş Aktörleri	69
İstanbul'daki özel mahkemeler	69
<i>Komünistlerin suçlanması</i>	73
<i>Kıbrıs Türktür Cemiyeti'nin, öğrenci birliklerinin ve sendikaların rolü</i>	75
İstanbul Ekspres gazetesi ve Milli Emniyet Hizmetleri (MAH)	92
Hükümet üyeleri	94

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

6-7 Eylül Olayları'nın Perde Arkası	103
Türk milliyetçiliği ve etnik-mezhepsel homojenleştirme politikası	103
<i>Ekonomi ve bürokrasinin Türkleştirilmesi</i>	108
<i>Dilin Türkleştirilmesi</i>	113
<i>Kültür ve eğitim kurumlarının Türkleştirilmesi</i>	115
<i>İskân politikaları</i>	117
<i>Gayrimüslimlerin askerlik hizmetine alınması (1941)</i>	133
<i>Varlık Vergisi (1942)</i>	135
<i>Çok partili sisteme geçişten sonra gayrimüslimlerin durumu</i>	146
<i>Demokrat Parti ve gayrimüslim azınlık</i>	155

6-7 Eylül olayları ve gayrimüslim azınlığın göçü.....	168
1950'li yılların politik ve sosyoekonomik koşulları çerçevesinde 6-7 Eylül Olayları.....	184
Kıbrıs sorunu ve İngiltere'nin olaylardaki payı.....	192
Sonuç.....	207
EKLER.....	213
EK 1. Tahrip edilen kiliselerin listesi.....	215
EK 2. Tahrip edilen okulların listesi.....	218
EK 3. AESF, Fahri Çoker dosyasına göre 6-7 Eylül Olayları'nın hasar endeksi.....	220
KAYNAKÇA.....	221
DİZİN.....	237

KISALTMALAR

AESF	Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Arşivi
BCA	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
CADN	Nantes Diplomatik Arşiv Merkezi
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CO	Kolonyal Ofis
DP	Demokrat Parti
FO	Dış İlişkiler Ofisi
KTC	Kıbrıs Türktür Cemiyeti
MAH	Milli Emniyet Hizmetleri
M.T.T.B.	Milli Türk Talebe Birliği
NARA	Ulusal Arşivler ve Kayıtlar İdaresi
PA AA	Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşivi
PREM	Başbakanlık Ofisi
PRO	İngiliz Devlet Arşivi
T.M.T.F.	Türkiye Milli Talebe Federasyonu
T.M.G.T.	Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı

Önsöz

6-7 Eylül 1955 olaylarına tanık olmamış bir nesile dahil olmak kuşkusuz beni bu araştırmaya yönlendiren olgulardan biriydi. Ayaklanmalarla ilgili var olan bilgi kırıntıları yaşanmış ve bize aktarılan trajediyi anlatmak ve nedenlerini anlamak için yeterli gelmiyordu. Kemalist uluslaşma projesini daha iyi değerlendirebilmek için Cumhuriyet dönemindeki tüm azınlık karşıtı politikalarının analizinin gerekli olduğu düşüncesi ise bu teze başlamamın başka bir nedeniydi.

Elinizdeki kitap 2004 yılında Almanya'nın Bochum Ruhr Üniversitesi Tarih Fakültesi tarafından kabul edilen doktora tezimin, bazı küçük düzeltmeler dışında, Almanca aslından yapılan çevirisidir.

Bu tez, birçok kişinin yol göstericiliği ve teşviki olmadan oluşamazdı. İlk başta hocam Fikret Adanır'a çok yönlü desteği ve yapıcı eleştirileri için teşekkürlerimi sunuyorum.

Sevgili arkadaş ve meslektaşlarım Christoph Ramm ve Berna Pekesen zamanlarını cömertçe tahsis ederek taslak metni okuyup değerli yönlendirmelerde bulundular – onlara şükran borçlarımı belirtmek isterim. Kitabın Tarih Vakfı'ndan çıkan 1. ve 2. baskısındaki hatalara dikkat çeken Elçin Macar'a ayrıca teşekkür ederim.

Tüm çalışma Alman araştırma kurumu (Deutsche Forschungsgemeinschaft) tarafından finanse edilmiştir.

Bu tezin araştırma ile yazılma safhasında eleştiri ve düşünceleriyle katkıda bulunan, moral destek sağlayan dostlarıma, özellikle tüm Alatlı ailesine, Ayşegül Şoran'a, Salasa'ya, Yasemin ve Nesrin Taşkiran ile Murat Gören'e müteşekkirim.

Merakla çalışmanın bitimini gözeten aileme ise her daim verdikleri destek için ne kadar teşekkür etsem azdır.

DILEK GÜVEN

Giriş

Araştırmanın konusu ve amacı

Elinizdeki çalışma, çokuluslu Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türk ulus-devletine geçiş sorunsalıyla ilgilidir. Dinsel ve dinsel olarak karışık bir nüfusa sahip olan çokuluslu Osmanlı İmparatorluğu da, 19. yüzyıldaki ulus-devlet kurma çabalarından nasibini almıştı. 18. yüzyılın yarısından 20. yüzyılın başına kadar geçen süre, Rumların, Sırların ve Bulgarların bağımsız devletlerinin kuruluşuna sahne olmuştu. Ermeniler, Kürtler ve Araplar arasında da ayrılıkçı eğilimler kendini gösteriyordu. Reform hareketi, Tanzimat'ın bütünleştirici ideolojisi, Osmanlılık, imparatorluk halklarının birbirinden farklı çıkarlarını parlamenter bir sistem çerçevesinde uzlaştırmaya çalışan denemeler olarak ele alınabilir. Sultanın tüm tebaası, ait oldukları din ya da etnik grup ne olursa olsun, bir ve tek Osmanlı devletinin yasalar önünde eşit yurttaşları olacaklardı. 1908'den sonra Jön Türkler tarafından da sürdürülen bu deneme; eski "millet sistemi"nin, demokratik meşruluğu olan ve seküler bir devletle değişimini öngörüyordu. Ancak böylesi bir deneme de Osmanlı halklarının ulusal kurtuluş hareketlerini durdurmayacaktı. Bu hareketlerin elitleri, kendileri için daha

elverişli olan eski sistemin çerçevesi içinde, uluslarının yeniden doğuşu için çalışıyorlardı.

Ancak Jön Türklerin Osmanlılık kavramının başarısızlığının önemli bir nedeni de, aslında yeni bir anayasal düzenin taşıyıcısı olarak hizmet edebilecek Müslüman bir burjuva sınıfının var olmamasındandır. Birçok etnik toplumu barındıran imparatorluk nüfusunun orta sınıf katmanları neredeyse tamamen gayrimüslimlerden oluşmuştu ve bunlar, siyasi olarak halihazırda var olan ya da oluşmak üzere olan kendi ulus-devletlerinin meseleleri üzerinde yoğunlaşmışlardı.

Geç dönem Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ulusal sorunun gelişiminde, 1913-14 yılları yeni bir dönemin başlangıcına işaret eder. 1912 yılındaki Balkan Savaşı yenilgisi, ağırlıklı olarak, halkın henüz az gelişmiş olan ulusal bilincine dayandırıldı. Bu nedenle, "ulusal ruh"un yeni bir terbiyeye tâbi tutulması zorunluydu. Bu açıdan bakıldığında, Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması da bir anlamda, yeni ulusal programı devreye sokmak için bir şans olarak görüldü. Bu çerçevede atılan önemli bir adım, Avrupalıların tüm ayrıcalıklarının (diplomatik dokunulmazlık, vergi muafiyeti, kendi postanelerine sahip olma, düşük gümrük tarife oranları) yasal zeminini oluşturan kapitülasyon sisteminin kaldırılması oldu. Ayrıca Türkçe'nin ekonomideki zorunlu dil olarak belirlenmesiyle, ağırlıklı olarak Hıristiyan olan memurların, Müslüman olanlarla değiştirilmesinin önü açılmış oldu. Böylece, savaş koşulları altında, "ulusal burjuvazinin" yaratılması için gerekli şartların yerine getirilmesi sağlanıyordu.

Çokuluslu imparatorluğun çekirdeğini oluşturan Küçük Asya'nın etnik ve demografik olarak homojenleştirilmesi ile ilgili kaygı da bununla bağlantılıydı. Başarılı bir ulus-devlet oluşturma zorunlu önkoşulu buydu. Bu bağlamda, 1915-16 yılları arasında, yüz binlerce –belki de bir milyondan fazla– insanın hayatına mal olan, Doğu Anadolu'daki "savaş bölgesi"nde yaşayan Ermeni nüfusun tamamının güneye –Suriye ve Mezopotamya'ya– sürülmesi, ya da Küçük Asya'nın Rum-Ortodoks nüfusuna karşı uygulanan iskân politikası (1912-23), asıl ola-

rak ulus-devlet ekseninde gerçekleştirilen homojenleştirme çabalarının sonuçları olarak değerlendirilmelidir.

Gayrimüslimlere ve Türk olmayan etnik gruplara karşı uygulanan ayrımcılık, 1923'te cumhuriyetin kurulmasının ardından şiddetlenerek sürdü. Her ne kadar yeni kurulan devlet, Hıristiyan azınlıkların özerklik haklarını devletler hukuku çerçevesinde güvence altına almış olsa da, 1920'li ve 1930'lu yılların hükümetleri zaman zaman açıkça asimilasyon politikaları izlemişlerdir. Şekli olarak bakıldığında yasalar karşısında tüm vatandaşların hak ve ödevleri birbirinin aynı görünse de, gündelik hayatta baskın Türk etnik kimliğine aidiyet, devletin kimlik politikasının temelini oluşturuyordu. Böylelikle, ulus inşasının, modernleşmenin ve Batılılaşmanın hızlandırılması amaçlanıyordu. Özellikle hükümetin ekonomi politikaları, açıkça Türk etnisitesinin cumhuriyetin temel taşıyıcı unsuru olarak tasarlandığını ortaya koymaktaydı. Açıkça belirli mesleklerin Türkleştirilmesini içeren ekonomik-milliyetçi bir çizgi izleniyordu: Örneğin 1930 yılında, demiryollarında çalışan gayrimüslim personel işten çıkartıldı. Yanı sıra, 1942 yılında istisnai olarak çıkarılan Varlık Vergisi ile Ermeni, Rum ve Yahudilerin ekonomide öteden beri üstlendikleri öncü role son verilmesi hedeflenmişti.

1950'ler Türkiye'sindeki ulusal-siyasi durum, 1930'lu-40'lu yılların devamı olarak görülebilir. Buradaki somut araştırma konusunu oluşturan, 1955 yılında meydana gelen "6-7 Eylül Olayları" da, ekonomik hayatın millileştirilmesi ve etnik homojenleştirme bağlamında incelenecektir.

6-7 Eylül 1955'te, İstanbul ve İzmir'de, bu kentlerde yaşayan gayrimüslimlerin mülklerine saldırılmıştı. Dönemin Başbakanı Adnan Menderes'in açıklamasına göre olayların sebebi, milliyetçi Türk basınında da ayrıntıyla haberleştirilen iki gelişmedir:

1) Sözde, Kıbrıslı Rumlar, Kıbrıs'ın Türk azınlığına karşı bir saldırı hazırlığı içindeydi. Bu duruma Hürriyet gazetesinin yazı kurulu misilleme tehdidiyle karşılık verdi ve hararetle "İstanbul'da saldırabileceğimiz yeteri kadar Rumun yaşadığını" vurguladı.

2) *Istanbul Ekspres* adlı akşam gazetesinin 6 Eylül 1955 tarihli bir haberine göre, Mustafa Kemal Atatürk'ün doğduğu Selanik'teki evde bir bomba patlamıştı.

Başbakan Menderes, bu olayın Türk halkını öfkелendirdiğini ve spontane bir biçimde Rum azınlığa saldırıldığını iddia etti. Birkaç gün sonra, hükümet açıklaması tekrar gözden geçirilerek değiştirildi; olaylar, Türk komünistleri tarafından planlanmış ve hayata geçirilmişti. Olayları, 9 Eylül 1955'te 2000'in üzerinde kişinin "komünist" görüşlerinden dolayı tutuklanması izledi. Ancak 1955'teki saldırıların gerçekte devletin yöneticileri tarafından planlandığını ve hayata geçirildiğini gösteren yeteri kadar dayanak mevcuttur.

1955 saldırıları, İstanbul'da özellikle Rum-Ortodoks bir cemaatin varlığının sona erişine işaret eder. 1955'ten sonra giderek artan sayıda Rum, Yunanistan, Avustralya ve Kanada'ya göç etmek üzere İstanbul'u terk etmiştir.

Ancak 6-7 Eylül Olayları bunların ötesinde, 1950'li yılların siyasi ve sosyoekonomik koşulları çerçevesinde ele alınmalıdır. Demokrat Parti'nin 1950'deki seçim zaferi, sadece çok partili sisteme geçişi değil, aynı zamanda Kemalist eğilimli bürokrasi elit'inin yerini, ağırlıklı olarak Anadolu'dan gelen ve o zamana kadar Ankara'daki hükümet kurumlarıyla neredeyse hiç temas olmamış kadroların alması anlamına da gelir. Bu siyasi "çevre"nin 'elit "merkez"e karşı oluşturduğu muhalefet, taşradaki çiftçi-köylü kitlelerden ve toprak sahibi gruplardan, eleştirel entelektüellerin de içinde bulunduğu kentsel nüfusu oluşturan çeşitli gruplara kadar geniş bir yelpazede, çeşitli toplumsal güçler tarafından destekleniyordu. Çevredeki yeni toplumsal grupların bu siyasi yükselişi, önceleri ekonomideki gelişmelerle de korundu. Dış ticaretteki canlanma, tarımdaki rekorluk yükselişi, kentlerdeki yüksek istihdam oranları ve GSMH'deki artış, yeni hükümetin dikkat çeken ekonomik başarılarına örnektir.

Erken '50'li yılların konjonktürel canlanma koşulları altında, gayrimüslim azınlıklarla Adnan Menderes hükümeti arasındaki ilişkinin önceleri gerginliğini yitirdiği gözlemlenebilir. Ancak uzun vadede, Türkiye'deki liberalleşmenin başka bir

boyutu olan, geleneksel Islâma ayrıcalık tanınması, oldukça ağırlıklı bir unsur olarak kendini ortaya koyar. '50'li yılların sonlarına yaklaşırken, hükümet giderek zorlaşan bir ekonomik durumla yüz yüze kalmış ve özellikle, yüksek enflasyon nedeniyle yaşam standartları düşen toplum kesimlerinin güvenini yitirmişti. Hükümetin kuşkulu yöntemler kullanarak muhalefeti susturması, toplumun “zinde güçleri” olarak tanımlanan basın, entelektüelleri ve öğrencileri de yabancılaştırmıştı. İktidar partisini zorlayan bu durum sırasında Kıbrıs sorunu da uluslararası düzeyde dikkat çeken bir anlaşmazlığa dönüşmüş ve Türkiye'nin o dönemdeki iç politikasını belirlemeye başlayan baskın bir unsur haline gelmişti. Siyasi ve ekonomik bir krizin içinde bulunan Menderes hükümeti, kamuoyunun dikkatini Kıbrıs sorununa yöneltmeye çalıştı. 6-7 Eylül Olayları, hükümetin örfi idare ilan etmesi için açıkça bir bahane de oluşturuyordu; böylelikle, siyasi olayların daha kolay kontrol edilebilmesi olanaklı hale gelmişti.

1955 Eylül'ünde gerçekleştirilen saldırılar, Türk tarih araştırmalarında bugüne dek sorunsallaştırılmamıştır. Bu nedenle, burada sunulan çalışma çerçevesinde, öncelikle olayların yeniden kurgulanması hedeflenmektedir. Her halükârda, şimdiye dek yapılan –özellikle de yayınlanmış olan– çalışmalarda, pek çok nokta açıklığa kavuşturulmamıştır. Buradan hareketle, 6-7 Eylül Olayları'nın istisnai, bir defaya mahsus bir olgu olarak anlaşılamayacağı gösterilmek istenmektedir. İstanbul'un gayrimüslim sakinlerinin kentten göç edişlerine ya da kovulmalarına işaret eden, 1955 yılının *pogrom* benzeri olayları, yapısal ve nedensel olarak sürmekte olan homojenleştirme çabalarıyla yakından bağlantılıdır ve “1908 Jön Türk devrimi” milliyetçiliğinin sürekliliği içerisinde ele alınmalıdır.

Araştırma düzeyi

İstanbul'da yaşayan gayrimüslimlere karşı 6-7 Eylül 1955'te gerçekleştirilen saldırılar, şimdiye dek tarih araştırmalarının konusu olmamıştır. Bu konuda var olan yayınlar daha çok tas-

vir düzeyindedir. Örneğin, Hulusi Dosdoğru'nun çalışması, konuyu başlığına taşıyan tek kitaptır ancak, içerik itibariyle olayların dönemin gazete haberleri temelinde anlatılmasından öteye gitmez.¹ Ayrıca yazar bu çalışmasını, ayaklanmanın iç politikadaki sonuçları –ve özellikle de halkı tahrik etme ya da “komünizm” gibi bölücü niyetler gütme gerekçeleriyle suçlanan muhalif siyasetçilerin ve yazarların tutuklanması– ile sınırlandırmıştır.

Popüler tarih dergisi *Tarih ve Toplum*'un 1986 yılında çıkan iki sayısında, 1955 olaylarıyla ilgili bir dosya yer almışsa da, bu dosya İstanbul'daki şiddet olaylarını tek yönlü bir biçimde, “Kıbrıs sorununun sonucu” olarak değerlendirmiştir.² Burada, Yunanistan'ın Kıbrıs'la ilgili “Enosis” talebi³ ve Kıbrıslı Rumların adadaki Türk azınlığa yönelik saldırıları, İstanbul'un Rum sakinlerine yapılan müdahalenin tetikçisi olarak gösterilmektedir. Sunulan belgelerde, bazı görgü tanıklarının ifadeleri hükümetin olayların hazırlanmasındaki katkısına işaret etse de, genel olarak, dış politikadaki gelişmeler nedeniyle kışkırtılmış olan halkın olayların sorumlusu olduğu tezi savunulmakta ve böylelikle Adnan Menderes'in resmî görüşü onaylanmaktadır.

Tarih ve Toplum'da yer alan oldukça dar kapsamlı bir başka yazıda, 6-7 Eylül Olayları'nın tasviri için, İstanbul'da çıkan Rumca gazeteler kaynak olarak kullanılmıştır.⁴ Yazar, iki Rum gazetesinden Türkçeye çevirdiği kısa makaleleri değerlendirerek, Rumların İstanbul'dan ayrılışlarının ardındaki nedenin 1955 saldırıları olmadığını tezini ileri sürmektedir. Her ne kadar yazarın kullandığı kaynakçanın türü, sorunun irdelenmesi için bir malzeme sunuyor olsa da; olayların mağdurların gözünden incelendiğini söylemek mümkün değildir.

---

1 Hulusi Dosdoğru, *6-7 Eylül Olayları*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1993.

2 “6-7 Eylül Olayları”, *Tarih ve Toplum*, 33 (1986), s.140-146 ve 34 (1986), s. 178-181.

3 Kıbrıs'taki Yunan-Ortodoks çoğunluğun giderek artan, “Yunan anavatanı”yla birleşme ülküsü.

4 Orhan Türker, “6-7 Eylül 1955 olaylarının İstanbul Rum basınındaki yankıları”, *Tarih ve Toplum* 177 (1998), s. 13-15.

Elbette halihazırda, Türk devleti ve gayrimüslim azınlıkların arasındaki ilişkiyi genel olarak konu edinen çalışmalar vardır. Bunlardan bir tanesi, Alexis Alexandris'in İstanbul'daki Rum azınlığın 1918-1974 yılları arasındaki siyasi, ekonomik ve kültürel yaşantısını tasvir eden incelemesidir. Yazara göre; Türk devleti, Hıristiyan azınlığın devletler arası hukuka uygun olarak güvence altına alınmış özerkliğini göz ardı ederek, İstanbul'daki Rumları asimile etmek amacındaydı. Yazarın vurguladığı bir diğer nokta, Türk-Yunan ilişkilerinde çatışmalara gebe gelişmelerin, Hıristiyan azınlığın sadakati konusunda tereddüde düşülmesindeki temel unsur olarak ortaya çıktığıdır. Kitapta, 1955 yılında meydana gelen olaylar da bu çerçevede içerisinde ayrı bölüm olarak ele alınmıştır.⁵

Faik Ökten'in, İkinci Dünya Savaşı sırasında orta sınıf gayrimüslim azınlıklardan alınan ve azınlıkların kolektif belleğinde bir facia olarak yer eden Varlık Vergisi hakkında kaleme aldığı çalışma da, bu bağlamda anılabilir.⁶ Yüksek düzeyli bir maliye memuru olarak bu özel verginin tasarlanmasına katkıda bulunan yazar, söz konusu verginin, gayri milli olarak algılanan "komprador burjuvazi"nin milli bir orta sınıf adına ihracı için geliştirilmiş etkili bir önlem olduğunu, ikna edici biçimde kanıtlar.

Ancak 6-7 Eylül Olayları, Türkiye'nin '50'li yıllardaki sosyal, siyasal ve ekonomik dönüşüm süreçleri bağlamında da incelenmelidir. Bu alandaki çalışmaların nispeten daha gelişmiş olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin, Feroz Ahmad ve Kemal H. Karpat gibi yazarlar, muhalefetteki Demokrat Parti'nin 1950'deki seçim zaferini, ülkedeki toplumsal yapıların değişim sürecine bağlamaya çalışmışlardır. Başka yazarlar, bu bağlamda, elit oluşumu ve siyasi katılım konularına odaklanmışlardır.⁷

---

5 Alexis Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations 1918-1974*, Atina, 1983, s. 256-266.

6 Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faciası*, İstanbul, 1951. [İngilizce basım: *The Tragedy of the Capital Tax*, Kent, 1987.]

7 Friedrich F. Frey, *The Turkish Political Elite*, Cambridge, 1965; Leslie L. Roos ve Noralou P. Roos, *Managers of Modernization. Organizations and Elites in Tur-*

Genel olarak DP'nin sansasyonel yükselişi, toplumsal "çevre"nin o zamana dek hâkim olan devlet sınıfı karşısındaki zaferi olarak ele alınmıştır.⁸ Yeni hükümetin başlangıçtaki ekonomik başarıları Zvi Yehuda Hershlag ve Ergun Özbudun tarafından, temelde tarımdaki makineleşme ve tarım ürünleri ihracatındaki gelişmeye dayandırılır.⁹ Her ikisi de, '50'li yıllardaki siyasi krizlerin ardında yatan nedeni, ülkenin ekonomik koşullarının giderek kötüleşmesi olarak görürler. 6-7 Eylül Olayları sırasında Kıbrıs sorununun milli siyasetin nesnesi olarak araçsallaştırılması, Menderes dönemindeki Türk dış politikasının parametrelerini, araştırmanın merkezine taşır. Buna göre, Kemal H. Karpaz, Menderes döneminin karakteristik özelliği olarak, keskin anti-komünizmi ve ABD ile mümkün merteye sıkı işbirliği içinde olma arzusunu vurgular.¹⁰ Kıbrıs'taki Yunan-Ortodoks çoğunluğun, Enosis'i anavatan Yunanistan üzerinden gerçekleştirme niyeti, 50'li yıllarda Kıbrıs meselesini Türkiye'de hâkim bir konu haline getirdi. Hüseyin Bağcı'nın çalışması, siyasi ve ekonomik bir kriz içinde bulunan Menderes hükümetinin Türk kamuoyunun dikkatini bir dış politika sorunu olan Kıbrıs'a yönlendirmeye çalıştığına dair ipuçları içerir.¹¹

Özetle şu söylenebilir ki; 1955 olaylarını Türkiye'deki iç politika gelişmeleri bağlamında ele alan çalışmaların varlığına karşın, olayların kendisi, şimdiye dek daha dar kapsamlı bir tarih yazımı araştırmasına konu edilmemiştir. Benzer biçimde,

---

key (1950-1969), Cambridge, 1971; Kemal H. Karpaz, *Social Change and Politics in Turkey. A Structural-Historical Analysis*, Leiden, 1973; Ergun Özbudun, *Social Change and Political Participation in Turkey*, Princeton, 1976.

- 8 Osmanlı-Türk tarihindeki merkez-çevre ilişkilerinin genel değerlendirmesi için bkz. Şerif Mardin, "Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?", *Daedalus* 102 (1973), no. 1, s. 169-90.
- 9 Zvi Yehuda Hershlag, *The Challenge of Growth*, Leiden 1968; Hershlag, *The Contemporary Turkish Economy*, Londra, 1988; Ergun Özbudun, *The Political Economy of Income Distribution in Turkey*, Princeton, 1980.
- 10 Kemal H. Karpaz, "Turkish Soviet Relationships", *Turkey's Foreign Policy in Transition 1950-1974*, Kemal H. Karpaz ((der.), Leiden, 1975, s. 73-105.
- 11 Hüseyin Bağcı, *Die türkische Außenpolitik während der Regierungszeit Menderes von 1950 bis 1960*, Bonn, 1988.

konuyu Türk ulusal tarihinin sürekliliği bağlamına yerleştirmeye de girişilmemiştir.

Yöntem

Yönteme ilişkin ön düşünceler

Çalışmanın genelinde, olaya dayalı tarih temelinde gerçekleştirilen yeniden-kurgu oldukça geniş yer tutmaktadır. Ancak ikinci ve üçüncü bölümlerde, olayların arkasındaki nedenler aydınlatılmaktadır. Bilinçli olarak bu yolun tercih edilmesinin nedeni, şimdiye dek 6-7 Eylül Olayları'nın tarih biliminde araştırma konusu edilmemiş olmasıdır. Saldırıları yorumlayabilmek için, her şeyden önce olayların seyrinin ve genel durumun detaylı bir sunumuna ihtiyaç vardı. Ancak bu şekilde, örneğin devlet mercilerinin saldırıların hazırlanma ve uygulama aşamalarındaki katılımına dair kanıtlar, anlaşılır biçimde tasvir edilebilirdi.

Arşiv çalışması

İlk olarak şunu ortaya koymak gerekir ki, azınlıklar sorununun Türkiye'de neredeyse hiç araştırma konusu edilmemiş olması, arşiv konusunda zorlayıcı bir unsur olarak kendini ortaya koymuştur. Bu nedenle, kullanıma hazır ikincil kaynaklar sınırlıdır. Bunun yanı sıra, 1955 olaylarının arka planını aydınlatmaya yarayacak bilgiler, muhtemelen Menderes döneminde yok edilmiş olmalıdır.

Kaynakların toplanması aşamasında, öncelikle Türkiye'deki önemli arşiv ve kütüphanelere başvuruldu ve ilk mülakatlar yapıldı (Kış 2001 / İlkbahar 2002). Beklenildiği üzere, Ankara'daki Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivi'nde ayaklanmalarla ilgili bir belgeye rastlamak mümkün olmadı. Ancak Ankara'daki Meclis Kütüphanesi'nde, Yassıada'daki¹² mahkeme tu-

---

12 Bkz. İkinci Bölüm: Hükümet üyeleri.

tanaklarına ve (1950-60 arası) konuyla ilgili parlamento tutanaklarına ulaşabildim. 1950-60 arası dönemde çıkan günlük ve haftalık Türkçe gazeteleri İstanbul'daki Atatürk Kütüphanesi'nde, İstanbul'daki Rum basınını da İstanbul Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin arşivinde inceledim. İstanbul Ticaret Odası'nın ve "Osmanlı Bankası, Bankacılık ve Finans Tarihi Araştırma ve Belgeleme Merkezi"nin arşivleri, özellikle Türkiye'deki gayrimüslimlerin ekonomik faaliyetlerine dair çeşitli kaynaklar bulundurmaktadır.

Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı'nın arşivinde bir "Fahri Çoker Dosyası" bulunması, sürpriz bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Yargıç Fahri Çoker'in Vakfa bağışladığı, İstanbul'daki davalarla¹³ ilgili pek çok belge, olaylara katılan dernekler, örgütler ve devlet mercileriyle ilgili önemli bilgiler içeriyordu.

Arşiv çalışması ve mülakatlar, 2002'nin sonbaharında Yunanistan'da (Selanik ve Atina) sürdürüldü. Yunan Dışişleri Bakanlığı'nın arşivindeki belgeler 50 yıllık bir süre için incelemeye kapatıldığından, buradaki kaynaklar bu çalışma için kullanılamadı. Yunan gazeteleri, Selanik'teki *Center for Macedonian History and Documentation*'da incelendi. "Eylül olayları" ile ilgili çeşitli kaynaklara ve saldırılarla ilgili görüşmelerin belgelerine şu arşivlerde ulaştım: Selanik'teki *Historical Archive of Hellenic Refugees*; yine Selanik'teki *Institute for Balkan Studies*; Atina'daki *Centre for Asia Minor Studies* ve yine Atina'daki *Historical Archive of Hellenic Refugees from Istanbul*. Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivi'nde saldırılarla ilgili belgenin bulunmaması, çeşitli ülkelerin diplomatlarının olaylarla ilgili raporlarının ön plana çıkmasına neden oldu. Gerçekten de Bonn/Berlin (İlkbahar 2000), Londra, Nantes ve Washington'daki (Yaz 2002) Dışişleri Bakanlıkları'nın arşivleri, 6-7 Eylül Olayları'nın hem yeniden kurgulanmasına, hem de yorumlanmasına büyük katkı sundu. Bu bağlamda, aşağıdaki arşivlerin içeriklerine bakıldı:

---

13 Bkz. İkinci Bölüm: İstanbul'daki özel mahkemeler.

- Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşivi, Berlin:
Ankara ve Atina Almanya Büyükelçiliklerinin ve İstanbul'daki Alman Konsolosluğu'nun belgeleri
- İngiliz Devlet Arşivi, Londra:
Ankara ve Atina İngiliz Büyükelçiliklerinin ve İstanbul'daki Alman Konsolosluğu'nun belgeleri
- Ulusal Arşivler ve Kayıtlar İdaresi, Washington:
Ankara ve Atina Amerikan Büyükelçiliğinin ve İstanbul'daki Amerikan Konsolosluğu'nun belgeleri
- Diplomatik Arşivler Merkezi, Nantes:
İstanbul Fransız Konsolosluğu'nun belgeleri.

Fakat olayların yeterli bir “yeniden inşa”sını sadece bu kaynaklara dayanarak gerçekleştirmek mümkün değildi. Bu nedenle, döneme tanıklık edenlerle görüşmek şarttı.

Mülakatlar

Sözlü kaynaklar sorunsalı üzerine:

Yazılı kaynaklara ulaşma zorluğu nedeniyle, sözlü tarih yöntemi, öngörülen ampirik alan araştırması için oldukça büyük önem kazandı. Bu yöntemle, görüşülen kişilerin düşünüş, davranış ve deneyimlerini ön plana çıkarmak ve öznelliklerini yeniden yapılandırmak mümkün oldu.¹⁴ Diğer yandan, sözlü tarih yönteminin çoğunlukla şüpheyle karşılandığı ve tesadüfi, tek taraflı ve nesnel olarak değerlendirildiği bilinmektedir.¹⁵

Ancak böyle bir itiraza şu nedenle karşı durmak gerekir: Sözlü tarih görüşmeleri, itiraza neden olan tüm bu özellikleri, “normal” tarihsel kaynakların büyük bir kısmıyla paylaşır.

14 Paul Thompson, *The Voice of the Past, Oral History*, Oxford 1988, s. 26; Gerhard Botz, “Oral History Wert, Probleme, Möglichkeiten der mündlichen Geschichte”, Josef Weidenholzer (yay. haz.), *Mündliche Geschichte und Arbeiterbewegung. Eine Einführung in Arbeitsweisen und Themenbereiche der Geschichte “geschichtsloser Sozialgruppen”*, Viyana 1984, s. 23-51.

15 Ronald J. Grele, Movement without Aim: “Methodological and Theoretical Problems in Oral History”, Robert Pers ve Alistair Thomson (der.), *The Oral History Reader*, Londra, 1998, s. 38-53; Waltraud Holl, “Geschichts-bewußtsein und Oral History. Geschichtsdidaktische Überlegungen”, Herwart Vorländer, *Oral History. Mündlich erfragte Geschichte*, Göttingen 1990, s. 63-83.

Yanlış hatırlama, ideolojik koşullanmalarla yorumlama, olumlama, geleneksel kaynaklarda da mevcuttur.¹⁶ Bundan dolayı, sözlü tarih yöntemi ile ulaşılan malzemeler de aynı şekilde biçimsel, dilsel, içeriksel ve ideolojik anlamda eleştirel bir yaklaşıma tâbi tutularak değerlendirilmiştir.

Yaklaşım:

Görüşülen kişiler, 6-7 Eylül Olayları'nı bizzat yaşayan, dolayısıyla görüşme döneminde 60 yaş ve üzerinde olan kimselerdi. Toplam 40 kişiyle mülakat yapıldı. Döneme tanıklık eden bu kişiler arasında bizzat saldırıların mağdurları (Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler), saldırıların hazırlanması ve uygulanmasında sorumluluğu bulunan kişiler ve sadece olayları izleyenler mevcuttu. Yukarıda belirtilen yaş faktörü dışında, mülakat yapılan kişilerin seçiminde cinsiyet ve meslek değişkeni dikkate alınmadı. Ayrıca bölgesel yığılmaların oluşmamasına dikkat edildi. Dolayısıyla, mağdurlar özellikle İstanbul'un farklı semtlerinden seçildi. Anketler, standardize edilmemiş görüşmeler şeklinde uygulandı. Bu tip görüşmelerin avantajı, anket uygulamasının sadece kabaca biçimlendirilmiş bir şema (*Leitfaden*) aracılığıyla gerçekleştiriliyor olmasıdır. Mülakatı yapan, görüşülen kişiyi daha yakından inceleyebilir; böylece, soruları formüle etmek, düzenlemek ve sonradan başka sorular sormak için kendi hareket alanını genişletir.¹⁷

İstanbul, Selanik ve Atina'daki araştırmaların hazırlık sürecinde, pek çok Türk ve Yunan bilim adamı ve resmî kurumla iletişime geçildi. Bu kişilerin her biri, alan araştırmasının öncesinde, yapılacak görüşmeler için dönemin tanıklarıyla bağlantı kurmaya hazırды. Genellikle bu kişiler, başlayacak alan araştırması için başka görüşmeciler de buluyorlardı. Mülakat-

16 Alice Hoffman, "Reliability and Validity in Oral History", David K. Dunaway ve Willa K. Baum, *Oral History. An Interdisciplinary Anthology*, Londra 1996, s. 87-94; Lutz Niethammer (yay. haz.), "Einleitung", *Lebenserfahrung und kollektives Gedächtnis. Die Praxis der "Oral History"*, Frankfurt/Main 1985, s. 10.

17 Kathryn Anderson ve Dana C. Jack, "Learning to listen: Interview Techniques and Analyses"; Robert Pers ve Alistair Thomson (der.), *The Oral History Reader*, Londra, 1998, s. 157-172.

lar, çoğunlukla tek kişilik görüşmeler şeklinde yapıldı. Ancak seyrek de olsa bazı durumlarda, örneğin “aile ziyaretlerinde” aynı anda dört kişi ile görüşüldüğü de oldu. Mülakatlar, görüşülen kişilerin evlerinde, bürolarda, ya da kafelerde olmak üzere, çeşitli yerlerde –ve olanaklar elverdiğince, iki konuşma turundan oluşacak şekilde– gerçekleştirildi. Birinci tur, güvene dayalı bir atmosferin oluşturulması ve verilerin aydınlatılmasına yararlı; ikinci tur, 6-7 Eylül Olayları’na adanmıştı. Mülakatların sınırları kesin olarak tespit edilmemişti. Yine de, aşağıda örneği sunulan bir kılavuzdan yararlanıldı ve mülakatların birçoğunda, burada yer alan sorular soruldu:

– Şiddet olaylarının çıkışından önce yapılan öğrenci gösterilerinin seyri nasıldı?

– Saldırıları kim gerçekleştirdi?

– Hangi aletler kullanıldı?

– Saldırılanlar kimlerdi?

– Saldırılacak yerler / objeler nasıl belirleniyordu?

– Evlerde, dükkânlarda ve mezarlıklarda nelere, nasıl zarar verildi?

– Saldırıları esnasında polis ve itfaiyenin tutumu neydi?

– Saldırıları esnasında Müslüman komşu / tanıdık / izleyicilerin tutumu neydi?.

– Devlet tarafından tazminat ödendi mi / zararlar karşılandı mı?

– Size göre saldırılar “spontane” ve plansız saldırılar mıydı?

– Saldırlardan sonra hırsızlık olayları meydana geldi mi?

– Gayrimüslimlere bedensel olarak zarar verildi mi? Tecavüz vakaları oldu mu?

– Yaklaşan şiddet olayları ile ilgili uyarılar ya da talimatlar var mıydı?

– Sizde saldırılar neden düzenlenmişti?

Mülakatlar ses kayıt cihazı ile kaydedildi. Görüşülen kişinin çekingen davrandığı durumlarda kayıttan vazgeçildi ve bunun yerine yazılı notlar alınarak, görüşmelerden sonra protokoller hazırlandı. Görüşmeler, bir ila üç saat sürdü ve tamamen “kaynağın” verimliliğine göre yönlendirildi. Adlarının açıklan-

masını istemeyen tanıkların ifadeleri, adlarının baş harfleri kullanılarak alıntılandırıldı.

Orijinal kaynakların kullanımı

Bu çalışmada, büyük oranda orijinal ifadelere –kısmen çok detaylı bir biçimde– yer verilmiştir. Bunun iki nedeni var: Birincisi, okuyucuyla başka türlü buluşma şansı olmayan bu ifadeler, yazarın yorumları doğrultusunda değiştirilmemeliydi. Diğer yandan, bu çalışma pek çok yeni –ya da şimdiye dek dikkate alınmamış– kaynak içeriyor ve bunların, bu şekilde erişilir hale getirilmesi amaçlanıyor. Ne var ki, alıntıların “bütünden kopuk kalmamasına” dikkat edilmiş, tersine bunların çalışmada sunulan argümanın bütününe yedirilmesine özen gösterilmiştir.

6-7 Eylül Olayları'nı Yeniden Kurgulamak

6 Eylül 1955 günü saat 13.00'te, devlet radyosu, Selanik'te Atatürk'ün doğduğu eve yapılan bombalı bir saldırı haberini duyurdu ve bu haber öğleden sonra *Istanbul Ekspres* gazetesinin iki ayrı baskısıyla yayıldı.¹ Günün ilerleyen saatlerinde, çeşitli öğrenci birliklerinin ve "Kıbrıs Türktür Cemiyeti"nin (KTC) çağrısı doğrultusunda, Taksim Meydanı'nda bir protesto mitingi düzenlendi. Bu mitingin ardından, bazı gruplar İstiklal Caddesi'nde bulunan gayrimüslimlere ait işyerlerinin camlarını taşlamaya başladılar.² Kısa sürede Taksim civarındaki –gayrimüslimlerin geleneksel ikâmet ve iş çevresi olarak bilinen– Beyoğlu, Kurtuluş, Şişli, Nişantaşı gibi bölgeler, çeşitli araç ve gereçlerle donanmış olarak gelip işyerlerini, evleri, okulları, kiliseleri ve mezarlıkları tahrip eden insan yığınlarının akınına uğradı.³ Aynı biçimde Eminönü, Fatih, Eyüp, Bakırköy, Yeşilköy, Ortaköy, Arnavutköy, Bebek gibi daha uzak semtlerde; kentin Asya kıtasında yer alan Moda, Kadıköy, Kuzguncuk, Çengelköy gibi semtlerinde ve hatta Adalar'da

---

1 AA PA 264 Türkiye 211-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 13.09.1955.

2 NARA 782.00/9-1455, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 14.09.1955.

3 *Eleuphtheria*, 09.09.1955; *Vima* 08.09.1955.

şiddet olayları meydana geldi.⁴ Bu saldırılara aşağı yukarı 100 bin kişinin katıldığı düşünülmektedir.⁵ Mihalis Vasiliadis, olayların başlangıcını şöyle anlatır:

“O zaman 15 yaşındaydım ve Tahtakale’de Rızapaşa 19 numarada bir tanıdığımızın yanında çalışıyordum. O dönem dükkânların yüzde ellisi gayrimüslimlere ait idi. Saat ikiye doğru, daha Selanik’teki bomba haberi duyulmadan evvel ortalık yavaş yavaş karışmaya başlamıştı. Türk dükkân sahipleri yanımıza gelip bize şöyle diyorlardı: ‘Dükkânlarınızı hemen kapatıp eve gitseniz iyi olur’ Saat beşe doğru gayrimüslimlere ait tüm dükkânlar kapanmıştı. Tahtakale’de inanılmaz bir kalabalık birikmişti. Ne araba, ne otobüs, ne de tramvay geçebiliyordu. Eminönü’nde küçük gruplar halinde adamlar bekliyordu. Bankalar Caddesi’nde de durum aynıydı. Karaköy ve Kuledibi’nde yine grup grup bekleyen adamlara rastladım. Taksim Meydanı ise artık iğne atsan yere düşmeyecek hale gelmişti. O sıra *İstanbul Ekspres* gazetesi çıktı. Beklenen haber gelmişti. Birden ortalık karıştı, sesler yükseldi. Saldırıları artık başlayabilirdi.”⁶

Başlangıç aşaması

Saldırıları, 20 ila 30 kişiden oluşan organize olmuş birlikler tarafından gerçekleştirildi. Bunlar da kendi aralarında kışkırtıcılar, önderler, tahripçiler olarak sınıflandırılabilir.⁷

Kışkırtıcılar çoğunlukla Türk bayrakları yanında, Atatürk ve Celal Bayar’ın büst ve fotoğraflarını taşıyorlardı. KTC’nin rozetlerini dağıtıyor ve halkı kendi dükkânlarına, evlerine, arabalarına Türk bayrağıyla işaret koymaya çağırıyorlardı. Göstericiler, halkı tahrik etmek için ya Kıbrıs sorununu⁸ kul-

4 *Makedonia*, 09.09.1955; *Eleuptheria*, 10.9.1955.

5 NARA 782.00/9-1455, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 14.09.1955.

6 Mihalis Vasiliadis ile mülakat, 22.09.2002

7 AA, PA 264, 205-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, İstanbul, 06.09.1955.

8 “...‘Makarios’a Ölüm!’, ‘Kıbrıs Türk’tür!’, ‘Emret, Ölelim!’ ” Yassıada, Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, Ankara, 1962, s. 73.

lanıyor ya da halk arasında mevcut olan gayrimüslim antipatisini körüklüyordu.⁹ Bunun yanında, kahvehanelerde oturan erkeklerin doğrudan saldırılara katılması talep ediliyordu:

“Beyoğlu’nda sabaha kadar açık olan, genelde belediye otobüslerinin şoförleri ve biletçilerinin gittiği bir kahve vardı. Orada vardiya zamanlarını beklerlerdi. O akşam birisi içeri daldı ve bağırdı: ‘Siz ne biçim Türksünüz? Tüm halk ayaklandı siz hâlâ oturmuş burada kart oynuyorsunuz.’ Birçoğu hemen kalktı ve saldırganların arasına karıştı.”¹⁰

Hatta, yayalar ve izleyiciler, doğrudan hitap edilerek harekete geçirilmeye çalışılıyordu:

“14 yaşındaydım ve Beyoğlu’nda bir çorapçı dükkânında çalışıyordum. Kalabalık artınca, konuşmacıları dinlemek için Taksim Meydanı’ndaki göstericilerin arasına karıştım. Birkaç kişi beni dirsekleyerek sürekli şöyle diyordu: Burada daha ne duruyoruz, hadi gidip dükkânların camlarını aşağı indirelim.”¹¹

Grup önderlerinin görevi, her şeyden önce, tahrip edilecek nesnelere keşfetmekti. Bunu yapmak için çeşitli yöntemlerden yararlanıyorlardı. Bir kısmında, gayrimüslimlerin ev ve işyerlerinin adreslerinin yazılı olduğu listeler bulunuyordu:

“Bir Rum arkadaşımın dükkânının önünde elimde bir Türk bayrağı ile nöbet tutuyordum. Ellerinde bir listeye geldiler. Onlara dükkânın bir Türke ait olduğunu söyledim. Bunun imkânsız olduğunu, çünkü ismin listede olduğunu belirttiler. Ben de, ‘O zaman listede bir hata olmuştur’ dedim. Ellerindeki listelerde tüm cadde isimleri ve ev numaraları vardı. Kendi aralarında sürekli birbirlerine talimat veriyorlardı. ‘Bu

9 ‘Allahsızları gebertin!’, ‘On binlerce lira kazanıyorlar ve ucuz şeyleri pahalıya satıyorlar!’ *Ta Gagonota Tis Konstantionopolis. 6-7 Septembriou 1955* [İstanbul’daki 6-7 Eylül 1955 Olayları], Syllogo Konstantinoupoliton, Atina, 1995, s. 12.

10 Yervant Gobelyan ile mülakat, 09.04.2002.

11 İslam B. ile mülakat, 08.05.2002.

ev bir Rumun, şu Ermeninin, bu dükkânı yağmalayın, şu eve girin' vs.”¹²

Daha uzak semtlerde yaşayan gayrimüslimlerin ev ve işyerleri bile, adresler sayesinde kolayca bulunabiliyordu: Tarihi Yarımada'da (özellikle Eminönü'nde), kapısında isim ya da numara olmayan büyük binaların dördüncü, beşinci katlarındaki Rumlara ait eşya depolarına dahi zarar verilebildi.¹³

Olayların başlamasından birkaç hafta önce ilgili mahallelerin muhtarlarından ev ve işyerlerinin adresleri istenmişti.¹⁴ Fransız Konsolosluğu'nun bir raporuna göre, daha İkinci Dünya Savaşı sırasında, özel bir birlik tarafından, herhangi bir çatışma durumunda daha kolay “nötralize” edilmelerini sağlamak amacıyla, gayrimüslim azınlıkların adresleri kaydedilmişti.¹⁵ Raporda, olaylar sırasında bu bilgilerin kullanılmış olması olasılığına da yer veriliyordu. Ayaklanmalardan kısa bir süre önce, gece bekçileri bazı sakinlerden duvarlardaki ev ve işyeri numaralarını belirginleştirmelerini istedi.¹⁶ Yine gayrimüslimlere ait bazı ev ve işyerleri ise haç figürü, GMR (Gayrimüslim Rum)¹⁷ gibi kısaltmalar ya da “Türk değil”, “Türk”¹⁸ gibi tanımlamalarla işaretlendi:

“Ben o zaman Yedikule'de oturuyordum. Olaylardan iki hafta evvel genelde Rum ama Ermeni evleri de, yaldızlı soba borusu boyasıyla işaretlendi. Biz bu işaretleri siliyorduk, ama ertesi gün evler yine boyanıyordu.”¹⁹

Bu öncü birlikleri semt sakinleri de yönlendiriyordu. Kendi oturdukları çevreyi çok iyi tanıdıklarından, gayrimüslim komşu-

12 Suphi B. ile mülakat, 09.05.2002.

13 NARA 782.00/9-1455, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 14.09.1955.

14 TBMM ZC, Devre 10, İçtima 2, cilt 9, 23. İnikat, 13.01.1956; Anastatsios İreni ile mülakat, 20.10.2001.

15 CADN B Seri C 26, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 8.09.1955.

16 TBMM ZC, Devre 10, İçtima 2, Cilt 9, 23. İnikat, 13.01.1956.

17 Pinelopi Tsoukatou, *Septembriana 1955: I Nichta Ton Kristallon Tou Ellinismou Tis Polis* [1955 Eylül Olayları: İstanbul'daki Rumların Kristal Gecesi], s. 136.

18 CADN B Seri C 26, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 08.09.1955.

19 Dokdakis Donios ile mülakat, 12.10.2001.

larını ihbar ediyor; saldırganlara Ermenilerin, Rumların ve Yahudilerin evlerini gösteriyorlardı.²⁰ Grupların önderleri de aynı biçimde, isimleri Türkçe olmayan dükkânlara yöneliyorlardı:

“Yüksekkaldırım’da bir Yahudi, o kargaşada kendi tabelasını bir Türk dükkânının tabelasıyla değiştirdi. Yahudinin dükkânına hiçbir şey olmadı ama Türkünki yağmalanmıştı. Sonra komşusuna, ‘Ne yapalım, bunu senin insanların yaptılar.’ dedi. Garip hatalar da oluyordu. Bir doktor arkadaşım vardı. Muayenehanesinin üzerinde ‘Doçent Dr.’ diye bir tabelası bulunuyordu. Doçent kelimesini gayrimüslim bir isim zannedip muayenehanesini tahrip etmişler.”²¹

Müslüman halk, ev ve dükkânlarına Türk bayrakları asıp tüm ışıklarını yakarak, mülklerini korumaya çalışıyordu.²² Yalnızca bazı istisnai durumlarda hedef oluyorlar; Türk bayrağını, haftalardır dağıtılmakta olan “Kıbrıs’ın Türk olduğunu gösteren haritayı” zamanında gösterebildiklerinde veya duvara “Kıbrıs Türktür” yazdıklarında, kendilerini kurtarabiliyorlardı.²³ Bazen de trajikomik yöntemlere başvurulabiliyordu:

“Tünel’de Cevat Bey’e ait bir kumaş dükkânı vardı. Adam Türktü ama onun işyerini de yağmalamaya başladılar. Cevat Bey hemen pantolonunu aşağı indirdi ve sünnetli olduğunu gösterdi. Bu şekilde saldırganları durdurmaya çalıştı.”²⁴

Grubun üçüncü kısmı ise taşlar, kaldıraçlar, latalar, kürekler, testereler, kaynak makineleriyle donanmış olarak, belirlenen nesnelere parçalıyordu.²⁵ Gerekli aletler, saldırıların başla-

---

20 Rober Haddecıyan ile mülakat, 20.03.2002.

21 Yorgos Adosoğlu ile mülakat, 15.03.2002.

22 *Makedonia*, 10.09.1955; Christoforou Christidi, *Ta Septembriana, Konstantinopoli kai Smyrni 1955* [İstanbul ve İzmir’de Eylül Olayları], Atina 2000, s. 163; Vazo İreni ile mülakat, 20.10.2001

23 AA, PA 264 Türkiye 205-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20.09.1955.

24 Şükrü I. ile mülakat, 04.12.2001.

25 Alexandrou Phlopou, *I Nykta Tis Ektis Septembriou Eis Tin Konstantinoupoli Kai Tin Smyrni* [İstanbul ve İzmir’de Uzun Eylül Gecesi], Atina, 1955, s. 16;

masından önce kamyonlarla kent içindeki merkezi noktalarda ya da otobüs duraklarında hazır tutuluyordu.²⁶

“Sekiz buçuğa doğru dışarıdan sesler gelmeye başladı. İki kamyon evimizin önünde durdu. İlk kamyonun, kıyafetlerinden fakir oldukları anlaşılan adamlar indi. İkinci kamyon ise sopa ve kalın demirlerle doluydu. Kilisenin ön avlusundaki aileyi, papazın ailesi zannetmişlerdi. İki buçuk metrelik duvarlara tırmandılar ve aniden bahçenin içineydiler. Evimize girmeğe istiyorlardı. Kapı ve camları parçalamaya başladılar.”²⁷

Özel arabalar, taksi ve kamyonların yanı sıra otobüs, vapur ve hatta askerî araçlardan oluşan bir ulaşım ağının oluşturulması sayesinde, faillerin ve araç-gereçlerinin kent içindeki ulaşımını garanti altına alınmıştı.²⁸ Bu şekilde kolaylıkla hedeflerini buluyor, tüm kentte saldırılarını başarılı bir biçimde gerçekleştiriyorlardı:²⁹

“Bana yakın olan en büyük caddeye, Gazi Bulvarı'na gittim. Oradaki gençleri izledim. Bahçeme biraz toprak taşıyabilmek için tam altı gün bir kamyon beklemiştim. Şimdi ise tam 21 kamyon, içleri adam dolu ve yeni oldukları belli olan bayraklarla önümden geçiyorlardı. Bu konvoyu ise 13 araba izliyordu.”³⁰

Kentin her yerinde yağmalar aynı yöntemle gerçekleştirilmişti. Dükkânlar söz konusu olduğunda saldırganlar önce vitrinleri taşıyarak parçalıyor ya da vitrinlerin önündeki demir parmaklıkları kaynak makineleri veya tel makasları yardımıyla açıyordu. Sonrasında, dükkânın içindekiler; saldırılan yer kü-

---

AA, PA 264 Türkiye 211-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 13.09.1955.

26 Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, Tanık Nüvit Yetkin, s.164; Christidi, s. 162.

27 Tsoukatou, s. 89

28 *Vima*, 09.09.1955.

29 *Milliyet*, 07.09.1955.

30 TBMM ZC, Devre 10, İçtima 1, cilt 7, 8. İnkat, 12.09.1955.

çük bir imalathaneyse alet ve makineler, ya içeride ya da dışarı çıkartılarak sokağın ortasında, paramparça ediliyordu.³¹ Saldırıların başlamasından kısa bir süre sonra, İstanbul'un caddeleri dükkânlardan çıkarılan çeşitli eşyalarla dolmuştu:

“Özellikle Galatasaray’la Tünel arasındaki caddeler tamamen kumaş artıkları ve kürk parçalarıyla doluydu. Caddelerde buzdolapları, elektrikli süpürgeler, pastalar, şekerler, kumaş topları, gömlekler, kravatlar ve bir manavın artıkları vardı. Tramvay, araba ve otobüslerin arkasına takılmış halatlarla buzdolapları, dikiş makineleri ve daktilolar sokaklar arasından geçiriliyordu. Dükkânlardaki tüm eşyalar, tek tek parçalanıyordu.”³²

Özellikle apartmanlara ve evlere yönelik saldırılar, gayrimüslimler arasında büyük korku ve paniğe yol açmıştı:

“Dükkânların yağmalanmasından daha kötü olan, evlere girilmesiydi. Üvey annem ve kızkardeşim evin ikinci katına çıkıp kapıyı kilitlemişlerdi. Adamlar aşağıda kapıyı zorlamaya başladıkları zaman, pencereden atlamayı düşünüyorlardı.”³³

Evlerin önce camlarına taş atılıyor, sonra giriş kapıları balta- lar ve demir çubuklarla kırılıyordu. Eve girildikten sonra ise içerde ne varsa parçalanıyor ya da camdan dışarıya atılıyordu:

“Her zamanki gibi o gün de kahveye gittim. Kahvenin sahibi yanıma geldi ve dedi ki: ‘Antoncuğum sen bugün eve gitsen daha iyi olur.’ ‘Niye ne oldu?’ dedim. O sadece acele etmemi ve doğru eve gitmemi söyledi. Birkaç cadde ilerledikten sonra ne olduğunu anladım. Baltalarla dükkânların kepenklerini ve evlerin kapılarını kırıyorlardı. Piyanolar, dolaplar camlardan aşağı atılıyordu ve bağıryıyorlardı: ‘Bugün malınız mülkünüz, yarın hayatınız.’”³⁴

31 NARA 782.00/9-1455, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 14.09.1955; CADN B Seri C 26, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 09.09.1955.

32 *Milliyet*, 07.09.1955.

33 Anastasis Gordanoglou ile mülakat, 26.09.2001.

34 Antonis Augustionis ile mülakat, 20.10.2001.

“Yaya’nın evindeyken gördüklerime inanamadım. Kapılar ve pencereler artık yoktu. Buzdolapları, dolaplar, aynalar parçalanmış ve evinin önüne yığılmıştı. Yataklar, yorganlar kesilmiş, yünler her tarafa dağıtılmıştı. Elbiseler, ayakkabılar, örtüler, halılar lime lime edilmiş, yığınlar halinde tabak-çanak binlerce parçaya bölünmüştü. Somya parçalanmış, avizeler, vitrinler, masalar, sandalyeler ve koltuklar baltayla kesilmişti. Yerde, odun, kömür, gaz, tuz, şeker, yağ ve yumurtalardan bir birikinti oluşmuştu. Soba da tahrip edilmiş, bazı valizlerin içindekiler dahi makasla kesilerek kullanılamaz hale getirilmişti.”³⁵

Kiliseler de saldırılardan payını almıştı; içlerindeki kutsal resimler, haçlar, ikonalar ve diğer kutsal eşyalar tahrip edilip yakıldığı gibi, bazı kiliselerin tamamı ateşe verilmişti.³⁶

“Kumkapı’da bir binanın üst kısmında Rumların ibadet ettiği bir bölüm vardı. Yukarı çıktığımda, şu manzara ile karşılaştım: İkonalar, şamdanlar, resimler, hepsi odanın ortasına toplanmıştı ve birileri üzerine sıçmıştı!”³⁷

Özellikle Şişli ve Balıklı’daki Rum-Ortodoks mezarlıklarına da zarar verilmişti.³⁸ Buralarda mezar taşlarının parçalanmasıyla yetinilmemiş, mezarlardan çıkarılan iskeletler de kırılmış ya da yakılmıştı.³⁹ Hatta bir olayda, henüz ölmüş bir kişinin bedeni mezardan çıkarılarak bıçaklanmıştı.⁴⁰

---

35 Dosdoğru, s. 29.

36 Herkül Millas, “To Katastrophiko Ergo Stis Ekklisies Kai Ta Iera Skinomata Tis Polis” [İstanbul’daki Kilisenin ve Diğer Kutsal Mekânların Tahribatı], *Epta Imeres*, 10.09.1995, s. 10-13; Christidi, s. 111.

37 Jaklin Çelik, “6-7 Eylül 1955, Kumkapı”, *Toplumsal Tarih*, 81 (2000), s. 42-44.

38 AA PA 270 Türkiye 211-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 13.09.1955.

39 NARA 882.413/9-2755, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 27.09.1955.

40 “Şişli Mezarlığı’nda, Yunanistan Merkez Bankası Müdürünün bir ay önce ölen amcası Nicolas Eliasco’nun tabutu açılmış ve ceset bıçaklanmıştır.” NARA 782.00/9-1255, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 12.09.1955.

Güvenlik güçlerinin pasifliği

Polis memurları, sadece Taksim'deki milliyetçi gösteri esnasında harekete duydukları sempatiyi göstermekle kalmamış, sonrasında kamu düzeni bozulduğunda ve şiddet olayları meydana geldiğinde de pasif bir tutum takınmışlardır. Bu tutumu yalnızca kalabalık halk kitleleri karşısında değil, sayıca küçük ancak kararlı gruplarla karşı karşıya kaldıklarında da sergilemişlerdir.⁴¹

“Neler olduğunu merak ettiğimiz için hepimiz dışarıya çıktık. Grup halinde adamlar ellerinde sopalar ve çekiçlerle bize doğru yaklaşıyorlardı. Lokantaya geri döndük ve perdeleri ardına kadar açtık. Üzerimizdeki askerî üniformaların onları ürküteceğini düşündük. Sıra oturduğumuz lokantaya gelmişti. Bizi gördükleri halde baltalarla ön camları aşağı indirmeye başladılar. Grubun arkasında polis memurları da vardı. Ama polisler, sanki saldırganların işlerini rahatça yapabilmeleri için başlarında bekliyor gibiydiler.”⁴²

Vasiliadis'in görüşme sırasında anlattığına göre, başka zamanlarda kendileriyle gayet arkadaşça ilişkilerin kurulabildiği mahalli polis memurları bile, şiddet olayları sırasında herhangi bir müdahalede bulunmamışlardı:

“Beyoğlu'nda evimizin köşesinde bir fırın vardı. Sahibi aslında Arnavuttu ama Rumca konuştuğu için ve Ortodoks olduğu için herkes onu Rum zannederdi. Karşımızda ise bir karakol vardı. Bu adam pasta veya çöreklerini hiçbir zaman ertesi güne bırakmazdı. Her akşam fırını kapattıktan sonra arta kalanları karakoldaki polislere verirdi. O gün, iki kişi fırının camlarını aşağı indirince hemen komisere gitti. Komiser ona şöyle bir cevap vermiş: 'Hiçbir şey yapamam, ben bugün polis

---

41 CADN B Seri C 26, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 08.09.1955; PRO FO 371/11772, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 07.09.1955; NARA 782.00/9-1255, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 01.12.1955.

42 Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, s. 250.

değil Türküm.' Garip, ama bu cevap o günlerde polislerden sıkça duyuldu."⁴³

İstanbul'un bazı semtlerinde, güvenlik güçleri, şiddet olaylarına tanıklık etmelerine rağmen karakolları terk etmemişlerdir. Örneğin, Samatya Karakolu'nun komiseri ve polis memurları kendilerini karakola kilitleyerek ancak ertesi günün erken saatlerinde tekrar dışarı çıkmışlar.⁴⁴ Bazı durumlarda polis memurları olaylar sırasında alkış bile tutmuş⁴⁵ ve saldırganların devam etmesi için onları cesaretlendirmişlerdir.⁴⁶ Hatta silahlarını taşları sökmek için kullanarak, saldırganlara yardım etmişlerdir.⁴⁷ Yine bazıları bizzat yağmalanan dükkânların mallarını parçalamışlardır:

"Ağa Camii'nin önünde saldırganlar ellerindeki kürk mantoları yırtmaya çalışıyorlardı. Başaramayacaklarını anlayınca polisten bıçak istediler. Polis bıçağını vermedi ama mantoyu daha rahat yırtabilmeleri için biraz kesti."⁴⁸

Saldırganların sayısının çok olması nedeniyle polisin çaresiz kaldığını düşünmek, mümkün değildir. Zira İstanbul Emniyeti'nin yaklaşık 1500 kişilik personeli ağustos ayından beri alarmdaydı. Öyle ki, memurlar emniyet müdürlüklerini terk etmiyor, hatta çalışma masalarında uyuyorlardı.⁴⁹ Nüfusu ağırlıklı olarak Rumlardan oluşan Büyükkada'nın polisi, takviye güçlerle kuvvetlendirilmişti; bu güçler, iskeleye demirlenmiş gemilerde geceliyorlardı. Patrikhane ve Yunan Konsolosluğu

---

43 Mihalis Vasiliadis ile mülakat, 22.09.2002.

44 Dokdakis Donios ile mülakat, 12.10.2001.

45 CADN B Seri C 26, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 08.09.1955.

46 *Milliyet*, 07.09.1955.

47 Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, Tanık Şemsi Ülengin, Emniyet Başmüfettiş Muavini, s. 159.

48 Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, Tanık Hicri Tan, s. 273.

49 AA PA 264 Türkiye 205-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20.09.1955.

iki haftadır sıkı bir gözetim altında tutuluyordu.⁵⁰ Hilton Oteli gibi uluslararası prestije sahip yerlerde, ayaklanmalardan önce polis tarafından çeşitli güvenlik önlemleri alınmıştı.⁵¹ Ancak yabancı dükkânların da korunması gerekiyordu. Örneğin, Tünel'deki Bolero adlı Fransız dükkânı önünde bir polis memuru nöbet tutuyordu. Ellerinde demir çubuklar bulunan 15-20 kişilik bir grup dükkâna yaklaştığında, bu polis memuru, onları “Bu dükkân bir Fransızın, buraya saldıramazsınız” diyerek engellemiştir.⁵² 3 Eylül 1955'ten itibaren, Eskişehir ve çevresindeki polis memurları dahi İstanbul'a sevk edilmişti.⁵³ Aslında saldırıların zamanında yapılacak müdahalelerle önlenebilecek nitelikte olduğu, muhtemelen müdahale etmemeleri yönünde açıkça bir talimat almamış olan polislerin, bazen tek başlarına büyük kitlelerinin saldırılarını engellemelerinden anlaşılabilir. Nitekim bir polis memuru, Büyükkada'da bir Rum okuluna saldırmaya çalışan 30-40 kişilik bir grubu, iki el ateş ederek durdurmuştur.⁵⁴ Alman Başkonsolosluğu'nun raporlarında yer alan bir görüş, polis güçlerinin pasifliğini “emir biçiminde verilmeyen, ancak hadiselere göz yumulmasını bir prensip olarak öngören genel bir talimat”ın⁵⁵ varlığına dayandırır. Bu düşünce daha sonra, polis memurlarının ifadeleriyle doğrulanmıştır:

“Askeri mahkemedeki duruşmalarda, tutanaklara özel bir tonluk ifadesi koydurmaya çalışıyordum. Hâkim de bunu kabul etmişti. Polis memuru Hikmet Çolak, 6 Eylül 1955 günü, Sarıyer Karakolu'nun telefon santralında görevliydi. Emniyet

---

50 *Hürriyet*, 07.09.1955. Patrikhane 250 kişiyle korunuyordu, akşam saat 20.00'de bu sayı 350'ye yükseltildi.

51 Christidi, s. 315.

52 Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, Tanık Şemsi Ülengin, Emniyet Başmüfettiş Muavini, s. 160.

53 Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, Tanık Halim Sait Kayılı, s. 387.

54 Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, Tanık Ahmet Hamdi Canoğlu, Polis memuru, s. 119.

55 AA PA 264 Türkiye 205-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20.09.1955.

Müdürlüğü'nden karakollara ve karakollardan Emniyet Müdürlüğü'ne yapılan telefon görüşmelerini bağlıyordu. Savcının 'Ne bildiği' ile ilgili soruya, 'Sizin de pek iyi bildiğiniz gibi, o gün, hırsızlık ve yangın olayları dışındakilere göz yummak için emir almıştık' şeklinde yanıt vermişti."⁵⁶

Polis karakollarında görevli memurların, şiddet olaylarının patlak vermesinin ardından karakolları terk etmeleri yasaktı:

"Olaylardan üç saat evvel, yani saat dörtte, bize Emniyet Müdürlüğü merkezinden bir emir geldi. Saat beşten sonra hiçbir polis memuru karakolları terk etmeyecekti. Bu haber üzerine biz 5. Şube olarak hepimiz binada kaldık. Saat altıya doğru her taraftan, özellikle Beyoğlu'ndan saldırılarla ilgili haberler geliyordu. Dükkânlar yağmalanıp kiliseler yakılıyormuş. Polis şefimiz Celal Kosova o zaman Avrupa'daydı. Onun vekili olan Necati Eğinç'e sorduk. Kendisi ikinci bir emre kadar hiçbir müdahalede bulunmamamızı söyledi. Kapıları kilitleyip içerde bekledik. Burnumuzun dibinde adamlar dükkânları ve evleri yerle bir ederken görüyorduk ama hiçbir şey yapamıyorduk."⁵⁷

Dikkat çekici olan bir başka nokta, itfaiyenin yangın yerlerine çok geç gelmesi, ya da yangın söndürme teçhizatının yetersiz olduğunu iddia etmeleri idi. Bir görgü tanığı, kiliselerdeki pek çok değerli ikona ve tabloların, itfaiyenin geç gelmesi veya yangını isteksizce söndürmesi nedeniyle kaybedildiğini aktarıyor.⁵⁸

Müslüman halkın şiddet olaylarına ilk tepkisi

Rum, Yahudi ve Ermenilere yönelik saldırılar sırasında çoğu durumda Müslüman komşuları, gayrimüslimleri korumaya çalışmışlardır. Saldırganlar bedensel zarar vermemeleri yönün-

56 Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, Tanık Orhan Birgit, KTC üyesi, s. 115.

57 Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, Tanık Berkan Tümerkan, Polis memuru, s. 260.

58 Tsoukatou, s. 92.

de talimat aldıklarından, küçük çaplı direnmeler bile şiddet olaylarını engelleyebilmiştir. Örneğin Heybeliada'da (CHP üyesi) bir kadının saldırgan grubun karşısına dikilip, buldukları caddede hiçbir eve dokunulmamasını istemesi yeterli olmuştur. Saldırganlar çekinmiş ve adanın başka bölümlerine yönelmişlerdi.⁵⁹ Donios'un da mülakatta vurguladığı gibi, cecurca gösterilen bireysel tepkiler, bazen tüm bir caddeyi saldırganlardan koruyabiliyordu:

“Bizim sokağımızda şoför Nusret yaşardı. O gün 40 kişilik bir grup bizim evlere doğru gelmeye başladı. Nusret bunların önünü kesti ve ne istediklerini sordu. Rumların evlerine saldıracaklarını söylediler. Nusret, burada Rumların oturmadığını söyledi. Gruptan birkaç kişi yine de yürümeye devam edince Nusret bağırды ve ancak onun cesedinin üzerinden yollarına devam edebileceklerini söyledi. Grup hemen geri döndü. Nusret, 50 metrelik bir sokağı kurtarmıştı. Yan sokakta ise arkadaşım Zafer'in teyzesi, Rum komşusunun kapısına dikildi ve adamlara şöyle dedi: ‘Pavli Efendi'nin evine girmek için ilk önce bana saldırmanız gerek.’ Adamlar hemen geri döndüler. Bu sokaktaki 60 Rum evinden sadece ikisi tahrip edilmişti.”⁶⁰

Diğer Türk komşuları da, saldırı yapılacağına dair dedikodular çıktığında ve saldırı sırasında gayrimüslimleri kendi evlerinde saklamışlardı. Tophane'den Şükrü İ., 6 Eylül günü, alt katlarda oturan iki Rum komşusunu kendi evine saklamış ve üst katlara çıkan saldırganları da havaya ateş açarak kovalayabilmişti.⁶¹ Bazı Müslümanlar, ellerindeki Türk bayrağıyla mağdurların ev ve işyerlerinin önünde durmuş; buraları, sahiplerinin Türk olduğunu iddia ederek koruyabilmişlerdi.⁶² Ayaklanmalardan sonra gayrimüslimler gazetelere ilan vererek, yardımları

59 Anastasis Gordanoglou ile mülakat, 26.09.2001.

60 Dokdakis Donios ile mülakat, 12.10.2001.

61 Şükrü İ. ile mülakat, 04.12.2001.

62 AA PA 264 Türkiye 205-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20.09.1955; Tsoukatou, s. 81.

için Müslümanlara teşekkür ediyordu.⁶³ Yine bazı Müslümanlar, mağdurlara parasal yardımda da bulunmuştu. Bununla ilgili, misyonerlerin İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir raporda, "bir Türk subayın, Rum kiracısına, kirayı ödemek için saldırılardan doğan maddi zararını telafi edinceye kadar bekleyebileceğini önerdiğinden" bahsedilmektedir.⁶⁴

Fakat bazı durumlarda, komşu veya tanıdıkların gayrimüslimlerin oturdukları yerleri göstererek saldırganların işini kolaylaştırdığı da olmuştu.⁶⁵ Bir Rumun mülakat sırasında vurguladığı gibi, "iyi ve kötü komşular" vardı.⁶⁶ Bir Ermeni, Elmadağ'daki apartmanlarının kapıcısının bir Türk bayrağını binanın cephesine takarak evi koruduğunu, ancak bir apartman sakininin, 100 kişinin üzerindeki bir gruba binada Ermenilerin oturduğunu ihbar ettiğini anlatmıştır. Apartman bu şekilde tespit edilmiş ve yağmalanmıştı.⁶⁷

Yaptığım mülakatta Vasiliadis, Türklerin, komşuluk ya da iş arkadaşlığı gibi kişisel ilişkiler içinde oldukları gayrimüslimlere ayaklanma sırasında yardım ettiğini anlattı. Ancak Vasiliadis'in oturduğu apartmanın kapıcısı örneğinde görüleceği gibi, aynı kişi bir yandan bizzat tanıdığı gayrimüslimleri korurken, tanımadığı gayrimüslimlere saldırabiliyordu:

"Evimiz, Beyoğlu'ndaki Kalyoncu Sokak'taydı. Şiddet olayları patlak verdiğinde, kapıcı Mehmet, anneme 'Korkmayın Madam, bizim evde saklanabilirsiniz' dedi. Eline bir Türk bayrağı aldı, dış kapıyı kilitledi ve binanın önünde durdu. İlk saldırı gelince, onlara burada Rum oturmadığını söyledi ve adamlar gerçekten de evimizi yağmalamadan gittiler. 2.

63 "Yedikule'de oğlum Viros Ermai (fabrika müdürü) silahlı adamların saldırısına uğramıştır. Subay Celal Siren'in müdahalesiyle kurtarılmıştır. Kendisine bunun için teşekkür ederim. TEKTA Tekstil Sanayii", *Yeni Sabah*, 12.09.1955; "Makbule Hanım, ayaklanmalar sırasında göstericilerin şiddet kullanmasını engellemiştir. Ermeni Patriği kendisini davet etti ve angajmanı için teşekkür etti.", *Akşam*, 10.09.1955.

64 PRO FO 371/117721, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 14.11.1955.

65 Tsoukatou, s. 58, s.167; Hikmet Dikmen ile mülakat, 09.05.2002.

66 Tsoukatou, s.169.

67 Vahram T. ile mülakat, 13.05.2002.

kattaki Madam Katina'yı, 3. kattaki Maria'yı ve 4. kattaki Anton'u korumuş olan Mehmet, binadan çıktı, Türk bayrağını bıraktı, eline bir odun parçası alarak caddenin karşısındaki gayrimüslimlere ait dükkân ve evlere saldırmaya başladı. Onu evimizin penceresinden izleyebiliyordum.”⁶⁸

İzmir'deki saldırılar

Atatürk'ün doğduğu eve yapılan saldırı haberi, İzmir'de de yerel bir gazete tarafından yayıldı. *Gece Postası*, 06.09.1955 günkü baskısında şu manşetle çıktı: “Madem Yunanlar Türk Konsolosluğu'nu bombaladı, öyleyse onların bayrağı da artık Konak Meydanı'nda dalgalanmamalı.” Gerçekten de aynı akşam, uluslararası fuar nedeniyle Konak Meydanı'na çekilmiş olan Yunan bayrağı bir saldırının hedefi oldu. Gençlerden oluşan bir grup, bayrağı “Kıbrıs Türktür!, Gâvurlara ölüm!” nidalarıyla indirip yaktı.⁶⁹ İstiklal Marşı eşliğinde, Yunan bayrağının yerine Türk bayrağı çekildikten sonra, grup fuar alanına doğru hareket etti. Burada da fuarın “Lozan” ve “Dokuz Eylül” girişlerindeki Yunan bayrakları aşağıya indirilip yakıldı.⁷⁰ Kala-balık, ayrıca Yunan pavyonunu taşıyıp iç donanımını parçaladıktan sonra, binayı ateşe verdi.⁷¹

Aynı anda, Alsancak'ta bulunan Yunan Konsolosluğu önünde başka bir grup protesto için toplanmıştı. Konsolosluk mensuplarından Türk bayrağı çekmeleri istenip bu talep yanıtız kalınca, saat 21.00'e doğru konsolosluk binasına hücum edildi, mobilyalar parçalandı ve ateşe verildi; böylece tüm bina yanıp kül oldu. Konsolosluk çalışanları, arka kapıdan kaçabilmişlerdi.⁷² Bu esnada İzmir'in çeşitli semtlerinde 20-30 kişilik gruplar ortaya çıkmıştı. Bunlar iki ya da üç kişi tarafından yönlendirilerek, belirli hedeflere saldırıyor; toplam sayıları

68 Mihalıs Vasiliadis ile mülakat, 22.09.2002.

69 PRO PREM 11834/479, İzmir Konsolosluğu Raporu, 13.09.1955.

70 *Demokrat İzmir*, 07.09.1955; *Eleuptheria*, 08.09.1955.

71 *Yeni Asır*, 07.09.1955.

72 *Vima*, 08.09.1955.

400'ü geçmiyordu.⁷³ Bu gruplar, 6 Yunan NATO subayının da evlerini basmış ve yağmalamıştı. Memurlar ve aileleri saldırılar sırasında hakarete uğramış, hatta bir memur ve karısı dövülmüştü.⁷⁴ Yunan NATO subayları ve Başkonsolos, geceyi Amerikan Konsolosluğu'nun koruması altına geçirdikten sonra, ertesi gün uçakla Yunanistan'a gittiler.⁷⁵

İstanbul'da olduğu gibi Alsancak, Bornova ve Buca semtlerinde Rumlara ait ev ve işyerleri de saldırı ve yağmalamanın hedefi olmuştu.⁷⁶ Ancak İzmir'deki toplam on kilise ve üç sinagogdan yalnızca Alsancak'taki Ortodoks kilisesi yağmalanıp ateşe verilmişti.⁷⁷ Alsancak'taki İngiliz Kültür Enstitüsü'ne yapılan saldırıyı, İngiliz Konsolos bir "yanlışlık" olarak değerlendirdi, fakat enstitünün bulunduğu binanın mal sahibi bir Rumdu.⁷⁸

Limanda bulunan Rum bayraklı teknelerin Türk bayrağı takmaları talep edildi. Bu teknelere yönelik saldırılar, limanda bulunan Türk savaş gemilerinin subaylarının müdahalesi ile engellenebildi.⁷⁹ *Brescia* ve *Livorno* adlı iki İngiliz gemisinin mürettebatına "ateş topları" –yani mazota bulanıp tutuşturulmuş taşlar veya kumaş sarılmış teneke kutular– ile saldırıldı.⁸⁰

"Saat 23.00'te sahilde, kalabalık bir erkek grubu, bağırıyor, taş ve şişeler savuruyordu. Polis de vardı, ancak isyancıları durdurma gayreti içinde değillerdi. Saat 03.00'te bir grup asker gelene kadar bu böyle devam etti, askerlerin gelişiyse isyan sönmeye başladı. Kalabalıktakiler, mürettebatımızda Yunan

---

73 NARA 782.00/9-1255, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 01.12.1955.

74 PRO PREM 11834/479, İzmir Konsolosluğu Raporu, 13.09.1955.

75 AA PA 231 Kıbrıs 211-00/92.09, Atina Büyükelçiliği Raporu, 08.09.1955.

76 PRO FO 371/117721, RG 59/78200 9/655, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 12.09.1955.

77 NARA 782.00/1-2155, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 01.12.1955.

78 PRO PREM 11834/479, İzmir Konsolosluğu Raporu, 13.09.1955.

79 *Makedonia*, 09.09.1955.

80 PRO FO 371/117714, RG 1034/4123, İzmir Konsolosluğu Raporu, 08.09.1955.

olduğunu söyledi, fakat mürettebat sadece İngilizlerden oluşuyordu.”⁸¹

İzmir'deki eylemler de aslında güvenlik güçlerinin müdahaleyle önlenebilecekken, onlar burada da tepkisiz kalmışlardır.⁸²

“Evime gece 1’de saldırmaya başladılar. O zaman İzmir’de Gazikadınlar Caddesi’nde oturuyorduk. Gece yarısından sonra yağmalamalar başladı. Camlara Türk bayrağını, Menderes ve Bayar’ın fotoğraflarını astım. Evdeki tüm eşyaları kırıp döktüler. Kız kardeşimi komşuda sakladım. Saldırıları sırasında polisi aradım ama bana valinin emri olduğu ve silah kullanmayacaklarını söylediler.”⁸³

Saldırganlara karşı sert davranmamaları emredilen polis memurları, fuar alanındaki saldırılar esnasında da pasif bir tutum takınmışlardır:

“Olayların gittikçe daha fazla büyüdüğünü fark ettim. Kordon’dan sesler geliyordu, o tarafa doğru yürüdüm. Orada grup grup adamlar vardı ve limandaki gemilere saldırmak istiyorlardı. Öğrenebildiğim kadar Basmahane’de de olaylar çıkmıştı. O tarafa doğru gittim. Oradaki kalabalığın içinde vali de vardı. Beni tanıyan birkaç polis memuruna rastladım, neler olduğunu sordum. Bana, Yunan pavyonuna saldırıldığını, konsoloslугun yakıldığını söylediler. Neden müdahale etmediklerini sordum, çünkü etrafta dağınık bir şekilde duruyorlardı. Aldığım cevap ise öyle bir emir almadıklarına dair idi. Hatta polislere, saldırganlara agresif davranmamaları emri verilmişti.”⁸⁴

İtfaiye ise, yangından çok daha önce fuar alanına varmıştır. 6 Eylül akşamının erken saatlerinde, itfaiyeciler İzmir Fuar alanına gelmiş ve fuar pavyonlarından birinin önünde bekle-

81 PRO FO 371/117714, RG 1034/4123, İzmir Konsoloslugu Raporu, 08.09.1955.

82 NARA 782.00/10-455, İstanbul Başkonsoloslugu Raporu, 10.09.1955.

83 Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, s. 358.

84 Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, Tanık Nevzat Akın, s. 363.

meye başlamıştır. Neden geldikleri sorulduğunda, itfaiye erlerinden birisi “Birazdan yangın çıkacak, biz de söndüreceğiz” şeklinde yanıt vermiştir.⁸⁵ İtfaiyecilerin Yunan pavyonunda ve konsoloslukta çıkan yangını söndürmek konusundaki beceriksizliği, yangını çıkaranların söndürme çabalarına müdahale etmesiyle de açıklanabilir. Saldırganlar, su hortumlarını kesmiş ya da itfaiye erlerinin sırtlarına çıkarak, işlerini yapmalarına engel olmuşlardır.⁸⁶

Toplam olarak İzmir’de 14 ev, 6 işyeri, bir pansiyon, bir kilise, Yunan fuar pavyonu, Yunan Konsolosluğu binası ve İngiliz Kültür Enstitüsü’nü barındıran bina saldırıya uğramıştır.⁸⁷ 7 kişi ağır, 50 kişi ise hafif şekilde yaralanmıştır.⁸⁸

İzmir’deki toplam hasar 475.500 TL tutarındadır. Yunan Konsolosluğu binasındaki zarar 90.000 TL, Yunan pavyonundaki zarar ise 57.000 TL olarak bildirilmiştir. Kabul edilen zarar tutarları, Yunan Konsolosluğu için 52.000 TL, Yunan NATO subayları için 42.000 TL ve İzmir’de yaşayan diğer Yunanistan vatandaşları için 235.500 TL’dir.⁸⁹

Ankara’daki saldırılar

Ankara’da ağırlıklı olarak yalnızca öğrenci protestoları gerçekleşmiş ancak şiddet olayları meydana gelmemiştir.⁹⁰ Bunun en önemli nedenlerinden biri, Ankara’daki gayrimüslim nüfus oranının çok düşük olmasıdır. Ayrıca Vali Kemal Aygün’ün, Ankara genelindeki tüm toplantıları yasaklayan acil tedbiri de etkili olmuştur.⁹¹ Aygün, 6 Eylül 1955 günü

85 TBMM ZC, Devre 10, İçtima 2, cilt 8, 15. Inikat, 16.12.1955.

86 Eski İtfaiye Müdürü Ahmet Yetiner ile mülakat, 28.03.1998; Arzu Kılıçdere, “İzmir’de 6-7 Eylül Olayları”, *Toplumsal Tarih*, 8 (1998), s. 34-41.

87 *Son Saat*, 08.09.1955, *Hürriyet*, 08.09.1955

88 Kılıçdere, s. 34-41.

89 Christidi, s. 256.

90 AA PA 264 Türkiye 205-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20.09.1955.

91 Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, Tanık Kemal Aygün, Ankara Valisi, s. 90.

İstanbul'da bulunmuş ve oradaki ayaklanmalara tanıklık etmişti.

Öğrencilerin ifadelerine göre, 6 Eylül gece yarısına doğru, Türkiye Milli Talebe Federasyonu (TMTF) üyeleri İstanbul'dan, Ankara'daki tüm öğrenci yurtlarını telefonla arayarak, "Gençliğin Deklarasyonu"nu duyurmuşlardı. Deklarasyonda, İstanbul'daki ayaklanmalardan bahsediliyor ve Ulus'ta düzenlenecek bir protesto gösterisine katılma çağrısı yapılıyordu.⁹² Bu deklarasyon üzerine Siyasal Bilgiler ve Hukuk Fakültesi önünde toplanan öğrenciler, askeri güçlerin de takviyesiyle polis tarafından göz yaşartıcı gazla dağıtılmış, öğrenci yurtları ise gözetim altına alınmıştı.⁹³ Diğer gösterici gruplar, Cebeci ve Ulus ile Yunan Büyükelçiliği'nin önünde toplanmıştı.⁹⁴ Göstericilerin toplam sayısına dair verilen rakamlar, 1000 ile 4000 arasında değişmektedir.⁹⁵ Bu gruplar da polis tarafından etkili bir biçimde dağıtılmış, 479 kişi tutuklanmıştır.⁹⁶

Bursa ve Samsun'daki yetkililer, Rum yerleşimleri ve evler için güvenlik tedbirleri almışlardır. Bu kapsamda, Bursa'da 97 Rum, bir otele yerleştirilmiştir.⁹⁷ Adana'da 6 Eylül 1955 akşamı, gençlik örgütlerinin ve esnaf birliklerinin yaklaşık 3000 üyesi protesto için toplanmıştır. Toplantı, polisin şiddet kullanmasıyla dağıtılmıştır.⁹⁸ Eskişehir'de gençlerin katıldığı küçük çaplı bir gösteri, olaysız sona ermiştir.⁹⁹

Olayların ardından hükümetin aldığı ilk önlemler

6 Eylül 1955 akşamı trenle Ankara'ya doğru hareket etmek üzere İstanbul'dan ayrılan Cumhurbaşkanı ve hükümet üyelerinin

---

92 *Ulus*, 08.09.1955.

93 *Hürriyet*, 08.09.1955.

94 *Cumhuriyet*, 08.09.1955; *Milliyet*, 08.09.1955.

95 *Yeni Sabah*, 08.09.1955; *Akşam*, 08.09.1955.

96 *Vatan*, 08.09.1955.

97 *Milliyet*, 08.09.1955.

98 *Milliyet*, 08.09.1955; *Vatan*, 08.09.1955; *Yeni İstanbul*, 08.09.1955.

99 *Milliyet*, 08.09.1955.

birçoğu, yolda ayaklanmaların boyutu konusunda bilgilendirilmişlerdi. Derhal geriye döndüler, “örfi idare” ilan ettiler ve birlik komutanlarına, silah kullanarak sükûnet ve düzeni sağlamalarını emrettiler.¹⁰⁰ 1. Ordu Komutanı Vedat Garan Paşa, “ikinci bir Mustafa Muğlalı olmak istemediği için” ateş emrini reddetti.¹⁰¹ 6 Eylül akşamının son saatlerinde devreye sokulan birlikler, şiddet olaylarını kontrol altına alabildiler; ancak huzursuzluklar sonraki gün ve haftalarda, bölgesel düzeyde yeniden alevlendi.¹⁰² 7 Eylül günü öğleden sonra, Beyoğlu’ndaki Belediye Meclisi binasının önünde toplanan ve milliyetçi sloganlar atan bir grup, polis tarafından dağıtıldı.¹⁰³ 8 Eylül gecesi, Iskenderun’daki bir Rum-Ortodoks kilisesine dinamitle saldırıldı. Patlama nedeniyle kilisenin yan duvarları zarar gördü. Failler yakalanamadı.¹⁰⁴ 9 Eylül’de günü Alsancak’ta, tren garının karşısındaki Aya Vuklin Kilisesi ateşe verildi. İtfaiyenin zamanında müdahalesiyle yangın söndürülebildi.¹⁰⁵ 10 Eylül’de, Balıklı’daki Rum Hastanesi’ni ateşe vermek isteyen üç kadın tutuklandı. Polis, yine aynı gün Emirgan’daki bir kahvede bir gayrimüslimin fabrikasına saldırarak üzere hazırlıklar yapan 70 kişilik bir grubu dağıttı.¹⁰⁶ 25 Eylül’de ise Kadıköy’de bulunan bir kilise yakılmaya çalışıldı.¹⁰⁷

---

100 AA PA 264 Türkiye 205-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20.09.1955.

101 Dönemin 3. Doğu Anadolu Ordusu Komutanı Albay Mustafa Muğlalı, Ankara’nın emriyle, 1943’te Ağrı bölgesinde sınırı geçen 33 şüpheliyi yargısız infaz ettirmiştir. Demokrat Parti 1950’de iktidara gelince, kendisini bu olaydan sorumlu tutmuş ve Askerî Mahkeme’de yargılamıştır: AA PA 264 Türkiye 205-0092.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20.09.1955; 1960’ta Yassıada’da yapılan duruşmalarda tanık olarak dinlenen General Vedat Garan bu ifadeyi yalanlamış ve cephaneye bulundurulması emrini vermekle birlikte, kullanılması yönünde bir emir vermediğini belirtmiştir: Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, s. 325.

102 AA PA 264 Türkiye 205-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20.09.1955.

103 *Son Posta*, 07.09.1955.

104 *İskenderun*, 10.09.1955; *Vatan*, 10.09.1955.

105 Eski itfaiyeci Ali Ulvi Gültekin ile mülakat, 13.03.1998; Kılıçdere, s. 34-41.

106 *Hürriyet*, 11.09.1955.

107 PRO 371/117717, RG 1016/20, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 18.10.1955.

Saldırıların hemen akabinde, gayrimüslimler sıkça sözlü olarak da taciz edildiler.¹⁰⁸ Çanakkale'deki anti-semitist bildiriler, İstanbul'daki Yahudilerin evlerine “gamalı haç”ların çizilmesi ve 1955 yılının Kasım ayında yeni anti-semitist yayımların¹⁰⁹ çıkması, Hahambaşı Rafael Şaban'ın İstanbul valisini resmî düzeyde protesto etmesine dahi neden oldu.¹¹⁰ Hükümetin ilan ettiği örfi idare, ülkenin üç büyük kentle –İstanbul, İzmir ve Ankara– sınırlıydı. Örfi İdare Kumandanlığına, artık yürütme gücünü de elinde bulunduran 3. Doğu Anadolu Ordusu Komutanı General Nurettin Aknoz getirildi.¹¹¹ Geceleri 00.00 ve 05.00 arası uygulanan “sokağa çıkma yasağı”, devriyelerin kontrolleri ve İstanbul, İzmir ve Ankara'daki tutuklamalarla, her üç kentteki şiddet olaylarına son verilebildi. İstanbul'da 5104¹¹² kişi tutuklandı. Ankara'da tutuklananlar için verilen rakamlar 300 ila 469;¹¹³ İzmir'de tutuklananlar için verilen rakamlarsa 50 ila 170¹¹⁴ arasında değişmektedir.

İçişleri Bakanı Namık Gedik, emniyetin başarısızlığı nedeniyle istifa etti ve yerine, geçici olarak Savunma Bakanı Ethem Menderes atandı. Bakan Fuat Köprülü, vekâleten Savunma Bakanlığı görevini üstlendi.¹¹⁵ Aynı nedenlere dayanarak, Milli Emniyet Hizmetleri Şefi (MAH Reisi), İzmir Valisi, İzmir'de bulunan birliklerin komutanı, İstanbul Emniyet Müdürü ve üç general, iktidar tarafından görevden alındı. Milli

---

108 “Bireylere ve din adamlarına yönelik yeni tehditler var. Bir adam, bir papaza: ‘Sen hâlâ burada mısın? Bir dahaki sefere seni ezeceğiz’ dedi.”, PRO FO 371/117721, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 14.11.1955.

109 Burada özellikle söz konusu olan, antisemitist olarak tanınan yazar Cevat Rifat Atilhan'ın *Sionizm Müslüman Dünyasına Bir Tehdit* kitabıdır. Bu kitap, ayaklanmaların ardından İstanbul'da ücretsiz olarak dağıtılmıştır.

110 NARA 882.411/11-155, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 25.11.1955.

111 AA PA 264 Türkiye 205-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20.09.1955.

112 AESF, Fahri Çoker Dosyası, 6 Eylül Hadiseleri Suç Endeksi, s. 67.

113 *Akşam*, 08.09.1955; *Vatan*, 08.09.1955; *Yeni İstanbul*, 08.09.1955.

114 PRO CO 926 184/172, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 09.09.1955.

115 AA PA 264 Türkiye 205-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 14.09.1955.

Emniyet Şefliğine Kemal Aygün atandı.¹¹⁶ Bunların dışında, yerel düzeyde bir dizi memurun, çıkan huzursuzluk ve bunlarla yeterince mücadele edilmemesinden sorumlu oldukları gerekçesiyle görev yerleri değiştirildi.¹¹⁷ Anayasaya göre, örfi idare durumunun Meclis tarafından en kısa sürede onaylanma zorunluluğu bulunduğundan, 12 Eylül 1955 günü Meclis toplantıya çağırıldı. Toplantıda önce iktidar ve muhalefet sözcüleri, ayaklanmalarla ilgili görüşlerini bildirdi. Başbakan Vekili Fuat Köprülü, hükümetin gösterilerin yapılacağından haberdar olduğunu, ancak zamanının kesin olarak bilinmediğini açıkladı:

“Arkadaşlar polis güçlerinin saldırılardan daha önceden haberleri olmadığından bahsetti. Ben sadece şu kadarını söyleyebilirim: Hükümet önceden bilgilendirilmişti. Buna göre tedbirler de alınmıştı. Fakat olayların hangi gün ve saatte çıkacağı bilinmiyordu. Tüm çabalara rağmen, baskın gibi gelişen olaylar engellenemedi. Hatırlarsanız, tarihte buna benzer çok olay olmuştur. En yakın örnek Pearl Harbour-Amerikan Silahlı Kuvvetleri’ne yapılan baskındır.”¹¹⁸

Fuat Köprülü, açıklamalarının geri kalan kısmında, saldırıların hazırlanması ve uygulanmasından komünistleri sorumlu tutuyordu:

“İznilinizle şimdi saldırıların kendisi hakkında konuşacağım. Kıbrıs meselesi nedeniyle tahrik edilmiş olan gençler ve vatanseverler, olayların çıkışından sorumludur. Özellikle gençlik, çok hırçın tepki vermiştir. Diğer taraftan basın provoke etmiştir. Selanik’te patlayan bombanın da haberi gelince, nihayet bir fırsat doğmuştur. Komünistler hareketin arasına karışıp gençlerin vatansever gösterisini kullanarak, yıkıp yağmalamışlardır. Çünkü komünistler, ayaklanmaları önceden

116 AA PA 264 Türkiye 205-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 14.09.1955.

117 AA PA 264 Türkiye 205-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20.09.1955.

118 TBMM ZC, Devre 10, İçtima 1, cilt 7, 8. Inikat, 12.09.1955.

planlamış ve şimdi de komutayı ellerine almışlardır. Bu olaylar aylar öncesinden planlanmış olmasaydı, böylesi bir saldırı mümkün olmazdı. (...) Saldırıların şekli ve hedefleri doğru incelenirse, burada söz konusu olanın yalnızca komünist bir komplo olduğu görülecektir.”¹¹⁹

Başbakan Adnan Menderes, bütün Türk halkının, komünist kışkırtıcıların işi olarak görülmesi gereken olaylar nedeniyle şaşkın olduğunu açıkladı. Hükümet, ayaklanmaların içyüzünü ortaya çıkarmak için her şeyi yapacaktı. Olayların kaynağı, Kıbrıs sorununun gerek Yunanistan’da, gerekse Türkiye’de yol açtığı aşırı kışkırtılmış vatanseverlikte aranmalıydı. Kıbrıslı Türklere karşı bir kıyımın gerçekleştirileceğine dair dedikodular, ortamın gerilmesine katkıda bulunmuş; neticede bunlar, “caniyane” unsurların etkisiyle gerçek bir psikoza dönüşmüş ve buna bağlı olarak özellikle gençler arasında duygu patlamalarına yol açmıştı. 6 Eylül’deki gerçek huzursuzluklar, aslen bir öğrenci grubunun eylemiyle başlamış, bu gruba kısa sürede diğerleri de katılmıştı. Bu ateşli vatanseverliğin patlak vermesi, sorumlu emniyet müdürlerini neredeyse felce uğratarak, ateşli silah kullanma emri vermek konusunda kararsız kalmalarına sebep olmuştu. İktidar da, gösterilerin düzenleneceğinden haberdar olmakla beraber, bu denli geniş çaplı psikozlara dönüşeceğini kestirememişti. Ancak iktidar, acıları sarmayı ve zararları tazmin etmeyi olduğu kadar, böylesi olayların tekrarını önlemeyi de kendine vazife edinmişti. Başlatılan adli inceleme, olayların gerçek niteliğini ortaya koyacak, ve tüm dünyaya olanların Türklerin işi olmadığını gösterecekti...

Meclis Genel Kurulu toplantısında tüm konuşmacılar, olayları, Türkiye’nin bir hukuk devleti olarak itibarını zedeleyecek ulusal bir facia olarak değerlendirdiler.¹²⁰ Bir konuşmacının, suçu Rumlara atmaya denemesi Meclis Kurulu’nu hiddetlendirirken, kurulun bu tutumu, olaylarda ailesi mağdur olmuş bir Rum milletvekiline duydukları yakınlığı sergiliyordu. Muhale-

119 TBMM ZC, Devre 10, İçtima 1, cilt 7, 8. İnikat, 12.09.1955.

120 TBMM ZC, Devre 10, İçtima 1, cilt 7, 8. İnikat, 12.09.1955.

fet partisi CHP'nin lideri İsmet İnönü, daha önce de pek çok basın açıklamasında, olaylar nedeniyle duyduğu üzüntüyü beyan etmiş ve hükümetin aldığı önlemleri desteklemiştir:

“Demokrat Parti grubunun, olayları ciddi şekilde tartıştığını tespit ettik. Hükümetin anavatanın büyük bir tehlikede olduğunun idraki, partiler arası rekabete üstün gelmiştir.”¹²¹

İnönü, Meclis Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmasını, devlet erkinin iflasına işaret etmek ve acil bir açıklama talep etmekle sınırlı tuttu. Genel Kurul ise büyük bir çoğunlukla, muhalefetin örfi idareyi iki ayla sınırlandırma ya da Ankara'yı bunun dışında tutma talebini reddetti.¹²²

Hasar

Maddi hasar

Hangi kaynağın esas alındığına bağlı olarak, ayaklanmalar sırasında meydana gelen zararlar ilgili olarak farklı rakamlara ulaşılmaktadır. Resmî bir Türk kaynağına göre 4.214 ev, 1.004 işyeri, 73 kilise, 1 sinagog, 2 manastır, 26 okul ile aralarında fabrika, otel, bar vb. yerlerin bulunduğu 5.317 tesis saldırıya uğramıştır.¹²³

Nüfusun yüzde 15'inden fazlasını Rumların oluşturduğu Beyoğlu'nda, 2.293 yapıyla en yüksek yıkım oranına ulaşılmıştır. Geleneksel olarak gayrimüslimlerin işyerlerinin ve atölyelerinin bulunduğu Eminönü ise tahrip edilen 1.134 obje ile ikinci sırada yer almıştır. Fatih'te 652, Şişli'de 525, Beşiktaş'ta 273, Sarıyer'de 227, Kadıköy'de 222, Adalar'da 152, Üsküdar'da 123, Bakırköy'de 71, Beykoz'da 9 ve Eyüp'te 1 obje tahrip edilmiştir.¹²⁴

Bir Yunan kaynağı da, tahrip edilen nesnelere sayısını doğrulamaktadır. Önemsiz sayılabilecek bir sapma, sadece tahrip

121 *Ulus*, 19.09.1955.

122 TBMM ZC, Devre 10, İçtima 1, cilt 7, 8. İnikat, 12.09.1955.

123 AESF, Fahri Çoker Dosyası, 6 Eylül Hadiseleri Hasar Endeksi, bkz. Ekler.

124 AESF, Çoker Dosyası: 6 Eylül Hadiseleri Hasar Endeksi, bkz. Ekler.

edilen işyerlerinin sayısında ortaya çıkmaktadır ki, söz konusu sayı 4.228 olarak veriliyor.¹²⁵ Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi'ndeki belgeler ise sadece tahrip edilen işyerleriyle ilgili bilgi veriyor. Buna göre, İstanbul'daki 36.000 işyerinden 3.900'ü yıkılmış ya da yağmalanmıştır. Bunların dinsel ya da etnik gruplara göre bir sınıflandırması yapıldığında ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır:

TABLO 1
Tahrip Edilen İşyerlerinin Nüfus Gruplarına Göre Dağılımı¹²⁶

	<i>İşyerleri</i>
Rumlar	2.200
Ermeniler	900
Museviler	400
Müslümanlar	400

Amerikan Dışişleri arşivlerinde, tahrip edilen yerler kendi içlerinde ayrılmış ve farklı etnik gruplara göre sınıflandırılmıştır:

TABLO 2
Tahrip Edilen İşyeri ve Evlerin Nüfus Gruplarına Göre Dağılımı¹²⁷

	<i>İşyerleri</i> (yüzde)	<i>İşyerleri</i> (sayı)	<i>Evler</i> (yüzde)	<i>Evler</i> (sayı)
Rumlar	59	2.500	80	670
Ermeniler	17	1.000	9	150
Museviler	12	500	3	25
Müslümanlar	10	400	5	40

Bu kaynağa göre, saldırıya uğrayan işyerlerinin yüzde 59'u, evlerin ise yüzde 80'i Rumlara aittir. Saldırıya uğrayan işyeri sayısı 2.500'e, ev sayısı ise 670'e tekabül etmektedir.

Ermenilere ait evlerin sayısı 150, işyerlerinin sayısı ise 1.000 olarak belirtilmiştir. Yüzde olarak ifade edildiğinde, saldırıya uğrayan tüm işyerlerinin yüzde 17'sinin ve tüm evlerin yüzde

125 Christidi, s. 260.

126 AA PA 270 Türkiye 211-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 06.10.1955.

127 NARA 782.00/9-1255, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 01.12.1955.

9'unun sahiplerinin Ermeni olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca toplam 33 Ermeni kilisesinden 3'ü ve toplam 22 Ermeni okulundan 4'ü saldırıya maruz kalmıştır.

Yine bu kaynağa göre, tahrip edilen işyerlerinin yüzde 12'si ve evlerin yüzde 3'ü Yahudilere aittir. Rakamlarla ifade edilecek olursa, bu yüzdeler 500 işyeri ve 25 eve tekabül etmektedir. Zarara uğratılan işyerlerinin yüzde 75'i Pera'da, yüzde 25'i ise Tarihi Yarımada'dadır. İstanbul'da 38 sinagog ve 8 Musevi okuluna saldırılmamıştır.

Amerikan verilerine göre zarara uğrayan işyerlerinin arasında Müslüman Türklere ait olanların oranı yüzde 10, Müslüman Türklere ait evlerin oranı ise yüzde 5'tir. Bu oranların sayısal karşılığı, işyerleri için 400, evler içinse 40'tır.

İstanbul Başpiskoposluk Arşivi'nde kayıtlı olan 95 Rum-Ortodoks kilisesinin, yine bu kaynağa göre 61'i ya kısmen ya da tamamen tahrip edilmiş, bunların 8'i kundaklamaya uğramıştır.¹²⁸ Bir Rum-Katolik kilisesi ve üç başka kilise daha ağır zarar görmüştür.

Ayrıca Kudüs Patrikhanesi'ne bağlı olan ve Bizans döneminden kalma pek çok kutsal eseri barındıran üç manastır da tahrip edilmiş ve yağmalanmıştır.¹²⁹ Verilere göre, Rum cemaatine ait 48 okuldan 36'sı tamamen ya da kısmen zarara uğratılmıştır. Ağır zarar görenler arasında Zapyon Kız Okulu, Heybeliada'daki Megali Okulu, Hasköy, Edirnekapı, Bakırköy, Galata, Taksim ve Arnavutköy'deki okullar bulunmaktadır.¹³⁰

İstanbul'da Rumca yayınlanan *Apoyeumatini* (10.000 baskı), *Tachydromos* (5.000 baskı), *Embros* (7.000 baskı) gazeteleri ve haftalık *Chronos* (5.000 baskı) gazetesi de saldırıların hedefi olmuştur.¹³¹ Söz konusu gazetelerin ilk ikisinin redaksiyon bü-

---

128 Zarar verilen kiliselerin listesi için bkz. Ekler.

129 Söz konusu manastırlar, Heybeliada'daki Aya Yorgi Manastırı, Fener'deki Aya Yorgi Manastırı ve Yeniköy'deki Aya Yorgi Manastırı'dır.

130 Zarar verilen okulların listesi için bkz. Ekler.

131 PRO PREM 11834/479, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 22.09.1955; AA PA 270 Türkiye 211-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20.09.1955; *Akşam*, 07.09.1955.

roları talan edilmiş ve matbaaları tahrip edilmiştir. *Embros* ve *Chronos* gazetelerinin ise kendilerine ait matbaaları bulunmadığı için sadece büroları yağmalanmıştır.¹³² *Apoyeumatini* gazetesi, aldığı ağır hasar nedeniyle ancak saldırılardan iki hafta sonra yeniden yayınlanabilmiştir. Sadece bu gazetenin kaybının yaklaşık yarım milyon TL'yi bulduğu tahmin edilmiştir.¹³³

Olaylarda gayrimüslim azınlıklar dışında, yabancı uyruklu kişiler de zarar görmüştür.¹³⁴ İsveç Büyükelçiliği binası yağmalanmış, Fransızlara, İtalyanlara, Avusturyalılara ve Almanlara ait bazı işyerleri de tahrip edilmiştir.¹³⁵ Alman Başkonsolosluğu'nun verilerine göre, bildirilen hasarın yekûnu yaklaşık 150 milyon TL'yi bulmaktadır, ki bu rakam, dönemin 54 milyon Amerikan Dolarına eşdeğerdir. Bunun 28 milyon TL'lik kısmı Yunan vatandaşlarının, 68 milyon TL'lik kısmı Türk vatandaşları olan Rumların, 35 milyon TL'lik kısmı kiliselerin, 18 milyon TL'lik kısmı ise yabancıların ve diğer azınlıkların (Ermeniler, Yahudiler) hasarlarıdır.¹³⁶ İngilizler (48 gerçek ve tüzel kişi), İstanbul'daki büyükelçiliğe toplam 2 milyon TL'lik¹³⁷ hasar bildiriminde bulunmuşlardır. İngiliz Konsolosluğu binası da olaylar sırasında hafif hasar görmüştür. Rumelihisarı'nda yaşayan bir İngiliz ailenin evi kundaklanmış, bir İngiliz kadını ise bıçakla yaralanmıştır. Bir İngiliz erkek, yağmacılar tarafından evinde tehdit edilmiştir. Yine İngiliz vatandaşlarının mezarları tahrip edilmiş, tabutlar açılmış ve iskeletler etrafa saçılmıştır.¹³⁸ Fransız vatandaşlarının hasar bildirimini 4,6 milyon TL, Alman vatan-

---

132 Stephanou Papadopoulou, *Anamniseis Apo Tin Poli* [İstanbul'dan Hatıralar], Atina, 1978, s. 210-212.

133 NARA 782.00/9-1255, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 01.12.1955.

134 PRO FO 371/117710, RG 10344/20, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 10.09.1955.

135 CADN B Seri C 26, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 10.09.1955; PRO PREM 11834/447, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 22.09.1955.

136 AA PA 9 Türkiye 205-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 11.01.1956.

137 AA PA 9 Türkiye 205-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 26.03.1956.

138 PRO FO 371/117714, RG 103/44123, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 08.09.1955.

daşlarınınki 632.319 TL, İtalyan vatandaşlarının bildirdiği hasar ise 3,3 milyon TL'ye ulaşmıştır.¹³⁹ Saldırıların sonucunda oluşan ve büyük bir kısmı bildirilmeyen gerçek hasarın ise yaklaşık 1 milyar TL tutarında olduğu tahmin edilmektedir.¹⁴⁰

Hırsızlık

Olayların ilk evresinde dikkat çekici biçimde az sayıda hırsızlık vakasının görülmesi, isyancıların elebaşlarının bu yönde talimat almalarıyla ilgili olabilir.¹⁴¹

“Grupların liderleri hırsızlığa izin vermiyordu. Hatta hırsızlık yapmak isteyen bazı kişiler dövülüyordu. Ancak pek çok kişi kargaşadan istifade ediyordu. Daha sonraları liderler de duruma karşı koyamıyor, hatta kendileri de çalıyordu. 1960 Mayıs'ındaki askerî darbe esnasında askerdeydim. Sulukule'de bir çadır kurmamız gerekiyordu. O zamanlar orada daha elektrik yoktu. Ama evler buzdolapları, çamaşır makinaları, radyolar ve diğer elektrikli aletlerle doluydu. Bunlar 6-7 Eylül 1955'in ganimetleriydi.”¹⁴²

Saldırılar sırasında önemli kavşaklara dikilen nöbetçiler, yaların üzerlerini arayarak beraberlerinde çalıntı mal taşıyıp taşımadıklarını kontrol ediyorlardı. Örneğin, o esnada Beyoğlu'ndaki bir işyerinde çalışan İslam B., Tünel'de öğrenciler tarafından durdurulmuş ve hırsızlık yapıp yapmadığının belirlenmesi için sistemli olarak aranmıştır.¹⁴³ Bu gözleyicilerin de yardımıyla, tahribata ve “vandalizm”e öncelik verilmiş oluyordu. Ancak 6 Eylül gecesinin ilerleyen saatlerinde hırsızlık vakaları çoğalmıştır:

139 AA PA 9 Türkiye 205-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 26.03.1956.

140 AA PA 270 Türkiye 211-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 3.09.1955.

141 NARA 782.00/9-1355, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 13.09.1955; CADN B Seri C 26, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 10.09.1955.

142 Mihalis Vasiliadis ile mülakat, 22.9.2002.

143 İslam B. ile mülakat, 08.05.2002.

“Dükkânı yedi-sekiz metrelik bir mesafeden izliyordum. Çantalarını parfüm, kozmetik malzemeleri ve diğer şeylerle nasıl doldurduklarını gördüm. Balık Pazarı’nda bir adam sırtında bir kasaptan aşırıldığı koca bir kuzuyla kaçarken, bir yandan da elinde büyükçe bir parça peynir taşıyan birini gördüm (...) Fındıklı’da Türkler bütün gece boyunca, iki bakkal dükkânından çuvalarla pirinç, şeker, sabun, fasulye, zeytinyağı ve başka şeyleri evlerine taşıdılar. Sabah olduğunda karşımızdaki dükkânlar tamamen boştu.”¹⁴⁴

Saldırıların ardından, 11 Eylül 1955’e kadar sayısı 1.500’ü bulan ihbarlar üzerine, polis evlerde arama yapmıştır.¹⁴⁵ Yalnızca bir gün içinde Beyoğlu’nda 225, Eminönü’nde 307, Beşiktaş’ta 67, Üsküdar’da 52, Fatih’te 29, Şişli’de 10 ve Büyükkada’da 1 evde arama yapılmıştır.¹⁴⁶ Bu aramalar sırasında polis, 6.032 farklı eşya, 637 parça mücevher, 45.915 TL tutarında para ve 8 çelik kasa ele geçirmiştir.¹⁴⁷ Haliç, Beyoğlu, Fener ve Edirnekapı’da, aramalar nedeniyle korkmuş olan yağmacıların çalınan eşyaları gizlemek için yaptıkları depolar bulunmuştur.¹⁴⁸ Hatta Kasımpaşa, Şehremini, Beyoğlu, Yedikule ve Mecidiyeköy’de, çalıntı eşyalar evlerin önüne, sokaklara ya da boş arsalarla konulmuştur.¹⁴⁹ 13 Eylül 1955’e kadar, 899 ev aranmış ve 18.655 farklı eşya, 91.699 TL tutarında para, 8 çelik kasa, 612 parça mücevher, 300 altın lira ve 74 saat bulunmuştur.¹⁵⁰ Yağmalanan eşyalar İstanbul’dan çıkarılmaya çalışıldığı için, polis ayrıca araba, kamyon ve trenlerde de çalıntı eşya araması yapmıştır.¹⁵¹

144 Tsoukatou, s. 70 v e s. 86.

145 *Milliyet*, 13.09.1955; “Galata Tersane Caddesi 39’da dükkânı olan demir tüccarı Yani Kapsızoğlu, hamal Emrullah ve Timur’u dükkânından 20.000 TL çaldıkları gerekçesiyle ihbar etti. İki suçlu yakalandı. Üzerlerinde 9656 TL bulundu. Her ikisi de tutuklandı.” *Hürriyet*, 11.09.1955.

146 *Milliyet*, 13.09.1955.

147 *Milliyet*, 13.09.1955.

148 *Akşam*, 10.09.1955.

149 *Cumhuriyet*, 12.09.1955; *Zafer*, 12.09.1955; *Hürriyet*, 12.09.1955.

150 *Cumhuriyet*, 13.09.1955.

151 “Trenle Erzurum istikâmetine giden Hüseyin adlı kişinin bagajında, İstanbul’daki yağmalarda edinilen ayakkabılar ve birkaç metre perdelik kumaş

Yaralama olayları ve ölümler

Yaralılarla ilgili verilen rakamlar, 300 ile 600 arasında değişmektedir ve bu rakamlar yalnızca mağdurları değil, yaralanan suçluları da kapsamaktadır.¹⁵² Tahrip aşamasında, saldırganların bir kısmı yanlarında ilkyardım malzemeleri bulundurmuştur. Elllerinde tentürdiyot şişeleriyle halkın arasına karışan kişiler, yaralı olup olmadığını sormuş; arabalar, sadece yaralı göstericileri hastaneye götürmüştür.¹⁵³ Yaralı ve ölü sayısının, genel tahribatın büyüklüğüyle karşılaştırıldığında görece düşük olması, bedensel saldırılardan kaçınılması yönünde verilmiş bir talimata dayandırılabilir.¹⁵⁴ Saldırıları esnasında bazı failer yalnızca maddi zarar vereceklerini beyan etmişler, sadece tahrip etmek üzere emir aldıklarını söyleyerek mağdurları sakinleştirmeye çalışmışlardır.¹⁵⁵ Özellikle ekiplerin liderleri, olaylar sırasında saldırganları, bedensel zarar vermemeleri yönünde sıkça uyarmıştır.¹⁵⁶ Yaralıların arasında farklı derecelerdeki kilise yöneticileri de bulunuyordu: Üsküdar metropoliti, Boyacıköy metropoliti, Tarabya metropoliti, Kadıköy metropoliti, Balıklı metropoliti, Arnavutköy piskoposu ve Yeniköy'deki patrikhanenin başpiskoposu.¹⁵⁷

Evlerde, özellikle Rum kadınlara tecavüz edilmiştir.¹⁵⁸ Balık-

bulundu. Hüseyin ihbar edildi. Aynı trende bulunan bir başka kişinin bagajındaki tabanca ve 23 kurşuna el konuldu." *Hürriyet*, 11.09.1955.

152 *Gece Postası*, 07.09.1955; *Hürriyet*, 07.09.1955; *Cumhuriyet*, 07.09.1955; *Son Saat*, 07.09.1955.

153 *Milliyet*, 07.09.1955.

154 "Ölü ve ağır yaralı sayısının düşüklüğü dikkat çekicidir. Bir katliam planlanmamıştı. Azgın kalabalık, direnen bir tek kişi bile olsa, kararlı bir direnişle karşılaştığında geri çekilmişti." AA PA 265 Türkiye 205-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 06.10.1955.

155 Tsoukatou, s. 125.

156 "Galatasaray'a geldiğimde, üzerinde Kıbrıs Türktür Cemiyeti'nin pankartı bulunan bir araba gördüm. Bu arabadan bazı kişiler inip 'Camları kırın, her şeyi parçalayın, ama bir şey çalmayın ve kimseyi yaralamayın' diye bağırıyorlar." Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, Tanık Arif Onat, s. 173.

157 NARA 782.00/9-1255, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 01.12.1955.

158 Makruhi B. Hagopyan ile mülakat, 20.03.2002; Eti S. ile mülakat, 12.03.2002.

lı Hastanesi Başhekimi'nin ifadesine göre, hastanede 60 kadın tecavüz nedeniyle tedavi görmüştür.¹⁵⁹ Çok sayıda kadının bu durumu gizlemiş ve tedavi olmaktan kaçınmış olabileceği de düşünülürse, tecavüz kurbanlarının sayısının gerçekte daha yüksek olduğu söylenebilir.¹⁶⁰

“Ahlaka aykırı davranışlar da vardı. Mesela evlerde kadınlara tecavüz ediliyordu. O gün, çok tecavüz oldu. Kadınlar sonradan Yunan Konsolosluğu'nu haberdar ettiler. O zaman polisler sivil olarak bana geldiler, doktor olduğum için. Hastaneye gittik ama kadınlar susuyordu. Bunun üzerine polise sordum: 'Evli misin?' 'Evet' dedi. 'Bir gecede 500 kişi senin karını ya da kızını taciz etse, sen ne anlatırdın?' Susacağına söyledi. Kadınların suçu yok. Failleri resmî makamlara ihbar ediyor ama olayın herkesçe bilinmesini istemiyorlardı. Bu genç kızların pek çoğu sonradan evlendiler. Delikanlılar, bundan sorumlu olmadıklarını söyleyerek, buna rağmen onlarla evlendiler.”¹⁶¹

Can kayıplarının sayısı tartışmalıdır. Türk basınında, ölü sayısı 11¹⁶² olarak verilmiş, Abraham Anavas,¹⁶³ Olga Kimiades¹⁶⁴ ve Takki Bakkal¹⁶⁵ ismen zikredilmişlerdir. *Helsinki Watch* örgütünün bir raporuna göre, ölü sayısı 15'tir. Rapora göre ölenlerin 5'i, din görevlisidir. Bunlar, Balıklı'da papaz Chrysanthos Mantas ve Piskopos Gerasimos, Yeniköy'de Piskopos Gennadios Arabacıoğlu ve adları bilinmeyen iki papazdır.¹⁶⁶ Adları bilinme-

---

159 PRO PREM 11834/447, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 22.9.1955. Amerikan kaynaklarına göre, tecavüze uğrayan kadınların sayısı 40 ile 50 arasında değişmektedir. NARA 782.00/12-155, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 01.12.1955.

160 İbrahim E. ile mülakat, 22.03.2002.

161 Yorgos Adosoglu ile mülakat, 15.03.2002.

162 *Yeni Sabah*, 08.09.1955; *Hürriyet*, 08.09.1955; *Son Saat*, 08.09.1955; *Gece Postası*, 07.09.1955; *Cumhuriyet*, 08.09.1955.

163 *Hürriyet*, 08.09.1955.

164 *Hürriyet*, 09.09.1955.

165 *Ulus*, 07.09.1955.

166 “Denying Human Rights and Ethnic Identity: The Greeks of Turkey”, *Helsinki Watch Report*, Washington 1992, s. 50.

yen bir diğeri iki kişinin yanı sıra, Erpapazođlu, Abraham Anavas, Olga Kimiades, Thanassis Mısıroğlu, Hebe Giolma, İsaak Uludađ, Theopoula Papadopoulou ve Yannis Balkis ölü olarak bildirilmiştir.

Devletin tazminat ödemeleri

Şiddet olaylarının kontrol altına alınmasının ardından, 9 Eylül 1955 günü Maliye Bakanlığı'nın yaptığı bir açıklamayla, zarara uğrayanlar lehine uygulanacak önlemler açıklandı: Vergi kolaylığı, ucuz inşaat malzemesine erişim olanağı, cam ithalatı, banka borcu olan mağdurlara geri ödeme kolaylığı sağlanması, banka kredisi almada kolaylık, bürokratik olmayan bir zarar tespit ve telafi süreci.¹⁶⁷ Kızılay, acil önlem olarak Beyoğlu'ndaki ihtiyaç sahiplerine kişi başına 20 TL tutarında nakit yardım, taş kömürü ve yiyecek dağıttı. Gerekli tamiratın yapılabilmesi için mağdurlara belediye aracılığıyla çivi, boya ve pencere camı verildi.¹⁶⁸ Denizcilik Bankası, uygun koşullarda kredi vereceğini, şirketlerin atölye ve imalathanelerinin yeniden inşasına katkıda bulunacağını ve çeşitli ekipmanını kullanımlarına sunacağını açıkladı.¹⁶⁹ Ne var ki, Meclis'in görünürdeki telafi çabalarını yasalastıracağı beklentisi, önce karşılıksız kaldı. Tazminat, daha çok bir bağış kampanyası niteliğine büründü.¹⁷⁰ 10 Eylül 1955'te Cumhurbaşkanı Celal Bayar himayesinde, Kızılay Başkanı Rıza Çerçel, Borsa ve Sanayi ve Ticaret Odaları Başkanı Üzeyir Avunduk, Yapı Kredi Bankası Yönetim Kurulu Başkanı Kâzım Taşkent ve Sanayi Odası Başkanı İbrahim Esi'den oluşan bir komite kuruldu. Üzeyir Avunduk, komitenin başkanı seçildi.¹⁷¹ Kuruluşun

167 *Akşam*, 10.09.1955; *Ulus*, 11.09.1955.

168 *Ulus*, 16.09.1955.

169 *Zafer*, 16.09.1955; *Cumhuriyet*, 11.09.1955.

170 AA PA 264 Türkiye 205-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 14.09.1955.

171 13 Eylül 1955'te komite, aşağıdaki üyelerin katılımıyla genişledi: Vehbi Koç, İzzet Akosman, Refik Bezmen, Hilmi Gürkan, İbrahim Dilber, Afif Tektaş, Hasan Derman, Arsen Gesar, Papadopulo Arşemidis, Kazım Yurdakul, Sadık

görevi, bir yandan gönüllülük esasına dayanarak para kaynaklarının sağlanmasını hızlandırmak, diğer yandan da hasarın aciliyetine göre, mağdurlara, özellikle düşük gelirlilere hemen ödeme yapmaktı.¹⁷²

Komite, acil önlem olarak şu kurumlardan bağışta bulunmalarını istedi: İş Bankası (200.000 TL), Yapı ve Kredi Bankası (100.000 TL), İstanbul Ticaret Odası (200.000 TL) ve İstanbul Sanayi Odası (100.000 TL).¹⁷³ Ardından kamuoyu, yoğun bir basın kampanyası aracılığıyla, olaylarda zarara uğrayanlar için bağışta bulunmaya davet edildi. 5.000 TL ve üzerinde bağışta bulunabilecek güçte olan kurum ve kişiler, özel görüşme için komiteye davet edildiler. Sanayi ve Ticaret Odası'nın üyeleri de birçok meslek komitesi kurarak bağış talebinde bulundular.¹⁷⁴ 15 Eylül 1955'ten sonra bağışlar, komitenin kullanımına sunuldu. Aynı gün komiteye, Ziraat Bankası ve Sümerbank tarafından 500.000'er, Etibank ve Emlak Kredi Bankası tarafından 200.000'er TL aktarıldı. İlerleyen günlerde, Meclis 500.000 TL, İstanbul Ticaret Odası 100.000 TL ve T.C. Merkez Bankası 500.000 TL bağışladılar. 100.000 lira üzerinde bağışta bulunan banka ve firmalar arasında Nazım Bezmen ve Yedikule İplik Fabrikaları (150.000), Dilber Kardeşler Müessesatı Tuhafiye T.A.Ş. (150.000), Mihael Çıkvasvili ve ortağı (150.000), Vehbi Koç Tesisleri (150.000), Squipp İlaç Fabrikası (100.000), Sokoni Vakum Petrol A.O. (100.000), Osmanlı Bankası (100.000) ve Milli Reasürans Türk Sigorta Şirketi (100.000) bulunuyordu.¹⁷⁵ Böylece, 31 Aralık 1957'de toplam 8.7 milyon TL'ye ulaşan bağış tutarının yarısı, özel bankalar ve

---

Bigat, Eli Burla, Remzi Peker, Onnik Balıkçıyan, Yomtov Kohen, J. Naum, Yekta Teksel, Kiryako Pamukoğlu, Osman Germen, Yorgi Erman, Asgasar Boncuk. *Yeni Sabah*, 14.09.1955.

172 AA PA 270 Türkiye 211-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 06.10.1955.

173 *Ulus*, 11.09.1955.

174 *Son Saat*, 16.9.1955. Uygur Kocabaşoğlu, "6-7 Eylül Olaylarından Sonra Hasar Tespit Çalışmaları Üzerine Birkaç Ayrıntı", *Toplumsal Tarih*, 81 (2000), s. 45-49.

175 Kocabaşoğlu, s. 45-49.

bir düzine büyük firma tarafından sağlanmıştı.¹⁷⁶ Günlük gazetelerde düzenli olarak, yapılan bağışlarla ilgili bilançolar yayınlanıyordu.¹⁷⁷ Burada dikkat çekici olan, Türkiye'deki yabancı firmalar kadar, azınlıklara ait olanların da listelenmiş olmasıdır. 9 Ekim 1955'e kadar yapılan bağışlar listesi incelendiğinde, 94 gerçek ve tüzel kişiden 42'sinin Türkiye'deki yabancı firmalar ya da Rum, Yahudi ve Ermenilere ait firmalar olduğu görülür.¹⁷⁸ İstanbul'daki Alman Başkonsolosluğu raporlarına göre, bu kaynakların sağlanmasında gönüllülük esasından ziyade, komitenin baskısının etkili olduğuna dair kuşku yoktu. Bu bağlamda, söz konusu çevrelerde bir çeşit "Varlık Vergisi"nden de bahsediliyordu.¹⁷⁹

Komitenin kamuoyuna yaptığı bağış çağrısına, Türkiye genelinde Rize Çay Derneği, İşçiler Sendikası, Tekirdağ Şekerciler ve Muhallebiciler Derneği ile Malatya Kahvehaneciler Derneği gibi pek çok küçük dernek ve birlikten olduğu kadar, daha milliyetçi bir çizgide örgütlenen Tarsus Kuvayi Milliye ve Mücahit Gazileri Derneği gibi kuruluşlardan da yanıt gelmişti.¹⁸⁰ Yardım komitesine akan meblağlar, bağışta bulunanlar tarafından azınlık gruplarıyla dayanışmaktan çok, devletin gücüne duyulan bağlılığın ve vatanseverliğin bir göstergesi olarak algılanıyordu. Başbakan da, kendisine duydukları sempatiyi dile getiren ve güçleri elverdiğince telafi çabalarına katılmaya hazır olduklarını bildirenlerin telgraflarına boğulmuştu.

---

176 25.000 TL ve 80.000 TL arasında bağışta bulunan firma, kurum ve kişilerin arasında, şu şirketler/isimler de yer almaktadır: Anadolu Anonim Türk Sigorta Şirketi (80.000), Türk Philips Limited Şirketi (75.000), Ünilever İş Türk Limited Şirketi (75.000), Burla Biraderler ve Şürekâsı (60.000), Gislaved Kauçuk Sanayi ve Ticaret T.A.Ş (60.000), Antalya Umumi Nakliyat Bank A.Ş. (50.000), Türk Ticaret Bankası (50.000), Denizcilik Bankası (50.000), İller Bankası (50.000), Naki Erenyol (50.000), İpekçi Kardeşler (50.000), Başvekâlet (50.000), Vakıflar Bankası (35.000), Sanayi Kalkınma Bankası (30.000), Nejat Eczacıbaşı (25.000). Kocabaşoğlu, s. 45-49.

177 *Hürriyet*, 16.09.1955; *Son Saat*, 20.09.1955; *Akşam*, 22.09.1955.

178 CADN B Seri C 26, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 05.11.1955.

179 AA PA 270 Türkiye 211-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 06.10.1955.

180 *Yeni İstanbul*, 21.09.1955.

Türklerin böylesi “alçaklıklarla” hiçbir ilgisi olmadığı kanıtlanmak isteniyordu.¹⁸¹ Ayaklanmalara etkin biçimde karışmış olan öğrenci derneklerinin Başbakan Adnan Menderes’e gönderdikleri bir telgrafta, “gönüllü olarak yeniden inşa çalışmalarına katılma emrini beklediklerini” beyan etmeleri, bu anlamda ilgi çekicidir.¹⁸²

Bu esnada komite, zarar görenlerin tazminat taleplerinin geçerli olabilmesi için hasarlarını 26 Eylül-15 Ekim 1955 arasında Ticaret Odası binasına (4. Vakıf Hanı) bildirebileceklerini duyurmuştu.¹⁸³ Komite bu amaçla, mağdurların söz konusu hasar öncesinde sahip oldukları servetin (nakit ve eşya olarak) miktarıyla hasar nedeniyle tamamen ya da kısmen yok olan eşya, hasardan sonra ellerinde kalan servetin değeri ve sigorta durumlarıyla ilgili bilgileri vermeleri için anket formları hazırlayıp dağıtmıştı.¹⁸⁴ Ancak hasar sahiplerinin birçoğu, bilirkişiler tarafından hasar tespiti yapılmasını talep etmiş, böylelikle kendilerini, yanlış beyan yapıldığı ile ilgili ithamlardan korumayı amaçlamışlardı. Bu durum zarara uğrayan pek çok kişinin, ticaret hukukuna göre resmî olarak denetlenen belgelerinin yok olmasıyla da açıklanabilir. İşyerleri ve evlerdeki hasar, komite üyeleri ve bir Kızılay temsilcisi tarafından rapor ediliyordu. Sonrasında zarara uğrayanlar komite toplantılarına çağırılıyor ve tazminat bedeli belirleniyordu. Tazminat talebinde bulunan kişi, “tüm zararının tazmin edildiğini, başkaca talebi kalmadığını ve diğer resmi kurumlara bu yönde bir başvuru yapmayacağını”¹⁸⁵ bildiren bir belgeyi imzalıyordu. 30 Eylül 1955’te, hasara uğrayanlardan 7 kişinin talepleri kabul edildi ve 10.525 TL tutarında tazminat ödendi. 18 kişinin tazminat talepleri ise reddedildi. Komite, bu tarihten 31 Aralık’a kadar

---

181 AA PA 265 Türkiye 205-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 20.09.1955.

182 *Vatan*, 11.09.1955.

183 *Akşam*, 23.09.1955.

184 AA PA 270 Türkiye 211-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 06.10.1955.

185 AA PA 9 Türkiye 205-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 11.01.1956.

geçen sürede 3.113 kişinin taleplerini inceledi ve 5.633.761 TL tutarında ödeme yaptı.

Komitenin raporuna göre, 4.433 kişinin, toplam 69.578.744 milyon TL'lik hasar tazmini için yaptıkları başvuru kabul edilmişti.¹⁸⁶ Açıklanan hasarın ve kişilerin dağılımı şöyledir:

TABLO 3
Komiteye Bildirilen Hasar Tutarı ve Zarara Uğrayan Kişi Sayısı¹⁸⁷

<i>Hasar (TL)</i>	<i>Kişi sayısı</i>	<i>Toplam hasar (TL)</i>
1-5.000	2.301	7.798.198
5.000-10.000	730	4.966.500
10.000-20.000	599	8.193.574
20.000-30.000	313	7.654.382
30.000-50.000	247	9.451.715
50.000 üzeri	283	31.514.875

1957 yılının sonunda 3.247 gerçek ve tüzel kişiye, toplam 6.533.856 TL tutarında ödeme yapılmıştı.

TABLO 4
Hasarın Büyüklüğüne Göre Kişilerin Dağılımı¹⁸⁸

<i>Hasar (TL olarak)</i>	<i>Kişi sayısı</i>
1-5.000	2.877
5.000-10.000	225
10.000-20.000	107
20.000-30.000	6
30.000	2
30.000 üzeri	0

Hasar beyanı esnasında mağdurların çekimser bir tavır takındığı söylenmektedir. Bunda belirleyici olan nedenler çeşitlidir. 6 Eylül 1955'ten önce, sınırlı olarak bulunan bazı ticari eşya çeşitleri için depo içeriğinin bildirilmesi zorunluluğu getirilmişti. Dolayısıyla tüccarlar, tazminat taleplerinin bu zo-

186 AA PA 9 Türkiye 205-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 03.01.1956.

187 Kocabaşoğlu, s. 45-49.

188 Kocabaşoğlu, s. 45-49.

runluluk gereği bildirmiş oldukları veriler ve vergi beyanlarıyla denk düşmesi için gayret sarf ediyorlardı. Yanı sıra bazı ithalatçılar vardı ki, onlar da kullandıkları bazı ithalat yöntemlerinin ortaya çıkmasını, ticaret mevzuatındaki yaptırımlar nedeniyle istemiyorlardı.¹⁸⁹ Bazı kişileri ve firmaları tazminat talebinde bulunmaktan alıkoyan ise bu nedenle bir “kara listeye” alınmaktan duydukları korkuydu. Basın, sürekli olarak, gönüllü olarak tazminat talebinden vazgeçtiğini açıklayan kişi ve firmaların Başbakan Adnan Menderes’e yolladığı telgrafları yayımlıyordu.¹⁹⁰ Böylece komitenin, ödenmesi gereken tutarı mümkün mertebe asgari düzeyde tutmaya çalıştığı anlaşılmıştı. Örneğin, İshak ve Rafael Karakoş’a, talep ettikleri tutar 81.000 TL olduğu halde 20.000 TL tazminat ödenmişti.¹⁹¹ Mücevher ya da nakit para gibi belirli kalemler, baştan silinmişti.¹⁹² Komite “tazminat taleplerinin abartılı olduğunu ya da kendilerinin yaptığı kontroller sırasında doğrulanmadığını” ileri sürerek kendini savunuyordu.¹⁹³ Tanıkların ifadelerine göre, komite bilirkişisinin, zarara uğrayanlardan hasarın tespiti için para istediği durumlar da olmuştu:

“Çoğu tazminat alamadı. Komiteden bir bilirkişi gelip, ‘Şu kadar tazminat talep edeceğiz. Ödemenin yarısını sen, diğer yarısını ben alacağım’ dedi. Bazıları, bu bilirkişilerin para almasını istemiyordu, o nedenle haklarından feragat ediyorlardı. Bu tazminat, daha çok Türkiye’nin Batılı müttefiklerini sakinceleştirmek için tasarlanmıştı.”¹⁹⁴

885.425 TL’lik bir meblağ da komite tarafından okullara, kiliselere ve hayırsever kuruluşlara havale edilmişti. Bunlar arasında Şişli’deki Rum-Ortodoks Mezarlığı (193.125 TL), Beyoğ-

---

189 AA PA 9 Türkiye 205-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 03.01.1956.

190 NARA 782.00/12-255, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 02.12.1955.

191 PRO FO 371/136509, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 25.02.1958.

192 AA PA 9 Türkiye 205-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 11.01.1956.

193 Kocabaşoğlu, s. 45-49.

194 Mihalis Vasiliadis ile mülakat, 22.09.2002.

lu'ndaki Rum Polikliniği (88.950 TL) ile çeşitli Ermeni ve Rum okulları (309.640 TL) bulunuyordu. Komitece desteklenen okulların toplam sayısı 40'tı. 36 Rum okuluna, 100-15.000 TL arası, üç Ermeni okuluna 150-500 TL arası ve bir Ermeni Biçki Dikiş Yurdu'na 2000 TL tutarında ödeme yapılmıştı.¹⁹⁵

İsimlerden yola çıkılarak yapılacak bir sınıflandırmada, komisyon tarafından tazminat başvurusu kabul edilen 3.247 kişiden 187'sinin (yüzde 5,7) Müslüman, diğerlerinin ise Rum, Ermeni ve Yahudi olduğu görülmektedir.¹⁹⁶

TABLO 5

Yerleşim Bölgelerine Göre Tazminat Talebinde Bulunan Kişi Sayısının Dağılımı¹⁹⁷

<i>Yerleşim bölgeleri</i>	<i>Kişi sayısı</i>	<i>Yüzde olarak</i>
Şişli-Taksim-Galata	1.150	35
Eminönü-Aksaray-Kumkapı-Yenikapı-Samatya-Yedikule-Topkapı-Edirnekapi	821	25
Boğaziçi	418	13
Haliç	311	10
Diğer yerleşim bölgeleri	547	17

Bu kişilerin semtlere göre dağılımına bakıldığında, zarara uğrayanların yüzde 35'inin (1.150) Şişli-Taksim-Galata ekseninde yaşadıkları görülür. Buradaki hasarın büyük bölümü, özellikle İstiklal Caddesi (550), Galata (227) ve Kurtuluş'ta (99) meydana gelmişti. Taksim (88), Pangaltı (48) ve Şişli de büyük hasar meydana gelen semtlerdi. Zarar görenlerin yüzde 25'i (821), Eminönü-Aksaray-Kumkapı-Yenikapı-Samatya-Yedikule-Topkapı-Edirnekapi ekseninde yaşıyordu. Yedikule (130), Kumkapı (132) ve Edirnekapi (135) en çok hasara uğrayan yerlerdi; buraları Samatya (115), Eminönü (78) ve Aksaray (68) izliyordu.

195 Tazminat ödenen tüzel kişiler arasında şunlar da bulunmaktadır: Bakırköy Kültür Derneği, Galata Kadınlar Hayırseverler Derneği, Heybeliada Kültür Derneği, Kadınlar Fukaraperver Cemiyeti, Kumkapı Fukaraperver Cemiyeti, Kumkapı Kültür ve Spor Derneği, Sahakyan Okulundan Yetişenler Derneği, Üsküdar Kültür Derneği ve Rum gazetesi *Chronos*. Kocabaşoğlu, s. 45-49.

196 Kocabaşoğlu, s. 45-49.

197 Kocabaşoğlu, s. 45-49.

Zarara uğrayanların sayısı açısından bakıldığında üçüncü sırada kalan yerler, Sarıyer'den Beşiktaş'a ve Kandilli'den Üsküdar'a kadar olan, Boğaz kıyısındaki semtlerdi. Bu bölgede 418 kişiye (yüzde 13) tazminat verilirken; en yüksek tutarlar Arnavutköy (65), Ortaköy (63) ve Üsküdar'da (64) yaşayan kişilere ödendi. Beşiktaş (48), Çengelköy (35) ve Yeniköy (29) de, zarara uğrayanların oranının yüksek olduğu semtlerdir. Haliç bölgesindeki on semtte yaşayan 311 (yüzde 10) kişinin talepleri kabul edilmiştir. Bunların arasında Balat (129), Fener (79) ve Hasköy (43) zarara uğrayan kişilerin sayısının yüksek olduğu yerlerdir.

Tazminat ödemelerinin geri kalan yüzde 19'u, yukarıda sıralanan 70 semtin dışında kalan bölgelere yapılmıştır. Bunların arasında, Kadıköy (103), Fatih (46), Büyükkada (44), Bakırköy (40), Gedikpaşa (21) ve Mahmutpaşa (19) yer almaktadır. Babıâli, Bağlarbaşı, Cibali, Çubuklu, Davutpaşa, Fenerbahçe, Kabataş, Kuledibi, Maçka, Suadiye ve kentin geri kalan bölgelerinden, yalnızca birer ya da ikişer kişinin talepleri komitede kabul edilmiştir.¹⁹⁸

İzmir'de de kurbanların zararlarının karşılanması için Selahattin Sanver yönetiminde bir komisyon kurulmuştur.¹⁹⁹ Komisyon önce bir bağış kampanyası başlatmış, bu kampanyaya, 5 Ekim 1955'e kadar, gerçek ve tüzel kişiler tarafından 500.000 TL aktarılmıştır.²⁰⁰ 150 TL ve 75.080 TL arasında değişen tutarlardaki ödemeler, 24 gerçek ve tüzel kişiye yapı-

198 Kocabaşoğlu, s. 45-49.

199 Komisyon üyeleri şunlardır: Enver Kösemen, Mehmet Karaoğlu, Bedri Bıkmaz, M. Werheck, Leon Amado, Şevket Filibeli, Osman Kibar, Haydar Dündar, Burhan Maner, Rifat Yemişçi, Cemil Atalay, Adnan Uysal, Mücahit Büktaş, Alp Türksoy, M. Ali Tuzcuoğlu, Nevzat Ortabaş, William Giraud, Reşat Leblebicioğlu ve Rişar Gomelin. Kocabaşoğlu, s. 45-49.

200 Burada söz konusu olan gerçek ve tüzel kişiler: İzmir Pamuk Mensucat (200.000), Şark Sanayi (75.000), İzmir Sanayi Odası (50.000), K. Mensucat (50.000), İzmir Manifaturacılar (30.000), Firma B. İzmir (25.000), İzmir Ticaret Odası (25.000), R. A. Gomel (20.000), Lafort et Fils (10.000), Joseph Beumeyer (10.000), Etal Aziz ve Ethem Demir (5000) ve Durmuş Yaşar (5000). CADN B Seri C 26, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 05.11.1955.

mış; toplam ödeme 418.527 TL olmuştur.²⁰¹ En yüksek ödemenin yapıldığı Andreas Kapinis'i (75.080 TL), kundaklama ve yağmalama nedeniyle kişisel serveti zarar gören Yunan Başkonsolosu Marios Zafiriou (52.450 TL), Dr. Eustathios Halkiopoulos (43.222 TL), Nejat Şeşbeş (37.700 TL), Yunan NATO subayları Nikos Koniaris ve Ilias Papaliou (30.742 TL), Stavros Tsalikis (26.150 TL) ve Yunan Başkonsolosluğu memuru Dimitrios Bastas (25.000 TL) izlemiştir.²⁰² Ayrıca binasında meydana gelen hasar nedeniyle Yunan Konsolosluğu'na da 70.000 TL'lik bir ödeme yapılmıştır. Mimar Niyazi Mesta'ya, İzmir Fuarı'ndaki Yunan pavyonunu yenilemesi için 20.000 TL havale edilmiştir. Aralarında 5 Müslüman vatandaşın da bulunduğu 15 kişiye, 150 TL ila 6.000 TL arasında değişen tutarlarda ödeme yapılmıştır.²⁰³ İzmir'deki bir Rum kilisesine, binanın çeşitli tamirat işlemleri için 5.000 TL, parçalanmış ya da çalınan dinî objeler ve ışıklandırma gereçlerinin yeniden temini için 15.000 TL ödenmiştir.²⁰⁴

Komisyonların İzmir ve İstanbul'daki 6-7 Eylül mağdurları için yaptığı çalışma, 10 Temmuz 1956'dan sonra Galata Maliye Dairesi tarafından üstlenildi. 28 Şubat 1956'da, 6 Eylül 1955'in hasarlarını telafi etmeye yönelik tazminat yasası ve alınacak tazminat tutarlarına vergi muafiyeti getiren bir başka yasa Meclis'ten geçti. Tazminatlar birer yıllık Hazine senedi biçiminde öngörülmüştü ve 1957 yılı devlet bütçesinden karşılanacaktı. Muhalefetin, yasa tasarısında ne zarara uğrayan kişilerle ilgili bir tanımın ne de öngörülen tazminat miktarı toplamının yer almaması nedeniyle getirdiği eleştiri üzerine Maliye Bakanı, küçük zararların yardım komitesince yapılan ödemelerle karşılanmış sayıldığını ve azami 60 milyon TL'yi bulan daha yüksek tazminat tutarlarının ise maliye müfettişleri tarafından hesaplanıp kesinleştirildiğini söyledi. Yasaya göre, özel-

201 Kocabaşoğlu, s. 45-49..

202 AA PA 265, 205-00/92.42, İzmir Başkonsolosluğu Raporu, 27.10.1955; NARA 782.00/10-3155, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 31.10.1955.

203 NARA 782.00/10-3155, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 31.10.1955.

204 AA PA 264 Türkiye 205-00/92.42, İzmir Konsolosluğu Raporu, 27.10.1955.

likle yabancılar olmakla birlikte, çok büyük oranda kayba uğrayanlar dikkate alınacaktı. Bazı konuşmacıların, metnin değiştirilerek “telafi” yerine “destek” sözcüğü kullanılması yolundaki talebini, Dışişleri Bakanı Köprülü, yurtdışında yeterince etkili olmayacağı gerekçesiyle reddetti.²⁰⁵ Fakat hükümet, hasar yasasıyla ilgili kararnameyi ancak Eylül 1956 başında yürürlüğe koyduğu için, yeni kurulan Takdir Komisyonu, çalışmalarına Eylül sonunda başlayabildi.²⁰⁶ Meclis tarafından tahsis edilen meblağ sadece 60 milyon TL tutarındaydı, dolayısıyla zarara uğrayanların taleplerine sadece kısmen yanıt verilebildi. Bununla ilgili birkaç örnek aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

TABLO 6
Beş Yerleşimdeki Hasar Toplamı ve Tazminat Ödemeleri²⁰⁷

	<i>Hasar (TL)</i>	<i>Tazminat (TL)</i>
Aya Paraskevi	43.510,42	3.263,28
Aya Panayia	39.758,15	2.981,86
Aya Vlaherna	39.350,70	2.951,30
Aya Yorgi	33.241,91	2.493,14
Zapyon Lisesi	7.167,59	537,60

Kiliselerdeki hasarın tazmini için talep edilen 39 milyon TL'ye karşılık, 12.739.705 TL ödendi.²⁰⁸ Kalan 60 milyon TL ise hak sahipleri arasında dağıtıldı (bkz. Birinci Bölüm: Maddi hasar). Maddi hasarın karşılanması yanında, Yunan hükümeti, Yunan bayrağının ve subaylarının hakarete uğradığı gerekçesiyle manevi bir telafi de talep etti. Türkiye ile NATO ve Balkan Paktı içinde askerî işbirliği yapılması, bu talebin karşılanmasından bağımsız tutuldu. Buna istinaden, Ekim başında Trakya'da yapılan NATO manevralarına Yunan silahlı kuvvet-

205 AA PA 9 Türkiye 205-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 13.03.1956

206 AA PA 9 Türkiye 205-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 08.09.1956.

207 NARA 882.413/865, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 10.11.1956.

208 Christidi, s. 269.

leri ve gözlemcileri katılmadı.²⁰⁹ 22 Ekim 1955'te Türk Dışişleri Bakanlığı, telafi göstergesi olarak, 24 Ekim günü İzmir'de yeni Yunan Konsolosluk binasının devri sırasında bir bayrak töreninin de yapılacağını açıkladı. Ayrıca Yunan üniformasına yapılan ayıbın bağışlanması için özel bir kutlamanın da yapılacağı duyuruldu.²¹⁰ Törene, aynı zamanda Ulaştırma Bakanı olan İzmir milletvekili, Türk hükümetini temsilen katıldı. Diğer katılımcılar arasında İzmir'deki askerî birliklerin komutanı, İzmir valisi ve İzmir Fuarı müdürü bulunuyordu. Yunanistan'ı, Ankara'daki Yunan Büyükelçisi, İzmir'deki Yunan Başkonsolosu ve NATO Kumandanlığı'nda görevli iki Yunan general temsil ediyordu. Ayrıca, Hava Kuvvetleri ve alay komutanları, neredeyse tüm kurmay subaylar ve konsolosluk mensupları da törendeydi:

“İlk önce Yunan ve Türk Milli Marşları okundu. Ardından Türk Ulaştırma Bakanı konuştu ve akabinde Yunan Milli Marşı eşliğinde Yunan Bayrağını göndere çekti. Onu Yunanistan Büyükelçisinin hitabesi izledi. Yeni hizmet binasının anahtarının Yunan Başkonsolosuna teslim edilmesiyle, resmî tören bitti. 24 Ekim öğleden sonrasında, hakarete uğrayan Yunan subayların onuruna, garnizon gazinosunda özel bir kutlama yapıldı. Kutlamaya, her iki ulusun orada konuşlandırılan subaylarıyla, NATO subayları katıldı. Yunan subayların ifadelerine göre, kutlama adeta olağanüstü bir atmosferde geçti.”²¹¹

İzmir'deki tören Yunan hükümeti tarafından “uygun bir telafi” olarak değerlendirildi; Yunan büyükelçisi, “İzmir'de katılan tüm kadroların, yol açılan haksızlığı telafi etmek için gösterdikleri iyi niyet ve dürüstlükten” etkilendiğini açıkladı. Buna karşılık Yunan başkonsolosu, maddi hasarların tazmin edilmesini “tatminkâr” değil, ancak “katlanılabilir” olarak tanımladı; zira mağdurlar hasarlarının yalnızca küçük bir bölümünü

---

209 AA PA 270 Türkiye 211-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 25.10.1955.

210 AA PA 265 205-00/92.42, İzmir Konsoloslugu Raporu, 27.10.1955.

211 AA PA 270 Türkiye 211-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 25.10.1955.

geçerli saydırabilmiş, bunun da bir kısmı tazmin edilmişti.²¹² Başbakan Menderes'in "hasarı her yönüyle telafi etmek için her şeyi yapacağı"na²¹³ dair verdiği söze rağmen, tazminatlar yabancı gözlemciler tarafından "az, bürokratik ve gecikmiş" olarak değerlendirildi. Tahrip edilen kuruluşların görece hızlı bir sürede toparlanması, daha çok, azınlıkların çalışkanlığına ve uyum sağlama becerisine dayandırıldı.²¹⁴ Mağdurlar da, devletin tazminat ödemelerinin gerçek bir telafiden çok, dış ülkeler için yapılmış bir göstermelik jest olduğunu düşünmekteydiler:

"Tazminat ödemeleri ya da benzeri şeylere itimadımız yok. Vakıfların mülkleri haczedilip satılıyor ve bizim, kendi paramız üzerinde hükmümüz yok. Tazminat ödemeleri hakkında kesin bir şey bilmiyorum. Biz hasar beyanında bulunmamıştık. Ama tanıdık çevrem içerisinde, aldığı tazminattan memnun olan kimseye rastlamadım. Bu ödemelerin gerçek gayesi uluslararası yankıydı. Demek isteniyordu ki: 'Buraya bakın, haksızlığı telafi ettik.' Fakat yine de memnun olmak gerekir; zira devlet samimi olmasa da teessüflerini dile getirmiştir. Halk böyle bir şeyi bekler, insan kendini daha iyi hisseder. Bu azınlıkların tipik bir reaksiyon şeklidir. Resmî bir özür halen eksiktir ama her acı da zamanla geçer."²¹⁵

---

212 AA PA 270 Türkiye 205-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 11.01.1955.

213 AA PA 270 Türkiye 211-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 25.10.1955.

214 AA PA 9 Türkiye 205-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 08.09.1956.

215 Rober Haddecıyan ile mülakat, 20.03.2002.

6-7 Eylül Olayları'nın Baş Aktörleri

İstanbul'daki özel mahkemeler

Hükümetin, saldırıların acilen aydınlatılmasına katkıda bulunacağını duyurduğu özel mahkemeler 10 Eylül 1955'te ilk sorgulamaları yapmışlardı.¹ İstanbul, örfi idare ilanı üzerine tuğgeneraller Kâmil Akman, Namık Argüç ve Danyal Yurdatapan'ın emrine verilen üç ayrı askerî bölgeye (Beyazıt, Beyoğlu ve Kadıköy) ayrıldı.² Bu üç bölgede üç ayrı özel mahkeme oluşturuldu: Aksaray'daki Pertevniyal Lisesi binasında kurulan Beyazıt Özel Mahkemesi'nde Haliç, Marmara Denizi kıyıları ve kentin dış kesimlerinde işlenmiş olan fiiller yargılanıyordu.³ Beyoğlu Özel Mahkemesi, Topkapı'daki 66. Tümen Kışlası'nda kurulmuştu ve Beyoğlu ile Boğaz'ın Avrupa yakasındaki bölgeler için yetkiliydi.⁴ Kadıköy Özel Mahkemesi, Selimiye Kışlası'nda bulunuyordu ve Kadıköy'ün yanı sıra, Üsküdar ve Anadolu yakasının geri kalan bölgeleri için de yetkiliydi.⁵ Ankara ve İzmir'de de, oradaki tu-

1 AA PA 265 Türkiye 205-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 15.09.1955.

2 *Hürriyet*, 11.09.1955.

3 *Hürriyet*, 11.09.1955.

4 *Hürriyet*, 11.09.1955.

5 *Hürriyet*, 11.09.1955.

tutuklular için birer özel mahkeme kuruldu. Mahkeme başkanlıkları, generaller tarafından yürütülüyordu; hâkim ve savcılar daha düşük askerî rütbelere sahipti. Örneğin, Kadıköy Özel Mahkemesi Heyeti, Başkan General Macit Tokcan, askerî hâkim Yarbay İsmail Doğu ve savcı Yarbay Ali Cerar ile Nevzat Ulutaş'tan müteşekkildi.⁶ Duruşmalar kapalı yapılıyordu. Yabancı gözlemcilerin görüşlerine göre, hükümet "Türk devleti için utandırıcı olabilecek şeylerin açığa çıkmasından" endişe ediyordu.⁷

Ayaklanmaların hemen akabinde Beyoğlu Özel Mahkemesi, İstanbul'daki tutukluların sayısını 5.104 olarak açıkladı ve suç mahalli ile suçun niteliğine göre bir sınıflandırma yaptı:

TABLO 7
Suç Mahalli ve Suçun Niteliğine Göre Tutuklu Sayısı⁸

	<i>Tahrip edenler</i>	<i>Yağmacılar</i>	<i>Kundakçılar</i>	<i>Toplam</i>
Adalar	14	75	9	98
Bakırköy	58	25	12	95
Beyoğlu	906	82	43	1.031
Beykoz	22	19	2	43
Beşiktaş	82	61	19	162
Eminönü	352	71	9	432
Eyüp	283	47	2	332
Fatih	31	268	90	520
Kadıköy	38	66	11	108
Sarıyer	218	37	29	95
Şişli	36	124	119	461
Üsküdar	16	14	15	45

Ayrıca, Ankara'da 171 ve İzmir'de 424 kişi daha tutuklandı.⁹ Yalnızca 19 Eylül-17 Ekim 1955 tarihleri arasında, Selimiye Kışlası'nda 1956 kişi, Davut Paşa Kışlası'nda 1.200 kişi ve Harbiye'deki askerî tesiste 1.100 kişi sorguya çekildi.¹⁰ Beyoğlu

6 *Hürriyet*, 11.09.1955.

7 PRO FO 371/124003, RG 1011/04, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 11.02.1956.

8 AESF, Fahri Çoker Dosyası, 6 Eylül Hadiseleri Suç Endeksi.

9 *Hürriyet*, 21.01.1956.

10 AESF, Fahri Çoker Dosyası, Örfi İdare Beyoğlu Bölgesi 2 No'lu Mahkemesi, 02.12.1955.

Özel Mahkemesi'nde görevli bir hâkim, 40 günde 620 kişiyi sorgulamış, ayrıca 600 kişinin daha tanık sorgulamasını gerçekleştirmişti. Tutuklananların sayısının yüksekliği bir kenara, askerî personelin "kendilerine yabancı bir kuruma"¹¹ atanmaları ve kalifiye olmayan yardımcıları aracılığıyla görev yapma zorunlulukları nedeniyle de, mahkemelerin işi ağırdı. Özel mahkeme savcılarının sorgulamalara dayanarak hazırladıkları iddianamelerde 1.886 kişi tahrip, 1.622 kişi hırsızlık, 595 kişi yağma, 333 kişi tahrik, 21 kişi kundaklama, ve 3 kişi dinî kurumlara saldırıyla suçlandı. Suçlamalara neden olan diğer konular olarak; yabancı devletlere karşı gösteri, ulusal çıkarları zedelemek, komünist propaganda, adam öldürme, sabotaj, baskın, tecavüz, hükümete hakaret, orduya hakaret ve devlet erkine mukavemet sıralanmıştır.¹² Ancak hâkimler Ekim 1955 öncesinde, bazı şüphelilerle ilgili iddiaların düşürülmesi gerektiğini düşünüyorlardı; zira tutuklamaları gerçekleştiren emniyet güçleri, gerekli delilleri toplamamışlardı. Ayrıca hâkimler, Beyoğlu İdare Bölgesi Komutanı'na gönderdikleri bir raporda, tutuklular arasındaki azımsanmayacak sayıda kişinin olaylara kesinlikle karışmadığından yakınıyorlardı:¹³

"Davutpaşa Kışlası, sokaktan rasgele toplanan suçsuz adamlarla doluydu. Her gün yüzlerce insan buraya getiriliyor, savcılık tarafından sorgulanıyor ve tekrar serbest bırakılıyordu. Ve ertesi gün yine yeni tutuklamalar yapıyordu. Dışarıya karşı, faillelerin yakalanması için ciddiyetle uğraşıldığı izlenimi verilmediği isteniyordu. (...) Conga Ali adında birini tutuklamışlardı. Tahtakale'de kullanılmış ayakkabı satıyordu. Evinde yedi çift kullanılmış ayakkabı bulunduğu için kışlaya getirilmişti. Kendisinin kullanılmış ayakkabı satıcısı olduğuna defalarca yemin etse de, pek işe yaramadı. Eninde sonunda bu ayakkabıların 6 Eylül 1955'teki yağmadan kaldıklarını itiraf etmesi isteniyordu."¹⁴

11 AESF, Fahri Çoker Dosyası, Hâkim Hidayet Özcan'ın Raporu, 21.10.1955.

12 AA PA 9 Türkiye 205-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 13.03.1956.

13 AESF, Fahri Çoker Dosyası, Hâkim Hidayet Özcan'ın Raporu, 21.10.1955.

14 Hasan İzzettin Dinamo, 6-7 Eylül Kasırgası, İstanbul, 1971, s. 39-41.

Kadıköy Karakolu'ndan Beyoğlu Özel Mahkemesi'ne yazdıkları bir mektupta polis memurları, iki buçuk saat içerisinde 2.000'in üzerinde kişinin tutuklandığını belirterek, bu kişilerin işyerlerinin tahrip edilmesine katılıp katılmadıklarının, emniyet güçlerine mukavemet edip etmediklerinin veya yalnızca gösterici mi olduklarının belirlenmesinin imkânsız olduğunu ifade etmişlerdi. Ancak kesin olan, bu kişilerin olaylara şu veya bu şekilde katıldığıydı; dolayısıyla, tutuklananlar arasında suçsuz olanların küçük bir azınlığı oluşturduğu söylenebilirdi.¹⁵ 1956 Aralık'ının sonunda İstanbul'da 3.525, İzmir'de 251 ve Ankara'da 288, yani toplam 3.933 kişi serbest bırakıldı. Ocak 1956 sonunda, 228 kişi mahkûm edildi, 61 kişi beraat etti, 208 vakada ise dava düştü.¹⁶

Binlerce tutuklunun aniden salıverilmesi, öncelikle muhalefet lideri İsmet İnönü'nün Meclis'te yaptığı ve Başbakan Menderes'in "Paşa, vatan bu konuşmanı affetmeyecek" diyerek sitem ettiği, eleştirel bir konuşmasına dayandırılmalıdır.¹⁷ İnönü, her şeyden evvel, ayaklanmalardan üç ay sonra dahi hâlâ örfi idare organlarının inceleme sonuçlarının açıklanmamış olmasını eleştirmişti. Ayrıca, binlerce yoksul vatandaşa hapisanelerde eziyet edilmesinin yanlışlığına değinip, onun yerine, 6-7 Eylül 1955'in gerçek sorumlularının bulunması gerektiğine dikkat çekmişti. Tutuklulardan, dört aydır herhangi bir yargılama olmaksızın hapisanede tutulduklarına dair telgraflar alıyorlardı.¹⁸ Moralleri öylesine bozdu ki, aralarında intihar girişiminde bulunanlar oluyordu.¹⁹ Bu bağlamda, İstanbul ve İzmir valilerinin hâlâ görevlerinin başında olmaları, anlaşılır gibi değildi.²⁰ İnönü'nün konuşmasını takip eden günlerde Menderes, İzmir ve Ankara'daki örfi idare uygulamasını kaldırdı ve 6 Eylül 1955'ten sonra tutuklanmış olan çok sayıdaki

---

15 AESF, Fahri Çoker Dosyası, Kadıköy Emniyet Amirliği, Sayı 263, 06.12.1955.

16 AA PA 9 Türkiye 205-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 13.03.1956.

17 AA PA 9 Türkiye 205-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 03.01.1956.

18 TBMM ZC, Devre 10, İçtima 2, cilt 8, 15. İnikat, 16.12.1955.

19 AA PA 9 Türkiye 205-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 03.01.1956.

20 TBMM ZC, Devre 10, İçtima 2, cilt 8, 15. İnikat, 16.12.1955.

kişinin serbest bırakılmasını sağladı.²¹ Beyoğlu 2. Özel Mahkemesi'nce tutuklananlar dışındaki tutuklular, 28-30 Aralık 1955 tarihleri arasında kışlalardan alınıp, koşulları daha iyi olan Tuzla'daki bir kampa götürüldü.²² Burası sekiz bölüme ayrılmıştı ve 700 yataklık bir kapasitesi vardı. Beyazıt, Kadıköy ve Beyoğlu Özel Mahkemeleri de aynı biçimde Tuzla'ya alındılar ve mahkeme personeli için bir servis aracı tahsis edildi. Örfi idare nedeniyle 6 Eylül ile bağlantılı konuları aydınlatması yasaklanan basın da, bu vesileyle rahatlamıştı.²³

Komünistlerin suçlanması

Hükümet olaylar nedeniyle duyduğu derin üzüntüyü ifade eden keskin bir açıklamada, ayaklanmaların sorumluları olarak önce “komünistleri” ve “hain provokatörleri” gösterdi. Yabancı gözlemciler bu açıklamayı şüpheyile karşıladılar. Zira istenmeyen sosyopolitik eylemler ya da girişimler, hükümet tarafından derhal, “kamufle edilmiş komünizm” olarak tanımlanıyordu. Oysa Türkiye'deki komünistlerin sayısı oldukça düşüktü.²⁴ Ayrıca, komünistlerin ve sol grupların faaliyetlerinin gizli polis tarafından dikkatle takip edildiği de biliniyordu. Dolayısıyla, saldırıların komünistler tarafından örgütlenmiş olması olanaksız görünüyordu.²⁵ 7 Eylül 1955'te emniyet amirliklerince komünist olarak bilinen 48 kişi²⁶ tahrik ve tahrip suçlamasıyla tutuklanıp Harbiye'ye getirildi. Tutuklananlar arasında, diğerlerinin yanı sıra Aziz Nesin, Kemal Tahir, Ratip Tahir, İsmet Selimoğlu, Emin Sekun, Ziya Tüzmen, Muzaffer

21 AA PA 9 Türkiye 205-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 03.01.1956.

22 AEF, Fahri Çoker Dosyası, Örfi İdare Kumandanlığı Kurmayı, 1. Şube 3. Kısım, Sayı 2598/15358, Aralık 1955; AA PA 9 Türkiye 205-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 03.01.1956.

23 AA PA 9 Türkiye 205-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 03.01.1956.

24 AA PA 270 Türkiye 211-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 10.09.1955.

25 CADN B Seri C 26, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 10.09.1955.

26 AEF, Fahri Çoker Dosyası, Örfi İdare Beyoğlu Bölgesi 2 No'lu Mahkemesi, 02.12.1955.

Kolçak, Hadi Malkoç, Recep Yelkendağ, Tahsin Güzel, Fehmi Kurucu, Hasan Kaşarç, Dr. Hulusi Dosdoğru, Dr. Müeyyet Boratav, Dr. Can Boratav, Dr. Nihat Sargın, İsmet Selimoğlu, Faik Muzaffer Amaç, Aslan Kaynardağ, Asım Bezirci, Ali Ertekin, Hasan İzzettin Dinamo, Mustafa Börklüce, İlhan Berktaş, Suni Büyük ve Ali Akça da bulunuyordu.²⁷ Bu kişilerin tutuklanmalarının nedeni, sol eğilimli siyasi faaliyetler içerisinde buldukları gerekçesiyle polis tarafından takip ediliyor olmalarıydı. Hiçbir biçimde ayaklanmalara katılmamışlardı. Dahası, Emniyet Müdürlüğü tarafından keyfi olarak hazırlanan bir şüpheliler listesi söz konusuydu. Bu listede yıllar önce ölmüş ya da o sırada askerde olan kişilerin dahi ismi yer alıyordu.²⁸ Örfi İdare Kumandanı Nurettin Aknoz, 10 Eylül 1955 günü basına verdiği talimatla, 6 Eylül olaylarının yaratıcıları ile ilgili tartışmalarda komünistlere işaret edilmesini istedi.²⁹ Kumandan Şevki Mutlugil'in hazırladığı bir raporda, 48 "komünist" in ihtiyaten tutuklandığı itiraf edilmektedir.³⁰ Bunları, saldırıların gerçekleştiği yerlerde bulunmuş olan 19 "komünistin" daha tutuklanması izlemiştir.³¹ Ancak "ısrarlı"³² sorgulamalara rağmen, bu kişilerin olayların faili oldukları kanıtlanamamıştır. Nitekim, sorgulamaları gerçekleştiren polis memurları da, tutukluların suçsuz olduğunu bildiklerini ifade etmekteydiler:

"Olaylarla alakaları olmadıklarını biliyoruz, ama ne yapalım, emir ta yukarıdan geliyor. Biz sadece görevimizi yapıyoruz."³³

27 Dosdoğru, s. 35; *Son Saat*, 11.09.1955.

28 Aziz Nesin, *Salkım Salkım Asılacak Adamlar*, İstanbul, 1996, s. 58.

29 AA PA 9 Türkiye 205-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 03.01.1956.

30 AESF, Fahri Çoker Dosyası, Rapor, K Şubesi Müdürü Tuğgeneral (Hâkim) Şevket Mutlugil, 22.11.1955.

31 Söz konusu 19 "komünist" şu kişilerdir: Kerami Parıldar, Hasan Turalı, İsak Berkante, Hüseyin Kerpiç, Hasan Uysal, Cemal Cokran, Ali Görür, Muammer Tamkan, Haydar Tamkan, Hamdi Alev, Alaattin Sarıgül, İzzet Deliorman, Şükür Rodoplu, Veysel Aktaş, Sermet Türkan, Remzi Özsenel, İsmail Argün, Ziya Çelikbilek, Hilmi İpekçiöğlü. AESF, Fahri Çoker Dosyası, Örfi İdare Beyoğlu Bölgesi 2 No'lu Mahkemesi, 02.12.1955

32 AESF, Fahri Çoker Dosyası, Örfi İdare Beyoğlu Bölgesi 2 No'lu Mahkemesi, 02.12.1955.

33 Dosdoğru, s. 30.

Olayları izleyen haftalarda Türk hükümeti, saldırıların sorumlusunun komünistler olduğu tezini giderek daha seyrek savunur oldu.³⁴ Böylece, şüpheli “komünistler” de diğer birçok tutukluyla birlikte Aralık 1955 sonuna doğru, herhangi bir gerekçe gösterilmeden ve açıklama yapılmadan serbest bırakıldılar.³⁵ Bir kısmının davaları sürmüştü olsa da, bunlar davalar lehine sonuçlanmıştır.³⁶

Kıbrıs Türktür Cemiyeti'nin, öğrenci birliklerinin ve sendikaların rolü

Olayların hemen ardından, Kıbrıs Türktür Cemiyeti'nin (KTC) yönetim kurulu üyeleri, saldırıları planlamış oldukları gerekçesiyle tutuklandılar. KTC, görece yeni bir örgüttü. Resmî açıklamalara göre, Ağustos 1954'te Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) ve Türkiye Milli Talebe Federasyonu'nun (TMTF) teşvikiyle, basın ve Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı'nın (TMGT) da katılımıyla bir ulusal komite biçiminde, Kıbrıs'taki Türk azınlığı Birleşmiş Milletler³⁷ ve diğer örgütler karşısında savunmak ve tüm ülkede protesto eylemleri düzenlemek amacıyla kurulmuştu.³⁸

Komite, Hikmet Bil (avukat, *Hürriyet* gazetesi redaktörü), Hüsamettin Canöztürk (TMTF Başkanı), Orhan Birgit (gazeteci, avukat), Ahmet Emin Yalman (gazeteci), Ziya Somer (öğrenci), Hasan Nevzat Karagil (Kıbrıs Türk Kültür Derneği Başkanı, avukat) ve Kâmil Önal'dan (gazeteci) oluşturulmuştu. 28 Ağustos'ta, Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fırat Köprülü ve Bakan Dr. Mükerrerem Sarol, komiteyi İstanbul'da Vilayet Binası'na davet ettiler. Menderes, komitenin kurulmasını memnuniyetle karşıladı. Türk devleti, Kıbrıs'taki

---

34 AA PA 270 Türkiye 211-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 10.09.1955.

35 Nesin, s. 102.

36 Dosdoğru, s. 85

37 Bkz. Üçüncü Bölüm: Kıbrıs sorunu.

38 AA PA 235 Türkiye 211-00/75, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 01.10.1954.

Türk azınlığı korumak için gerekli olan tüm tedbirleri almıştı ancak, artık Türk kamuoyunun da Kıbrıs'taki Türk azınlığı desteklemesinin zamanı gelmişti.³⁹ Aynı gün, başbakanın bu beyanı komitenin, partilerin, basının, sendikaların, TMTF'nin, TMGT'nin ve diğer örgütlerin temsilcilerinin katılımıyla yapılan bir toplantıda ilan edildi. Menderes'in inisiyatifiyle komite, 2 Ekim 1954'te, adı "Kıbrıs Türktür Cemiyeti" olan tescilli bir derneğe dönüştürüldü. Derneğin faaliyetleri için TMTF binasını kullanmasına karar verildi.⁴⁰

Yeni kurulan derneğin yönetim kurulu üyelerinin çoğunluğu kadar, sade üyeleri de, hükümet üyeleri, devletçe idare edilen örgütler ya da diğer devlet organlarıyla işbirliği yapıyordu. Dernek başkanı Hikmet Bil ve *Hürriyet* gazetesi sahibi Sedat Simavi, yazdıkları makalelerle, Kıbrıs sorununun Türk kamuoyunda "milli bir meseleye" dönüşmesine büyük bir katkı yapmışlardı. Bu nedenle, Temmuz 1952'de Bil, Adnan Menderes'in kati arzusu üzerine ona ve Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'ye Atina'ya yaptıkları resmî bir gezide eşlik etti. Bil, Menderes'in güvenini öylesine kazanmıştı ki, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü 1953 Eylül'ünde, kendisine yönelik yazdığı bir makale nedeniyle Sedat Simavi'ye dava açtığında Menderes, Simavi'nin avukatı olan Bil'e, Köprülü aleyhinde elinde bulunan tüm delilleri çekinmeden kullanması ve ona açıkça saldırmaları için haber gönderdi.⁴¹

Özellikle Türk kamuoyunun Kıbrıs sorununa olan ilgisini yansıtmaması beklenen Kıbrıs Türktür Cemiyeti'nin faaliyetlerine, büyük oranda hükümet tarafından finans desteği veriliyordu.⁴² Ancak Bil'e göre, derneğin harcamaları şubelerin bağışlarından karşılanıyor, hatta bu bağışların bir kısmı, Kıbrıs'taki Türk azınlığın desteklenmesi için Maliye Bakanlığı'na iletiliyordu.⁴³ Sadece kuruluş aşamasında, dernek kasasına hükü-

39 Hikmet Bil ile mülakat, 15.01.2002.

40 Hikmet Bil, *Kıbrıs Olayı ve İçyüzü*, İtimat Kitabevi, İstanbul, 1976, s. 95.

41 Hikmet Bil ile mülakat, 15.01.2002.

42 NARA 782.00/1-2155, İstanbul Başkonsoloslugu Raporu, 01.12.1955.

43 Hikmet Bil ile mülakat, 15.01.2002

met tarafından bir kereye mahsus yapılan 5.000 TL ve 30.000 TL'lik yıllık ödemelerin dışında, 200.000 TL tutarında bir ödeme daha yapılmıştı.⁴⁴ Yönetim Kurulu üyelerinden gazeteci Kâmil Önal, aynı zamanda Milli Emniyet Hizmetleri'nin (MAH) de üyesiydi. O dönemde henüz Fransız mandası altında olan Antakya'da doğmuştu. Doğduğu kentin Türkiye'ye katılmasından sonra, gazeteci olarak *Hürriyet* (Antakya baskısı), *Yeni Mersin* ve *Halkın Sesi*'nde çalıştı.⁴⁵ Gazeteciliği sırasında MAH'ın güvenini kazanarak, Suriye ve Lübnan'daki Ermeni ve Kürtlerin siyasi hareketlerini gözlemlemekle görevlendirildi.⁴⁶ Önal, resmî olarak yaptığı açıklamada, KTC'de çalışmaya duyduğu ilgiyi, Kıbrıs'taki durumun, memleketi olan Antakya'nın eski koşullarını andırmasına ve şimdi de Kıbrıs'ın Türkiye'ye katılması için mücadele etmek istemesine dayandırmıştır.⁴⁷ Önal, Yönetim Kurulu tarafından örgütün Anadolu, Kıbrıs ve Londra'daki şubelerini kurmakla görevlendirilmişti.⁴⁸ 1954 yılının sonuna kadar, derneğin Konya, Tarsus, Mersin, Iskenderun, Antakya, Gaziantep, İzmir, Balıkesir, Mudanya ve Adana'nın yanı sıra, İstanbul'da Paşabahçe, Fatih ve Karagümrük şubeleri de açılmıştı.⁴⁹

KTC, öğrenci ve gençlik örgütleriyle de yoğun bir işbirliği içindeydi. Resmî olarak derneğin kuruluş inisiyatifi öğrenci örgütlenmelerine dayandığından, kurucu üyelerin büyük bir kısmı, TMGT ve TMTF üyelerinden oluşturuldu. TMTF Başkanı Hüsamettin Canöztürk de yönetim kuruluna seçildi.

Cumhuriyetin kuruluşundan beri, öğrenci ve gençlik hareketleri devlet elitleri tarafından, örgütler aracılığıyla denetleniyor, devlet politikası doğrultusunda yönlendiriliyor ve kullanı-

---

44 AESF, Fahri Çoker Dosyası, Örfi İdare Beyoğlu Bölgesi 2 No'lu Mahkemesi, 02.12.1955; AESF, Fahri Çoker Dosyası, Rapor, K Şubesi Müdürü Tuğgeneral (Hâkim) Şevket Mutlugil, 22.11.1955.

45 AA PA 9 Türkiye 205-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20.02.1956.

46 NARA 782.00/2-2056, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20.02.1956.

47 Orhan Birgit ile mülakat, 12.01.2002.

48 NARA 782.00/2-2056, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20.02.1956.

49 *Zafer*, 16.02.1956.

lıyordu. Örneğin 1945 yılında, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Türkiye'nin dış politikasının İngiltere ve ABD'ye yöneleceğinin ortaya çıkmasıyla, büyük katılımı gerçekleştiren bir öğrenci mitinginin ardından, aralarında Tan Matbaası da bulunmak üzere, sol görüşlü kitapçılar ve gazete matbaaları, lise ve üniversite öğrencileri tarafından basılmıştı.⁵⁰ Çok partili sisteme geçişten sonra da, özellikle DP ve CHP, gençlik örgütlerini ve bunların yönetici kademelerini ele geçirerek başarıyla etkilemeye devam etmişlerdir.⁵¹ Öğrenci örgütlerine üye olanlar arasında MAH üyesi olan kişilerin sayısı çok yüksektir.⁵²

“Hükümetler her zaman gençlik örgütlerinin işlerine karışırlar, Türkiye'de bu her zaman böyleydi. Hükümetle belirli ilişkiler vardı, zira onlar tarafından destekleniyorduk. Hükümet, örgütleri kendi siyasi duruşuna göre yönlendirmek istiyordu.”⁵³

Yabancı diplomatlar, KTC'nin kuruluşunda öğrenci derneklerinin inisiyatif kullanmasının ardında da yine devlet etkisi olduğunu düşünmüşlerdir.⁵⁴

KTC, “milliyetçi çizgideki” sendikalarla da birlikte hareket ediyordu. O zamanki sendikalar, “devlet sendikası” olarak tanımlanmaktaydı. Sendikalar, tıpkı öğrenci örgütlerinde olduğu gibi, hükümet tarafından mali ve ideolojik yönlerden destekleniyordu. Devlet, önderlerini belirliyor ve onları doğrudan yönlendiriyordu.⁵⁵ Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren, işçi sınıfı ve sendikalar, Türk milliyetçiliğini toplumda hâkim kılmak için kullanılan araçlar olmuştu. Sendikalar, hükümet tarafından, gerekli görüldüğünde kendilerini “milli mese-

50 AA PA 9 Türkiye 205-00/75, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 30.06.1951.

51 Tefik Çavdar, “Cumhuriyet Döneminde Gençlik”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 3, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 801-812.

52 AA PA 9 Türkiye 205-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20.02.1956.

53 Hüsamettin Canöztürk ile mülakat, 24.01.2002.

54 NARA 782.00/5-1453, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 14.05.1953; AA PA 270 Türkiye 211-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 25.07.1955.

55 Şehmus Güzel, Yıldırım Dağyeli, I. Halil Özak (der.), *Die Türkei im Umbruch*, Frankfurt 1989, s. 65.

le” için açıkça ortaya koymak zorunda olan “milli oluşumlar” olarak görülmüştür.⁵⁶ KTC ve sendikalar arasındaki işbirliği öyle bir noktaya varmıştır ki, her iki kurumun yönetici kadrosu aynı kişilerden oluşturulmuştur. Örneğin, Tekstil Örne Sanayii İşçileri Sendikası’nın yönetim kurulu başkanı olan Bahir Ersoy, aynı zamanda TMGT yönetim kurulunun da üyesiydi ve KTC’nin kurulması için girişimde bulunan kişiler arasındaydı. KTC’nin Paşabahçe Şubesi, Paşabahçe Şişe ve Cam Sanayii İşçileri Sendikası’nın yönetim kurulu tarafından kurulmuştu; bu aynı zamanda KTC’nin de Paşabahçe yönetim kuruluydu. Motorlu Taşıtlı İşçileri Sendikası yönetim kurulu üyesi Fethi Çelik, aynı zamanda KTC Karagömrük Şubesi’nin de yönetim kurulundaydı. Su İşçileri Sendikası üyesi Kemal Nadi, KTC Fatih Şubesi yönetim kurulu üyesiydi.⁵⁷ İstanbul’daki işçi sendikalarının çatı kuruluşu, KTC ile işbirliği yaparak, düzenli bir biçimde Kıbrıs’a işçi komiteleri gönderiyordu; amaçları, “morali bozulan Türk azınlığı motive etmek” idi.⁵⁸

KTC’nin 27 Nisan 1955 tarihinde yapılan yönetim kurulu toplantısında, Kâmil Önal genel sekreterliğe, Hüsamettin Canöztürk başkan vekilliğine, Sedat Bayur (DP üyesi) saymanlığa, Nedim Üsdiken (TMTF eski başkanı) ise derneğin mali işler sorumluluğuna seçildi. Hikmet Bil’in başkanlığı, Ahmet Emin Yalman ve Orhan Birgit’in de yönetim kurulu üyelikleri onaylandı.⁵⁹

Ağustos 1955’ten olayların başladığı güne kadar, derneğin faaliyetleri şaşırtıcı şekilde arttı. Ağustos başında Bil, Önal ile birlikte Kıbrıs ve Londra’ya uçtu. Kıbrıs’ta, oradaki Türk azınlığın temsilcileri olan Müftü Dana Efendi, Faiz Kaymak ve Dr. Fazıl Küçük ile halihazırdaki durumu görüştüler. Bu bilgiler, KTC’nin

---

56 Yüksel Akkaya, “Korporatizmden Sendikal İdeolojiye, Milliyetçilik ve İşçi Sınıfı”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 829-840.

57 AESF, Fahri Çoker Dosyası, Emniyet 1. Şube Müdürlüğü’nce hazırlanan fezleke, Ocak 1956.

58 AESF, Fahri Çoker Dosyası, Emniyet 1. Şube Müdürlüğü’nce hazırlanan fezleke, Ocak 1956..

59 *Zafer*, 16.2.1956.

Londra'da düzenlediği basın açıklamasında kamuoyuyla paylaşıldı.⁶⁰ Ağustos ortasına kadar, derneğin İstanbul'daki şube sayısı üç iken, 6 Eylül 1955'teki saldırılara kadar İstanbul'un çeşitli semtlerinde (Büyükçekmece, Küçükçekmece, Bakırköy, Kadıköy, Beykoz, Mecidiyeköy, Fener, Florya, Topkapı, Rami, Sarıyer, Pendik ve Yenikapı) en az on şube daha açılmıştı.⁶¹

Dikkat çekici olan, İstanbul'daki ve Anadolu'daki bu şubelerin, DP ilçe teşkilatlarının ve sendikaların yöneticileri tarafından kurulmuş olmasıdır.⁶² Örneğin, DP Zühtüpaşa İlçe Teşkilatı Başkanı Serafim Sağlamel, KTC'nin Kadıköy Şubesi'nin de başkanıydı. DP Zühtüpaşa İlçe Teşkilatı'nın yönetim kurulu üyeleri, KTC Kadıköy Şubesi'nin de yönetim kurulunu oluşturuyordu.⁶³ Büyükçekmece, Küçükçekmece, Paşabahçe ve Beykoz Şubeleri'nin üyeleri, aynı zamanda Demokrat Parti'nin de üyesiydi. DP Beykoz İlçe Teşkilatı'nın başkan (Seyfi Lobut) ve yönetim kurulu üyeleri ile KTC'nin Beykoz şube yönetim kurulu aynı kişilerden oluşuyordu.⁶⁴ Beyoğlu'ndaki Tekstil Sendikası'nın yönetim kurulu üyeleri, KTC'nin Mecidiyeköy'deki yeni şubesini kurmuşlardı. Deri, Kundura ve Saraciye İşleri İşçileri Sendikası'nın üç üyesi, KTC Beykoz Şubesi'nin kurucu üyeleri idi. Fener'deki KTC Şubesi, Müskirat ve Tütün Sendikaları Federasyonu'nun yedi yönetim kurulu üyesi tarafından açılmıştı. Motorlu Taşıt İşçileri Sendikası üyesi olan Abdülatif Çökmez ve Gemi Sanayi İşçileri Sendikası üyesi Nuri Sargın, KTC'nin Topkapı Şubesi'nin kurucu üyeleri idiler.⁶⁵

Kıbrıs Türklerinin önderi olan Dr. Fazıl Küçük'ün yazdığı ve adadaki Yunanların Türk azınlığa karşı bir katliam hazırlığı içinde olduğunu anlattığı mektup üzerine, Bil, 16 Ağustos 1955'te derneğin tüm şubelerine bir mektup göndererek, Türk

---

60 NARA 782.00/2-2056, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20.02.1956.

61 *Ulus*, 15.01.1956.

62 TBMM ZC, Devre 10, İçtima 2, cilt 9, 23. Inikat, 13.01.1956.

63 *Ulus*, 15.01.1956.

64 Dosdoğru, s. 316.

65 AESF, Fahri Çoker Dosyası, Emniyet 1. Şube Müdürlüğü'nce hazırlanan fezleke, Ocak 1956.

anavatanından gelecek “erkekçe sesten” Londra ve Atina korkacağından, “uygun biçimde” tepki verilmesi talimatını ilet-ti.⁶⁶ 4 Eylül 1955’te Hikmet Bil, Kâmil Önal’a, KTC Londra Şu-besi’nin orada gerçekleştirdiği bir gösteriyi desteklemek ama-cıyla, öğrencilerin Taksim Meydanı’nda bazı Rumca gazeteleri yakmaları talimatını verdi.⁶⁷ Gerçekten de, üniversite öğrenci-leri Gündüz Gölönü ve Hurşit Şahsuvar, çok sayıda gazeteci-nin önünde Rumca gazeteleri yaktılar.⁶⁸ Ağustos’un son hafta-sında, Önal bir matbaaya acil bir sipariş vererek, üzerlerinde “Kıbrıs Türktür” yazan 20.000 afiş basılmasını⁶⁹ istemiş ve aralarında Aydın Konuralp, Hurşit Şahsuvar, Erol Çetindağ ve Ekrem Yangın’ın da bulunduğu üniversite öğrencilerini, saldırı-lardan iki gün önce tüm afişleri ana caddelere ve dükkânlara dağıtmakla görevlendirmişti.⁷⁰

Derneğin İzmir şubesi, 3 Temmuz 1955’te, Kıbrıs için düşü-nülebilecek her türlü katkıyı sunmaya hazır olduklarını gös-termek üzere, 2.000 kişinin katıldığı bir gösteri düzenledi.

26 Ağustos 1955’te İzmir’de ikinci bir gösteri daha düzen-lenmiş, bu gösteriye, Atatürk’ün doğduğu eve bombalı saldırı yapıldığı haberini İzmir’de sahibi olduğu *Gece Postası* gazete-siyle duyuran Nuri Erdöl de katılmıştı. Erdöl, aynı zamanda KTC İzmir Şubesi’nin yönetim kurulu üyelerinden biriydi.⁷¹

Saldırılardan bir gün önce, 5 Eylül 1955’te Hikmet Bil ile akşam yemeği yiyen Adnan Menderes, Bil’e, Londra’daki Kıbrıs Konferansı’na katılan Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu’dan şifreli bir telgraf aldığını söyler.⁷² Dışişleri Baka-

---

66 AA PA 9 Türkiye 205-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20.02.1956.

67 NARA 782.00/2-2056, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20.02.1956.

68 AESF, Fahri Çoker Dosyası, Örfi Idare Beyoğlu Bölgesi 2 No’lu Mahkemesi, 02.12.1955.

69 *Zafer*, 16.02.1956.

70 NARA 782.00/2-2056, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20.02.1956.

71 NARA 782.00/2-2056, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20.02.1956; bkz. Birinci Bölüm: İzmir’deki saldırılar.

72 Bkz. Üçüncü Bölüm: Kıbrıs sorunu; AA PA 9 Türkiye 205-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20.02.1956.

nı, görüşmelerde zor durumda kaldığını, müzakere koşullarının ağır olduğunu ve orada “artık dizginlenemeyen” bir Türk kamuoyundan söz etmeyi arzuladığını belirtmiştir.⁷³ Bu nedenle Zorlu, Türkiye’den, daha fazla faaliyet talep etmektedir.⁷⁴

Bu bilgiler aynı gün Bil tarafından olağanüstü toplantıya çağırılan KTC yönetim kuruluna iletilir.⁷⁵ 6 Eylül gününün öğleden sonrasında, Atatürk’ün doğduğu evde patlama olduğu duyulunca, Önal, *Istanbul Ekspres* gazetesinin ikinci baskısı için şu açıklamayı yapar: “Sonunda kutsal değerlerimize el sürmeye cesaret edenlerden hesap soracağımızı açıkça söyleyebiliriz.”⁷⁶ Önal, bir yandan TMTF binaları önünde toplanan kalabalıklara afiş ve *Istanbul Ekspres* gazetesi dağıtırken; yönetim kurulu üyesi Orhan Birgit de cemiyet adına bir deklarasyon kaleme alıyordu. Deklarasyonda, Atatürk’ün doğduğu eve yapılan saldırı kınanıyor; halk, dayanışma içerisinde davranmaya ve “Kıbrıs Türk’tür, Türk kalacaktır”⁷⁷ milli andına sadık kalmaya çağırılıyordu.

7 Eylül 1955’te KTC İstanbul şubelerinin idare heyetlerinden 87 üye ve bu kişilerle sıkı işbirliği içinde olan –aralarında Kâmil Önal, Hikmet Bil, Hüsamettin Canöztürk, Nedim Üsdiken, Orhan Birgit, Hurşit Şahsuvar, Aydın Konuralp ve Öztürk Canöztürk’ün de bulunduğu– kişiler tutuklandı. KTC’nin şubelerinin birleşmesi yasaklandı ve tüm mal varlıklarına el konuldu.⁷⁸ İzmir’de, diğerlerinin yanı sıra, yönetim kurulu üyeleri Fikret Florat, Ali Tarık Halulu, Burhanettin Asutay, Nuri Erdöl, Doğan Falay ve Abbas Çetin tutuklandılar.⁷⁹ Bu önlemlerin alınmasına gerekçe olarak, dernek üyelerinin faaliyetleri-

---

73 Hikmet Bil ile mülakat, 15.01.2002.

74 Bil, s. 110

75 AESF, Fahri Çoker Dosyası, Rapor, K Şubesi Müdürü Tuğgeneral (Hâkim) Şevket Mutlugil, 22.11.1955.

76 NARA 782.00/2-2056, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20.02.1956.

77 *Zafer*, 16.02.1956.

78 NARA 782.00/1-2155, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 01.12.1955.

79 *Zafer*, 16.02.1956.

nin saldırıların başlamasına yol açması ve derneğin kuruluş amacından uzaklaşmış olması gösterildi.⁸⁰

Gerçekten de, tutuklanan 3.000'in üzerindeki kişi arasında KTC üyesi olanların sayısı görece yüksekti. Öyle ki, örneğin KTC'nin Sarıyer Şubesi Başkanı Osman Tan (Kâmil Önal'ın arkadaşı), diğer yöneticiler Erol Demircioğlu ve Mustafa Eroğlu ile birlikte, 6 Eylül 1955 günü motosikletlerle Yenimahalle ve Yeniköy arasında gidip gelerek, oralardaki eylemcileri şiddet eylemlerine davet ediyordu. Bu esnada defalarca, eylemler sırasında kimsenin can güvenliğinin tehlikeye atılmayacağı vurgulanıyordu.⁸¹ Ancak KTC'nin üyeleri olmasalar da ayaklanmalara katıldıkları gerekçesiyle tutuklanan kişilerin çoğu, sendikalara, gençlik örgütlerine ya da Demokrat Parti'nin bölge teşkilatlarına üye olan kimselerdi ve söz konusu örgütlerin liderliği de doğrudan KTC yönetimince üstlenilmişti.⁸² Dolayısıyla, saldırılara doğrudan katılanlar, çeşitli dallardaki sendikalara mensup işçiler, otobüs, tramvay ve taksi şoförleri, öğrenciler ve Demokrat Parti üyeleri idi.⁸³

Selimiye Kışlası'ndaki tutuklular mesleklerine göre sınıflandırıldığında, ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır: 977 tutukludan 607'si işçi, 86'sı seyyar satıcı, 71'i hamal, 33'ü boyacı, 29'u işsiz, 22'si çırak, 14'ü çöpçü, 13'ü şoför, 12'si tayfa, 54'ü üniversite öğrencisi, 9'u memur, 20'si tüccar, 4'ü astsubay ve 3'ü de emeklidir.⁸⁴ Tutuklular arasında sendikalarda örgütlenmiş işçilerin sayısının çok yüksek oluşu nedeniyle 34 sendika, Örfi idare Kumandanlığı tarafından olayların hemen sonrasında kapatılmıştır.⁸⁵ İşçilerin katılımındaki bu yüksek oran, bir kısmı KTC üyesi de olan sendika önderlerinin, saldırıların başla-

80 NARA 782.00/2-2056, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20.02.1956.

81 NARA 782.00/2-2056, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20.02.1956.

82 AA PA 265 Türkiye 205-00/92, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 01.10.1954

83 AESF, Fahri Çoker Dosyası, Rapor, K Şubesi Müdürü Tuğgeneral (Hâkim) Şevket Mutlugil, 22.11.1955.

84 AESF, Fahri Çoker Dosyası, Rapor, K Şubesi Müdürü Tuğgeneral (Hâkim) Şevket Mutlugil, 22.11.1955.

85 AESF, Fahri Çoker Dosyası, Kapatılan sendikalar hakkında K arşivinde mevcut bilgi, (tarihsiz).

masından hemen önce işçi gruplarını harekete geçirmiş olmasıyla açıklanabilir.⁸⁶ Bir Rum, kendisiyle yapılan bir mülakatta, Paşabahçe Şişe Cam Fabrikası'nda çalışan ve iş arkadaşlarının büyük kısmı saldırılara katılmış olan bir tanıdığından şöyle bahseder:

“O gece Paşabahçe Firmasında gece vardiyasındaymış. İş geldiğinde, iş arkadaşlarının orada olmadığını fark etmiş. Karşı kıyıda yer alan Yeniköy, Tarabya, Büyüktepe ve Yenimahalle gibi semtlere saldırmak için Avrupa yakasına geçtiklerini duymuş. Gece yarısından sonra işçiler ve ustalar teker teker fabrikaya dönmüşler. Hepsi çok kirli görünüyörlarmış ve çok 'agresif'lermiş.”⁸⁷

Ancak saldırılar için İstanbul dışından da işçi getirildiği anlaşıyordu:⁸⁸ Selimiye Kışlası'ndaki toplam 977 tutukludan yalnızca 273'ü İstanbul'dandı. Diğerlerinin ikâmeti Sivas (145), Trabzon (117), Kastamonu (116), Erzincan (111) ve başka kentlerdeydi.⁸⁹ Hatta Eskişehir'den, daha 5 Eylül 1955 günü, trenlerle polis nezaretinde İstanbul'a getirilen işçiler vardı.⁹⁰

Sendika örgütlerinin yardımıyla taşlar, baltalar ve manivela gibi bir kısım aletler de yıkım eylemleri için hazır hale getirilmişti. Örneğin, saldırgan gruplara dağıtılan yığınla bayrak, Tekstil Sanayii Sendikası tarafından sağlanmıştı.⁹¹ Tramvay, kamyon ve taksi şoförlerinin, yıkım eylemlerini sonuçlandırmak için kent içinde taşınan saldırganlarla yaptığı sıra dışı işbirliği, Şoförler Cemiyeti⁹² ve Motorlu Taşıt İşçileri Sendikası'nın desteğine dayandırılabilir:

86 NARA 782.00/1-2155, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 01.12.1955.

87 Tsoukatou, s. 90.

88 Christidi, s. 352, s. 163.

89 AESF, Fahri Çoker Dosyası, Rapor, K Şubesi Müdürü Tuğgeneral (Hâkim) Şevket Mutlugil, 22.11.1955.

90 Yassıada, Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, Tanık Halim Sait Kayalı, s. 385.

91 NARA 782.00/1-2155, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 01.12.1955.

92 Dosdoğru, s. 78.

“Saldırılarından yaklaşık bir hafta önce, tramvayda bir konuşmaya kulak misafiri oldum. O zamanlar bilet kontrolü yapan görevliler vardı ve çoğunlukla yolcularla sohbet ederlerdi. O gün, görevlinin sessizce, birine ‘O zaman oraya gidip, her şeyi paramparça edeceğiz’ dediğini duydum. ‘Nereye gideceğiz?’ diye sordum. Cevap vermedi. Bunun bizimle ilgili olacağını tahmin etmemiştim.”⁹³

Doğrudan fail olarak tutuklanan bir diğer kalabalık grupta ise DP’nin ocak örgütlerinin üyeleri yer alıyordu.⁹⁴ Örneğin, DP Kızıltoprak Örgütü Başkanı Serafim Sağlanel, 6 Eylül 1955 gecesi, Kızıltoprak ve Fenerbahçe’deki grupların tahrikçisi ve elebaşı olduğu gerekçesiyle tutuklandı.⁹⁵ Tutuklandığında üzerinde, tahrip edilecek ev ve işyerlerinin adreslerinin yer aldığı bir liste bulunuyordu.⁹⁶ Sağlanel, Kâmil Önal’ın yakın arkadaşıydı ve Önal’ın inisiyatifiyle KTC’nin Kadıköy Şubesi’ni kurmuştu.⁹⁷ DP’nin İstanbul’daki çeşitli ocak örgütlerinin üyeleri, muhtemelen parti merkezi tarafından gönderilen bir genelgeyle, 6 Eylül 1955’te eyleme çağırılmışlardı:

“DP ocak örgütlerinden birinin başkanı, arkadaşlarıma şunları anlatmış: Merkezden bir talimat aldık. Yazıda, Kıbrıs’ta bir gösteri olacağı yazılıydı. O yüzden Taksim Meydanı’nda toplanılacaktı. Öğrenciler, Kıbrıs sorunuyla ilgili konuşmalar yapacaklardı. Konuşmalardan sonra İstiklal Caddesi’nden geçip, ‘Kahrolsun Yunanistan, Kıbrıs Türk’tür’ diye bağıracaktık. Sonra da yolumuzun üzerindeki Rum dükkânlarını taşıyıp, tahrip edecektik. Ama hiçbir şekilde yağma olmayacaktı. Bize

93 Sarkis B. ile mülakat, 29.03.2002.

94 AESF, Fahri Çoker Dosyası, Rapor, K Şubesi Müdürü Tuğgeneral (Hâkim) Şevket Mutlugil, 22.11.1955; Çelik, s. 42-44.

95 NARA 782.00/2-2056, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20.02.1956.

96 Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, Tanık Aziz Ozan, Gazeteci, s. 140.

97 AESF, Fahri Çoker Dosyası, Emniyet 1. Şube Müdürlüğünce hazırlanan fezleke, Ocak 1956.

verilen talimat buydu. Ancak gösteri, bizim tahmin etmediğimiz boyutlara ulaştı. Bunu biz de anlayamadık.”⁹⁸

Tutuklanan DP üyeleri, hapishanelerde de parti merkezi tarafından desteklendiler:

“Davutpaşa Kışlası’nda –Komutanlığı’nda– çalışıyordum. Yaklaşık 1.000 tutuklu getirdiler. Onlarla sohbet ettim. Partiden talimat aldıklarını söylüyorlardı. Bazı elebaşları 50 TL, bazılarını 10 TL almışlardı. DP’nin Fatih ve Aksaray ocak örgütlerinin liderleri, dışarıdan çok iyi bakılıyordu. Onlara her zaman bir sürü hediye geliyordu.”⁹⁹

İzmir’de de, KTC üyelerinin yanı sıra, DP üyeleri saldırılara doğrudan katılmışlardı. Tanık ifadelerine göre, bazı kişiler DP Şube Sekreteri önderliğinde, Yunan Konsolosluğu’nu ateşe vermişti.¹⁰⁰

Öğrenci ve gençlik örgütleri, şiddet olayları henüz başlamadan –özellikle 6 Eylül akşamı Taksim Meydanı’nda yapılacak gösteri için– üyelerini konuşmacı ve katılımcı olarak harekete geçirmişlerdi. Bu nedenle, üniversite öğrencileri özellikle halkı tahrik ettikleri için tutuklandılar.¹⁰¹ Burada özellikle, hem DP hem de “gizli polis”le işbirliği içinde olan üniversite öğrencisi Mürşit Yolgeçen, önemli bir rol oynamıştı.¹⁰² Saldırlardan kısa bir süre önce, diğer iki büyük öğrenci örgütünün¹⁰³ yanı sıra, İstanbul Üniversiteliler Talebe Cemiyeti adında, sadece beş üyesi olan bir dernek kurmuştu. 6 Eylül akşamının ilk saatlerinde, henüz saldırılar başlamadan, kendini TMTF Başkanı

---

98 Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, Tanık Aziz Ozan, Gazeteci, s. 140.

99 Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, Tanık Necip Bozkır, s. 266.

100 Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, Tanık İsmail Çoker, s. 315.

101 CADN B Seri C 26, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 08.09.1955.

102 Orhan Birgit ile mülakat, 12.01.2002; Mehmet Arif Demirer, 6 Eylül 1955. Yassıada 6-7 Eylül Davası, s. 361.

103 Bkz. İkinci Bölüm: Kıbrıs Türktür Cemiyeti’nin, öğrenci birliklerinin ve sendikaların rolü.

olarak tanıtıp Beyoğlu'ndaki merkezi noktalarda (Galatasaray, Tokatlıyan Hotel, Taksim Meydanı, Sıraselviler, Rum kilisesi Aya Triada önü) defalarca tekrarladığı kısa konuşmalar yaparak, dinleyicilerin dikkatini Selanik'teki patlamaya çekmeye çalışmıştı.¹⁰⁴

“Mürşit Yolgeçen, saldırılarda kilit bir rol oynadı. Genç bir öğrenciydi ve o akşam, konuşma yaptığı her yerde omuzlarda taşındı. Sonra avukat oldu, garip işlere bulaştı ve öldürüldü. Olaylar nedeniyle birlikte yargılanırken, biz hapse gittik, o ise askere alındı. Daha sonra mahkeme tarafından suçsuz bulundu.”¹⁰⁵

Tutukluluk süreleri boyunca, KTC ve MTTF liderlerinden bazıları, gerçekten de, saldırıların planlanması ve saldırılara katılmaları konusunda resmî mercilerden talimat aldıklarını belirtmişlerdir. Emniyet Başmüfettişliği tarafından KTC üyeleri arasına tutuklu gibi sokulan bir ajan, Bil'in tutukluluğu süresince, “saldırıların organizasyonu için bizzat Başbakan Adnan Menderes'ten para ve talimat aldıklarından” açıkça bahsettiğini anlatmıştır.¹⁰⁶

“KTC üyeleri tutuklandıktan sonra, adamlarımızdan birini gizlice Harbiye'deki hapisaneye soktuk. Dört ya da beş gün sonra, muhbirimizin raporu elimize geçti; buna göre, Orhan Birgit ve Hikmet Bil, talimat üzerine saldırılara katıldıklarını ve asıl sorumlu çevrelerin kendilerini şu anda desteklemediğini söylüyorlardı. Ayrıca, işin mahkemeye intikal etmesi durumunda, talimatları kimden aldıklarını açıklayacakları tehdidinde bulunuyorlardı.”¹⁰⁷

Tutuklu öğrenci Aydın Konuralp'ın ifadelerine göre KTC, Londra'daki Türk Büyükelçiliği'nin teşviki neticesinde, Anka-

104 NARA 782.00/2-2056, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20.02.1956.

105 Orhan Birgit ile mülakat, 12.01.2002.

106 AEF, Fahri Çoker Dosyası, Örfi İdare Beyoğlu Bölgesi 2 No'lu Mahkemesi, 02.12.1955.

107 AEF, Fahri Çoker Dosyası, Rapor, K Şubesi Müdürü Tuğgeneral (Hâkim) Şevket Mutlugil, 22.11.1955.

ra'daki hükümet çevreleri tarafından organize edilmiş ve resmî olarak da bu faaliyet, öğrenci derneklerinin bir inisiyatifi olarak gösterilmiştir. Konuralp, tutukluluk koşullarının iyileştirilmemesi durumunda, “yüksek makamlardan bazı şahsiyetlerin 6 Eylül olaylarının organizasyonuna karışmış olduklarını” açıklayacağını vurgulamıştır.¹⁰⁸ KTC üyelerinin sorguları esnasında verdikleri ifadelerle de, Kâmil Önal'ın MAH emrinde çalıştığı ve KTC'nin faaliyetlerini denetlemekle görevli olduğu ortaya çıkmıştır. Tutuklanmasının ardından Önal, lise öğrencisi Hurşit Şahsuvar'ı MAH'a ait önemli belgeleri imha etmekle görevlendirmişti. Zira bunlar gizli belgelerdi ve ele geçirilmeleri durumunda MAH kendisinin görevine anında son verebilirdi.¹⁰⁹ Gerçekten de Şahsuvar, yanında iki üniversite öğrencisiyle birlikte, polisin mühürlemiş olduğu öğrenci federasyonu binasına girip söz konusu belgeleri kazan dairesinde yakmayı başarmıştır.¹¹⁰ KTC üyeleri, tutuklulukları sırasında, diğer tutuklulara kıyasla daha iyi muamele görmekteydiler; öyle ki, bazıları sadece gündüzleri hapisanelerde kalıp, akşamları evlerine gidebiliyorlardı:¹¹¹

“Beni, Önal'ın evinde bir fotoğrafımı buldukları için tutuklamışlardı. Tutukluymduk gerçi, ama amaç hapisaneleri doldurmaktı. O yüzden tutukluluk koşulları çok sıkı değildi. Bir kütüphane vardı, bütün gün okudum. Polis müdürü, futbol oynamaya gitmemize bile izin veriyordu, giriş için para bile ödemi-yorduk. Maçlara polislerin de bizimle gelmesi gerekiyordu, sadece isim listesine adımız yazılıyordu. Canımız isterse meyhaneye gidip rakı içiyor, kâğıt oynuyorduk. Bir polis memuru da bizimle geliyordu gerçi, ama geç olunca ‘Hapishanenin nerede olduğunu biliyorsunuz nasıl olsa’ deyip, evine gidiyordu.”¹¹²

108 AESF, Fahri Çoker Dosyası, Rapor, K Şubesi Müdürü Tuğgeneral (Hâkim) Şevket Mutlugil, 22.11.1955.

109 AESF, Fahri Çoker Dosyası, Emniyet 1. Şube Müdürlüğü'nce hazırlanan fezleke, Ocak 1956.

110 NARA 782.00/2-2056, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20.02.1956.

111 Dosdoğru, s. 57.

112 Gündüz G. ile mülakat, 12.05.2002.

1955 Aralık sonuna kadar, KTC'nin saldırıları teşvik ettikleri gerekçesiyle tutuklanmış olan 87 yöneticisi tahliye edilirken, 17 kişi hakkında 12 Şubat 1956'da dava açıldı.¹¹³

Sanıklar arasında, yabancı bir ülkeye karşı düşmanca beyanat, tahrik, şiddet olaylarına destek vermek ve delilleri yok etmekle suçlanan Kâmil Önal; yabancı bir ülkeye karşı düşmanca beyanatla suçlanan Hikmet Bil, Orhan Birgit ve Hüsamettin Canöztürk; yabancı bir ülkeye karşı düşmanca faaliyet, mühür sökmek ve delilleri imha etmekle suçlanan öğrenciler Aydın Konuralp, Hurşit Şahsuvar, Öztürk Canöztürk ve Gündüz Gölönü ile yabancı bir ülkeye karşı düşmanca beyanat ve saldırıları teşvik etmek ve destek vermekle suçlanan Mürşit Yolgeçen, Serafim Sağlamer, Osman Tan ve Mustafa Eroğlu da bulunuyordu.¹¹⁴

Bu iddianamede ayırt edici olan husus, KTC yönetim kurulu üyeleri Bil, Birgit ve Canöztürk'ün yalnızca, şubelere gönderilen mektup ve Taksim Meydanı'nda Rum gazetelerinin yakılması gerekçesiyle suçlanmış olmalarıdır; tahrik ya da şiddet eylemlerinin desteklenmesi nedeniyle bir suçlama söz konusu değildir. KTC üyelerinin ya da öğrenci örgütlerinin, hükümet üyelerinin talimatları doğrultusunda saldırılara katıldıklarını açıkladıkları ifadelerin yer aldığı polis raporları mahkemeye sunulmuş olmasına rağmen, bu ifadeler iddianamede yer almamıştır. DP ocak örgütlerinin idarecileri ve sıradan üyelerinin katılımı da, iddianamenin hazırlanmasında mahkeme tarafından dikkate alınmamıştır. Ayrıca Kâmil Önal'ın MAH için çalışıyor olmasına da iddianamede değinilmemiştir.

Ocak 1956'da mahkemeye, Emniyet 1. Şube'nin hazırladığı bir fezleke ulaştı, burada MAH'ın saldırıların organizasyonuna karışması ve Önal ile işbirliği yapmasının yanı sıra, DP üyelerinin saldırılara katılımıyla ilgili bilgiler de sunulmuştur. Fakat Emniyet Umum Müdürü Kemal Aygün, bu fezlekeyi, Komin-

113 AESF, Fahri Çoker Dosyası, Tevkif ve Tahliye Durumu, Şubat 1956; AA PA 9 Türkiye 205-01/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 28.01.1957.

114 NARA 782.00/2-2056, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20.02.1956.

form'un¹¹⁵ Kıbrıs sorunu ile ilgili faaliyetlerinin dikkate alınmadığı gerekçesiyle reddetmiş ve MAH'a bağlı General Şevki Mutlugil'den yeni bir fezleke hazırlanmasını talep etmiştir.¹¹⁶ Bu fezleke öncelikle, genel olarak Kominform'un ortaya çıkma koşulları ile çalışma yöntemleri tanımlanmış ve Türkiye Komünist Partisi (TKP) ile işbirliklerinin kanıtı olarak da örgütlerin siyasi broşürlerinden yapılan alıntılar gösterilmiştir.¹¹⁷ 6 Eylül 1955 olaylarının incelenmesi, açıkça Komintern'in yöntem ve çalışma biçiminin¹¹⁸ kullanılmış olduğunu ortaya koyacaktı:

“Osmanlı İmparatorluğu'nda din özgürlüğü vardı. Gayrimüslimlerin dinî mevkileri ve mezarlıkları özel koruma altındaydı; ancak bu şekilde azınlıklar dinlerini ve dillerini bugüne kadar koruyabildiler. Cumhuriyetin kurulmasından sonra da bu ilkeler sürdürüldü. Sadece Kominform ve Komintern'in belli amaçları nedeniyle Rum vatandaşlarımıza saldırılabildi (...) Milli bir isyan bahanesiyle Türk-Yunan dostluğu, Balkan Paktı ve NATO birliği sabote edilmek istendi.”¹¹⁹

Komintern'in saldırılara karışmasına kanıt olarak, Sovyetler Birliği'ne firar eden şair Nâzım Hikmet'in Kıbrıs'taki Türk işçilere hitaben yazdığı ve onları adanın emperyalist diktatörlerine karşı Yunan işçilerle birlikte hareket etmeye çağırdığı iki mektup gösterilmiştir.¹²⁰ Sadece MAH'ın bu son fezlekesi, id-

---

115 Kominform, Komünist Enformasyon Bürosu için kullanılan bir kısaltmadır. Kominform, 30 Eylül 1947'de, SSCB'nin, ABD'nin Marshall Planı'na karşı tepkisi olarak kurulmuştur. Örgütün görevi, dünyadaki komünist ve işçi partileri arasında işbirliğini sağlamaktır.

116 AEF, Fahri Çoker Dosyası, Emniyet 1. Şube Müdürlüğü'nce hazırlanan fezlekeye not, Ocak 1956.

117 AEF, Fahri Çoker Dosyası, Milli Emniyetçe hazırlanan Kominform taktikleri ve Kıbrıs olayları mevzuunda muhtıra, Ocak 1956.

118 Komintern (Komünist Enternasyonal), uluslararası, aşırı sol eğilimli bir birliktir. Örgüt, İspanya İç Savaşı sırasında, uluslararası tugaylar safında yer almıştır.

119 AEF, Fahri Çoker Dosyası, Milli Emniyetçe hazırlanan Kominform taktikleri ve Kıbrıs olayları mevzuunda muhtıra, Ocak 1956.

120 AEF, Fahri Çoker Dosyası, Milli Emniyetçe hazırlanan Kominform taktikleri ve Kıbrıs olayları mevzuunda muhtıra, Ocak 1956.

dianameye resmî dayanak oluşturmuştur. Olaylarda komünistlerin parmağı olduğunun bir başka kanıtı olarak, baş davalı Kâmil Önal'ın MAH için Lübnan'da bulunduğu sırada Komintern'le işbirliği yaptığı iddia edilmiştir. Buna göre, Önal burada komünist ve "sol görüşlü" kişilerle ilişki kurmuş ve saldırıların organizasyonu sırasında bunlardan yararlanmıştı.¹²¹ Önal'ın MAH'la yaptığı işbirliğinin KTC üyesi olduğu sürece de devam ettiğine dair bilgiler tanık ifadelerinde dile getirilmiş olsa da, mahkeme bu gerçeği görmezlikten gelmiştir. Önal'ın MAH'taki görevinin KTC ile olan ilişkisinden önce bittiği, dolayısıyla Önal'ın öğrencilere yaktığı delilin de MAH'a ait belgeler olamayacağı görüşünden hareket edilmiştir.¹²² Mahkemenin bu varsayımıyla, MAH'ın saldırıların organizasyonuna katılmış olma olasılığı dışlanmıştır.

Örfi idarenin sona ermesinin ardından, 12 Şubat 1956'da askerî mahkeme tarafından başlatılan 17 sanıklı yargılamaya, yine kamuoyuna kapalı olan sivil bir mahkeme tarafından devam edildi. 14 Ocak 1957 tarihli iddianame, sanıkları şu gruplara ayırmaktaydı: Dış güçlere karşı düşmanca beyanat vermekten yargılanan KTC üyeleri, saldırı çağrısında bulunan sanıklar, halkı basın yoluyla tahrik eden gazeteciler ve öğrenci federasyonu binasındaki polis mührüne zarar vermekle suçlananlar.¹²³

24 Ocak 1957'deki duruşmada, İstanbul 1. Ceza Mahkemesi hâkimleri, sanıkların beraatına karar verdi. Savcı, şu gerekçelerle beraat talep etmişti: Kıbrıs, tarihsel olarak bir Türk adasıdır ve anavatandan sadece birkaç deniz mili uzaklıktadır. Yunanistan ve Kıbrıs'taki Türk aleyhtarı kışkırtma faaliyetleri, üzücü olayların çıkmasına vesile olmuştur.

Savcının beraat talebine mahkeme, şu gerekçeyle katılmaktaydı: Ne polis incelemelerinden ne Örfi İdare Mahkemesi ve sivil mahkemedeki yargılamadan ne de sanıkların birbiriyle

121 NARA 782.00/2-2056, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20.02.1956.

122 NARA 782.00/2-2056, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20.02.1956.

123 AA PA 9 Türkiye 205-01/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 28.01.1957.

tutarlı ifadelerinden, mahkemenin adil bir takdire dayanarak mahkûmiyet kararını gerekçelendirebileceği deliller ortaya çıkmamıştır. Sanıklar, suç işleme kastıyla hareket etmemişlerdir. Bu nedenle hâkimler oybirliğiyle, sanıklar hakkında açılan tüm davalardan beraat etmelerine karar vermiştir.¹²⁴

***İstanbul Ekspres* gazetesi ve Milli Emniyet Hizmetleri (MAH)**

Saldırıların planlanmasında MAH'ın katkısı, öne sürülen delillere rağmen, sivil mahkeme tarafından da dikkate alınmadı. Oysa MAH çalışanları hem Selanik'teki bombalama eylemine, hem de bu olayın sansasyonel biçimde 6 Eylül 1955 günü öğleden sonra *İstanbul Ekspres* gazetesinde duyurulmasına katılmışlardı. 5 Eylül gecesi Selanik'teki Türk Konsoloslugu'nun bahçesinde bir bomba patlamıştı. Amerikan Büyükelçiliği'nin bir çalışanına yüksek düzeyli bir bürokrat tarafından gizli olarak iletilen bir bilgiye göre, bu olay bir "ajan-provokatör" tarafından, İstanbul'daki saldırıları haklı göstermek amacıyla gerçekleştirilmişti.¹²⁵

Gerçekten de, Emniyet'in yaptığı araştırmalarda ortaya çıktığı üzere, sadece camların kırılmasına yol açan bombalama eyleminde, bomba konsolosluk binasının içinde bulunan bir kişi yol açmış olmalıydı.¹²⁶ Söz konusu "ajan-provokatör", öğrenci Oktay Engin'di.¹²⁷ Engin, Yunanistan'daki Türk azınlığın bir üyesi olarak Selanik'te yaşıyor ve gördüğü hukuk eğitimi, Türk devletinin verdiği bir bursla karşılanıyordu.¹²⁸ Olay yerine yakın bir yerde bulunan Oktay Engin ile konsoloslukun

124 AA PA 9 Türkiye 205-01/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 28.01.1957.

125 PRO FO 371/123858, RG 10344/6, İstanbul Başkonsoloslugu Raporu, 22.12.1955.

126 AA PA 235 Türkiye 211-00/94.08, Atina Büyükelçiliği Raporu, 19.09.1955.

127 Demirer, s. 374; Arif Demirer'in kendisiyle yaptığı mülakatta, Engin, kendisinin ya da Hasan Uçar'ın konsolosluk binasındaki patlamada sorumluluğu olduğunu reddetmektedir. Demirer, s. 357.

128 Dosdoğru, s. 99.

bekçisi Hasan Uçar, Yunan makamlarınca tutuklandılar ve haklarında dava açıldı.¹²⁹ Patlama sırasında Ankara'da bulunan Başkonsolos Mehmet Ali Balin, Yunan savcılığı tarafından "konsolosluk görevlisi Mehmet Ali Tekinalp'i diplomat bagajında üç bombayı Selanik'e götürmeye teşvik etmek ve 5 Eylül 1955'te patlama talimatını veren şifreli bir telgraf yollamakla" suçlandı.¹³⁰ 17 Temmuz 1956'da, Atina'daki Türk Büyükelçisi'nin, Selanik'teki Türk Konsolosluğu ile İstanbul'daki Yunan Konsolosluğu'nun kapatılacağı tehdidinde bulunması üzerine, başkonsolos ve vekiline karşı açılan dava düşürüldü; Uçar ve Engin de geçici olarak serbest bırakıldılar.¹³¹ MAH üyesi olan Oktay Engin'e, eylemi karşılığında mali yardım ve mevki sözü verilmişti.¹³² Gümölcine'deki Türk Konsolosu'nun yardımıyla, Engin, 22 Eylül 1956 günü Türkiye'ye getirildi.¹³³ Başbakan Adnan Menderes ve İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay'ın şahsi talimatlarıyla Engin, 1956 yılı sonunda belediye'de bir işe yerleştirildi.¹³⁴ MAH için çeşitli görevler üstlendikten sonra Nevşehir'e önce kaymakam, sonra da vali oldu.¹³⁵

Görünürde 6 Eylül'deki olayların çıkmasına vesile olan, Selanik'te Atatürk'ün doğduğu eve yapılan saldırıyla ilgili haber, 6 Eylül günü ciddi basın organlarında değil, sadece bir bulvar gazetesi olan ve o gün olağandışı şekilde yüksek bir sayıda basılan *İstanbul Ekspres*'te, eylemlerin başlamasından sadece birkaç saat önce, oldukça abartılı bir biçimde verilmişti.¹³⁶ Gaze-

---

129 AA PA 235 Türkiye 211-00/94.08, Atina Büyükelçiliği Raporu, 19.09.1955.

130 PRO FO 371/123858, RG 10344/6, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 22.12.1955.

131 AA PA 9 Türkiye 205-00/92.42, Selanik Başkonsolosluğu Raporu, 23.06.1956.

132 Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, Tanık İbrahim Oğuz, s. 136.

133 NARA 781.00/9-2656, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 26.09.1956.

134 Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, Tanık İsmail Tamçelik, s. 379

135 Dosdoğru, s. 384.

136 AA PA 270 Türkiye 211-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 14.09.1955.

tenin aynı günün öğleden sonrasında çıkan ikinci baskısında, Kâmil Önal'ın şu sözlerine yer verilmişti: “Bu, bardağı taşıran son damla oldu.”¹³⁷ *Istanbul Ekspres*'in Demokrat Parti'ye yakınlığı ile bilinen editörü Mithat Perin, olaylardan sonra yakalandı ancak, tutuklandıktan iki saat sonra Menderes'in talimatıyla serbest bırakıldı.¹³⁸ Perin'in MAH ile işbirliği yaptığı, kendisinin 1960 yılında MAH'a yazdığı bir mektupta ortaya çıkmıştır. Perin bu mektupta, örgüt için üstlendiği görevleri sıralıyor ve karşılığında da gazetesi *Istanbul Ekspres* için mali yardım talep ediyordu.¹³⁹

Istanbul Ekspres'in o günkü redaktörü Gökşin Sipahioğlu, kendisiyle yapılan bir röportajda, 6 Eylül 1955'teki saldırıların MAH tarafından organize edilmiş olduğunu anlatmıştır. Bir tuğgeneral, Özel Harekât Dairesi'nin yapısı ve çalışma yöntemleri konusunda 1991 yılında kendisiyle yapılan bir röportajda, Sipahioğlu'nun bu açıklamasını onaylamıştır:

“Elbette 6-7 Eylül saldırıları Özel Harp Dairesi tarafından planlanmıştı. Olağanüstü planlı bir operasyondur ve amacına da ulaştı. Sorarım size; bu, sıra dışı başarılı bir eylem değil miydi?”¹⁴⁰

Hükümet üyeleri

Istanbul'daki Alman ve İngiliz Başkonsoloslukları'nın raporlarına göre en azından Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, İçişleri Bakanı Namık Gedik, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay, saldırıların hazırlanmasına katılmışlardı; her şeyden önce amaç, Londra Konferansı üzerinde baskı oluşturmak¹⁴¹ ve dik-

---

137 AA PA 9 Türkiye 205-01/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 13.03.1956.

138 TBMM ZC, Devre 10, İçtima 2, cilt 9, 23. İnkat, 13.01.1956.

139 Soner Yalçın, Doğan Yurdakul, *Bay Pipo – Bir MIT Görevlisinin Yasadışı Yaşamı*, Hiram Abbas-, İstanbul, 2002, s. 49.

140 *Milliyet*, 01.06.1991.

141 Bkz. Üçüncü Bölüm: Kıbrıs sorunu.

katleri iç politikadaki sorunlardan uzaklaştırmaktı.¹⁴² Ancak yabancı gözlemcilerin hemfikir oldukları bir başka nokta, olayların olduğu boyutun hükümet üyelerinin kendileri için de büyük bir sürpriz olduğudur.¹⁴³

Amerikalı diplomatların, Türk hükümetinin 6 Eylül olaylarında sorumluluğu olup olmadığı konusunda başlangıçta tereddüt etmeleri, Washington'a yollanan ilk raporlarda, komünistlerin olası katılımından ve emniyet teşkilatının sivil kargaşaları denetim altına almaktaki yetersizliğinden söz edilmesine neden olmuştur.¹⁴⁴ Fakat Amerikan Konsolosluğu'nun daha sonraki raporlarında, hükümetin saldırı hazırlıklarına katkısına değinilerek, güvenlik güçlerinin pasifliği, yetersiz donanımlarına ya da beceriksizliklerine değil, hükümetin olaylara müdahale edilme-
mesi konusundaki talimatına dayandırılmaktadır.¹⁴⁵ Raporlardan birinde, saldırıların başlangıcında Bayındırlık Bakanlığı'na ait "0026" plakalı resmî bir aracın içinde bulunan kişilerin talimatlar vererek, yıkım için gerekli aletleri arabadan çıkarıp paylaştırdıklarından söz edilmektedir.¹⁴⁶ Diplomatların, hükümetin bu boyutlarda bir saldırıyı planlamış olamayacağını tahmin etmelerinin nedeni, her şeyden önce, yıkım eylemlerinin tüm ülke için büyük ekonomik zararlara yol açmış olması ve saldırılar nedeniyle Yunanistan gibi siyasi-müttefiklerle ciddi çatışmalar çıkmasının arzu edilmiş olamayacağıdır.¹⁴⁷ Bunların dışında; saldırıların olduğu günlerde İstanbul'da pek çok uluslararası kongre,¹⁴⁸

---

142 AA PA 270 Türkiye 211-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 10.09.1955; PRO PREM 11834/479, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 03.10.1955.

143 AA PA 270 Türkiye 211-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 10.09.1955; PRO FO 371/117717, RG 1016/22, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 15.10.1955.

144 NARA 782.00/1-2155, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 01.12.1955.

145 NARA 782.00/9-2955, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 25.09.1955.

146 NARA 782.00/9-1255, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 12.09.1955.

147 NARA 782.00/1-2155, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 01.12.1955; PRO FO 371/117712, 10344/98, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 04.11.1955.

148 Uluslararası Karşılaştırmalı Hukuk Bilimleri Kongresi, Bizans Tarihçileri Kongresi, Uluslararası Üniversite Dernekleri Kongresi, Uluslararası Kriminologlar ve Polisler Kongresi; Dosdoğru, s. 28.

özellikle de Dünya Bankası bağlantılı kongreler düzenlenmiş bulunuyordu ve dolayısıyla olası bir prestij kaybı kadar, ülkenin kredi derecesini olumsuz yönde etkileyebilecek gelişmelerden de korkulmuş olmalıydı.¹⁴⁹ Gerçekten, İstanbul'daki Emniyet Başmüfettişliği'nin de öğrendiği üzere, hükümet sınırlı bir saldırı planlamış, ancak bu plan daha sonra kontrolden çıkmıştı:

“Hükümetin, Yunanistan'a baskı yapmak amacıyla dün Be-yoğlu'nda küçük saldırılar planladığı, çok gizli şekilde öğrenilmiştir; saldırılar öngörülenin dışında bir boyut kazanınca, şiddet eylemlerinin komünistlerin işi olarak gösterilmesine karar verilmiştir.”¹⁵⁰

Sadece İstanbul Valisi Gökay, sonradan yapılan bir toplantıda, “sınırlı” saldırının mümkün olmayacağını, bu nedenle de İstanbul Rumlarının 6 Eylül 1955 günü evlerinden çıkmamalarının tavsiye edildiği haberini Rum Patriğine ulaştırdığını açıklamıştır.¹⁵¹ Emniyet Başmüfettişi, Başvekâlet Kalem-i Mahsus Müdürlüğü ajanının bu raporu üzerine, Başbakan'ı “saldırıların hazırlanması hususunda şüpheli durumda bırakacak” herhangi bir araştırma yapmama talimatı aldı.¹⁵² Dışişleri eski Bakanı Fuat Köprülü, Nisan 1960'ta, İstanbul Valisi Gökay vasisıyla özellikle Bayar, Menderes, Zorlu ve Gedik'in saldırıların organizasyonunda sorumluluğu olduğunu öğrendiğini açıkladı.¹⁵³ Fakat saldırıların planlanmasında katkısı olan bazı hükümet üyeleri de, siyasi olarak güç durumda kaldıklarında ya da güvendikleri kişilerle yaptıkları konuşmalarda, özellikle Başbakan Adnan Menderes'in olayların planlanmasında sorumluluğunun bulunduğunu telaffuz ediyorlardı.

---

149 AA PA 270 Türkiye 211-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 10.09.1955

150 Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, s. 19.

151 Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, Tanık Nevzat Emrealp, s. 122.

152 Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, Tanık Nevzat Emrealp, s. 122.

153 Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, Tanık Nüvit Yetkin, s. 161.

Istanbul Valisi Gökay çalışma arkadaşlarına, özellikle Menderes ve Gedik'in hadiselerin asıl düzenleyicisi olduklarını, sıkça tekrarlamıştır:

“Onlar [Menderes ve Gedik-D.G.] düzenlediler, her şeyi yerle bir ettiler, şimdi de bir kurban arıyorlar. ‘Gestapo şefi’ İçişleri Bakanı, dün akşam bana, halkı rahat bırakmamızı söyledi. Milli bir halk ayaklanmasıymış. Şimdi görsün bakalım, milli halk ayaklanması neymiş.”¹⁵⁴

Vali Gökay, saldırıların ardından, önce istifa dilekçesi verdi. Ancak istifa ederse Menderes'in onu Örfi İdare Mahkemeleri önünde olaylardan sorumlu tutabileceğini düşünerek, istifasını geri çekti. Zira dünya kamuoyunu sakinleştirmek için bir günah keçisi aranıyordu.¹⁵⁵ Ayaklanmaların bitişinden sonra Ankara'da düzenlenen DP grup toplantısında, Menderes'in isteğiyle, “bu tarz açıklamalar soruşturmayı tehlikeye atabileceğinden” olayların çıkış nedenleri üzerinde tartışılmadan, sadece örfi idare ilanının oylaması yapılmıştır.¹⁵⁶ Ancak oturum sırasında, olayların sorumluluğunu görevinden çekilmiş bulunan İçişleri Bakanı Namık Gedik'e yükleyen bazı konuşmalar olunca, Gedik şu tehditte bulundu:

“Başbakan burada ifade vermemi istemiyorsa, benim hadiselerle ilgili bir sorumluluğumun olmadığını burada söylemelidir. Eğer ben sorumlu olarak görülüyorsa da, konuşmama izin verin.”¹⁵⁷

Bunun üzerine Menderes, Gedik'in hiçbir şekilde 6 Eylül'deki olaylarla ilgili sorumluluğu bulunmadığını, aksi olsaydı Gedik'i kendisinin istifaya davet edeceğini açıkladı.¹⁵⁸

---

154 Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri Tanık, İsmail Tamçelik, s. 306.

155 Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, Tanık Aziz Ozan, s. 140.

156 Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, s. 473.

157 Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, s. 473.

158 Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, s. 21.

Hükümet liderlerinin saldırıların hazırlanmasında büyük oranda payı olduğuna dair yürütülen tahminler, özellikle saldırıların başında vermiş oldukları tepkiye de dayandırılmaktadır. 6 Eylül 1955 akşamı Adnan Menderes ve Celal Bayar, Ankara'ya gitmek üzere İstanbul'dan ayrıldılar. 6-7 Eylül'deki olaylar daha akşam 19.00'da yıkıcı niteliğini ortaya koymuştu; hatta Menderes, eylemleri Taksim Meydanı'nda arabasının içinden izlemişti.¹⁵⁹ Yine de iki devlet adamı herhangi bir müdahalede bulunmadan, Ankara yolculuklarına devam ettiler.¹⁶⁰ İçişleri Bakanı Namık Gedik ise İstanbul'da, Vilayet'te kalıp; artan şiddet olayları nedeniyle Vali Gökay'a ulaşmaya çalışan emniyet güçlerine "söz konusu olayların milli bir halk ayaklanması olduğunu" söyleyerek, müdahale etmemeleri yönünde talimat vermişti.¹⁶¹

Hatta İzmir Valisi Kemal Hadımlı, İzmir'deki ayaklanmalar sırasında izleyiciler arasında bulunuyordu.¹⁶² Hadımlı, göstericilerin gerçekleştirdikleri yıkım eylemlerini "İzmir'in yüzünü ağarttınız, teşekkür ederim" diyerek övmüş, göstericiler tarafından omuzlarda taşınmıştı.¹⁶³ Bazı polis memurları, Yunan pavyonunun tahrip edilmesi esnasında, göstericilere saldırganca muamele etmemeleri için, Vali Hadımlı tarafından uyarılmışlardı.¹⁶⁴

Başbakan Menderes'in saldırıların hemen ardından bazı kişileri görevlerinden alması,¹⁶⁵ daha çok dünya kamuoyunu etkilemeye yönelik kararlardı; böylelikle "felaketi" engellemeyenler cezalandırılmış oluyordu. Nitekim Aralık 1956'da, suçluların aydınlatılması için mahkemece ve Meclis tarafından

---

159 Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, s. 122; CADN B Seri C 26, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 08.09.1955.

160 AA PA 270 Türkiye 211-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 17.12.1955.

161 Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, Tanık Selçuk Emre, s. 269.

162 PRO PREM 11 834 479, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 13.09.1955.

163 Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, s. 303.

164 Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, s. 277.

165 Bkz. Birinci Bölüm: Olayların ardından hükümetin aldığı ilk önlemler.

yürütülen soruşturmalar henüz neticelenmemişken İçişleri Bakanı Namık Gedik, üç general, Milli Emniyet Şefi, İzmir Valisi ve İzmir'de bulunan askerî birliklerin kumandanı ile İstanbul Emniyet Müdürü yeniden görevlerine döndüler.¹⁶⁶

1960 Mayıs'ındaki askerî darbeden sonra Cumhurbaşkanı Bayar, Başbakan Menderes, Dışişleri Bakanı Zorlu ve Bakan Köprülü, diğer suçlamaların yanı sıra, 6 Eylül 1955'teki olaylar nedeniyle de, Yassıada'daki askerî mahkemede yargılandılar. 6 Eylül ile ilgili davada, yukarıda adı geçen siyasetçiler, Rumların Türk vatandaşı olarak anayasa tarafından güvence altına alınmış olan "temel haklarını çiğnemek" ve "Türk yurttaşlarını gösteri ve şiddet olaylarına teşvik etmek"le suçlandılar.¹⁶⁷ İzmir Valisi Hadımlı, İstanbul Valisi Gökay ve Emniyet Müdürü Alaaddin Eriş, şiddet olaylarının engellenmesi için gerekli önlemlerin alınmadığı gerekçesiyle;¹⁶⁸ Selanik Başkonsolosu Mehmet Ali Balin ve vekili Mehmet Ali Tekinalp, üniversite öğrencisi Oktay Engin ve konsoloslğun bekçisi Hasan Uçar ise bomba temin etmek ve Selanik'teki Başkonsolosluğun bahçesinde patlamaya neden olmakla suçlandılar.¹⁶⁹ Mahkeme Bayar, Menderes ve Zorlu'nun suçlu olduğuna hükmederken; Köprülü, Balin, Tekinalp ve Engin'i suçsuz buldu. Gökay ve Eriş'in suçları ise zaman aşımına uğramıştı.¹⁷⁰

Her iki davada da (İstanbul ve Yassıada) mahkemelere, saldırıların hükümet öncülüğünde, gizli servis ve DP teşkilatı ile işbirliği halinde ve devletçe yönlendirilen çeşitli derneklerle (öğrenci ve gençlik örgütleri, sendikalar ve KTC) birlikte hareket edilerek gerçekleştirildiğine dair kanıtlar sunulmuş olsa da, hükümler verilirken bu ortaklıklar dikkate alınmadı. İstanbul duruşmalarında (1955-1957) DP üyelerinin, hükümet liderlerinin ve MAH'ın saldırılardaki rolü, devletin olaylardan

---

166 AA PA 9 Türkiye 010-02/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20.12.1956.

167 Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, s. 470

168 Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, s. 480

169 Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, s. 481

170 Demirel, s. 341.

sorumluluğunu gizleyebilmek adına, görmezlikten gelindi. KTC her ne kadar suçlanmış olsa da; yönetici kadroları, muhtemelen bir mahkûmiyet kararı çıkması durumunda “hükümet üyelerinin sorumluluklarını ifşa edecekleri” tehdidinde bulduklarından, beraat ettiler. Yassıada’daki askerî mahkemenin duruşmalarında ise bu kez, şiddet olaylarının sorumlusunun yalnızca hükümet üyeleri olduğu ispatlanmaya çalışıldı. Bu davalarla, 1960 Mayıs’ındaki askerî darbe meşrulaştırılmak isteniyordu. Mahkeme başkanının 6 Eylül 1955 Olayları Davası’nda yaptığı bir açıklamada, duruşmaların asıl niyeti meydana çıkarılıyordu:

“Sizin için olduğu gibi [Zorlu’nun avukatı kastediliyor-D.G.], vatandaş için de bu davanın anlamı büyük. Burada, on yıl boyunca iktidarda olan bir rejim yargılanıyor.”¹⁷¹

Dolayısıyla mahkeme, sanıkları suçlayabilmek için, kısmen doğru olmayan tanık ifadelerini kullanıyordu.¹⁷² KTC’nin, MAH’ın, sendikaların ve öğrenci örgütlerinin saldırılara karışmış olması, mahkemenin hüküm verme sürecinde dikkate alınmamıştı. KTC üyelerinin suçsuzluğu, Örfi İdare Mahkemesi’nin 1957 yılında verdiği karara dayanarak, “kanıtlanmış” olarak kabul edildi.¹⁷³ MAH, 1960 yılında halen askerî teşkilatın bir parçasıydı. Dolayısıyla MAH çalışanlarından şüphelenilmesi, askerî rejimin subaylarının da suçlanmasını beraberinde getirebilirdi. Muhtemelen bu nedenle; sanık avukatları, MAH’ın yönetici ya da üyelerinin dinlenmesi yönündeki taleplerini¹⁷⁴ defalarca dile getirdilerse de, mahkeme bu talebi “MAH’ın saldırılardaki yerinin 1956 yılındaki fezlekeyle¹⁷⁵ zaten aydınlatılmış olduğu” gerekçesiyle açıkça reddetmişti.¹⁷⁶

---

171 Dosdoğru, s. 243

172 Demirer, s. 417

173 Bkz. İkinci Bölüm: Kıbrıs Türktür Cemiyeti’nin, öğrenci birliklerinin ve sendikaların rolü.

174 Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, s. 206, 437, 448.

175 Bkz. İkinci Bölüm: *İstanbul Ekspres* gazetesi ve Milli Emniyet Hizmetleri (MAH).

176 Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, s. 446.

Böylece Yassıada'daki duruşmalarda Demokrat Parti üyeleri, saldırıların organize edilmesi ve uygulanmasının tek sorumluları olarak gösterildiler. Sonuç olarak, İstanbul ve Yassıada'daki duruşmalar 6-7 Eylül Olayları'nı aydınlatmaya değil, 1955 ve 1960 yıllarındaki siyasi rejimleri meşrulaştırmaya ve haklı çıkarmaya hizmet etti.

6-7 Eylül Olayları'nın Perde Arkası

Türk milliyetçiliği ve etnik-mezhepsel homojenleştirme politikası

19. ve 20. yüzyıllarda Avrupa'ya, kitlesel göçler, iskânlar ve sürgünler damga vurmuştur. Sadece Dünya Savaşları döneminde yerlerinden edilen insan sayısı, 40 ila 80 milyon arasındadır. Halkların bu şekilde yer değiştirmesi ancak modern ulus-devletin gelişimiyle bağlantılı olarak anlaşılabilir. Ulus-devletlerin öncülleri, genelde farklı etnik topluluklardan oluşmuş imparatorluklardı. Ulus öncesi grup aidiyetlerini belirleyen unsur ise bir etnisiteye mensubiyet değil; aşiret, derebeylik ya da din gibi, toplumsal otoritenin büründüğü çeşitli biçimlerdi. Modern devletin kurulmasıyla etnik ve kültürel birlik olarak tanımlanan ulus kavramı, yeni bir meşruiyet kaynağı olarak ortaya çıktı. Çokuluslu imparatorlukların dağılmasını, etnik olarak homojen devletlerin kurulması çabası izledi. 1919-1920 Paris Barış Antlaşmaları ve 1923 Lozan Antlaşmasıyla belirlenen yeni devlet sınırları, “kendi devletini” talep edenlerin beklentilerini de gerçekleştirecekti. Fakat bu antlaşmaların sonucunda homojen ulus-devletler değil; imparatorluklar içindeki etnik gruplardan birinin, ulusun kaderini tayin

hakkını kendinde gördüğü ve kendini yeni devletin taşıyıcısı olarak tanımlarken diğer etnik gruplara azınlık statüsü atfettiği devletler oluştu. Eski imparatorlukların dilsel, kültürel ve dinî anlamdaki karmaşıklığı, devlet sınırlarıyla tek bir etnisitenin örtüşmesini olanaksız kıldı. Dolayısıyla yeni devletlerin sınırları içerisinde azınlıkların oluşması kaçınılmazdı. Ne var ki bu yeni devletlerin azınlıkları, genellikle, ulus-devletin homojenleştirilmesi önünde bir engel ve hatta tehdit olarak algılandılar. Devletin yeni meşruiyet zeminini meydana getiren unsur etnik-kültürel birlikti. Bu nedenle, diğer etnik grupların varlığı, ancak yeni devletin bir zaafı olarak görülebilirdi. “Devlet büyüğü” seçkinlerin gözünde azınlıklar sadık vatandaşlar değil, devletlerinin istikrarını ve hayatta kalma şanslarını tehlikeye atan, genç ulus-devletin “gelecekteki hainleri” idi. Büyük imparatorlukların sona ermesiyle doğan etnik olarak homojen ulus-devlet paradigması iskân, sürgün, göç, tahliye ve soykırım biçiminde işleyen “etnik temizlik” sürecini tüm Avrupa’da devreye soktu. Özellikle etnik ve kültürel karışımın çok karmaşık olduğu, yerleşim düzenlerinin homojen ulus-devletlerin beklentilerini hiçbir şekilde karşılamadığı Balkanlar’da yeni devlet sınırları, ilgili etnik grupların zaman zaman tehcir, katliam ve karşılıklı “hesaplaşma”ların iç içe geçtiği süreçlere maruz kalmasına yol açtı.

Dilsel ve dinsel olarak karışık bir nüfusa sahip olan Osmanlı İmparatorluğu da, 19. yüzyıldaki ulus-devlet kurma çabalarından payını aldı. 18. yüzyılın son yarısından 20. yüzyılın başlangıcına kadar geçen sürede Yunanlar, Sırlar, Romenler ve Bulgarlar bağımsız devletlerini kurmuşlardı. Ermeniler, Kürtler ve Araplar arasında da ayrılıkçı eğilimler kendini gösteriyordu. Reform hareketi Tanzimat’ın bütünleştirici ideolojisi olan Osmanlılık, imparatorluk halklarının birbirinden farklı çıkarlarını parlamenter bir sistem çerçevesinde uzlaştırmaya çalışan bir deneme olarak ele alınabilir. Sultanın tüm tebaası, ait oldukları din ya da etnik grup ne olursa olsun, bir ve tek Osmanlı Devleti’nin yasalar önünde eşit yurttaşları olacaklardı. 1908’den sonra Jön Türkler tarafından da sürdürülen bu

deneme “eski” millet sisteminin, seküler ve demokratik meşruluğu olan bir teritoryal devletle değiştirilmesini öngörüyordu. Ancak böylesi bir deneme dahi Osmanlı halklarının ulusal kurtuluş hareketlerini durdurmayacaktı. Bu hareketlerin elitleri, kendileri için daha elverişli olan eski sistemin çerçevesi içinde, kendi uluslarının yeniden doğuşları için çalışıyorlardı.

Ancak öte yandan Jön Türklerin Osmanlılık tasarısının başarısız olmasının önemli bir nedeni de, aslında yeni bir anayasal düzenin taşıyıcısı olarak hizmet edebilecek Müslüman bir burjuva sınıfının var olmayışında görülmelidir.

Geç Osmanlı İmparatorluğu’ndaki ulusal sorunun gelişiminde, 1913-1914 yılları yeni bir dönemin başlangıcına işaret eder. 1912 yılındaki Balkan Savaşı yenilgisi, ağırlıklı olarak, halkın ulusal bilincinin henüz az gelişmiş olmasına dayandırıldı. Bu nedenle, “ulusal ruh”un yeni bir “terbiyeye” tâbi tutulması zorunluydu. Bu açıdan bakıldığında, Birinci Dünya Savaşı’nın çıkması bir anlamda, yeni ulusal programı devreye sokmak için bir şans olarak görüldü. Bu çerçevede atılan önemli bir adım, Avrupalıların tüm ayrıcalıklarının (diplomatik dokunulmazlık, vergi muafiyeti, kendi postanelerine sahip olma, düşük gümrük tarifesi oranları) yasal zeminini oluşturan “kapitülasyon sistemi”nin kaldırılması oldu. Ayrıca Türkçe’nin ekonomik faaliyetlerde zorunlu iletişim dili olarak belirlenmesiyle, ağırlıklı olarak Hıristiyan olan memurların Müslüman olanlarla değiştirilmesinin önü açılmış oldu. Böylece savaş koşulları altında, “ulusal burjuvazi”nin yaratılması için gerekli şartların yerine getirilmesi sağlanıyordu.

Çokuluslu imparatorluğun çekirdeğini oluşturan Küçük Asya’nın etnik ve demografik bakımdan homojenleştirilmesiyle ilgili kaygı da, bununla bağlantılıydı. Zira başarılı bir ulus-devlet oluşturmanın zorunlu önkoşulu buydu. Bu bağlamda 1915-1916 yılları arasında, yüz binlerce (belki de 1 milyondan fazla) insanın hayatına mal olan, Doğu Anadolu’daki “savaş bölgesi”nde yaşayan Ermeni nüfusun tamamının güneye (Suriye ve Mezopotamya) sürülmesi ya da Rum-Ortodoks nüfusa karşı uygulanan iskân politikası (1912-1923), esas itibariyle,

ulus-devlet ekseninde gerçekleştirilen homojenleştirme çabalarının sonuçları olarak değerlendirilmelidir.

Türkiye'nin ulusal bağımsızlığı için sürdürülen direniş hareketinin siyasi önderleri, önceleri Türkçülük ya da Türk milliyetçiliği gibi kavramları kullanmaktan kaçındılar. Yeni şekillenen ulus, İslâm üzerinden tanımlanıyordu. İslâmi kimliğin vurgulanmasındaki amaç, muhafazakâr Müslüman grupların olduğu kadar, Anadolu'nun etnik kimliği birbirinden farklı Müslümanlarının da Kemalist harekete sadakatini kazanmaktı. Örneğin bizzat Mustafa Kemal, Kürtlerle yapılan işbirliğini "ortak din İslâm"a ve "Ermeni tehlikesi"ne dayandırmıştır.¹ 1920 yılının ilkbaharında Meclis'te yaptığı bir konuşmada, vekillere sadece Türk, sadece Çerkez ya da Kürt olmadıklarını, dayanışma içerisindeki Müslüman halk topluluklarının temsilcileri olduklarını hatırlatmıştır. Oluşturulmaya kararlı olunan, yalnızca Türk, Çerkez ya da Kürt bir birlik değil, tüm etnik unsurları kapsayan, Müslüman bir birlik olacaktır.²

Fakat Türkiye Cumhuriyeti'nin sağlanmasıyla, giderek uzaklaşan bu çoğulcu toplum görüşünün yerini, Türk milliyetçiliği aldı. Ulusal direniş hareketinin başarıya ulaşmasıyla, siyasi önderlik gerçekte bir Türk ulus-devletini kurmayı planladığını açıklayabilecekti. Bu bağlamda 1924 yılında, Vatandaşlık Kanunu ile ilgili yapılan anayasa tartışmalarında, Türk olmayan Müslümanların adının geçmemesi dikkat çekicidir.

Açıkça, yeni Türk kimliği, etnik olarak Türk olmayan Müslümanları da kapsayacaktı. Vatandaşlık Kanunu Komisyonu'nun "Türkiye ahalisine, din ve ırk farkı olmaksızın Türk itlak olunur" şeklindeki önerisi, milletvekili Hamdullah Suphi Bey tarafından, ülkedeki gayrimüslimlere atıfta bulunularak eleştirilmiştir:

"Önce Türk kültürünü kabul edin [Gayrimüslimlere sesleniyor – D.G.]. Biz de o zaman size Türk diyebiliriz. Ama siz sü-

1 Baskın Oran, *Atatürk Milliyetçiliği: Resmi İdeoloji Dışında Bir İnceleme*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1988, s. 98.

2 Fikret Adanır, *Geschichte der Republik Türkei*, Mannheim 1995, s. 27.

rekli dil ve dindeki farkı vurgulayıp, ayrılıkçı eğilimler sergiliyorsunuz. Ondan sonra da bize gelip, 'Bizi Türk olarak görün' diyorsunuz. Siz böyle muhalefet ederseniz, ben de sizin için bir şey yapamam. Zira, içtenliğinize inanmıyorum."³

Milletvekili Celal Nuri Bey'in, kendilerine Türk vatandaşlığı verilmezse Yahudi, Ermeni ve Yunanların durumunun ne olacağıyla ilgili itirazı üzerine, Hamdullah Suphi Bey'in önerisiyle 88. madde şu şekilde değiştirildi: "Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle Türk ıtlak olunur" Bu düzeltinin anlamı, gayrimüslimlerin yasalar önünde aynı vatandaşlık hak ve ödevlerine sahip olmakla beraber, toplumda Türk olarak algılanmadıklarıdır.

Yeni siyasi elit, İslâmı, Türkçülüğün önemli bir unsuru olarak tanımladı. Ankara, Küçük Asya'daki Rumlarla Yunanistan Makedonya'sındaki Türk azınlığın nüfus mübadelesi için kimlerin seçileceğinin, din kriteri esas alınarak yapılmasında ısrar etti.⁴ Türkiye ile Yunanistan arasında 30 Ocak 1923'te imzalanan nüfus mübadelesi anlaşması, Lozan Barış Antlaşması'nın bir parçasıydı ve birinci maddesinde şu hüküm bulunuyordu: "1 Mayıs 1923'ten itibaren, Türkiye'deki Rum-Ortodoks dinine mensup Türk vatandaşları ile Yunanistan'daki İslâm dinine mensup Yunan vatandaşları mübadele edilecektir."⁵ Böylece anadili Türkçe olan ve Yunanca bilmeyen Pontus ve Karaman'daki Ortodoks gruplar, ateşli itirazlarına rağmen Yunanistan'a yerleştirildiler.

Hükümet, Girit ve Makedonya'daki Müslümanları etnik kökenlerine bakmaksızın Türk olarak kabul etti. Burada söz konusu olan, Yunanlar ve Türkler arasında bir değiş-tokuş değil, Rum-Ortodoks Hıristiyanlar ve Osmanlı uyruklu Müslümanlar arasında bir nüfus mübadelesidir.⁶ Nüfus mübadelesi için din

3 Ergun Özbudun, "Milli Mücadele ve Cumhuriyetin Resmî Belgelerinde Yurttaşlık ve Kimlik Sorunu", Nuri Bilgin (der.), *Cumhuriyet Demokrasi ve Kimlik*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1997, s. 64.

4 Stephen P Ladas, *The Exchange of Minorities: Bulgaria, Greece and Turkey*. New York 1932, s. 377.

5 Ladas, s. 787.

6 Bernard Lewis, *Emergence of Modern Turkey*, Londra 1961, s. 348.

kriterinin temel alınmasıyla, yeniden iskân sürecinin bürokratik işleyişinin hızlandırılması ve genç Türk devletinde yeni gayrimüslim toplulukların oluşmasının engellenmesi amaçlanmıştır. Ulus, Mustafa Kemal tarafından 1923'te kurulan Cumhuriyet Halk Partisi'nin program ve tüzüklerinde⁷ dil, kültür ve ülkü birliği olan sosyal ve siyasal bir topluluk olarak tanımlanmıştır. Türk milliyetçiliğinin, diğer uluslara “zarar vermeyeceği”, onların “değerlerine saygı duyacağı ve onları destekleyeceği” belirtilmiştir. Resmî belgelerde temsil edilen bu ulus ve milliyetçilik anlayışı, dış ilişkilerde şovenizmden ve yayılcı politikalarından kaçınırken, içeride etnik kimlik ya da ırk farkı gözetmeden ortak bir kültür ve kimlik temeline dayanır.

Fakat Kemalist milliyetçiliğin, ulusun bu subjektif tanımının yanı sıra, Türk etnik kimliğinin baskınlığını, merkezizetiçiliği ve gayrimüslimlerin bastırılmasını içeren bir de “ikinci yüzü” vardır.⁸ Gerçekten de gayrimüslimlerin ve Türk olmayan etnik grupların dışlanması, cumhuriyetin kurulduğu 1923 yılından sonra artarak devam etmiştir. Her ne kadar yeni kurulan devlet Hıristiyan azınlıkların (Rumlar ve Ermeniler) özerklik haklarını devletler hukuku çerçevesinde güvence altına almış olsa da, 1920'li ve '30'lu yılların hükümetleri, zaman zaman açıkça asimilasyon politikaları izlemişlerdir. Teorik olarak yasalar karşısında tüm vatandaşların hak ve ödevleri birbirinin aynı görünse de, gündelik hayatta baskın Türk etnik kimliğine aidiyet, devletin kimlik politikasının temelini oluşturmuştur. Böylelikle ulus inşası, modernleşme ve Batılılaşma süreçlerine hız kazandırılmak istenmiştir.

Ekonomi ve bürokrasinin Türkleştirilmesi

Hükümetin özellikle ekonomiye yönelik aldığı siyasi önlemler, Türk etnik kimliğinin cumhuriyetin taşıyıcı unsuru

---

7 CHP Parti Programları ve Tüzükleri için bkz. Taha Parla, *Türkiye'de Siyasi Kültürün Resmî Kaynakları, Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Oku*, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s. 17-154.

8 Parla, s. 312.

olarak düşünöldüğünü belirgin biçimde ortaya koyar. Ekono-
mide açıkça izlenen milliyetçi çizgi, sanayi ve bürokrasinin
Türkleştirilmesini öngörüyordu. Bu amaçla önce 1923'te, tüm
üyeleri aynı zamanda milletvekili de olan Milli Türk Ticaret
Birliği kuruldu.⁹ Nitekim cumhuriyetin ilk dönemlerinde mil-
letvekilleri, ülkenin ekonomisinin şekillendirilmesinde önemli
rol oynamıştı. Örneğin, elli milletvekili ve yüksek mevkili bü-
rokrat "Milli Türk İthalat ve İhracat Topluluğu" gibi bazı olu-
şumların kurulmasına öncülük edip, bunları finanse ediyor-
du.¹⁰ Türk hükümetinin desteği ve yeni kurulan Ticaret Birli-
đi'nin yardımıyla, öncelikle Türk iş adamlarının ülkenin fi-
nans ve bankacılık sektöründe sağlam bir yer edinmeleri bek-
leniyordu. Birlik aynı zamanda gayrimüslimlere, özellikle de
İstanbul'dan ayrılan Rumlara ait işletmelerin satın alınmasında
önemli rol oynamıştı.¹¹ Hatta bazı durumlarda Rumlar, göç et-
melerini sağlamak için yapılan eylemlerle korkutuluyor, böy-
lelikle malları birlik tarafından çok ucuza satın alınabiliyor-
du.¹² Sadece Kasım 1922 ile Mart 1923 arasında, İstanbul'un
ekonomisinde önemli yeri olan 110 Rum ve 21 Ermeni firması
kapanmıştır. Bunlara, sahipleri kentten kaçan yüzlerce küçük
işletme eklenmiştir.¹³ İngiliz Konsolosu'nun raporunda belirt-
tiđine göre, 1922-23'te 188.681 Rum (İstanbul çevresindeki
61.094'ü dahil) ve 150.076 diğer gayrimüslim azınlık, İstan-
bul'u terk etmiştir.

Resmî yaptırımlar, özellikle İstanbul'un işgali sırasında ya da
genel olarak 1918-1923 yılları arasında ittifak devletleriyle iş
bağlantısı kurmuş olan gayrimüslim firmalara yönelikti. Bu fir-
malar, rekabet güçlerini kaybetmemek ve resmî makamların
müdahalelerini engellemek amacıyla, yabancılar ya da Müslü-
manlarla ortaklıklar kurmuştu.¹⁴ Söz konusu yaptırımlar sonu-

9 PRO FO 371/9113/E280, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 11.12.1922.

10 PRO FO 371/9114/E3460, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 28.03.1923.

11 PRO FO 371/9113/E280, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 11.12.1922.

12 PRO FO 371/9113/E280, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 11.11.1922.

13 PRO FO 371/9114/E3460, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 28.03.1923.

14 PRO FO 371/9159/E5809, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 23.12.1923.

cunda, 1923-1930 yılları arasında Türkiye’de yatırım sahibi olan yabancıların sayısı hatırı sayılır bir büyüklüğe ulaştı. Genelde firmasını kapatan, hatta çoğu zaman ülkeyi terk eden gayrimüslimlerin kârlı firmalarının hisseleri satın alınmaya çalışılıyordu. Ancak ekonominin Türkleştirilmesi sadece ticaret sektörü ile sınırlı tutulmamıştı. Yabancı firmalardaki gayrimüslim çalışanların yerine Türk çalışanlar yerleştirilecekti. 1923’e kadar bu firmalardaki idari ve memuriyet kadrolarının yüzde 90’ı gayrimüslimler tarafından doldurulmuştu. Kısa süre içinde İstanbul’daki yabancı firmalar, işletmelerdeki tüm pozisyonları Müslümanlara devretmeleri için Türk hükümeti tarafından sıkıştırılmaya başlandı.¹⁵ Yabancı firmalar da Ankara’yı hoş tutmak için bu isteği yerine getirdiler. Örneğin, “Konstantinople Telephone Company” 1923’ten sonra bir tek Hıristiyan ya da Yahudiyi işe almadı; iş için Fransızca bilme şartı olmasına karşın, Fransızca bilmeyen Müslüman santral memurleri, Fransızca konuşan gayrimüslim memurlere tercih edildi.¹⁶ Çoğu durumda hükümet alternatif de sunuyor, ya tüm gayrimüslim personelin Müslümanlarla değiştirilmesini ya da gayrimüslim personelin yanı sıra, kararlaştırılan sayıda Müslümanın da işe alınmasını talep ediyordu. Var olan personele ek olarak Müslümanların da istihdam edilmesi uzun vadede kârlı olmayacağı için, bu talimat zamanla gayrimüslim çalışanların işten çıkartılmasına yol açtı. İngiliz Dışişleri Bakanlığı’nın 1929 yılına ait raporlarına göre, Hıristiyanların büyük bir kısmının yerini Müslümanlar almıştı. Sadece İstanbul’da 1926 yılına kadar işten çıkartılan Rumların sayısı 5.000’di.¹⁷

Özellikle ticari yazışmaların sadece Türkçe yapılmasını düzenleyen yönetmelik, idari kadrolarda çalışan ve Türkçe yazı diline hâkim olmayan gayrimüslimlerin işten çıkartılması anlamına geliyordu.¹⁸ Yabancı banka ve firmalarda çalışan Türk-

15 PRO FO 371/9114/E4314, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 24.04.1923.

16 PRO FO 371/11540/E10203, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 18.11.1924.

17 PRO FO 371/13811/E2514, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 21.05.1929.

18 William Hale, “Ideology and Economic Development in Turkey 1930-1945”, *British Society for Middle Eastern Studies Bulletin*, 7/1980, s. 52-64.

lerin oranını yüzde 75 olarak belirlemek üzere geliştirilen yasa tasarısı daha Meclis'te tartışılmadan, idari makamlar ve emniyet makamları firma, banka ve dükkânlarda yüzde 75 kotasına uyulması gerektiğine dair sözlü talimatlar vermişti. İdare tarafından, işyerlerinde sadece Müslümanların istihdam edilmesini sağlamaya gayret ediyordu. Örneğin, yabancıların ve gayrimüslimlerin ehliyetlerinin süresi uzatılmıyor, böylece şoför olarak iş bulmaları mümkün olamıyordu.¹⁹ Devlet Demir Yolları İşletmesi'nin tüm gayrimüslim personeli işten çıkartılmıştı.²⁰ “Avukatlık Kanunu” uyarınca, 1924 yılında 960 avukatın “iyi ahlâklı” olup olmadığı değerlendirildi ve 460 avukatın çalışma izni iptal edildi. Bu sayı, Yahudi avukatların yüzde 57'sine, Rum avukatların ise üçte birine tekabül etmekteydi. Türk vatandaşı olan Rum, Yahudi ve Ermenilerden oluşan bir grup memur, Milletler Cemiyeti'ne, gayrimüslimlerin işten çıkarılmasının Lozan Antlaşması'yla güvence altına alınan eşit muamele prensibine aykırı olduğunun ifade edildiği bir protesto mektubu yazmış, ancak yanıt alamamıştır.²¹ Zira Milletler Cemiyeti'nin müdahalesinin, genç Türk devletinin içişlerine karışma olarak algılanabileceğinden endişe duyulmuştur.

26 Şubat 1925'te, İstanbul'da yaşayan gayrimüslimlerin Anadolu'ya gitmesi yasaklandı. Türk vatandaşı olan gayrimüslimlerin yapacağı her seyahat özel izne tâbi tutulmuştu. Ancak bürokratik işlemler nedeniyle seyahat izinlerinin verilmesinde oluşan gecikmeler, kent dışında işi ve mülkü olan gayrimüslimleri büyük oranda maddi kayba uğratiyordu.²² Aralık 1934'te yürürlüğe giren “Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun”la, yabancıların bazı meslekleri icra etmesi yasaklanıyordu.²³ Bu durum özellikle serbest meslek erbabıyla, küçük esnaf ve sokak satıcılarını et-

19 PRO FO 371/E1072/373/44, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 08.02.1926.

20 PRO FO 371/E1470/373/44, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 02.03.1926.

21 Rifat N. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri. Bir Türkleştirme Serüveni 1923-1945*, İletişim Yayınları, İstanbul 1999, s. 321.

22 PRO FO 371/10866 E11388, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 29.03.1924.

23 PRO FO 371/18396/R4179, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 18.07.1934.

kilemişti. Yasanın çıkacağına anlayınca, Mayıs 1934'ten itibaren özellikle Yunanistan, İtalya, İspanya ya da Bulgaristan vatandaşları olan Yahudi aileler, ülkeyi terk etmeye başladılar. İzmir'den Selanik'e göç eden Yunan vatandaşı yüz Yahudi ailenin evlerine devlet el koydu.²⁴ Sadece 1934 yılının yaz aylarında 2.000 Rum, İstanbul'dan göç etmiş, bir yıl içerisinde göç eden Yunan pasaportlu Rumların sayısı 9.000'i bulmuştur.²⁵

Türk mallarının tüketilmesine yönelik kampanyaların da, ekonominin Türkleştirilmesine katkıda bulunacağı düşünülmüştür. Aralık 1925'te istisnasız tüm firmalarda çalışan memurlara yerli malı kıyafet giyme zorunluluğu getirilmiştir. Yerli mallarının alınması için yapılan devlet propagandası, gazete ilanlarıyla yönlendiriliyordu: "Her işte ve her yerde Türk malı kullan! Türk mağazalarından alışveriş et! Türkçe konuşmaya cevap verme! Türkiye'de herkesten fazla hakkın olduğunu unutma!"²⁶

19. yüzyılın ortalarından itibaren, Osmanlı bürokrasisinde çalışan memurların etnik ve dinsel kökeni değişikliğe uğramıştır. Modern Osmanlı okullarında eğitim görmüş olan giderek daha çok sayıda gayrimüslim, devlet bürokrasisinin merkezden çevreye pek çok kademesinde çalışma imkânı bulmuştur. 1850-1908 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun Hariciye Nezareti'nde çalışan memurların yüzde 29'unu gayrimüslimler oluşturmuştur.²⁷ Kemalist rejimin ilk döneminde ise gayrimüslimler fiilen devlet görevlerine alınmadılar. Gayrimüslimlerin devlet bürokrasisinden dışlanmaları, 1924 yılında yasal hale getirildi. Memurin Kanunu'nun 4. maddesine göre memur olabilmenin koşulu, başvuru sahibinin "Türk" olmasıydı. Ancak 1924 Anayasası'na göre gayrimüslimler Türk vatandaşı sayılmakla beraber, Memurin Kanunu'nun içerdiği anlamda "Türk"

---

24 Bali, s. 229.

25 Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 126.

26 Bali, s. 224.

27 Carter V. Findley, "The Acid Test of Ottomanism: The Acceptance of Non-Muslims in the Late Ottoman Bureaucracy", Benjamin Braude ve Bernard Lewis (yay. haz.), *Christians and Jewish in the Otoman Empire*, cilt 1, New York, 1982, s. 343.

değillerdi. Bu durum, ancak 1965'teki Devlet Memurları Kanunu ile değiştirildi. Bu kanunun 48. maddesi, devlet memuriyeti için sadece Türk vatandaşı olma koşulunu getiriyordu.²⁸

Kamu hizmeti için verilen iş ilanları da, resmî devlet politikasının temelini oluşturan unsurun etnisizm olduğunu kanıtlar niteliktedir. Bu ilanlarda (1936-1938) büyük oranda, Türk etnisitesine aidiyet talep edilmekte, Türk vatandaşı olmak yeterli görülmemektedir. Askerî okullara başvuranlar için, Emniyet Müdürlüğü'nde bu kişilerin "saf Türk ırkına mensup" olup olmadıklarını denetleyen bir merkez oluşturulmuştur. Böylece Türk etnisitesine mensup olmak, devlet görevlerinde yer alabilmenin başlıca koşulu haline getirilmiştir.

Dilin Türkleştirilmesi

Toplumsal hayatın Türkleştirilmesi sürecinde, Türk dili çok önemli bir yere sahiptir. "Kemalist tarih" kurgusuna paralel olarak geliştirilen yeni dil teorisine (Güneş Dil Teorisi) göre Türkçe, "tüm dünya halklarının dillerinin türediği bir kökdil"di. Bu tezi bir temele dayandırmak için, 1932 yılında Türk Dil Kurumu kurulmuştur.²⁹ Aynı zamanda, yeni ulusal dilin yabancı unsurlardan arındırılması çalışmalarına da başlanmıştı. Arap alfabesi Latin alfabesiyle değiştirilmiş, tüm Arapça ve Farsça kelimeler dilden çıkarılmış, ezan dahil bütün ibadet metinleri ve dualar Türkçe okunmaya başlanmıştı.³⁰ Türkçe olmayan azınlık isimlerinin Türkçeleştirilmesi, Türkçe'nin anadil olarak belirlenmesi ve kamusal alanda Türkçe konuşma zorunluluğu getirilmesi, Türk dilinin baskınlığını sağlamlaştırmak için alınan diğer önlemlerdir. Kemalist basının da yardımıyla 1928 yılında başlatılan "Vatandaş, Türkçe Konuş!" kam-

28 Ahmet Yıldız, "Ne Mutlu Türküm Diyebilene" *Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 282.

29 Büşra Ersanlı-Behar, *İktidar ve Tarih. Türkiye'de Resmî Tarih Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, Afa Yayınları, İstanbul, 1992, s. 52

30 Geoffrey L. Lewis, "Atatürk's Language Reform as an Aspect of Modernization in the Republic of Turkey", Jacob M. Landau (der.), *Atatürk and the Modernization of Turkey* Boulder, 1984, s. 274.

panyasının hedefi, hem gayrimüslimlerin hem de Türk olmayan Müslümanların dillerini dışlamaktı.³¹ Türk Ocağı'nın 1927 yılında düzenlenen kongresindeki ana konulardan birini, azınlıklar nedeniyle Türk dilinin ihmal edilmesi oluşturuyordu. Azınlıkların da Türkçe konuşmasını sağlayacak olan bir kampanyanın başlatılmasına, Hukuk Fakültesi öğrencilerinin 1928 Ocak'ında toplanan yıllık kongresinde karar verildi.³² Araplar, Çerkezler, Boşnaklar, Ermeniler, Rumlar ve Yahudiler, halka açık yerlerde kendi dillerini konuşamayacaklardı. Lokanta, sinema, tiyatro ve otellere, Türk dilinin konuşulmasının "tavsiye" edildiğini belirten tabelalar asılıyordu.³³ Başlangıçta var olan, Türkçe'nin kullanılmasını yasal düzenlemelerle zorunlu hale getirme ve bu zorunluluğa uyulmaması durumunda "cezai yaptırım" uygulama düşüncesinden daha sonra vazgeçilmiş; dilin tekleştirilmesinin "idari gözetim" yoluyla gerçekleştirilmesinde karar kılınmıştır. Bu amaçla iletilen gizli bir talimat vasıtasıyla, valilere "Türkçe'ye sahip çıkarak, yabancı bir lehçe konuşan Türklerin Türk toplumuna dahil edilmesi" görevi verilmiştir. Buna göre valilerden beklenenler şunlardır:

– Yerleşimcileri yabancı bir dil konuşan köylerin isimlerinin ve yerleşimci sayısının tespit edilmesi

– Yabancı bir dil konuşan kişilerin köy ya da ilçe oluşturmasının engellenmesi

– Türk dilinin kullanılmasının ekonomik anlamda getireceği avantajların anlatılması

– Türk kızları ile Türkçe konuşmayan erkeklerin evliliklerinin teşvik edilmesi

– Türkçe dışında diller konuşanların kıyafet, türkü, dans, düğün gibi geleneksel örf ve âdetlerinin kınanması.³⁴

31 PRO FO 371/23301/E2114, Ankara Büyükelçiliği, Türkiye Yıllık Raporu 1938.

32 Fusun Üstel, *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği, Türk Ocakları (1912-1931)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 240

33 Bali, s. 136.

34 İskâna tâbi tutulanların Türkleştirilmesi uygulamasına ilişkin gizli genelge. No. 1/28 (Ankara 1930); (aktaran) Mehmet Bayrak, *Kürtler ve Ulusal Demokratik Mücadeleleri*, Özge Yayınları, Ankara 1993, s. 48.

Yabancı dilleri konuşanlara hiçbir şekilde Boşnak, Tatar, Çerkez, Laz, Kürt, Pomak, Gürcü, Türkmen ya da Abaza denmeyecekti. Türkçe olmayan köy isimleri değiştirilecek, buradaki Türkçe konuşmayan ahali, kendi aralarında ve evlerinde Türkçe konuşmaya zorlanacaktı. Her Türkün ulusal ve en önemli görevi, “kendi dilini, kültürünü ve ülküsünü Türkleştirerek, bunları Türklerin tarih ve kaderine bağlamak” idi.³⁵

1934 yılında çıkarılan Soyadı Kanunu, başka ırklar ya da uluslar ile bağlantılı olan soyadlarının alınmasını yasaklamıştır. Böylece Arnavutoğlu, Kürtoğlu gibi belli bir ulusa işaret eden ya da “-yan, -of, -ef, -vic, -ic, -is, -idis, -pulos, -aki, -zade, -bin” gibi sonekli soyadlarının kullanılması men edilmiştir. Yasa yoluyla, ulusal birliğin güçlenmesi adına, isimlerdeki farklılıklar ortadan kaldırılmak istenmiştir. Milletvekillerinden birinin, farklı etnisitelere mensup kişilerin de özgürce isimlerini seçebilme hakkı olduğunu ifade etmesi üzerine, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, bu önlemlerin asimilasyona yönelik olduğunu, dolayısıyla ulusun birliği için vazgeçilmez olduğunu söyleyerek karşılık vermiştir.³⁶

Kültür ve eğitim kurumlarının Türkleştirilmesi

Cumhuriyet toplumunun sekülerleşmesi ve tektipleştirilmesinde okul eğitiminin, özellikle tarih dersinin büyük önemi vardır. 1930 yılında, tarihçilerden oluşan bir komisyon, *Türk Tarihinin Ana Hatları* adlı ders kitabını yazdı. Amaç, “yüzyıllardır haksızlığa uğrayan ve tarihin ilk uygarlıklarına yaptığı büyük katkısı inkâr edilen büyük Türk ulusuna, şanlı geçmişini hatırlatmak” idi.³⁷ Birinci Türk Tarih Kongresi’nde tartışılan “Türk Tarih Tezi”ne göre, Anadolu’nun ilk sakinleri olan Türkler, yüksek Orta Asya uygarlığını tüm kıtalara yaymışlardı.

---

35 Bayrak, a.g.e.

36 Yıldız, s. 237.

37 Ersanlı-Behar, s. 110.

Bu tezlerin etkili biçimde yaygınlaştırılması için, azınlık okullarının etki alanının da sınırlandırılması gerekiyordu. Bu okulların sayısındaki aşırı düşüş ve derslerin çoğunda eğitim dili olarak Türkçe'nin kullanılması zorunluluğu kadar; okulların Milli Eğitim Bakanlığı'nca zaman zaman keyfi biçimde denetlenmesi de, gayrimüslim cemaate ait eğitim kurumlarının Türkleştirilmesi sürecindeki başlıca durakları oluşturuyordu. 3 Mart 1924'te çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile önce tüm yabancıların ve azınlıkların okulları Milli Eğitim Bakanlığı denetimine alındı.³⁸

Bakanlık, 20 Mayıs 1923'te, azınlık okullarındaki tarih, coğrafya ve Türkçe derslerine Türk kökenli öğretmenlerin girmesine karar verdi.³⁹ Türk hükümeti böylece sadece azınlık okullarında çalışacak Türk öğretmenleri atamakla kalmıyor, bunların söz konusu okullar tarafından ödenmesi gereken ve oldukça yüksek düzeyde olan maaşlarını da belirliyordu. Türk devleti, bu okullara Lozan Antlaşması gereği vermesi gereken finans desteğini sağlamaktan kaçındığı için, okulların azınlık cemaatleri üzerinde yarattığı maddi yük çok ağırdı.⁴⁰ 1926 yılında sadece Türk öğretmenlere ödenen ücret, Rum cemaatinin toplam okul bütçesinin yüzde 40'ına eşitti. Gayrimüslim okullarının kaynaklarının sınırlı olması nedeniyle, harcamalar özellikle bağışlar aracılığıyla karşılanmaya çalışılıyordu. Ancak bağış tutarları genellikle yetersiz kaldığı için, okullar kapatılıyordu. 1927 yılında getirilen yeni bir düzenlemeyle, yabancı ve azınlık okullarındaki öğretmenlerin anadilinin Türkçe olması şartı getiriliyor, ilgili dil sınavında başarılı olamayan öğretmenlerin işine son veriliyordu. 1935'te Türkçe'nin tek eğitim dili olmasına karar verildi. Çocuklarının dili yeterince bilmemeleri nedeniyle ileride nitelsiz bir meslek eğitimi almak zorunda kalacağından korkan aileler, azınlık okulları yerine Galatasaray Lisesi gibi saygın Türk okullarını

---

38 İsmail Kaplan, *Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1999, s. 54.

39 Kaplan, s. 60.

40 Bali, s. 187.

tercih etmeye başladılar. Sınırlandırmalar yüzünden, azınlık okullarındaki öğrenci sayısı giderek düşmeye devam etti. Bu duruma en iyi örneği Rum okulları oluşturur: 1922-23 yıllarında 166 Rum okulundaki toplam öğrenci sayısı 24.296 iken, bu sayı 1923-24 yıllarında 15.766'ya, 1925'te 8.515'e, üç yıl sonra ise 5.923'e düşmüştür.⁴¹ İstanbul'un Türkleştirilmesi kapsamında, okullar dışında da, gayrimüslimlere ait diğer kültürel kurum ve kuruluşların faaliyetleri sınırlandırılmıştır. Örneğin, 1925 yılında Rum Edebiyat Derneği *Ellinikos Filologikos Sillogos Konstantinoupoleos*'un binası ve demirbaşları, Lozan Antlaşması'na göre İstanbul'daki Rum mülklerine el konulamayacak olmasına rağmen, devlet tarafından haczedilmiştir. Kurumun arşivi ve kitapları, Ankara'da yeni kurulan kültür kurumları ve dernekleri ile İstanbul'daki kütüphanelere dağıtılmıştır.⁴² Özellikle "Türklüğe Hakaret Yasası"na sıklıkla başvurularak gayrimüslim basın organları baskı altına alınmış, bu durum zaman zaman gazetelerin kapanmasına sebep olmuştur. Örneğin, 1939 yılında Rumca *Chronika* gazetesi, Türklüğe hakaret edildiği gerekçesiyle kapatılmıştır. Hükümetin bu uygulamasıyla cesaretlenen bir öğrenci grubu, 10 Temmuz 1939'da *Chronika*'nın matbaasını yağmalamıştır.⁴³ Okulların kapatılması ve resmî makamların 1920'li ve '30'lu yıllarda azınlıkların kültür ve eğitim kurumlarına yönelik getirdiği sınırlamalar, gayrimüslimlerin Türkiye'den göç etmesine de yol açan unsurlardandır.

İskân politikaları

Yukarıda sıralanan uygulamaların yanı sıra, yeni cumhuriyetin iskân politikası da, azınlıkların asimilasyonu için geliştirilen araçlardan biri olmuştur. "Kemalist elit"in, yeni devlet sınırları içerisinde, modern ulusun meşruiyet kaynağını oluşturu-

---

41 Alexandris, s. 134.

42 Alexandris, s. 132.

43 PRO FO 371/13818 E3656, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 18.07.1929.

racak etnik-kültürel bir birliği gerçekleştirmek konusundaki başarıları sınırlıydı. Ülkenin doğusundaki Kürtçe konuşulan bölgeler, homojen bir üniter devlet oluşturma teşebbüsü doğrultusunda, yeni ulusa entegre edilemiyordu. Merkezi devlete karşı oluşan Kürt isyanları sırasında şiddet kullanılması, Kürtlerin ulusal bilincini güçlendirmişti.⁴⁴ 1920 ile 1930 yılları arasındaki 18 isyandan 17'si doğudaki illerde çıkmıştı ve bunların 16'sı Kürt isyanıydı.⁴⁵ Şeyh Said'in önderlik ettiği ilk büyük isyan 13 Şubat 1925'te çıktı ve ancak önderlerinin aynı yılın 15 Nisan'ında tutuklanmasıyla bastırılabilirdi. İsyanların bastırılması esnasında harcanan para ve meydana gelen can kaybı, Cumhuriyetin ulusal bağımsızlık savaşı sırasındaki kayıplarından fazla olmuştur.⁴⁶

Bu isyanın Türk milliyetçiliği üzerindeki etkisi büyüktür. Mustafa Kemal ve yönetici kadrosu, isyanları "karşıdevrimci" ve yeni kurulmakta olan ulusa karşı bir "tehdit" olarak değerlendirmişti.⁴⁷ Yönetici kadroların, toplumun gelişebileceğine dair duydukları güven kaybı etkisini, 1920'li ve '30'lu yılların sonunda çıkartılan ve Türk etnisitesinin ve dilinin baskınlığını güvence altına almayı hedefleyen yasalarla gösterdi. Kürtlerle kıyaslandığında Çerkezler, Lazlar, Abazalar, Arnavutlar, Araplar, Azerbaycanlılar ve Boşnaklar gibi diğer Müslüman gruplar, ulusla daha kolay bütünleşebilirlerdi. Kürtlerin Osmanlı İmparatorluğu'nda, Kürt kimliğini korumalarını olanaklı kılan yarı özerk bir statüleri vardı.⁴⁸ Mustafa Kemal tarafından oluşturulan, Müslümanların etnik koalisyonu çerçevesinde, Kürtler "ortak tehlike" olan Ermenilere karşı savaşmıştı. Ulusal Kurtuluş Savaşı belgeleri, örneğin Sivas Kongresi Bildirgesi,

44 Oran, s. 172.

45 Kemal Kirişçi, Gareth M. Winrow, *Kürt Sorunu, Kökeni ve Gelişimi*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, s. 105.

46 Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması* Ankara 1981, s. 136; M. M. van Bruinessen, *Agha, Scheich, und der Staat, Politik und Gesellschaft Kurdistans*, Berlin 1989, s. 379-435.

47 Suna Kili, *Türk Devrim Tarihi*, İstanbul 1981, s. 161.

48 Robert Olson, *The Emergence of Kurdish Nationalism and the Sheikh Said Rebellion (1880-1925)* University of Texas Press, Austin, 1989, s. 4-25.

Müslüman azınlıkların etnik haklarının kabul edildiğini sergiler.⁴⁹ Ancak Türk devletinin Lozan'daki delegasyonu, Türkleri ve Kürtleri ortak olarak temsil edeceğini ve Müslüman oldukları için Kürtlerin azınlık sayılmayacağını bildirmişti.⁵⁰

Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasının ardından, Kemalist önderlik, modern ve homojen bir ulus-devlet kurmayı amaçlamıştı. Yüksek düzeyli devlet elitlerinin gözünde, ulusal güvenlik ve siyasi birlik sadece Müslümanlar arasındaki farklı etnik kimliklerin bastırılmasıyla sağlanabilirdi. Devlet yapısının içindeki sekülerleşmenin önemli bir adımı olarak, 1924 yılında hilafet kaldırıldı. Ancak bu yasakla birlikte Kürt aşiretleri ve dinî liderleri, geleneksel olarak halifelik kurumu üzerinden sahip oldukları meşruiyet zeminini yitirdiler. Hilafet, şeyhlik, tekke ve zaviyeler, Kürt kimliğinin oluşumuna büyük katkıda bulunuyordu. İslâmcılık-karşıtı devlet politikası, aşiret yapılarının çözülmesi, vergi artırımları ve zorunlu askerlik hizmeti, aslında hükümetin Kürt kimliğini zayıflatmak için aldığı temel tedbirlerdi.⁵¹ Resmî Kemalist söyleme göre, bir "Kürt sorunu" yoktu; sadece, güvenliği ve düzeni tehdit eden eylemler vardı. Kürt sorunu yerine, "Doğu illerinin ıslahı"ndan bahsediliyordu. Devlet elitinin resmî belgelerinde, Kürt bölgelerindeki huzursuzluğun sebebi olarak, doğunun "geri kalmışlığı" ve eskimiş dinî aşiret yapıları gösteriliyordu.⁵²

1925 yılındaki Şeyh Said İsyanı'ndan sonra, hükümet "Doğu sorunu"na yönelik esaslı bir çözüm geliştirmeye karar verdi. Bunun için çeşitli resmî bilirkişi raporları hazırlandı. Meclis Başkanı Abdülhalik Renda'nın hazırladığı bilirkişi raporu şu başlığı taşıyordu: "Huzursuzluklar dinî görüntüdeki ulusal isyanlardır. 14 Eylül 1925"⁵³ Rapor, doğu bölgelerinin demog-

---

49 Olson, s. 26.

50 Ali Othman, "The Kurds and Lausanne Peace Negotiations", *Middle Eastern Studies*, 33/1997, s. 521-534.

51 Mesut Yeğen, *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 62

52 Yeğen, s. 62.

53 Bayrak, s. 452-466.

rafik ve etnik durumunu tasvir etmekte ve belirli bir ıslahat programını uygulamak üzere bir olağanüstü hal idaresinin devreye sokulmasını önermekteydi. İçişleri Bakanı M. Cemil Uybadın'ın "Kürdistan Umumi Valilikle ve Bir Sömürge Gibi Idare Edilmelidir" başlıklı raporu, Türkleştirmenin hızlandırılması için bir umumi vali aracılığıyla uygulanacak bir sömürge idaresini ve iskânı öngörür. Bu rapor üzerine Bakanlar Kurulu'nun gizli olarak aldığı bir kararla, "Şark Islahat Planı"nı geliştirmek için çalışacak bir komisyon kuruldu. Kürt bölgelerinde özellikle şu tedbirler alınmalıydı:

– *Örfi Idare*: Doğu illerinde sıkıyönetim, ıslahat planları uygulanana kadar sürdürülecek.

– *Umumi Müfettişlik*: Türkiye beş bölgeye ayrılacak. Beşinci bölge Hakkari, Van, Muş, Bitlis, Siirt, Genç, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siverek, Elaziz, Dersim, Malatya şehirleriyle Ergani, Bayezit, Pülümür ve Kiğı'yı içine alacak. Umumi müfettişin görevi, ıslahat planını uygulamak olacak. Umumi müfettişe, her bakanlıktan bir müfettiş ve bir askerî müşavir eşlik edecek; jandarma onun emri altında olacak.

– *Mahkemelerin Türkleştirilmesi*: Sivil ve askerî mahkemelerde yerli halktan askerî ya da sivil hâkimler çalıştırılmayacak.

– *Göçmenlerin İskânı*: Ermenilerin terk ettiği, Van ve Midyat arasındaki çizginin batısında kalan bölgelere Türk göçmenler yerleştirilecek. Rize, Trabzon ve Erzurum'un kuzeydoğusunda bulunan bölgelerdeki Gürcü ve Lazlar, gönüllü olarak Hınıs Nehri, Murat Vadisi ve Van Gölü'nün kuzeyine yerleşebilecek.

– *Yerli Halkın Zorla Göç Ettirilmesi*: Eski Ermeni bölgelerinde yerleşmiş olan Kürtler, eski yerleşim yerlerine geri gönderilecek. Kürtler, gönüllü olarak, hükümetin kendileri için uygun gördüğü batı bölgelerine de yerleşebilecek.

– *Kamu İdaresinin Kürt Unsurlardan Arındırılması*: Bölgedeki devlet erkini güçlendirmek için bilumum resmî makamlar, batıdan gelen "idealist" ve çalışkan memurlarla doldurulacak. Kürtler, düşük pozisyonlara dahi getirilmeyecek.

– *Türkçe Dışındaki Dillerin Yasaklanması*: Aşağıdaki beldeler Kürtleşme tehlikesiyle karşı karşıyadır: Malatya, Elaziz, Diyar-

bekir, Bitlis, Van, Muş, Urfa, Ergani, Hozat, Erciş, Adilcevaz, Ahlat, Palu, Çarsancak, Çemişkezek, Ovacık, Hısnı Mansur, Behisni, Arga, Hekimhan, Birecik ve Çermik. Buralarda hükümet ve kamu binalarında, okullarda ve pazarlarda Türkçe dışında bir dil konuşulması yasaklanacak; bu yasağa uymayanlar, hükümet emirlerini ve kamu düzenini hiçe saydıkları gerekçesiyle cezalandırılacaklardır.

– *Eğitim Kurumlarının Türkleştirilmesi*: Aslen Türk şehri olan ama Kürt kültürüne asimile olma tehdidi bulunan yerlerde ya da Siirt, Mardin ve Savur gibi halkın çoğunluğunun Arapça konuştuğu bölgelerde Türk Ocağı şubeleri ve Türk okulları, özellikle de kız okulları açılacaktır.

– *Kürtçe'nin Batı Bölgelerinde Yasaklanması*: Fırat'ın batısında kalan ve Kürtlerin dağınık olarak yaşadığı şehirlerde, Kürtçe hiçbir şekilde kullanılmayacak, buralarda kız okulları açılarak özellikle kadınların Türkçe konuşmasına dikkat edilecektir.⁵⁴

Şark Islahat Planı çerçevesinde öngörülen tüm bu tedbirler, Kürt bölgelerinde uygulamaya konmuştur. Iskân politikasının gerçek hedefi, Kürt bölgelerine, Kafkasya ve Bulgaristan'dan gelen göçmenleri yerleştirmektir.⁵⁵ Bu hedefin yasal zeminini, 1934 yılında çıkarılan Iskân Kanunu sağlamıştı.⁵⁶ Yasa metni, Kemalistlerin etnisist kimlik politikasını açığa çıkarmaktadır: Başlangıçta Kemalist ulus kavramının içerdiği dil, kültür ve ülkü birliği anlayışı, burada dil, kültür ve kan birliği olarak değiştirilmiştir. Türk kültürüne sadakat ve anadilin yerini Türkçe'nin alması, yasa metnindeki temel konulardır. Türk olmayan Müslümanların, özellikle de belirli bölgelerdeki Kürt ve Arapların homojen yapısının dağıtılmasıyla, azınlıkların asimilasyonu sağlanmak istenmiştir. Yasa, nüfusu üçe ayırmıştır:

1. Türkçe konuşan ve Türk etnisitesine mensup vatandaşlar,
2. Türkçe konuşan ama Türk kültürüne mensup olmayan vatandaşlar,

54 Bayrak, s. 481-489.

55 Kirişçi, Winrow, s. 103.

56 Iskân Kanunu, *Resmî Gazete*, No:2633, 21.06.1934.

3. Türkçe konuşmayan ve Türk kültürüne mensup olmayan vatandaşlar.

Birinci grupta tanımlanan kişiler, Türkiye'nin istedikleri herhangi bir bölgesinde yerleşebilirlerdi; diğerleri ise hükümetin iskân politikasına tâbiydiler. Yasa, aynı zamanda ülkeyi de üç farklı bölgeye ayırıyordu:

1. Güneydoğu ve Doğu Anadolu: Bu bölgelerde, kendini Türk kültürüne ait hisseden kişilerin sayısı artırılmalıdır;

2. İç ve Batı Anadolu: Türk kültürüne asimile edilecek kişiler buraya yerleştirilmelidir;

3. Coğrafi, ekonomik ve askerî nedenlerle yerleşime kapalı tutulacak bölgeler.

Yasa ayrıca, ülke dışından gelecek göçmenlerin Türkiye'ye kabul edilme şartlarını da düzenliyordu. Özellikle, Türk soyundan gelen göçmenler ile Türk kültürüne bağlı göçmenler arasında bir ayırım yapıyordu. Türk soyundan olanlar, eğer Türk devletinden herhangi bir mali destek talep etmezlerse, buldukları ülkelerdeki Türk konsolosluklarından, İçişleri Bakanlığı'nın iznine gerek kalmadan vize alabiliyorlardı. Türk soyundan olmayan, ancak Türk kültürüne bağlı olan göçmenler ise İçişleri Bakanlığı'nın izni olmadan ve yerleşecekleri yer kesinleşmeden, Türkiye'ye giriş yapamıyorlardı. Bu durum, devletten finans desteği talep edilmemesi halinde de değişmiyordu.⁵⁷

İskân Kanunu'nun 7. maddesi, Türk soyundan gelen göçmenlere Türk vatandaşlığı verilmesi hususunda da büyük avantajlar sağlıyordu. Kanunun amacı her şeyden önce, Türk olmayan unsurları, iskân politikası aracılığıyla Türk toplumuna asimile etmektir. Göçmen alımıyla "Türk ırkı"nın güçlendirilmesi, yasa metninde açıkça vurgulanmıştır.⁵⁸

İsyanlar sebebiyle, Türkiye'nin doğu bölgeleri, askerî ve idari olarak yeniden düzenlendi. İsyanlara karışmış olan ya da karıştığından şüphe duyulan kişi ya da topluluklar, ülkenin

57 Kemal Kirişçi, "Disaggregating Turkish Citizenship and Immigration Practices", *Middle Eastern Studies*, 36/2000, s. 1-22.

58 İskân Kanunu, *Resmî Gazete*, No: 2633, 21.06.1934.

batısına göç etmek zorunda bırakıldılar. Kürtlerin boşalttığı bölgelere, yurtdışından gelen Türk göçmenler yerleştirildi. Zorunlu göç uygulaması ve Kürtlerin asimilasyona karşı gösterdikleri direnç devlet bütçesi için büyük bir külfet oluşturduğundan, hem zorunlu göçten, hem de iskân politikasından vazgeçildi.⁵⁹

Ancak hükümetin zorunlu göç politikası sadece Müslüman azınlıkları değil, Ermeni ve Yahudi azınlığı da kapsıyordu. Henüz İskân Kanunu çıkarılmadan önce, İç Anadolu'daki Ermeniler İstanbul'a sürüldü. Trakya Yahudilerinin İstanbul'a sürülmesi de azınlıkların zorunlu iskâna tâbi tutulmasının en çarpıcı örneklerindedir. Trakya olayları olarak bilinen gelişmelerin işlev, unsur ve aktörleri incelendiğinde, bunların 6-7 Eylül 1955 olaylarıyla dikkat çekici biçimde benzerlikler sergilediği görülecektir.

Trakya olayları (1934):

Trakya'daki Yahudilerin sürülmesinin yasal meşruiyetini İskân Kanunu hazırlamıştı. Kanunun 2. maddesi uyarınca, kendilerini Türk kültürüne bağlı hissetmeyen azınlıklar, asimilasyonun sağlanabilmesi için iskâna tâbi tutulacaklardı. 11. madde ile İçişleri Bakanlığı'na, anadili Türkçe olmayan azınlıkları kültürel, askeri, siyasi ya da toplumsal nedenlerle iskâna tâbi tutma yetkisi veriliyordu.⁶⁰ Hükümeti Trakya Yahudilerini iskâna tâbi tutmaya sevk eden unsurlar, devletin Türkleştirme politikalarının yanı sıra, o dönemde Türkiye ile İtalya arasında yaşanan gerginliklerdi. İtalyan lider Benito Mussolini, 18 Mart 1934'te yaptığı bir konuşmada, faşist İtalyan devletinin Asya ve Afrika yönünde genişleme arzusunda olduğunu açıklıyordu; zira ülkenin kuzey ya da batıya doğru genişleme olanağı kalmamıştı. Mussolini, "*mare nostrum*" (bizim deniz) düşüncesine dayandırdığı bu konuşmasıyla İtalya'nın tarihi hedeflerini söze dökmekteydi.⁶¹ Türk hükümeti uzun zamandır İtal-

59 Yıldız, s. 249.

60 İskân Kanunu, *Resmî Gazete*, No: 2633, 21.06.1934.

61 Aktar, s. 85.

ya'nın Anadolu'ya, özellikle Antalya bölgesine duyduğu ilgiden tedirgin oluyordu. Cumhuriyetin son on yılda izlediği dış politika, İtalyan tehlikesine göre şekillenmişti. Ege adalarının İtalya tarafından askerî birliklerle doldurulması ve faşist liderin saldırgan konuşmaları, Ankara'da, İtalya'nın bir tehdit olduğuna dair algıyı güçlendiriyordu. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, 1935 yılında yaptığı bir basın açıklamasında, Bulgar hükümetinin de Ankara'ya dostane hisler beslemediğini söylemiş ve Trakya bölgesinin yeni bir iskân politikası vasıtasıyla güçlendirilmesi gerektiğini dile getirmiştir.⁶² Bu nedenle Trakya ve İstanbul Boğazı'nda askerî güvenlik tedbirleri uygulanmaya başlanmış; silahlı çatışma durumunda azınlıkların Türk devletine sadık davranacağından şüphe edildiği için de, Trakya'daki Yahudilerin sürülmesine karar verilmiştir. Ayrıca bu şekilde, Yahudilerin Trakya'daki ekonomik üstünlüğüne son verilmesi de amaçlanmıştır.⁶³

İskân Kanunu'nun çıkartıldığı 21 Haziran 1934'ten iki hafta sonra Edirne, Çanakkale, Uzunköprü, Kırklareli ve Babaeski'deki Yahudi yerleşimlerine saldırıldı. Evler ve işyerleri yağmalandı, bedensel saldırılar gerçekleştirildi, kadınlara tecavüz edildi. Çanakkale'deki Yahudi cemaatinin önde gelen şahısları, Yahudilerin kenti terk etmemesi durumunda öldürüleceklerini bildiren tehdit mektupları alıyordu. Yahudi esnaf ve tüccarlar boykot ediliyordu. Bu olaylar nedeniyle, Trakya bölgesindeki Yahudiler İstanbul'a doğru kaçmaya başladılar. Çoğu, evlerini ve diğer mülklerini ya karşılıksız olarak bıraktı ya da yok parasına yerli halka sattı.⁶⁴

Yahudileri Trakya'dan göç etmeye zorlamak üzere hükümet, yerel yöneticilere gizli bir sözlü talimat ulaştırmıştı. Buna göre, Türk şehirlerinde sınırlı düzeyde olmak kaydıyla yapılacak

---

62 Bali, s. 254.

63 Rıfat Bali, "Yeni Bilgiler ve 1934 Trakya Olayları-I", *Tarih ve Toplum*, 186 (1999), s. 47-55; Rıfat Bali, "Yeni Bilgiler ve 1934 Trakya Olayları-II", *Tarih ve Toplum*, 187 (1999), s. 42-48; Cemil Koçak, *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 141.

64 Bali, *Cumhuriyet Yıllarında...*, s. 251.

tehdit ve boykotlar yoluyla Yahudi azınlık giderek korkutulacak, böylece yerleşim yerlerini kendi inisiyatifleriyle terk etmeleri sağlanacaktı.⁶⁵ Fakat partinin yerel yöneticileri bu talimattan, bölgenin –spor kulübü gibi– resmî olmayan örgütlerini de haberdar ederek, onları saldırılar için harekete geçirmiştir. Kırklareli’ndeki bir spor kulübüne üye olan bir Yahudi’yi, aynı kulüpten bir arkadaşı, kısa süre içinde şehirde bir ayaklanma çıkacağı konusunda uyarılmış ve şehri terk etmesinin kendisi için daha iyi olacağını “tembih” etmiştir.⁶⁶ Yahudi azınlığa yönelik saldırılar, bölgedeki parti yöneticileri ile partinin ve spor kulüplerinin üyeleri tarafından uygulanmıştır. Ancak Trakya’daki olayların boyutu, hükümetin azınlıkların tedricen korkutulması yönündeki talimatını hayli aşmıştır. Yerel makamlar muhtemelen hızla gerçekleştirilecek şiddetli saldırıların, iyi konumdaki azınlıkların aceleyle kaçmalarına yol açmasını ve böylece maddi kazanımlar elde etmeyi umuyorlardı.⁶⁷ Olayların öncesinde Yahudiler, yakında memleketlerini terk etmek zorunda kalacakları ve mallarını satmaya fırsat bulamayacakları konusunda uyarılıyordu. Bu nedenle, para edecek eşyalarını bir an önce ve dikkat çekmeden satmaları tavsiye ediliyordu. Buna istinaden pek çok Yahudi’ye, mülklerini satın almak isteyenler tarafından çok düşük fiyatlar teklif ediliyordu.⁶⁸ Trakya olaylarının ekonomik boyutu, Amerikan Konsolosluğu görevlisi Charles E. Allen’in 1938 yılında Türkiye’deki azınlıkların durumu ile ilgili hazırladığı bir raporda şöyle yorumlanmıştır:

“Tarihi boyunca Türk, borç sıkıntılarından kurtulmak ve değerli malların mülkiyetini ele geçirmek için, tehirden daha iyi bir yol olmadığını öğrenmiştir.”⁶⁹

---

65 Ayhan Aktar, “Trakya Yahudi Olaylarını ‘Doğru’ Yorumlamak”, *Tarih ve Toplum*, 156 (1999), s. 45-56.

66 Bali, *Cumhuriyet Yıllarında...*, s. 246.

67 Aktar, *Varlık Vergisi...*, s. 76

68 NARA 867.4016 Yahudiler/10, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 06.07.1934.

69 NARA 867.4016 Yahudiler/12, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 01.08.1938.

Olaylar Türk basınında önceleri yer almadı. Hükümet, olaylardan ancak bir hafta sonra, İstanbul'a kaçanların sayısı artık görmezlikten gelinemeyecek hale gelince duruma müdahale etti. Ankara, olayların sorumluluğunu üstlenmeyi reddetti. Başbakan İsmet İnönü, 5 Temmuz 1934'te yaptığı bir konuşmada, şiddet olaylarının toplumdaki "anti-semitizm"e dayandırılması gerektiğini söyleyip, suçluların cezalandırılacağına söz verdi:

"Esef verici yeni bir olayı tartışmak zorundayım. Öğrendiğime göre, bazı Yahudi vatandaşlar, alınan bölgesel tedbirler sonucunda, evlerini terk etmek zorunda kalmış ve pek çoğu da İstanbul'a göç etmiştir. Türkiye'de her birey, Cumhuriyetin yasalarının koruması altındadır. Anti-semitizm bir Türk ürünü değildir ve bizim anlayışımızda yeri yoktur. Bazı dönemlerde bu ürün, bize yabancı unsurlardan gelebilir, ancak biz onu hemen reddederiz. Bu tür akımların Türkiye'de oluşmasına hiçbir zaman müsaade etmemeliyiz. Ankara'ya dönüşümde süratle verdiğim emirler üzerine şu bilgiyi edindim, bu anti-semitist hareket tamamen durdurulmuştur."⁷⁰

Gerçekten de Türkiye'deki anti-semitist yayımların sayısı, Adolf Hitler'in 30 Ocak 1933'te Almanya'da iktidara geçmesinden sonra artmıştı. *Milli İnkılap* ya da *Orhun* gibi dergiler, Yahudilerin yeterince Türkçe bilmiyor oluşunu ve sözde ekonomik "hegemonyalarını" sorunsallaştırdıkları, ırkçı ve anti-semitist makaleler yayımlıyorlardı.⁷¹ Ancak bu dergilerin tirajlarının düşüklüğü göz önüne alındığında, bunlarda yer alan düşüncelerin Trakya'daki Türk nüfusunu etkilediğini söylemek mümkün olmayacaktır.⁷² Yine de hükümet, *Milli İnkılap* dergisinin 16 Temmuz 1934 tarihli sayısını, devlet içinde ve dışında

---

70 NARA 867.4016 Yahudiler/10, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 06.07.1934.

71 Rıfat Bali, "Yaşam Öyküsü, Yayınları ve Düşünce Dünyası ile Cevat Rıfat Atilhan-I", *Tarih ve Toplum* 175 (1998), s. 15-27; Rıfat Bali, "Yaşam Öyküsü, Yayınları ve Düşünce Dünyası ile Cevat Rıfat Atilhan-II", *Tarih ve Toplum* 176 (1998), s. 21-29.

72 Aktar, "Trakya Yahudi Olaylarını 'Doğru' Yorumlamak"..., s. 45-56.

tehlikeli fikirleri yaydığı ve ulusal birliği tehdit ettiği gerekçesiyle yasakladı.⁷³

CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in olayların incelenmesi için partinin yerel yöneticisine yaptığı yazılı başvuru, esasen hükümetin olayları planladığını, ancak eylemlerin kontrolden çıktığını kanıtlamaktadır.⁷⁴ Peker bu başvuruda, Yahudilerin başka bölgelere sürülmesine neden olan eylemlerin gerçekleştiği olayların merkeze neden bildirilmediğini ve olaylara karışan parti yetkililerine, merkezden yazılı ya da sözlü herhangi bir talimatın ulaşip ulaşmadığını sorar. Ayrıca yerel makamlardan, hangi parti yöneticilerinin eylemlerden kişisel olarak maddi kazanç elde ettiği konusunda bilgi verilmesini ister.

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın, olayların aydınlatılması için 6 Temmuz 1934'te gerçekleştirdiği ziyaretin adından, Kırklareli Belediye Başkanı, Emniyet Müdürü ve bölgenin Ticaret Odası Başkanı tutuklandılar.⁷⁵ İçişleri Bakanı yaptığı açıklamada, sorumluların cezalandırılması için gereken tüm yasal ve idari tedbirlerin alınmış olduğuna, şehirden kaçanların geri dönüşü için hiçbir engel bulunmadığına dair teminat verdi. Sadece Kırklareli'nde, çalınan malların yüzde 75'i sahiplerine iade edilmişti.⁷⁶

Türk devleti, Yahudi azınlığın uğradığı hasarı tazmin etmedi. Aslına bakılırsa hükümet, Yahudilerin Trakya'ya geri dönmesiyle ilgilenmiyordu ve geri dönülmesine de ancak failler ihbar edilirse izin veriyordu ki, bu da kaçanların çoğunu ürkütüyordu.⁷⁷

İstanbul'a kaçanların burada ikâmet etmelerinin bir diğer nedeni de, Trakya'da kalan Yahudilere yönelik ayrımcılığın hazirandaki olaylardan sonra da sürmesiydi. Edirne'deki Yahudi esnaf ve tüccarlar boykot ediliyor, Yahudi öğrenciler okullara alınmıyordu. Türk Gençliği Birliği adında bir dernek, Çanak-kale halkına, üzerlerinde "Türk oğlu. Paramı bizim iktisadi

73 Aktar, *Varlık Vergisi...*, s. 74.

74 Bali, *Cumhuriyet Yıllarında...*, s. 250.

75 Yıldız, s. 255.

76 NARA 867.4016 Yahudiler/11, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 16.07.1934.

77 NARA 867.4016 Yahudiler/12, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 01.08.1938.

düşmanlarımıza verdiğinde kalbin sızlamıyor mu?” yazan kâğıtlar dağıttı.⁷⁸

Sivil örgütlerin bu eylemleri görünürde resmî makamlarca desteklenmemiş olsa da, bunlar Trakya’da yeni bir göç dalgasına yol açtılar. 18 Temmuz 1934’e kadar, Trakya’daki toplam 13.000⁷⁹ Yahudiden 7.000 ila 8.000’i⁸⁰ İstanbul’a gitmek üzere, yaşadığı yeri terk etti. Yalnızca 5 Temmuz’a kadar geçen sürede, İstanbul’daki okul ve yetimhanelere 3.000 Yahudi yerleştirilmişti.⁸¹

Trakya olaylarının ardından, Türk devletinin de göçü teşvik için destek verdiği siyonist faaliyetler artmıştı. 1934 yılının sonunda 521 kişi, 1935 yılında ise 764 kişi Filistin’e göç etti.⁸²

Yahudi azınlığın, şiddet kullanılarak veya kendi “rıza”larıyla memleketlerini terk etmelerini sağlamak üzere ürkütülmesi yöntemi, İzmir’de de uygulandı. İzmir’deki Amerikan Büyükelçiliği, Trakya olaylarının başlangıcından bir ay önce, yerel makamların İzmir’deki Yahudilere saldırmayı planladığını öğrenmişti. Büyükelçinin edindiği bilgiye göre, İzmir’deki partililer zamanın henüz uygun olmadığını düşündüklerinden, eylem son anda durdurulmuştu. Tıpkı Trakya’da olduğu gibi, burada da üyelerinin çoğunluğunu gençlerin oluşturduğu sivil örgütler, Yahudilere karşı girişilen eylemlere katılacaklardı; ancak, muhtemelen eylemler kontrolden çıkmıştı. Zira yerel makamların tüm talimatına rağmen İzmir’de bazı şiddet olayları meydana geldi. Örneğin, bazı evlerin camları kırılmış, çok sayıda kişi dövülmüş ve birkaç kişi de öldürülmüştü. Polis, saldırılara seyirci kalmıştı. Failler ise şiddet eylemlerine gerekçe olarak Türkçe konuşulmamasını gösterdi.⁸³

Ancak eylemler sadece gayrimüslim Türk vatandaşlarına yö-

78 Bali, *Cumhuriyet Yıllarında...*, s. 251

79 Aktar, *Varlık Vergisi...*, s. 74.

80 NARA 867.4016 Yahudiler/12 ABD Başkonsolosluğu, İstanbul’dan ABD Dışişleri Departmanına, 01.08.1938.

81 Aktar, a.g.e., s. 74.

82 Bali, a.g.e., s. 262.

83 NARA 867.4016 Yahudiler/13 ABD Başkonsolosluğu, İstanbul’dan İstanbul’dan ABD Dışişleri Departmanına, 24.07.1934.

nelik olanlarla sınırlı değildi. İzmir’de yaşayan yabancılara yönelik saldırılar iki-üç hafta boyunca yoğunlaşmışken, temmuz sonunda birden kesilmişti. İzmir’deki büyükelçinin anlattığına göre, bu iki-üç haftanın tipik olayları arasında iki tanesi şöyledir: Şehir merkezi Basmahane’de, Haziran 1934’te bir İngiliz, bir İtalyan ve bir Yunan, aralarında İtalyanca veya Yunanca konuştukları için, çok sayıda Türk genci tarafından dövülerek ağır yaralanmıştır. Bir grup Türk genci, 16 Temmuz’da Karşıyaka’daki bir kahvehanede, bir İtalyan ve bir Fransız’ı Türkçe konuşmadıkları gerekçesiyle tehdit etmiştir. Olası bir çatışmayı engellemesi için çağırılan bir polis memuru, gençlere bir şey yapamayacağını, zira Türk toprağında yabancı bir dil konuşulduğunu ve ortada şiddet içeren herhangi bir fiil bulunmadığını söylemiştir. İki yabancı, derhal kahveyi terk etmiş, ancak ertesi gün gençler tarafından taşlanmış ve ağır yaralanmışlardır.

İzmir’deki Yahudilere ve yabancılara yönelik saldırı, yabancı temsilciler tarafından, Türk devletinin Türkleştirme girişimlerinden biri olarak değerlendirilmiştir:

“Anadolu’nun bu kısmında Türklerin başlıca niyetinin şu ya da bu şekilde tüm Yahudilerden ve yabancılardan kurtulmak olduğu bir sır değildir, ve bu, Cumhurbaşkanı’nın yıllar önce sadece Türklerin katıldığı resmî bir ziyafette onlara hitaben yaptığı bir konuşmasındaki açıklamasını çağırıştırır; buna göre, on yıl içerisinde İzmir’de bir tek yabancı kalmayacaktı. Bu çarpıcı açıklama büyük bir ciddiyetle kabul edildi ve unutulmadı; ve şu anda bu bölgede, hükümeti onaylayan yüksek mevkilerdeki kişiler, gerekli görürlerse, önderlerine kendilerine verdiği sözü hatırlatacak kadar cesur olabilirler.”⁸⁴

Bilimsel yayımlarda yer alan,⁸⁵ Trakya ve İzmir’deki olayları Türk halkının ya da Kemalist yönetici elitin anti-semitizmine in-

84 NARA 867.4016 Yahudiler/13 ABD Büyükelçiliği, Ankara’dan Devlet Departmanına, 24.07.1934.

85 Zafer Toprak, “1934 Trakya Olaylarında Hükümetin ve CHF’nin Sorumluluğu”, *Toplumsal Tarih*, 34 (1996), s. 34-40; Haluk Karabatak, “1934 Trakya Olayları ve Yahudiler”, *Tarih ve Toplum* 146 (1996), s.43-47; Avner Levi, “1934 Trakya Olayları ve Türk Milliyetçiliği”, *Tarih ve Toplum* 151 (1996).

dirgemeye çalışan tezler, sadece şu nedenle bile başarısız olmaya mahkûmdur: Söz konusu azınlık gruplarının –ve 1929-1934 yılları arasında Anadolu'daki Ermeniler gibi Hıristiyan grupların– “gönüllü” göçü, aslında planlı bir dışlamanın sonucuydu.⁸⁶

Ermenilerin zorunlu göçü (1929-1934):

1929 ile 1930 yılları arasındaki 18 ay içerisinde 6.373⁸⁷ Ermeni, Anadolu'dan Suriye'ye geçmiştir. Bu göçün büyüklüğü, 1930 yılında toplam 70.000 Ermeni'den 10.000'inin Anadolu'da, 60.000'inin de İstanbul'da yaşadığı düşünüldüğünde, açıkça görülebilmektedir.⁸⁸ Memleketlerini terk eden Ermeniler, Suriye'deki makamlara, Türk yetkilileri tarafından göçe zorlandıklarını, değerli eşyalarını bırakmak mecburiyetinde kaldıklarını ve zor durumda olduklarını anlatmışlardır.⁸⁹ Amerikan Konsoloslugu'nun yaptığı detaylı araştırma, Türk hükümetinin Ermenilerin Anadolu'dan sürülmesi için özel bir talimat vermediğini ortaya koymaktadır. Gerek Anadolu'daki Ermenilerle yakın ilişkileri olan İstanbul'daki resmî Ermeni temsilcileri, gerekse Amerikan misyonerleri, Ermenilerin sürülmesinde resmî bir talimatın etkili olduğunu yalanlamışlardır. Gregoryen ve Katolik Patrikleri, Ermenilerin Suriye yolunda sıkça hırsız çetelerinin saldırıları gibi zorluklara maruz kaldığını, fakat Türk makamlarının herhangi bir uygunsuz muamelesinin söz konusu olmadığını ifade etmişlerdir.⁹⁰

86 NARA 867.4016 Yahudiler/13 ABD Büyükelçiliği, Ankara'dan, ABD Dışişleri Departmanına, 24.07.1934.

87 Bu sayı Ermeni Patriği tarafından verilmiştir. Beyrut'taki Amerikan Konsoloslugu göçmenlerin sayısını 4000 olarak verir. Diğer gözlemcilere göre ise Suriye'ye göç eden kişilerin sayısı 200'dür. NARA 867.404/208, Nr. 946, ABD Başkonsoloslugu, İstanbul'dan ABD Dışişleri Departmanına, 24.02.1930.

88 Bu sayılar Ankara'daki Amerikan Konsoloslugu'na Ermeni Patriği tarafından verilmiştir. Amerikan misyonerleri ise Türkiye'de 80.000 Ermeni yaşadığını düşünmektedir; buna göre bu kişilerin 20.000'i Anadolu'da, 60.000'i ise İstanbul'dadır. NARA 867.404/208, Nr. 946 ABD Büyükelçiliği, İstanbul'dan ABD Dışişleri Departmanına, 24.02.1930.

89 NARA 867.404/208, Nr. 946, ABD Başkonsoloslugu, İstanbul'dan ABD Dışişleri Departmanına, 24.02.1930.

90 NARA 867.404/208, Nr. 946, ABD Başkonsoloslugu, İstanbul'dan ABD Dışişleri Departmanına, 24.02.1930.

Gerçi henüz 1929-1930 yıllarında da Anadolu'nun Türkleştirilmesi için planlar vardı; ancak Kemalist hükümet, yabancı ülkelerin dikkatini üzerine çekmemek için, doğrudan ve dikkat çekici eylemlerden kaçınıyordu. Ermenilerin de, tıpkı 1934 yılında Trakya Yahudilerinin yaptığı gibi, “kendi rızalarıyla” memleketlerini terk ettikleri düşünülmeliydi. Ermenileri yabancı ülkelere göç etmeye zorlamak için, Hıristiyan azınlık çeşitli yöntemler kullanılarak baskı altına alınmıştı. Türk hükümetinin gizli ajanları, Anadolu'daki –özellikle de Diyarbakır ve Harput'taki– Ermenilere, Türkiye'yi terk etmelerinin “kendi çıkarlarına” uygun olacağını telkin ediyordu. Göç etmeleri durumunda mülklerinin kurallara uygun şekilde satılacağı ve ülkeden sorunsuz biçimde ayrılacakları güvencesi verilmişti. 1928-1929 yıllarında, Sivas Ermenilerinin şehir sınırları dışına çıkmaları yasaklandı. Aynı zamanda Sivas'taki çalışma olanakları da ellerinden alınınca, ortaya çıkan ekonomik sıkıntılar birçoğunun ülkeden ayrılmak için resmî makamlardan bizzat izin talep etmesine yol açtı.

Özellikle yerel yönetimler düzeyinde, Ermeni azınlığın mülklerini ederdinden ucuz fiyatlara satın alarak Türk etnisitesinin varlığına katmak konusunda büyük bir ilgi vardı.⁹¹ Fransız Konsoloslugu görevlilerinden Pere Ludovic'in aktardığına göre, 1929 yılı ortalarında Sivas'taki hali vakti yerinde Ermenilerin neredeyse tümü Sivas'ı terk etmiş, geri kalan Ermenilerin varlığı da ekonomik anlamda şehrin sakinleri için oldukça sınırlı olmuştur.

Öte yandan kırsal bölgelerde yaşayan Ermeni çiftçiler de büyük şehirlere ya da ülkenin orta ve doğu yörelerine yerleşmeye zorlanıyorlardı. Gönüllü olarak gerçekleştirilmeyen bu iç göçün, Türk hükümeti için pek çok “avantajı” vardı: Birçok durumda, kırsal alışkanlıkları olan Ermeniler yerleştikleri şehirlerde geçimlerini sağlayamadıklarından, Suriye'ye göç ediyorlardı. Ayrıca Ermeniler üzerindeki denetim, belirli bölgelerde yoğunlaştıkları için kolaylıkla sağlanıyordu ve onların

91 NARA 867.404/208, Nr. 946, ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan ABD Dışişleri Departmanına, 24.02.1930.

boşalttığı topraklar, özellikle Balkanlar'dan gelen Türk yerleşimcilerin hizmetine sunulabiliyordu.⁹²

İskân Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden altı ay kadar önce, Anadolu Ermenileri yeni bir göç dalgasına daha maruz kaldılar. 1934 yılı başlarında iki ay içerisinde çeşitli kent ve köylerden İstanbul'a sürülen toplam 600 Ermeni, buradaki Ermeni kiliselerine, okullara ve Ortaköy, Yeniköy gibi semtlerdeki terk edilmiş evlere yerleştirildiler.⁹³ Ermeniler, İstanbul'a getirildikleri trenlere binmek için, köylerinden tren garlarına kadar yürümek zorunda bırakılmışlardı. Sürülmelerinden önceki yıllar boyunca, Anadolu'dan gönderilişlerinin devletçe yönlendirildiğini gizlemek üzere önce yerel makamlar tarafından baskı altına alındılar. Türk polisi, önce yerel Müslümanları Ermenilere karşı tahrik etmeye çalıştı; böylece "gâvur"ları kovanlar, yerli halk olacaktı.⁹⁴ Hükümetin bu denemesi tamamen başarısız oldu. Amerikan Büyükelçiliği'ne göre, bunun nedeni, yerli Türk halkıyla Ermeniler arasındaki ilişkinin oldukça iyi olmasıydı. Yahudiler ve Türkler arasındaki ilişkiyle kıyaslandığında, Ermenilerle Türklerin yaşam biçimleri birbirine daha çok benziyor, neredeyse tüm Ermeniler Türkçe konuşabiliyor ve Türklerle Ermenilerin evlenme oranları dikkat çekici biçimde yüksek olabiliyordu.⁹⁵

Bir sonraki aşamada hükümet, Balkanlar'dan gelen göçmenleri Ermeni yerleşimlerine yerleştirdi ve Ermenilerin mülklerinin bu göçmenlere verilebileceği tehdidinde bulundu. Fakat Balkan göçmenleriyle Ermeniler arasında da barışçıl bir ilişki gelişince, Ermenilere "hemen İstanbul'a göç etmeleri gerektiği" söylendi.⁹⁶ Devletin mülklerine el koyduğuna ilişkin it-

92 NARA 867.404/208, Nr. 946, ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan ABD Dışişleri Departmanına, 24.02.1930.

93 NARA 867.4016 Ermeniler/1, ABD Büyükelçiliği, Ankara'dan ABD Dışişleri Departmanına, 02.03.1934.

94 NARA 867.4016 Ermeniler/1, ABD Büyükelçiliği, Ankara'dan ABD Dışişleri Departmanına, 02.03.1934.

95 NARA 867.404/208, Nr. 946, ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan ABD Dışişleri Departmanına, 24.02.1930.

96 NARA 867.4016 Ermeniler/1, ABD Büyükelçiliği, Ankara'dan Devlet Departmanına, 02.03.1934.

hamların engellenmesi için mallarını satmalarına izin verildi. Ancak teklif edilen rakamlar o kadar düşüktü ki, satmakla el konulma arasında neredeyse bir fark kalmıyordu. Örneğin, yüzlerce lira değerindeki bir sığır, beş liraya satılabiliyordu.⁹⁷

İlerleyen yıllarda da, iskân politikasının yanında, kültür ve ekonomi alanındaki Türkleştirme tedbirleri sürdürüldü. Gayrimüslimlerin 1941 yılında askere alınması ve ardından 1942 yılında yükseltelen Varlık Vergisi, hükümet elitlerinin gayrimüslim vatandaşlara karşı geliştirdiği en etkili önlemler oldukları için, burada daha yakından incelenmeleri gerekecektir.

Gayrimüslimlerin askerlik hizmetine alınması (1941)

Henüz İkinci Dünya Savaşı çıkmadan önce, Kasım 1939'da yapılan yeni bir düzenlemeyle, Hıristiyan ve Yahudi azınlıkların askerlik hizmetleri sırasında silah eğitimi almaları yasaklanmıştı. Buna göre, bu azınlıkların mensupları askere alındıklarında sadece Türk subaylarına yardımcı olacakları işleri yerine getireceklerdi. Belirli bir bedel karşılığında, askerlik süresi 18 aydan 6 aya düşürülebilecekti. Gayrimüslimler, askerlik hizmetleri sırasında çeşitli inşaat işlerinde –yol yapımı, hava alanlarının genişletilmesi vb.– ve ordu içi hizmetlerde çalıştırıldılar. Uzaktan bakıldığında Türklerden ayırt edilebilmeleri için, bir süre özel üniformalar dahi giydiler. 1941 yılı Mayıs ayının ilk iki haftasında, İstanbul ve Trakya'daki 25-45 yaş arası gayrimüslim erkeklerin tümü, önceden haber verilmeksizin ve yeni bir askerî hizmet gerekçe gösterilerek caddelerde, işyerlerinde ve okullarda yapılan kimlik kontrollerinin ardından, toplanarak Davutpaşa Kışlası'na sevk edildi.⁹⁸

Anadolu'daki gayrimüslim erkekler, 1941 yazında kamplarda toplandılar. Almanya'nın Balkanlar'a saldırması –1941 Nisan sonunda Bulgaristan, Yugoslavya ve Yunanistan'ın işgal

97 NARA 867.4016 Ermeniler/1, ABD Büyükelçiliği, Ankara'dan Devlet Departmanına, 02.03.1934.

98 Rıfat Bali, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Azınlıklar-I: Yirmi Kur'a İhtiyatlar Olayı", *Tarih ve Toplum* 179 (1998), s. 11-17.

edilmiş olması– Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'na girmesi olasılığını doğurmuştu. Adolf Hitler'in Türkiye'ye saldırılmayacağına dair verdiği güvence, Türkiye'yi Almanya ile olası bir savaş için hazırlık yapmaktan alıkoymadı. Trakya'daki askerî birlikler Anadolu'ya transfer edilirken, Trakya ve İstanbul'daki sivil nüfusun yerleri de değiştirildi.

Türkiye'nin savaşa girme olasılığı, "Kemalist elit" in gayrimüslimlere karşı duyduğu büyük güvensizliği ortaya çıkarmıştı. İstanbul'un işgal edilmesi durumunda sivil halkla ilgili düzenlemelerin tartışıldığı, 30 Kasım 1940 tarihli CHP grup toplantısında, milletvekili Kâzım Karabekir'in yaptığı açıklama, siyasi önderliğin bu konudaki tarihi kuşkusunu göz önüne serer:

"Olası bir İstanbul işgalini hesaba katmak ve ona göre düzenlemeler yapmak zorundayız. Böyle bir durumda, Ermeniler, Rumlar ve Yahudiler ne yapacak? [...] Aynı zamanda kendi saflarımızdan gelebilecek tehlikeleri de düşünmeliyiz. Düşününüz ki, işgal sırasında Yahudiler Marmara Denizi kıyılarına kaçacaklar. Ondan sonra Ermeniler gelecek. Bunlar çok tehlikeli bir organizasyon oluşturmuş olabilir. Şehirdeki Türk unsurunun sınırlı olup, diğer unsurların silahlanması durumunda çıkacak felaketi düşünün. [...] Bir savaş durumunu hesaba katarak, tehlikeli unsurları Anadolu'ya transfer etmeliyiz. Bu unsurların terk ettiği evleri, özellikle Beyoğlu'ndakileri, Türklerle vermeliyiz. Mektuplardan ve kişisel gözlemlerimizden biliyoruz ki, Türklerin kanını emen bu unsurlar en güzel evlerde otururken, Sultan Selim'deki Türkler inşaatlarda ve depolarda beş-altı çocukla birlikte oturmak zorunda kalıyorlar."⁹⁹

Kışlalardan alınan erkekler Haydarpaşa Garı'na getirilip, buradan trenlerle Anadolu'nun çeşitli illerindeki çalışma kamplarına götürüldüler. Sağlık sorunlarını gerekçe göstererek ya da memurlara rüşvet vererek bu yükümlülükten kurtulma olanağı da yoktu. Toplanan gayrimüslimler çoğunlukla yol, bina ve ha-

---

99 Bali, y.a.g.m..

vaalanı yapımı gibi işlerde çalıştırıldılar. Yapılan işlerin zorluğu, kamplardaki altyapı eksikliği ve subayların “İstanbul’u ve ailelerinizi hayatta bir daha göremeyeceksiniz” gibi ifadelerle uyguladığı psikolojik baskı, sağlık durumlarını, zaman zaman bazılarının ölmesine dahi neden olacak şekilde zayıflattı.¹⁰⁰

Azınlıkların çalışma kamplarında toplanmasının zamanlama olarak Avrupa’daki Yahudilerin soykırımı uğramasıyla ve Alman ordusunun Türkiye’nin batı sınırlarına yaklaşmasıyla örtüşmesi, özellikle Yahudilerin, Türk devletinin de kitlesel bir kıyım planlamış olabileceğinden korkmalarına sebep olmuştu.¹⁰¹ 27 Temmuz 1942’de, bütün kamplar dağıtıldı ve kamplardakilerin memleketlerine dönmelerine izin verildi.

Gayrimüslimleri çalışma kamplarında toplama kararında, siyasi elitin ulaşmak istediği iki hedef vardı: Birincisi, savaşa girilmesi durumunda gayrimüslimlerin olası “devlet karşıtı” faaliyetlerini kontrol altına almak; ikincisi ise zanaat ve ticaret alanındaki işyerlerine Türk etnisitesini yerleştirmek suretiyle, Jön Türkler döneminden bu yana sürdürülen “Müslüman burjuvazi” oluşturma hedefini gerçekleştirmek.

Varlık Vergisi (1942)

Meclis, 11 Kasım 1942’de, İkinci Dünya Savaşı döneminde özellikle gayrimüslim orta sınıftan alınan ve azınlıkların kolektif belleğinde bir “facia” olarak iz bırakan Varlık Vergisi ile ilgili düzenlemeleri içeren bir yasayı kabul etti. Resmî hükümet açıklamasına göre verginin amacı, savaş koşullarından faydalanarak elde edilen haksız kazancı vergilendirmek ve “toplumda savaş koşullarının yarattığı ekonomik dezavantajları eşit biçimde bölüştürmek”ti.¹⁰² Bu yeni finans kaynağıyla özellikle, herhangi bir savunma durumu için yapılan yüksek harcamalar dengelenecekti. Böylece devlet bütçesinde enflas-

100 Bali, *Cumhuriyet Yıllarında...*, s. 414.

101 Rıfat Bali, “II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Azınlıklar-II: ‘Balat Fırınları’ Söylentisi”, *Tarih ve Toplum* 180 (1998), s. 11-17.

102 Ökte, *The Tragedy of the Turkish Capital Tax*, s. 15.

yonu tırmandırabilecek bir açığın çıkmasına karşı önlem alınmış oluyordu. Ayrıca servetin vergilendirilmesiyle, dolaşımdaki para miktarının azaltılarak düşük enflasyon oranlarına ulaşabileceği düşünülüyordu. Son olarak, savaş spekülörlüğünün söz konusu vergileri dengelemek için mallarını elden çıkaracakları, dolayısıyla piyasada belirli malların kıtlığının son bulacağı hesaplanıyordu.¹⁰³

Fakat Varlık Vergisi'nin öncelikli hedefi Ermeni, Rum ve Yahudilerin ekonomide sahip oldukları öncü role son vermektir. CHP'nin kamuoyuna kapalı grup toplantısında, Meclis Başkanı Şükrü Saraçoğlu, söz konusu verginin gayrimillî olarak algılanan "komprador burjuvazinin" milli bir orta sınıf adına ihracı için tasarlanmış etkili bir önlem olduğunu, açıkça beyan etmektedir:

"Bu yasa aynı zamanda devrimci bir yasadır. İktisadi bağımsızlığımızı kazanmak için bir fırsattır. Piyasaya hâkim olan yabancıları eleyip, Türk piyasasını Türklerin eline vereceğiz."¹⁰⁴

Varlık Vergisi yasa tasarısının hazırlandığı 1942 yılının yaz ayları boyunca, gazetelerde gayrimüslimleri "hırsızlık, karaborsacılık, soygunculuk, vurgunculuk ve ihtikâr fiil ve faaliyetleri" ile ilişkilendiren haberler, ön plana çıkarıldı.¹⁰⁵ Bu dönem için karakteristik sayılabilecek bir makale, 24 Kasım 1942'de *Ulus* gazetesinde çıkan, "Yorgi, artık tüm isteklerini gerçekleştiremeyeceksin" başlıklı bir yazıdır. Burada Yorgi'ler, Salamon'lar, Kyriako'lar, Artin'ler, yani tüm gayrimüslimler, olumsuz ekonomik koşulların sorumlusu olarak gösterilmiştir. Kötü ekonomik koşulların da tahrik etmesiyle, gayrimüslimlere dair eski önyargı ve güvensizlikler, basın yoluyla yeniden canlandırılmıştır. Bu dönemde çıkan mizah dergilerindeki gayrimüslim karşıtı karikatürlerde "Yahudi prototipi" kullanılıyordu. Bu dergilerden biri olan *Karikatür Dergisi*'nin incelenmesi sonucunda, derginin Nisan-Eylül 1942 arasındaki sayıla-

103 Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, Yurt Yayınları, İstanbul 1986.

104 Faik Ahmet Barutçu, *Siyasi Anılar 1939-1954*, İstanbul, 1977 (alıntı: Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*)

105 Aktar, *Varlık Vergisi...*, s. 143.

rında yer alan Yahudi-karşıtı karikatürlerin, derginin yayımlandığı tüm seneler içinde (1938-1948) en yüksek sayıya ulaştığı ortaya çıkmıştır.¹⁰⁶

Yürütülen gayrimüslim karşıtı kamusal propagandayla birlikte, vergi düzenlemesiyle ilgili teknik hazırlıklar da yapılıyordu. Maliye memurları, hükümetten “savaş sırasındaki sıkıntı durumu sonucunda elde edilmiş servetin vergilendirileceğine ve bu durumdan en çok gayrimüslimlerin istifade etmiş olduğuna” dair talimatlar alıyordu. Bu yüzden, Maliye memurlarının, özellikle yüksek kazançlar elde etmiş olanların kimliklerini belirlemesi ve hazırlanacak listelerde azınlıkların ayrıca yer alması isteniyordu. Vergi Kanunu’nun etkileyeceği Türk nüfus, dört bölüme ayrılmıştı:

- a) 1939’dan bu yana ticaret yapan firma ve kişiler
- b) Komisyoncular ve aracılar
- c) Gayrimenkul sahipleri
- d) Devlet kurumları dışında çalışan memurlar.

Maliye dairelerindeki müfettişler, vergi mükelleflerinin servetini birkaç hafta içerisinde tahmin etmekle görevlendirilmişti. Bu amaçla, Maliye dairelerinin istihbarat birimleriyle, bankalarla, Gizli İstihbarat Servisi ve parti yöneticileriyle birlikte çalışılıyordu. Ancak bu yeterince etkili bir yöntem değildi.¹⁰⁷ Bu yüzden bazı müfettişlerden, dikkat çekmeden işyerlerinin önünden geçerek firmaların kazancını “tahmin etmeleri” istenmişti. Servet belirlemesinin temelsiz biçimde yapılması, vergi miktarlarının da keyfi olarak saptanmasına yol açmıştı; Maliye memurlarının tek bilgi kaynağı, kendi fantezileriydi. Varlık Vergisi’nin tasarlanmasında doğrudan katkısı bulunan, dönemin yüksek Maliye memurlarından Ökte’ye göre, aşağıdakine benzer diyaloglar kesinlikle istisna değildi:

“Sence hangi kategoriye giriyordur?”

‘500.000 TL kategorisine.’

---

106 Laurent Mallet, “Karikatür Dergisinde Yahudilerle ilgili Karikatürler” (1936-1948), *Toplumsal Tarih*, 34 (1996), s. 26-33.

107 Ökte, s. 32.

'Hayır, bence daha çok 1 milyona girer.'

'Nereden biliyorsun?'

'Sen 500.000 TL kategorisine girdiğini nereden biliyorsun?'

'İyi, o zaman, orta bir kategoride anlaşalım.'...¹⁰⁸

Maliye müfettişlerinin hazırladığı raporlar komisyonlara iletiliyor, komisyonlar ise vergi miktarının ne olacağına dair kesin kararı veriyordu. Yasanın 11. maddesi uyarınca, komisyonların belirlediği vergi tutarlarına itiraz edilemiyordu. Bu komisyonlar tüm il ve ilçelerde kuruluyor ve Maliye Bakanlığı'nın yüksek düzeyli bir memuruyla, Ticaret Odası ve belediye üyelerinden oluşturuluyordu. Dikkat çekici olan, İstanbul'daki komisyon üyelerinin büyük bir çoğunluğunun, Jön Türk devriminden bu yana ekonomik hayatın Türkleştirilmesi sürecinde aktif olarak yer almalarıydı. Komisyon üyesi Mithat Nemli, 1923 yılında İstanbul'daki Ticaret Odası'nın Türkleştirilmesi için başarılı bir kampanya yürütmüş, sonrasında 1926-1930 yılları arasında Ticaret Odası başkanlığı yapmıştı. Diğer üyeler Bican Bağcıoğlu, Tevfik Amca ve Ferit Hamal, Jön Türk döneminde Müslüman ticaret birliklerinin kurulmasında büyük rol oynamışlardı.¹⁰⁹ Bu kişiler, Jön Türk döneminden beri azınlık karşıtı tedbirlerin geliştirilmesine katılmış, komisyonun Varlık Vergisini koyma çalışmalarında da bu politikayı sürdürmüşlerdir. Maliye memuru Faik Ökte, anılarında somut bir örneğe değinir:

"Kadıköy'den Asador'un vereceği vergi, Ermeni Milliyetçi Taşnak Partisi'nin başı olduğu gerekçesiyle, İttihat ve Terakki Partisi'nin eski üyeleri tarafından dört katına çıkarıldı. Bezmenler, 'dönme'¹¹⁰ grubuna mensup olduğundan, neredeyse 1 milyon TL'den fazla vergi ödemeleri gerekiyordu."¹¹¹

---

108 Ökte, s. 33.

109 Aktar, *Varlık Vergisi...*, s. 166.

110 Sabatay Hareketi mensupları: 17. yüzyılda İslâmı kabul eden ve Türkleşmiş kabul edilen Yahudiler. Hem Osmanlı, hem de Cumhuriyet döneminin entelektüel ve siyasi hayatına büyük katkıda bulunmuşlardır.

111 Ökte, s. 47.

Komasyon üyeleri, Maliye müfettişlerinin hazırladığı raporları bir ay içerisinde (Kasım-Aralık 1942) inceleyip, çoğu durumda, zaten keyfi olarak belirlenmiş vergi miktarlarını daha da yükseltmişti. Vergi mükellefleri, Müslüman ve gayrimüslim olarak ayrılmaktaydı. Gayrimüslim kategorisine iki alt grup daha eklenmişti: “Dönmeler” ve “Yabancılar” “Dönme”lerin, Müslümanların ödediğinin iki katını ödemesi gerekiyordu. Gayrimüslimler ise Müslümanların ödediği miktarın on katını ödeyeceklerdi. “Dönme”lerin vergilendirilmesi, basındaki “dönme” karşıtı kampanyayla iç içeydi. Din değiştirip Müslüman olan Yahudiler, “Türk oldukları aldatmacasıyla her iki dünyanın nimetlerinden yararlandıkları için Yahudilerden beter oldukları” gerekçesiyle, basının şiddetli saldırılarına maruz kalıyordu.¹¹² Ökte’nin raporlarına göre aile arşivleri inceleniyor, böylece hangi Yahudi ailelerin İslâma geçtiği belirleniyor ve vergi mükelleflerinin listesi ona göre hazırlanıyordu.

En yüksek vergi miktarları “üç büyük il”e yüklenmişti: Maliye Bakanlığı İstanbul’dan toplanacak vergi miktarını 344.000.000 TL olarak belirlerken, İzmir için 27.000.000 TL, Ankara için 16.000.000 TL belirlenmişti. İstanbul’da, 349.483.419 TL vergi ödemesi beklenen 62.575 vergi mükellefi tespit edilmişti. Bu mükelleflerin yüzde 87’si gayrimüslim ve sadece yüzde 7’si Müslüman’dı. Geri kalan yüzde 6’lık oran, ağırlıklı olarak içinde gayrimüslim ve yabancıların bulunduğu karışık bir gruba aitti. Servetleri çok büyük olarak kabul edildiği için “Fevkalade Mükellefler” olarak adlandırılan ve tüm mükelleflerin yüzde 4’ünü oluşturan gayrimüslimler, özel bir vergi diliminde yer almıştır. Bu gruba, İstanbul’da toplanan vergi gelirlerinin yüzde 54’ünü karşılama zorunluluğu getirilmişti.¹¹³

Komasyonlar, 18 Aralık 1942’de nihai vergileri listeler halinde Maliye dairelerinde yayınladılar. Varlık Vergisi, Vergi Kanunu’nun 12. maddesi gereği, on beş gün içerisinde Hazine’ye ödenmek zorundaydı. Vergi miktarlarına, bir haftalık gecikmelerde yüzde 1, iki haftalık gecikmelerde yüzde 2 oranında

112 PRO FO 371/3376/R8573, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 12.12.1942.

113 Ökte, s. 48.

faiz ekleniyordu.¹¹⁴ Vergi toplama süreci, yoğun bir basın kampanyasıyla desteklenmekteydi. Yasa tasarısının kabulünden önce, İstanbul'daki gazetelerin yazı kurulu başkanları Ankara'ya davet edilmiş; Meclis Başkanı Saraçoğlu kendilerine Varlık Vergisi ile ilgili bilgi vermiş ve desteklerini istemişti. Bunun üzerine gazeteciler, bu vergiden, savaş spekülâtörlerine ve karaborsacılara yönelik bir ceza olarak bahsettiler; ancak, dinî ya da etnik konulara değinmediler. Fakat daha sonra, verginin toplanma evresinde, azınlıklarla ilgili ayrımcı haberlerin sayısı bir hayli arttı.¹¹⁵

Gayrimüslimlerin ödemesi gereken vergi, hiçbir şekilde, açıklanan kazanç miktarları ya da vergi mükelleflerinin ödeme güçleriyle orantılı değildi. Firmaların ödemesi gereken vergi miktarı, nominal sermayelerinin 4 ya da 7 katını buluyordu. Gayrimenkul sahiplerinin ödeyecekleri vergi ise tapu sicilinde kayıtlı olan toplam değeri aşıyordu. İstanbul'daki bir İngiliz yatırımcının İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir rapor, gayrimüslimlere yüklenen borç yükünün devasa boyutunu bir kez daha göz önüne sermektedir: Raporunda 100 büyük şirket analiz edilmiş ve Ermeni firmaların sermayelerinin yüzde 232'sini, Yahudilerin yüzde 184'ünü, Rumların yüzde 159'unu, Müslüman Türklerin ise yüzde 4.9'unu vergi tutarı olarak ödemesi gerektiği belirlenmiştir.¹¹⁶

Fakat bu olağanüstü büyük vergi tutarları yalnızca büyük gayrimüslim firmaları değil, küçük işletme sahibi gayrimüslimleri de etkilemişti; esnaflar da aynı biçimde yüksek vergilerin mağduruydu. İstanbul'daki İngiliz Kadınları Derneği'nden 23 Aralık 1942'de İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen bir mektup, özellikle vergilerin memurlar arasındaki eşitsiz paylaşımını ön plana çıkarmaktadır. Mektubun içeriği, düşük gelirli kişilerden alınan haksız vergilere yoğunlaşmıştır. Buna göre, "His Master's Voice" firmasının çalışanları 500 TL tutarında

---

114 Rıdvan Akar, *Varlık Vergisi, Tek Parti Rejiminde Azınlık Karşıtı Politika Örneği*, Belge Yayınları, İstanbul 1992.

115 Aktar, *Varlık Vergisi...*, s. 187.

116 PRO FO 371/37402 R 2809, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 03.03.1943.

vergi ödemek zorunda iken, Müslüman çalışanların gelirleri hiç vergilendirilmemişti. Üsküdar'daki Amerikan Kız Lisesi'nde çalışan beş kadından Ermeni olana maaşı 100 TL olmasına rağmen 750 TL, Rum olana ise maaşı 28 TL iken 500 TL tutarında vergi yükümlülüğü getirilmişti. Okulun Müslüman olan ve aynı şekilde 28 TL maaş alan diğer çalışanları, vergiden muaf tutulmuştu. Gayrimüslim çalışanlardan asgari 500 TL vergi alınması, yaygın bir uygulamaydı.

Gayrimüslim azınlıklara yüklenen vergi pek çok durumda o denli yüksekti ki, ilgili kişilerin tüm servetlerini elden çıkarmaları halinde dahi bu vergileri ödeyebilmeleri mümkün değildi:

“Varlık Vergisi konulduğunda 31 yaşındaydım ve odun ticareti yapıyordum. Ödenecek vergi 150.000 lira idi. Düşünün, o zamanlar bir kamyon dolusu odun 25 lira. Bütün malımı da satmış olsam, bu meblağı ödeyemedim. Bu arada aslında ödenmesi gereken rakam bunun iki katıymış, ancak komisyonadaki arkadaşlar yarıya düşürmüşler.”¹¹⁷

İki haftalık mühlet aşıldığında, ödeme yapamayacak durumda olan kişilerin işyeri ve evlerinde bulunan eşyalar haczediliyor, açık artırmayla satılıyordu. Açık artırmaya çıkarılacak eşyaların sayısı o kadar çoktu ki, İstanbul'da üç yeni müzayede salonu açılmıştı. Basın, hacizlerden ve eşyaların satılığa çıkarılmasından bütün “aşağılayıcı” detaylarıyla bahsediyordu; amaç, vergi mükellefi olup payına düşen vergiyi henüz ödemeyenler üzerinde baskı oluşturmaktı. Varlık Vergisi Kanunu'na göre, devletin, aynı binada oturmaları durumunda vergi mükellefinin yakın akrabalarının mallarını dahi haczetme yetkisi vardı.

1943 Şubat'ından itibaren özellikle gayrimüslimler ev, bina, büro, atölye ve arsalarını elden çıkarmaya başladılar. Satıştan elde edilen gelirin geciktirilmeden vergi borçlarına sayılması için, satışlar Maliye memurlarının gözetiminde yapılıyordu. Bazı durumlarda alıcı, önce satıcının vergi borcunu ödüyor,

117 Parseh Gevrekyan ile mülakat. Akar, s. 106.

söz konusu mülk ardından kendi üzerine geçiriliyordu. Sadece 1943 yılının ilk altı ayında, İstanbul'un altı semtinde toplam 2.742 gayrimenkulun satışı gerçekleştirilmişti.¹¹⁸ Gerçi bu satışların sadece yüzde 16'sı doğrudan Varlık Vergisi ile bağlantılıdır ama satışa çıkarılan diğer mallara kıyasla, kesinlikle daha değerli olan kısmını oluşturur. Vergi borçları nedeniyle satılan mülklerin ortalama değeri 25.177 TL iken, satılan diğer malların ortalaması sadece 5.001 TL'dir.¹¹⁹

Satışlar etnik bakımdan sınıflandırıldığında, ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır: Satılan gayrimenkulların yüzde 39'u Yahudiler, yüzde 29'u Ermeniler, yüzde 12'si Rumlar, yüzde 10'u sahibi gayrimüslim olan firmalar, yüzde 5'i yabancılar, yüzde 2,3'ü diğer azınlıklar, yüzde 0,9'u ise Müslümanlar tarafından elden çıkarılmıştır. Gözden kaçırılmaması gereken bir nokta, Müslüman grubun içerisinde "dönme"lerin de yer aldığıdır. Satışa çıkarılan ve büyük oranda İstanbul'daki en değerli binalardan olan bu gayrimenkullar, yüzde 67,7 oranında Müslüman Türkler ve yüzde 30 oranında da devlet ya da devlet kontrolünde olan Sümerbank, Toprak Mahsulleri Ofisi gibi KİT'ler, milli bankalar (İş Bankası), milli sigorta Şirketleri ve İstanbul Belediyesi tarafından satın alınmıştır.¹²⁰ Böylelikle, yönetici elitin vergi uygulamasıyla hedeflediği, Müslüman nüfusun lehine gerçekleşecek bir servet transferi, bu satış biçimlerinin de katkısıyla başarılmıştır. Özellikle basın, bu satış işlemlerini başarılı millileştirme projeleri olarak kutlamış, içinde "His Master's Voice" plak şirketinin başta olmak üzere çeşitli ofislerin bulunduğu Vahram Geseryan'a ait binanın satışının haberi, *Cumhuriyet* gazetesinde şöyle verilmiştir:

"Beyoğlu'ndaki Sahibinin Sesi binasının Sümerbank tarafından satın alınarak, Yerli Mallar Pazarları Beyoğlu Şubesine tahsis olunduğunu memnuniyetle yazmıştık. Bu suretle güzel

---

118 Aktar, *Varlık Vergisi...*, s. 202. Burada söz konusu olan semtler, Beyoğlu-Şişli, Eminönü, Fatih, Kadıköy ve Adalar'dır.

119 Aktar, a.g.e., s. 202.

120 Aktar, a.g.e., s. 204.

bir bina daha millileştirilmiş (Aktar'ın vurgusu – D.G.) olmaktadır.”¹²¹

Yasa, vergisini bir ay geciktiren kişilerin, vergi yükümlülüklerinin karşılığını fiziki çalışmayla ödemeleri için çalışma kamplarına götürülmelerini öngörmüştü. Bu kişilere günde 2 lira verilecek, bunun 1 lirasıyla vergilerini ödeyeceklerdi. Vergi borçlarının yüksek oluşu, “müebbet tutukluluk hali” anlamına gelebiliyordu; bazı mükelleflerin, borçlarını silebilmek için kampta 250 yıl geçirmeleri gerekeceği hesaplanmıştı.¹²² Ancak çalışma kampları daha ziyade vergi mükelleflerinin “korkutulmasına” yarıyordu.

27 Ocak 1943'te, 32 kişiden oluşan ilk grup, Erzurum yakınlarındaki Aşkale'ye gönderildi. Şubat-Eylül boyunca 1869 kişi, ikâmet ettikleri yerlerden polis tarafından alınarak önce Sirkeci'deki bir kampa yerleştirildi, ardından ülkenin doğusuna gönderildiler. İngiliz Başkonsolosluğu'nun bir mensubu, konsolosluğun avukatını götürüldüğü Sirkeci'deki kampta ziyaret ettikten sonra, gözlemlerini şöyle anlatır:

“Kapıda polis vardı. Oda yaklaşık 13,5 metre boyunda ve 7,5 metre enindeydi. İnsanlar kendi getirdikleri battaniye ve örtüler üzerinde uyuyordu. Yatak yoktu. Odada soba dışında, tek bir mobilya parçası dahi yoktu. Kadınlar ve çocuklar yiyecek paketi getirmeye gelmişlerdi. Vedalaştılar ve ağladılar. Avukatımız Bay Eskinazi ile konuştum. 55 yaşında. Bana, göz altına alındığında cebinde 11 lira olduğunu ama polisin 10 lirasına el koyduğunu ve cebinde sadece 1 lira kaldığını anlattı.”¹²³

Henüz Doğu Anadolu'ya nakledilmeden önce, kötü yaşam koşullarının hüküm sürdüğü bir kampta kalmanın gayrimüslimleri korkutacağı ve her vergi mükellefini “olayın ciddiyeti” ile yüz yüze getireceği düşünülüyordu. Buna uygun olarak, basın da sürekli Aşkale'ye sevk edilenlerin isimlerinin, vergi

121 Aktar, a.g.e., s. 205.

122 Ökte, s. 68.

123 Aktar, a.g.e., s. 199.

borçlarının ve halihazırda ödenmiş vergi miktarlarının yer aldığı listeler yayınlıyordu. Gerçekten de, 1869 kişiden 636'sı ya Sirkeci'deki kampta ya da daha sonra çalışma kamplarında "vergi borçlarını" ödemiştir. Toplam 1.229 kişi Aşkale'deki çalışma kamplarına nakledilmiştir. Vergi Kanunu, 55 yaş üzerindeki kişilerin fiilen çalışmaları konusunda istisnalar yapılmasına olanak tanımış olsa da, kamplarda 75-80 yaşındaki kişiler de bulunmuştur. Beslenme ve hijyen koşullarının kötü olması kadar, gerekli tıbbi malzeme ve ilaçların bulunmayışı da, toplam 21 kişinin ölümüne sebebiyet vermiştir.¹²⁴ Sirkeci'de ve çalışma kamplarında tutulanlar yalnızca gayrimüslimlerden oluşuyordu; tevkif cezası Müslümanlara uygulanmamıştı. 8 Ağustos 1943'te, Doğu Anadolu'daki çalışma kamplarında bulunan 900 kişi yük katarlarıyla Eskişehir-Sivrihisar'daki yeni bir kampa nakledildi. Kamplara sevk edilenler, genellikle yol yapımında çalıştırıldılar.

Gayrimüslim azınlıklar, sadece Varlık Vergisi nedeniyle Türk hükümetine değil, Ankara'yı kırmaktan çekindikleri için uygulamaya karşı çıkmayan büyük dış güçlerin ilgisizliğine de kırgındılar. Savaş koşulları da Batı'nın etkin bir müdahalede bulunmasını engellemişti. Örneğin, Yunan hükümeti Alman işgali nedeniyle sürgündeydi; bu da İstanbul'daki Rumlar adına nüfuzunu kullanmasını güçleştirmişti. Varlık Vergisi'nin konması Lozan Antlaşması'nda kararlaştırılmış olan azınlık haklarının ihlal edilmesi anlamına gelse de, antlaşmanın tarafı olan tek bir batılı ülke dahi Türk hükümetinin ayrımcı uygulamalarını protesto etmemiştir. İngilizlere göre "Lozan Antlaşması'yla doğrudan bir ilişki kurmak, sadece Türkleri yaralar ve daha da inatçı hale getirirdi."¹²⁵ Aynı raporda, batılı güçlerin gayrimüslim azınlık adına taraf olmak konusundaki isteksizlikleri, şu şekilde gerekçelendiriliyordu:

"Vergi, muhtemelen Lozan Antlaşması imzalandığından bu yana azınlıklarla ilgili hükümleri çiğneyen en ciddi uygulamadır;

124 Bali, *Cumhuriyet Yıllarında...*, s. 455.

125 PRO FO 371/37401/R1552, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 27.02.1943.

ancak her halükârda 1930'lardan beri bu hükümlerin geçerliliğini yitirmiş olduğunu kabul ettiğimiz, bir gerçektir. Güçlü bir müttefik hareket, kuşkusuz Türklerin gözünde kapitülasyonlara eşdeğer bir egemenlik yitimi anlamına gelecektir.”¹²⁶

Eylül 1943'te, yaz aylarını Türkiye'de geçirmiş olan *New York Times*'in yayımcısı Cyprus L. Sulzberger, Varlık Vergisi hakkında bir dizi eleştirel makale yazdı. Yazılarında özellikle, Varlık Vergisi yardımıyla azınlıkların Türk ekonomisindeki yerlerinin zayıflatılmaya çalışıldığına dikkat çekiyordu. “Müttefik”lerin basınında Varlık Vergisi ile ilgili ayrıntılı bir haber ilk defa yer almaktaydı.¹²⁷ Amerikan basınının eleştirel tutumundan huzursuz olan Türk Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, Ankara'daki Amerikan Büyükelçisine protestosunu iletti.

Sulzberger'in haberlerinin Türk hükümeti üzerinde büyük etkisi olduğu düşünülmektedir. Zira Meclis, 17 Eylül 1943 günü, yani makalelerin *New York Times*'da yayımlanışından dört gün sonra, özel kuruluşlarda çalışanların ve seyyar satıcıların vergi borçlarını silme kararı aldı. Söz konusu gruplarda sadece İstanbul'da 26.404 kişi bulunuyordu. Aralık 1943'te de çalışma kamplarında tutulan herkes serbest bırakıldı. 15 Mart 1944'te çıkarılan bir yasayla ise Varlık Vergisi alınmasına son verildi. Bu tarihe kadar ödenmemiş vergi borçları, tahsil edilmeye çalışılmadı. Verginin kaldırılmasına kadar geçen sürede 315.000.000 TL tahsil edilmiş, bu tutarın 280.000.000 TL'si gayrimüslimler tarafından ödenmişti.¹²⁸

Devletin diğer ayrımcı düzenlemeleriyle kıyaslandığında Varlık Vergisi, azınlıkların Türk devletine yönelik güvenini büyük oranda sarsmıştı. Böylece cumhuriyetin kurulmasıyla gayrimüslimlerin eşit muamele gören vatandaşlar olarak kabul edilebileceği umudu azalmış oluyordu.

Bu uygulamayı, azınlıkların büyük göç dalgası izlemiştir.

126 PRO FO 371/37401/R1552, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 27.02.1943.

127 Aktar, *Varlık Vergisi...*, s. 151.

128 Ökte, s. 88.

Özellikle İsrail devletinin kurulmasını izleyen iki yıl boyunca (1948-49) yaklaşık 30.000 Yahudi, İsrail'e göç etti.¹²⁹ Ancak yurtdışına göç sadece İsrail'e gidenlerle sınırlı kalmadı. Dinlerine göre sınıflandırılmış Türk vatandaşlarının 1927-1955 yılları arasındaki sayısal dağılımını gösteren tablo, Hıristiyan ve Yahudi nüfusundaki ciddi düşüşü göstermektedir:

TABLO 8
Türkiye'de Nüfusun Dinî Gruplara Göre Dağılımı, 1927-1955¹³⁰

	1927	1935	1945	1955
Müslümanlar	13.269.936	15.838.763	18.497.801	23.804.048
Katolikler	39.511	21.950	21.950	21.784
Ortodokslar	109.905	125.046	103.839	86.655
Protestanlar	6.658	8.486	5.123	8.952
Gregoryenler		44.526	60.260	60.071
Yahudiler	6.658	78.730	76.965	45.995
Diğer	6.658	30.402	24.146	37.258
Gayrimüslimlerin toplamı	378.664	309.140	292.373	260.715
Gayrimüslimlerin nüfusa oranı (yüzde)	2.78	1.98	1.56	1.08

Çok partili sisteme geçişten sonra gayrimüslimlerin durumu

İkinci Dünya Savaşı'nın sonu, siyasi ve toplumsal anlamda bir dönüm noktası oldu. 23 Şubat 1945'te, İtilaf Devletleri'nin savaşı kaybedeceğinin kesinleşmesiyle, Türk hükümeti Almanya ve Japonya'ya karşı savaş ilan etti. Türkiye bu kararlar, Müttefiklerin 25 Nisan 1945'te San Francisco'da yapacağı konferansa Birleşmiş Milletler Cemiyeti'nin kurucu üyelerinden biri olarak katılabilecekti. Ülke böylece, oluşacak "yeni dünya düzeninde" batılı demokrasilerin yanında yer almayı tercih ediyordu.

18 Temmuz 1945'te Demokrat Parti'nin kurulmasıyla, yıllardır süren tek parti yönetimi yerini çok partili sisteme bıraktı. Türkiye'nin demokratikleşmesiyle, Türk hükümetinin azınlık

129 Rıfat Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri, Aliya, Bir Toplu Göçün Öyküsü*, (1946-1949), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 528.

130 Devlet İstatistik Enstitüsü İstatistik Yıllığı, 1959.

politikalarının da liberalleşeceği bekleniyordu. Gerçekten de bu yeni siyasi dönemde, azınlıklara yönelik belirli ayrımcı uygulamalar önemli ölçüde azaltıldı. Örneğin 1946'dan itibaren, üniversite mezunu olan gayrimüslimler askerlik hizmetlerini yedek subay olarak da yapabileceklerdi. Gerçi hava savunması ve radar kontrolü gibi alanlara girmeleri hâlâ yasaktı ama 1949'dan sonra buna da izin verildi. Hahambaşılık, İçişleri Bakanlığı tarafından resmî bir kurum olarak tanındı. Bu yasal zemin, Hahambaşılığın mülk edinmesine olanak tanıyordu.

Azınlık okullarında da, bazı sınırlayıcı düzenlemelere son verildi. 1948'te, Yahudi okullarında Yahudi din ve tarihi eğitimi verilebiliyordu. 1937'den beri süregelen, azınlık okullarının İçişleri Bakanlığı'ndan bir memur tarafından denetlenmesini şart koşan düzenleme de, 1949'da kaldırıldı. Basın, azınlıkların Türkleştirilmesinin "başarısızlığa" uğramasıyla belirgin biçimde daha az ilgileniyordu.¹³¹

Çok partili rejimin ilk yıllarında, CHP üyelerinin resmî nutuklarında da azınlıklara karşı demokratik bir tavır vurgulanmaktaydı. CHP'nin gayriresmî yayın organı *Ulus*'ta, Falih Rıfki Atay, parti yönetiminin yeni tutumunu şöyle açıklıyordu:

"Sadece tüm azınlıkları Türk vatandaşı olarak tanımakla kalmıyor, onlara, bilinç ve kültürde bir ayrım yapmaksızın, tıpkı bizim gibi Türk olma hakkını da tanıyoruz. Kendi dil ve kültürlerini korumalarına ve 'azınlık-vatandaşlar' sayılmalarına bir itirazımız yok."¹³²

İstanbul Üniversitesi Konferans Salonu'nun 28 Mart 1947'de yapılan açılışında konuşan Başbakan Recep Peker de, başka bir dine ya da ırka mensup vatandaşları, sadece yasalar ve resmî bürokratik süreçler çerçevesinde Türk olarak kabul etmenin yetersizliğine dikkat çekti. Özel yaşamda da içtenlikle bir arada olmak gerekiyordu. Resmî CHP politikasında azınlıklara yönelik bu tutum değişikliği, öncelikle Türk hükümetinin komünizm-kapitalizm kutuplaşmasına dayalı yeni dünya düzeninde, batılı de-

131 Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri*, Aliya..., s. 51.

132 Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri*, Aliya..., s. 46.

mokratik ülkelerin yanında yer alma arzusuyla açıklanabilir. Bu yeni dönemde CHP liderliği, faşist rejimlerin ırkçı politikalarını eleştiriyor ve Türk kimlik politikasını bu ideolojilerden farklı tutmaya özen gösteriyordu. CHP'nin politika değişikliğinin ardında yatan bir başka sebep de, DP ile yaptığı oy mücadelesinde aranabilir. Çok partili sisteme geçişle birlikte, azınlıklar da sempati kazanılması gereken potansiyel seçmenler haline gelmişti. İstanbul'daki seçmenlerin neredeyse üçte birini gayrimüslimler oluşturuyordu.¹³³ 21 Temmuz 1946'daki genel seçimlerden önce CHP İstanbul Teşkilatı Başkanı, azınlık basınının gazetecilerini ağırlamış ve onlara CHP'nin milliyetçilik anlayışının dine ya da ırka dayalı bir ayrıştırmaya izin vermediğine dair güvence vermişti. Cumhuriyet tarihinde ilk kez, İzmir valisi Kentin Yahudi cemaatini ziyaret etmiş, sorunlarını ve isteklerini dile getirmelerini rica etmişti. Ankara valisi ise "Pessah Kutlamaları" çerçevesinde bir sinagogu ziyaret etmişti.¹³⁴

Hatta Rum Patriği, Rum cemaatinin etkinliklerine doğrudan katılabiliyordu. Halbuki daha öncesinde, Lozan Antlaşması gereği, Rum cemaatinin yönetimi kesin biçimde Patrikhane'den ayrılmıştı. Cemaatlerin yönetimini tamamen dinî sıfatı olmayan temsilciler üstlenmişti; Patrikhane'nin cemaatlerin içişlerine müdahale etmesi, hükümet tarafından kesinlikle onaylanmamaktaydı. Bu kez ise Rum cemaati ilk defa ruhani bir temsilciyi seçebiliyordu.¹³⁵ Rum Patriğine ayrıca, bir basın bürosu kurma ve ikinci bir dinî gazete çıkarma izni verilmişti.¹³⁶ Yunan vatandaşı olan iki başpiskopos, Türk vatandaşlığına geçerek Patrikhane'deki görevlerine başlayabileceklerdi.¹³⁷ Ayrıca Rum cemaatinin karmaşık mülkiyet sorunları da çözülmüştü. Balıklı Vakfı'nın serveti, Nisan 1949'da Patrikhane'nin mülkü olarak kabul edildi. Bir ay sonra çıkarılan bir yasayla, azınlık cemaatlerinin mülklerinin idaresi, yine seçilmiş temsilcilere

133 PRO FO 371/101893, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 03.06.1952.

134 Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri*, Aliya..., s. 46.

135 Alexandris, s. 248.

136 *Apostolos Andreas* gazetesinin adına "Orthodoksia" kelimesi de eklendi.

137 Jacob Tsanavaris, 1949 ve Aimilianos Zaharaopoulos, 1951.

verildi. Azınlık kurumlarının ödemekle yükümlü olduğu “Mukataa Vergisi”¹³⁸ kaldırıldı.¹³⁹

CHP yönetimi azınlık cemaatlerine, Meclis seçimlerinde gayrimüslimlerin de aday olmasını arzuladıklarını açıkladı ve isim önermelerini istedi. CHP, 1935’te Rum cemaatinden iki, Ermeni ve Yahudi cemaatlerinden de birer kişiyi, bağımsız milletvekili olarak Meclis’e taşımıştı.¹⁴⁰ 1946 yılında Ermeni cemaatinden Berç Türker, Yahudi cemaatinden Avram Galanti ve Rum cemaatinden Kaludi Laskari ile Dr. Kukulis, CHP listesinden İstanbul adayı oldular. Ne var ki, tüm çabalara karşın 1946 seçimlerinde neredeyse tüm gayrimüslim seçmenler, oylarını Demokrat Parti’ye verdiler. Sonuç olarak, Yahudi cemaatinden Salamon Adato ve Rum cemaatinden Vasil Konos, DP’nin İstanbul Milletvekilleri olarak Meclis’e girdiler.¹⁴¹

DP, seçim kampanyası sırasında özellikle Varlık Vergisi’ni eleştirmiş hatta iktidara gelmesi durumunda, ödenen vergi tutarlarının iade edileceği sözünü vermişti. Ancak bu teşebbüs ne siyasi arenada ne de kamuoyunda kabul görmedi. DP milletvekili Salamon Adato’nun Varlık Vergisi’ne ilişkin olarak Meclis’te yaptığı konuşmalar, CHP ve basın tarafından keskin biçimde eleştirildi.¹⁴² Aslında DP üyelerinin, Varlık Vergisi mağdurlarının zararlarını telafi etmek için ciddi bir çabası da yoktu. Yabancı gözlemcilerin bu konudaki yorumu, gerçeğe daha yakın görünmektedir:

“DP’nin Varlık Vergisini geri ödeyeceğine, ya da azınlıklara yönelik gizli ayrımcılığı ortadan kaldıracığına inanmak, saflık olur. DP de milliyetçi bir parti.”¹⁴³

---

138 Belediyenin, inşaat alanı ya da bahçeye dönüştürülen toprak için aldığı vergi.

139 Alexandris, s. 248.

140 Rum milletvekilleri Nikolas Taptas ve Eftiminte Istamat Zihni Özdamar; Ermeni milletvekili Bankier Keresteciyen ve Yahudi milletvekili Dr. Abraham Marmaralı.

141 Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri, Aliya...*, s. 55.

142 Rıfat Bali, “Çok Partili Demokrasi Döneminde Varlık Vergisi Üzerine Tartışmalar”, *Tarih ve Toplum*, 165 (1997), s. 47-59.

143 American Jewish Chronic raporu, (alıntı) Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri, Aliya...*, s. 74.

DP'nin 1950 yılındaki seçim zaferine kadar, özellikle –sonra cumhurbaşkanı olacak olan– Celal Bayar, Varlık Vergisi'yle ilgili eleştirilerini ve verginin geri ödenmesiyle ilgili tartışmaları, gayrimüslimlerin oylarını garantilemek için sürdürmüştür. Nitecede, *Vakit* gazetesi yazarlarından birinin de söylediği gibi DP'nin kurucu üyeleri olan Adnan Menderes, Emin Sazak, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Yusuf Kemal Tengirşenk 1942 yılında Varlık Vergisi Meclis'te tartışılırken CHP milletvekiliydiler ve verginin konması yönünde olumlu oy kullanmışlardı.¹⁴⁴

Fakat CHP'nin 1946'dan beri izlediği, görünürde liberal azınlık politikası da, aslında sadece dış politika ve parti taktikleri gözetilerek belirlenmişti. Nitekim 1946 yılında CHP'nin yönetici elitlerinin, gayrimüslimleri Türk vatandaşı olarak kabul etmediklerini açıkça gösteren ve devletin, nüfusun bu bölümünü nihai olarak kovma stratejilerini içeren, gizli bir bilirkişi raporu bulunmaktadır. Raporda, Türk milliyetçiliği dil, kültür ve ülkü birliği olarak tanımlanmış; aynı zamanda, gayrimüslimlerin kendilerini bu ilkelerden hiçbirine bağlı hissetmedikleri, bu nedenle de cemaat yaşamlarını Türk kültürüyle bütünleşme amacı taşımadan sürdürdükleri vurgulanmıştır. Gayrimüslimlerin bu davranış biçimi, Osmanlı İmparatorluğu'nun ne kuruluşuna, ne gelişmesine, ne de savunulmasına katkıda bulunmadıklarından, Türklerle tarihsel bir bağlarının olmayışına dayandırılmıştır. Rumlar gibi kendi devletlerini ortaya koymak durumunda olan azınlıklar, Türk devletine sadakat göstermek yerine, kendi ulus-devletleriyle ilişki kurmayı tercih ederlerdi. Hükümetin bütünleşmeye dönük aldığı tüm tedbirler, başarısız olmuştu. Gayrimüslim azınlıklar, Türklere hiçbir yakınlaşma göstermiyorlardı ve kısmen de olsa halen ihanet edebilirlerdi. Bu grupların Türklerle birlikte, parti ilkesi olan dil, kültür ve ülkü birliğini gerçekleştireceklerini beklemek, bu rapora göre “imkânsız istemek”ti.¹⁴⁵ Dolayısıyla,

144 Bali, “Çok Partili Demokrasi Döneminde...”, s. 47-59.

145 CHP 9. Büro'nun Azınlık Raporu, Ankara, 1946 (yaklaşık tarih), Rıdvan Akar “Bir Bürokratın Kehaneti. Ya da Bir Resmî Metinden Planlı Türkleştirme Dönemi”, *Birikim* 110, 1998, s. 68-75.

“problem” ancak gayrimüslimlerin yurtdışına göç etmesiyle çözülebilirdi. Rapora göre, gayrimüslimlerin yüzde 90’ı İstanbul’da yaşamakta ve “acil bir sorun” oluşturmaktaydılar. Ancak bu sorunun çözümüne geçilmeden önce, Anadolu’nun geri kalan kısmı gayrimüslimlerden arındırılmalıydı. Nüfus mübadelesi sonucu, Anadolu’da yaşayan Rum kalmamıştı. Anadolu’daki Ermeni sorunu da 1915’teki tehcir sayesinde halledilmiş görünüyordu. Fakat geride kalan Anadolu Ermenilerinin sayısı artma eğiliminde olduğundan, bunların öncelikle İstanbul’a taşınması gerekiyordu. İstanbul’da ise gayrimüslimlerin yurtdışına çıkmaları için her türlü kolaylık sağlanmalı, burada ekonomik ve finansal kaynaklara erişimleri engellenmeli, örneğin devlet işletmelerinde istihdam edilmelerinden kaçınılmalıydı. Rapora göre, asıl sorunu İstanbul’daki Rum azınlık oluşturmaktaydı:

“İstanbul’da, özellikle Rumlara karşı ciddi tedbirler almalıyız. Bu anlamda, aslında söylenecek tek bir cümle var: İstanbul’un fethinin 500. yıldönümüne kadar, bu şehirde bir tek Rum bile kalmamalıdır.”¹⁴⁶

Aslında Ermeni, Rum ve Yahudiler toplam nüfus içerisinde küçük bir oran teşkil ediyorlardı. Ancak ekonomideki üstünlükleri görmezlikten gelinemezdi. Özellikle ithalat-ihracat şirketleri ve sanayi tesislerinin büyük bir kısmı, doğrudan ya da dolaylı olarak gayrimüslimlerin elindeydi. Bu nedenle devlet, anayasada yer alan “devletçilik ilkesi”ne dayanarak, ithalat ve ihracat işlerini devrilmeli, gayrimüslimlerin sanayi ortaklıklarında yer almaları sınırlandırılmıydı.

Bu bilirkişi raporuna dayanarak, dışarıya karşı azınlık politikasında daha liberal bir tutum izlenmekle beraber, bu gruplara yönelik ayrımcılıklar resmî olmayan talimatlar üzerinden sürdürüldü. Böylece, Marshall Planı çerçevesinde (1948-1949) büyük oranda yabancı sermaye ile işletilen otoyol, liman ve havaalanı inşaat firmalarıyla ilgili bakanlıklara ve devlet işlet-

146 CHP 9. Büro’nun Azınlık Raporu, Ankara, 1946 (yaklaşık tarih), Akar, “Bir Bürokratin...” s. 68-75.

melerine gizli bir mektup yazılarak, Türk personel alımında gayrimüslimlerin ve Türkiye’de ikâmet etmeyen yabancıların tercih edilmemesi “rica” edildi. Türk Hava Yolları’nın teknik personel için verdiği bir iş ilanında, başvuru için gerekli koşullardan biri de, Müslüman olmaktı.¹⁴⁷

Aralık 1945’te, Sovyetler Birliği, Türkiye’deki Ermenileri de Sovyet Ermenistanı’na kabul etmeye hazır olduğunu açıkladı. Hem Ermeni cemaati içerisinde 1946 yılının sonuna kadar süren, Ermenilerin Sovyetler Birliği’ne olası göçü ile ilgili tartışmalar, hem de hükümetin tutumu, azınlıkları eşit değerde vatandaşlar olarak kabul etmeyen devlet politikasının devamlılığına işaret eder.

ABD’de, kendisini Ermeni Ulusal Komitesi olarak tanımlayan bir grup, 14 Mayıs 1945’te, Birleşmiş Milletler Cemiyeti’nin San Francisco Konferansı için bir muhtıra hazırlamıştı. Muhtırada, Türkiye’deki Ermenilerin Sovyet Ermenistanı’na transferi talep ediliyordu. Böylece Ermenilerin “Türkler tarafından köklerinin kazınması” engellenecekti.¹⁴⁸ Türkiye’deki Ermeni basını ile Patrikhane gibi resmî temsilciler, muhtırayı kınadılar. Bir Ermeni gazetesi, söz konusu talebi şöyle değerlendirdi:

“Amerika’daki Ermeni Ulusal Komitesi’nin San Francisco Konferansı’na sunduğu aptalca muhtıradan büyük bir şaşkınlıkla haberdar olduk. Biz Türkiye’de yaşayan Ermeniler, Cumhuriyet Türkiye’sinin insani yasalarından dinî ya da ulusal farklar gözetilmeksizin faydalanıyoruz. Adil bir savaş sonrası dünya oluşturmaya çalışan San Francisco Konferansı’nın bu aptal muhtıraya hak ettiği yanıtı vereceğinden şüphemiz yok.”¹⁴⁹

Rejimden duyulan memnuniyeti sergileyen ve olası baskıların engellenmesine hizmet eden bu resmî açıklamanın yanı sıra

---

147 Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri*, Aliya..., s. 59.

148 NARA 867.4016/5-1445 ABD Büyükelçiliği, Ankara’dan ABD Dışişleri Departmanına, 14.05.1945.

149 NARA 867.4016/5-1445 ABD Büyükelçiliği, Ankara’dan ABD Dışişleri Departmanına, 14.05.1945.

ra, Amerikan Konsolosluğu'nun Ermeni cemaati hakkında kaleme aldığı 3 Aralık 1946 tarihli rapor, cemaatin Türk devletiyle olan ilişkileri hakkındaki gerçek değerlendirmelerini ortaya koyar. Ermeniler bu raporda, her ne kadar o sıralar kendilerini Türkiye'de rahat hissetseler de geçmişte yapılan ayrımcılıklar nedeniyle, yeni baskıların korkusuyla yaşadıklarını, bu yüzden de hiç değilse çocuklarının yurtdışına göç etmelerini onayladıklarını belirtmişlerdir. Fakat ortalama bir Ermeni, "Türkler eşit muamele yaparlarsa" Türkiye'de yaşamaya devam etmeyi tercih edecektir.¹⁵⁰ Göç edilecek ülkeler arasında başta –her ne kadar kotalar nedeniyle giriş yapmak zorlaşmış olsa da– Amerika ve Brezilya'nın adı verilmiştir. Aynı raporda, Türk devletinin Ermeni azınlığın sadakati konusundaki şüphesine neden olarak ise her şeyden önce Ermenilerin Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğüne karşı verdikleri silahlı mücadele ve Türk kültürüne asimile olmak konusundaki başarısızlıkları gösterilmiştir.

Sovyetler Birliği'nin İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Türkiye'den toprak talebinde bulunması, Türk makamlarının Ermenilerin faaliyetlerini daha sıkı denetlemelerine neden oldu.¹⁵¹ Türk gizli servisinin çok sayıda çalışanı Ermeni cemaatinin arasına karıştı.¹⁵² Türkler, Sovyetlerin Ermeniler arasından gizli ajanlar seçeceğinden emindi. Bu nedenle her Ermeni, Sovyetler Birliği'nin potansiyel gizli ajanı olarak görülüyordu.

Sovyetler Birliği'nin Aralık 1945'te ülke dışına çıkacak Ermenilerin Sovyetlere gitmesine izin vereceğini açıklaması, resmî ifadenin aksine, Ermeniler arasında büyük bir sevince neden oldu. Başlangıçtaki yüksek başvuru sayısı, Türk istihbaratının Sovyet Konsolosluğu'nda kayıt yaptıran Ermenilerin isimlerini topladığı ve onları asker kaçağı olarak belirlediği

---

150 NARA 867.4016/5-1449 ABD Büyükelçiliği, Ankara'dan ABD Dışişleri Departmanına, 03.12.1946.

151 NARA 867.4016/5-1449 ABD Büyükelçiliği, Ankara'dan ABD Dışişleri Departmanına 03.12.1946.

152 PRO FO 195/2597, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 25.06.1946.

açığa çıktıktan sonra düşmeye başladı.¹⁵³ Bir hükümet temsilcisi, Amerikan Büyükelçisine, Ermenilerin Sovyetler Birliği'ne ya da başka bir ülkeye göç etmelerinin önünde herhangi bir engel bulunmadığına dair güvence vermiş olsa da, pek çok Ermeni kendileri gidip kayıt yaptırmaktansa, kayıt olacak kişilerin isimlerinin yer aldığı bir listeyi, tanıdıkları biriyle Sovyet Büyükelçiliği'ne göndermeyi tercih ediyordu. Daha sonra da elçilik mensupları bu kişileri evlerinde ziyaret ederek kayıt işlemlerini yapıyorlardı. Sovyet Büyükelçiliği'ndeki listelerin açılmasını takip eden iki gün içerisinde 190¹⁵⁴ Ermeni yurt dışına çıkmak için başvurmuştu bile. İki hafta sonra bu sayı 500'e,¹⁵⁵ bir yıl sonra –Aralık 1946'da– ise 10.000'e çıkmıştı.¹⁵⁶ O dönemde Türkiye'deki toplam Ermeni nüfusu yaklaşık 65.000 kişiydi.¹⁵⁷ Gerçi, Ermeniler Sovyet yanlısı değildiler ve orada da kovuşturmalara uğramaktan çekiniyorlardı ancak, Sovyet Ermenistanı'na gitme kararını şu metaforla açıklıyorlardı: “Bir çocuk, dövülecekse, herhalde yabancı birinden dayak yemek yerine, kendi babasından dayak yemeyi tercih eder.”¹⁵⁸ İki Ermeni gazetesi, *Jamanak* ve *Marmara*, Aralık 1945'te, Sovyetler Birliği'nin davetini kınadı ve Ermeni azınlığın, tıpkı ülkedeki 19 milyon Türkün yaptığı gibi, Türkiye'ye karşı sorumluluklarını yerine getirdiğini ve Türk devletine sadık olduğunu vurguladı.¹⁵⁹

Daha küçük bir Ermeni gazetesi, *Nor Lur* ise daha cesur davranarak, gazeteci Toros Azatyan'ın, Ermenileri Sovyetler Birliği'ne göç etmeye çağıran “Artık Yeter” başlıklı makalesini ya-

---

153 NARA 867.4016/5-1449 ABD Büyükelçiliği, Ankara'dan ABD Dışişleri Departmanına, 03.12.1946.

154 PRO FO 195/2488/573, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 18.12.1945.

155 PRO FO 195/2488/573, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 19.12.1945.

156 NARA 867.4016/5-1449 ABD Büyükelçiliği, Ankara'dan ABD Dışişleri Departmanına, 03.12.1946.

157 NARA 867.4016/5-1449 ABD Büyükelçiliği, Ankara'dan ABD Dışişleri Departmanına, 03.12.1946.

158 NARA 867.4016/5-1449 ABD Büyükelçiliği, Ankara'dan ABD Dışişleri Departmanına, 03.12.1946.

159 PRO FO 195/2488/573, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 26.12.1945.

yımladı.¹⁶⁰ Yazar makalesinde, Ermenilerin Türkiye’de çalışma özgürlükleri olsa, tam vatandaşlar olarak kabul edilmiş olsalar ve Türklerle aynı haklara sahip bulunsalar, Sovyet Büyükelçiliği’nde kayıt yaptırmayacak olduklarını belirtmişti. Makaleye tepki gecikmedi: Azatyan tutuklandı ve ağır işkence gördü; Ermenilerin Sovyetlere göç listesine kayıt ettirilmesi için kurulmuş bir örgütün lideri olmakla suçlandı.¹⁶¹ Yaz aylarında birçok Sovyet gemisi Boğazları geçerek, Yunanistan’dan ve Levantenlerin yaşadığı diğer ülkelerden gelen Ermenileri Sovyetler Birliği’ne taşıdı. Türkiye’deki Ermenilerin hizmetine, 1946 yılı sonuna kadar herhangi bir gemi sunulmamıştı. Amerikan Konsolosluğu’nun açıklamalarına göre yapılan kayıtlar sadece Sovyetler Birliği’ne Türkiye’deki “mutsuz” Ermenilerin sayısını bildirmiş oluyor ve Türkiye’nin Ermenilerin sadakatinden şüphe duyması için bir sebep daha oluşturuyordu.¹⁶²

Demokrat Parti ve gayrimüslim azınlık

Demokrat Parti’nin 1950 ilkbaharındaki seçim zaferinin ardından, başlangıçta gayrimüslim azınlıkla Adnan Menderes hükümeti arasındaki ilişkinin gerginliğini yitirdiği görülmektedir. Yeni hükümetin programında, partinin milliyetçilik anlayışı, tıpkı önceki hükümetlerde olduğu gibi vatandaşlık esasına göre tanımlanmıştır. Buna göre, vatandaşlık için ön koşul, ortak bir tarihin geliştirdiği ortak bir kültür ve ülküdür. Her vatandaş, dini ya da ırkı ne olursa olsun Türk sayılmaktadır.¹⁶³ DP hükümetinin ilk zamanlarında, gayrimüslim gruplar, yeni iktidarın liberal politikasının ülkedeki azınlıklara karşı takınılan tutumu da olumlu yönde etkileyeceğini ummuşlardı. DP bürokratlarının, ilgili gayrimüslim cemaatlerin dinî lider se-

---

160 PRO FO 195/2488/573, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 24.12.1945; BCA Dossier F11, Code 30.1.00, Platz: 101.623.4, 01.02.1946.

161 PRO FO 195/2597, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 04.07.1945.

162 NARA 867.4016/5-1449 ABD Büyükelçiliği, Ankara’dan ABD Dışişleri Departmanına, 03.12.1946.

163 Demokrat Parti Tüzük ve Programı, Ankara 1953.

çimleri esnasında sağladıkları kolaylıklar, bu beklentileri doğrular gibi görünüyordu.¹⁶⁴ DP'nin diğer uygulamaları da, devlet elitlerinin ilgili azınlık gruplarına karşı daha hoşgörülü bir yaklaşım içinde olduğunu gösteriyordu.

1950'li yılların başında Türkiye ve Yunanistan arasında gelişen dostane ilişki ve iki ülkenin NATO ve Balkan Paketi'ndeki işbirliği, Türk hükümetinin özellikle Rum azınlığa verdiği tavizlerin nedenleri olarak görülebilir.

Azınlık okullarıyla ilgili akademik ve idari düzeydeki sınırlandırmalar ortadan kaldırılıyordu. Örneğin, Heybeliada'daki Ruhban Okulu, yine Yunanistan'dan ya da diğer Hıristiyan ülkelerden öğrenci kabul etmeye başlayabilmişti. Azınlık okullarının çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak üzere özel organizasyonlar kuruluyordu.

Belirli sayıda öğretmenin Yunanistan'dan gelip, İstanbul'daki Rum öğrencilere ders vermesine de izin verilmişti, ki aynı şekilde Türk hükümeti de Batı Trakya'daki Türk azınlığın okullarının desteklenmesi için Türk öğretmenler gönderebilecekti. Okullara gerekli ders malzemesinin sağlanması da ilgili hükümetler tarafından kabul edilmiş; Milli Eğitim Bakanlığı'nın onayıyla, Rum azınlık okullarına Yunanistan'dan dergi ve kitaplar gönderilmişti.

Dahası her iki hükümet, söz konusu azınlıkları maddi olarak da destekleme kararı aldılar.¹⁶⁵ Rum Patriği Athenagoras ile Türk liderleri arasındaki ilişki, DP'nin iktidara gelmesinin ardından oldukça olumlu yönde gelişmişti. Patrik, 27 Temmuz 1950'de, Ankara'da Celal Bayar ve Adnan Menderes ile buluştu ve bu ziyareti bir yıl sonra da yineledi. 10 Kasım 1953'te, Atatürk'ün naaşının Anıtkabir'e nakledilmesi törenine davet edildi. Bir yıl sonra, cumhuriyet tarihinde ilk kez bir başbakan, Fener'deki Patrikhane'ye resmî bir ziyarette bulundu.¹⁶⁶ Yunanis-

164 NARA 782.00/5-753 ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan ABD Dışişleri Departmanına, 12.05.1953.

165 Alexis Alexandris (vd.), *Oi Ellinotourkikes Scheseis 1923-1987*, Atina 1988, s. 121.

166 Vasilis Moutsoglou, *I Tourkia sto Metavallomeno. Diethnes Peri va llon kai Oi Ellinotourkikes Scheseis*, Atina 2000, s. 40.

tan ve diğer batı ülkelerinden gelen siyasi ve dinî temsilciler, Türkiye seyahatleri sırasında herhangi bir kısıtlamayla karşılaşmadan Patrikhane'yi ziyaret edebiliyordu. En önemli ziyaretçiler arasında, 13 Haziran 1952'de Patrik'le bir araya gelen Yunanistan Kraliyet çifti, Paul ve Frederika da bulunmaktaydı.¹⁶⁷

İngiliz Konsolosluğu'nun bir mensubu, Dışişleri'ne yazdığı bir raporda Rum Patriği Athenagoras'ın Türk hükümetiyle ilgili olumlu yorumları karşısında duyduğu şaşkınlığı gizleyemiyordu:

“Öyle hissettim ki, kendisi (Patrik – D.G.) adeta dünya üzerindeki cenneti tasvir ediyordu. Tam sivil haklardan, tümüyle eşit muameleden, harika Türk adaletinden bahsediyor ve halkının Türkiye'de tamamen özgür yaşama imkânına sahip olmasının ne büyük bir şans olduğunu anlatıyordu. Cumhurbaşkanı bu ülkenin gerçek babasıydı ve Başbakan da gerçek bir centilmendi... ve bu minvalde sarf edilmiş pek çok söz daha... İnanın bana, burada kullandığım kelimeler, aynen Patrik Hazretlerinin kullandığı kelimelerdir.”¹⁶⁸

Gayrimüslimlerin DP hükümetine duyduğu güven, kendini seçmen davranışlarında da gösteriyordu. 1950 ve 1954 seçimlerinde, neredeyse tüm gayrimüslimler DP'ye oy vermişti.¹⁶⁹ Genelde azınlıkların alışılmış çekingen tutumlarından farklı olarak, bu kez dinî ve sivil önderler, açıkça Demokrat Parti lehinde konuşuyordu; bu durum, gayrimüslimler arasındaki oy kullanma oranının da yüksek olmasına yol açtı. Buna karşılık CHP'nin politikası, azınlıkların gözünde Jön Türklerin aşırı milliyetçi çizgisinin bir devamıydı. Zorla askerlik hizmetine alınma, Varlık Vergisi, asimilasyon denemeleri ve kilise-cemaat çalışmalarının saldırgan bir tutumla engellenmeye çalışılması, azınlıkların bir önceki hükümete yabancılaşmasına ne-

167 Kosta M. Stamatopoulou, *I Teleutaia Analampi. I Konstantinoupolitiki Romiosyni sta Chronia 1948-1955*, Atina 1996, s. 39.

168 PRO FO 371/101890, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 15.04.1952.

169 NARA 782.00/11-2157 ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan ABD Dışişleri Departmanına, 24.11.1957.

den olmuştur. Özellikle de devlet tarafından sıkı denetim altında tutulan ekonomi politikası, ekonomide kendi inisiyatifleriyle hareket etmeyi tercih eden gayrimüslimlerin hoşnutsuzluğuna yol açmıştır.¹⁷⁰

1950 seçimlerinde dört gayrimüslim, DP'nin İstanbul milletvekili olarak Meclis'e girdi: Salamon Adato, Vasil Konos, Ahilya Moshos ve Andre Vahram. 1954'te, Meclis'te yine dört gayrimüslim DP milletvekili yer alıyordu: Aleksander Hatzopoulos, Ahilya Moshos, Andre Vahram ve Henri Soryano. Gayrimüslim milletvekilleri, Meclis komisyonlarının siyasi çalışmalarına da dahil ediliyordu. Örneğin, Rum kökenli milletvekili Ahilya Moshos, yükselen "anti-Kemalizm"i incelemek üzere oluşturulmuş Meclis Araştırma Komisyonu'nun üyesiydi. Aleksander Hatzopoulos 1955 yılında, Türk-İran ekonomik işbirliğini geliştirmek üzere Tahran'a gönderilen bir Meclis komisyonunda yer almıştı. Aynı milletvekili, 1959 yılında –Kıbrıs Antlaşması sonrasında– Yunanistan Başbakanı Konstantinos Karamanlis ve Dışişleri Bakanı Averof-Tositzas Ankara'yı ziyaret ettiğinde, arabuluculuk görevini üstlenmişti.¹⁷¹

1930'lu ve '40'lu yıllarla kıyaslandığında, DP iktidarının başlangıç evrelerinde basında gayrimüslimlere yönelik neredeyse hiçbir saldırı yer almıyordu. Gazeteler, 1955 yılına kadar daha çok gayrimüslim cemaatlerin içlerindeki çatışmalar,¹⁷² cemaatlerdeki seçim süreçleri¹⁷³ ve dinî bayramlar¹⁷⁴ ile ilgili haberlere yer veriyordu. Milliyetçi çizgideki *Hürriyet* gazetesinde, 1950-1954 yılları arasında, azınlıklara saldırı olarak nitelendirilebilecek yalnızca 15 haber basılmıştır. Bu tarz haberlerden birinde, bir Rumca gazete, yayımladığı bir haberde İstanbul kelimesi yanlış yazdığı ve İstanbul'daki bazı semt isimlerini hâlâ Yunan

170 NARA 782.00/11-2157 ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan ABD Dışişleri Departmanına, 24.11.1957.

171 Alexandris, s. 250.

172 *Hürriyet*, 22.07.1950; *Yeni Sabah*, 12.08.1950; *Hürriyet*, 12.05.1954; *Yeni Sabah*, 20.05.1954.

173 *Yeni Sabah*, 21.05.1950; *Hürriyet*, 26.11.1950; *Yeni Sabah*, 12.01.1951, *Yeni Sabah*, 12.03.1951. *Yeni Sabah*, 17.03.1951;

174 *Hürriyet*, 07.01.1952; *Yeni Sabah*, 11.01.1952.

isimleriyle zikredildiği gerekçesiyle kınanmıştır.¹⁷⁵ Bir başka haberde, açılışını Rumca basılan broşürlerle Beyoğlu'nda duyuran Demirbank, gazete tarafından, ülkenin resmî dilinin Türkçe olduğu hatırlatılarak uyarılmıştır.¹⁷⁶ İstanbul'da çıkan Rumca gazetelerin Yunanistan'dan göç eden Türk azınlığın durumunu hiç konu edinmemesi de Türk basınınca eleştirilmiş bir husustur. Bu bağlamda *Hürriyet*, Rum basınına, Türk azınlığın Yunanistan'da maruz kaldığı ayrımcılığın artması durumunda "Türk gençliğinin sabrının taşabileceği" konusunda uyarılmıştır.¹⁷⁷

Gayrimüslim gruplarla DP yetkilileri arasındaki ilişkinin iyiye gitmesinin yarattığı mutluluk havasına rağmen, kısa sürede DP'nin özellikle gayrimüslim cemaatlerin faaliyetlerine yönelik tutumunun, CHP çizgisinden pek de farklılaşmadığı ortaya çıkmıştır.¹⁷⁸

Dinî kurum, okul ve hayır derneklerinin kurulması, idaresi ve denetimi gibi azınlık hakları 1923 Lozan Antlaşması'yla güvenceye alınmış olsa da, uygulanmaları aşamasında CHP hükümeti sürekli engeller çıkarmıştı. Azınlık cemaatlerinin bazı kurumlarının işleyişi, CHP bürokratlarının yeni seçilen başkanları onaylamaması ile sıkça engelleniyordu. Neticede Türk hükümetinin amacı, Ankara'daki merkezi hükümetin dışında var olan "yarı-yasama kurumlarını" devre dışı bırakmaktı. Azınlıkların bağımsız kuruluşları, yönetici elitler tarafından "devlet içinde devlet"¹⁷⁹ olarak değerlendiriliyordu ki, onların gözünde bu sadece ülke içinde bir bölünmeye yol açabilirdi. Bu nedenle, CHP hükümeti tarafından 1949 yılında çıkartılan bir yasayla (No.5404), cemaatlerin dinî ve okullar gibi sosyal kurumlarıyla, cemaatlerin merkezi danışma kurulları değil, yerel cemaat temsilcileri ilgilenecekti.

---

175 *Hürriyet*, 14.04.1954.

176 *Hürriyet*, 05.19.1954.

177 *Hürriyet*, 24.11.1953.

178 NARA 782.00/5-753 ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan ABD Dışişleri Departmanına, 12.05.1953.

179 NARA 782.00/5-753 ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan ABD Dışişleri Departmanına, 12.05.1953.

DP liderliğinin Ermeni ve Yahudi cemaatine 1950 ve 1953 yıllarında merkezi cemaat meclislerini seçme ve birleştirme iznini vermesi, gayrimüslimleri, cemaat kurumlarının faaliyetlerini daha geniş bir alanda gerçekleştirebilecekleri yönünde umutlandırdı. Fakat 1953 yazından itibaren, DP yöneticileri, gayrimüslim cemaatlerle işbirliğine son verdi. Görev süreleri dolan cemaat danışma meclislerinde yeniden seçim yapılmasına izin verilmedi: Görev süresi Aralık 1952'de dolan Ermeni merkez danışma meclisinin toplanması için Mayıs 1953'te hâlâ Türk yetkililerden izin çıkarılmaya çalışılıyordu. Ermeni cemaatinin işleri bu nedenle daha çok hayırseverlik çerçevesinde, yasal anlamda bir meşruiyet olmaksızın sürdürülüyordu.¹⁸⁰

Rum cemaati de benzer sorunlarla karşı karşıyaydı. Okulları ve dinî kurumları yöneten Rum cemaatinin merkezi danışma kurulunun da görev süresi 1952 yılı sonunda dolmuş ve 1953 Mayıs'ına kadar, yeni bir seçim yapılmasına onay verilmemişti. DP'nin yönetici elitleri, tıpkı daha önce CHP'nin de yaptığı gibi, azınlık cemaatlerinin, sosyal ve dinî kurumlarını yönetmek için merkezi bir kurula sahip olmaları gerekmediğini beyan ediyordu. Bu kurumların her biri, yerel temsilcilerin gözetimine bırakılabilirdi.¹⁸¹

Türk otoritelerinin gayrimüslim cemaatlerin faaliyetlerini zorlaştırmasıyla, gayrimüslimler geçmişte olduğu gibi, ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmeye başladılar. Piyade Okulu'na girmek üzere başvuranların ya da gönüllü olarak Türk ordusuna katılmak isteyenlerin Türk ırkına mensup olması gerektiği, gazete ilanları aracılığıyla duyuruluyordu. Anneleri gayrimüslim azınlığa mensup ya da İslâm dinine sonradan geçmiş olan başvuru sahipleri geri çevriliyordu. Gerçi askerlik görevini yedek subay olarak yapan gayrimüslimlerin sayısı, geçmiş yıllara kıyasla bir hayli artmıştı. İngiliz Konsolosluğu'nun raporlarına göre, bu tedbirler sadece Batı'nın "yatıştırılmasına"

---

180 NARA 782.00/5-753 ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan ABD Dışişleri Departmanına, 12.05.1953.

181 NARA 782.00/5-753 ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan ABD Dışişleri Departmanına, 12.05.1953.

yarıyordu. Nitekim, gayrimüslim yedek subaylar sadece doktor, tercüman ve mühendis olarak kullanılıyor, stratejik öneme sahip pozisyonlardan uzak tutuluyorlardı. Subayların sadece yabancılarla değil, gayrimüslimlerle de evlenmesi yasaklanmıştı. Yasalarda, gayrimüslimlerin bakanlıklarda ya da diğer hükümet dairelerinde istihdamını engelleyen herhangi bir hüküm yer almamasına karşın, uygulamada Menderes döneminde de değişen bir şey olmamıştı.¹⁸² Almanya'dan göç eden bazı Yahudi bilim adamları dışında, gayrimüslimlerin üniversitelerde öğretim üyeliği yapması mümkün değildi. İngiliz Konsolosluğu çalışanlarından birinin, azınlıkların statüsünü tanımlamak üzere 1944 yılında yazdığı bir raporda dile getirilenler, Türkiye'nin sözde "yeni" siyasi döneminde de geçerliliğini korumaktaydı:

"Yasaların gözünde, azınlık ile Türk eşit. Ancak bu eşitlik, daha ilkel bir demokrasi anlayışına ait: 'İkimiz de insanız, ama yine de ben senden daha üstünüm'..."¹⁸³

Demokrat Parti, gayrimüslim azınlıklara verdiği "iktidara geçince Varlık Vergisi'ni geri ödeyeceğine" dair sözü de tutamadı. Meclis'te milletvekillerinin bu konuyla ilgili soruları üzerine Maliye Bakanı, ülkenin ekonomik koşullarının tazminat ödenmesini mümkün kılmadığını açıkladı.¹⁸⁴ Varlık Vergisi'nin şekillendirilmesine katkıda bulunmuş olan Maliye memuru Faik Ökte'nin, 1951 Mayıs'ında yayımladığı eleştirel bir araştırma,¹⁸⁵ Türk kamuoyunda sert tartışmalara neden oldu. Türk basını, Ökte'yi "Müslümanlar ve gayrimüslimler arasına düşmanlık tohumları ekiyor" olmakla, dahası, dış güçlere Türkiye aleyhine propaganda için kullanabilecekleri malzeme sağlamakla itham etti.¹⁸⁶ Demokrat Parti milletvekilleri de Ökte'yi eleştirdiler. Varlık Vergisi siyasi bir hata olmuş olsa bile, "devlet sırlarının açık-

182 PRO FO 371/101893, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 03.06.1952.

183 PRO FO 195/2486/855, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 19.10.1944.

184 Rıfat Bali, "Çok Partili...", s. 47-59.

185 Ökte, s. 67.

186 *Akşam*, 18.05.1951; *Son Posta*, 20.05.1951.

lanması alçaklıktı”¹⁸⁷ 1953 yılı sonunda DP milletvekili Ahmet Gürkan, Varlık Vergisi’ni, gayrimüslimlere yönelik bir ayrımcılık olarak yeniden gündeme getirdi. 1954 seçimlerinde DP’nin yeniden seçileceğini düşünerek, Varlık Vergisi’nin sorumlularının siyasi haklarının ellerinden alınması yolunda bir yasa tasarısı hazırlamak istiyordu.¹⁸⁸ Gayrimüslim Avram Leyon, *Şalom* gazetesinde yayımlanan mektubunda Gürkan’a, bu girişim için neden bir sonraki seçimlere kadar beklediğini sordu. Gerçekten de DP, 1957 genel seçimlerinden önce Varlık Vergisi’nden kaynaklanan zararların tazmin edileceğine dair verilen sözü, sadece gayrimüslimlerin oylarını kazanmak için kullanmıştı. Genel ya da mahalli seçimlerden önce bu mevzu, genellikle bir DP milletvekilinin soru önergesiyle Meclis tartışmalarına sokuluyor ve ardından, bir sonraki seçime kadar unutuluyordu. 1957 seçimlerinden sonra gayrimüslimlerin tazminatla ilgili beklentileri nihayet son buldu; DP’nin Varlık Vergisi ile ilgili tartışmaları gündeme getirmesinin gerçek nedeninin muhalefetteki CHP’yi bas-ki altına almak olduğunu anlamışlardı.

1954 yılında Kıbrıs’la ilgili tartışmaların şiddetlenmesi, DP’nin gayrimüslim azınlıklara karşı başlangıçta gösterdiği toleransı tamamen yok etti. 1955 yılında, 6-7 Eylül Olayları’ndan önceki yaz aylarında, azınlık karşıtı diğer olayların başında olduğu gibi,¹⁸⁹ Türk basınında, özellikle de *Hürriyet* gazetesinde, azınlıklara yönelik bir kışkırtma kampanyası başlatıldı. Saldırıları çoğunlukla Rum azınlığa yönelik olmakla birlikte, Türk devletine sadakatsizlik suçlamaları “Rumların” şahsında tüm gayrimüslimleri hedef alıyordu. Bu olgu, Varlık Vergisi’nin uygulanması sırasında da kullanılmıştı. Benzer şekilde Yahudiler, diğer gayrimüslimleri temsilen Türk halkını “sömürenler” olarak tasvir edilmişti. Basının bu kampanyası, özellikle İstanbul’daki Rum azınlık, Patrikhane ve Rum basını üzerinde yoğunlaşıyordu.¹⁹⁰

187 *Cumhuriyet*, 28.06.1951.

188 *Cumhuriyet*, 16.12.1953.

189 Bkz. Üçüncü Bölüm: Trakya olayları (1934); Varlık Vergisi (1934).

190 Foti Benlisoy, “6-7 Eylül Olayları Öncesinde Basında Rumlar”, *Toplumsal Tarih*, 81 (2000), s. 28-38.

Kıbrıs'la birleşme (Enosis) talebi, Yunanistan tarafından, adada nüfus çoğunluğunun Yunan olmasıyla gerekçelendiriliyordu. Yunanistan ile Kıbrıs arasındaki olası bir birleşmenin adadaki Türk nüfusu azınlık statüsüne sokacağı gerçeği, Türk basınında Yunanistan ve Türkiye arasındaki azınlık sorunları üzerine genel bir tartışmanın yürütülmesine yol açtı. 1953'ten itibaren, Batı Trakya'daki Türk azınlığa yönelik ayrımcılıklarla ilgili haberler Türk gazetelerinde giderek daha çok yayımlanır olmuştur.¹⁹¹ Bu haberlerde her şeyden önce, Yunanistan idaresi altında Kıbrıslı Türklerin de aynı biçimde baskıya maruz kalabileceğine dikkat çekiliyordu.¹⁹²

1955 yazında, İstanbul'daki Rum azınlıkla Batı Trakya'daki Türk azınlık doğrudan karşılaştırılmaya başlandı. Gazeteciler, Yunanistan'daki Türk azınlık ayrımcılık nedeniyle göçe zorlanırken, İstanbul'daki Rum azınlığın "sürülme endişesi olmadan rahat bir yaşam sürmesini" eleştiriyordu.¹⁹³ Hatta 6 Eylül'den birkaç gün önce, Kıbrıs'ta statükonun değiştirilmesi durumunda 1923 yılında imzalanan Lozan Antlaşması'nın tamamen tartışmaya açılacağı tehdidinde bulunuluyordu. Böylece, on iki ada (Dodekanes) ve Batı Trakya ile ilgili sorunların yanında, İstanbul'daki Rum azınlığının statüsünün de yeniden ele alınması gerekecekti.¹⁹⁴

Kıbrıs ve azınlıklar sorunu çerçevesinde, Patrik de basın hedef tahtası haline getirilmişti. Beklenti, Patrik'in Kıbrıslı Rum Başpiskopos Makarios ve Yunan kiliselerinin Kıbrıs politikasını kınaması yönündeydi. Daha 1954'te, Kıbrıs'ta Türk haklarının korunması için kurulan bir komisyon, Patrik'e bir mektup yazmış; himayesi altında bulunan piskoposları, siyasi meselelere

---

191 "Türk azınlık camiye gidemiyor": *Hürriyet*, 26.09.1953; "Yunanistan Türklerin mallarına el koyuyor": *Hürriyet*, 30.09.1953; "Yunanistan'daki Türk öğretmenler işten çıkartılıyor": *Hürriyet*, 07.10.1953; "Batı Trakya Türklerine iş verilmiyor": *Hürriyet*, 01.11.1953; "Batı Trakya'da bir köyün tamamı Türkiye'ye göç edecek": *Hürriyet*, 29.02.1954; "Bugün Batı Trakya'dan 22 Türk Türkiye'ye göç etti": *Hürriyet*, 22.03.1954.

192 *Hürriyet*, 19.07.1955.

193 *Cumhuriyet*, 01.07.1955.

194 *Vakit*, 04.09.1955.

karışmamaları yönünde disipline etmesini istemişti. Basın, Haziran 1955'ten itibaren, başını *Hürriyet*, *Yeni Sabah* ve *Tercüman* gazetelerinin çektiği bir kampanya başlattı; amaç, Patrik'i Kıbrıs sorununa dahil etmektir. 2 Temmuz 1955'te *Tercüman*, Patrik'in Başpiskopos Makarios'un "dalaverelerine" doğrudan müdahalede bulunmasını istedi. Ancak Patrik Athenagoras'ın vereceği siyasi bir demeç, Lozan Antlaşması'nın Patrik'i siyasi olamayan ve sadece azınlıkların dinî faaliyetlerini düzenleyen bir kurum olarak tanımlayan düzenlemesine aykırı olabilirdi. Türk kamuoyu, Patrik'in yetkilerinin yalnızca dinî meselelerle sınırlı kalmasına özel bir önem vermiş olmasına rağmen, şimdi Patrik'ten tartışmalı bir siyasi soruna müdahale etmesi bekleniyordu. Buna ilaveten, Makarios Kıbrıslı Rumlar tarafından seçilmişti ve bağımız bir kilisenin başı olarak, Patrikhane'yle herhangi bir idari bağlantısı yoktu. Patrik'in tarafsız tutumu, basını daha da kızdıırıyordu. Patrik, Başpiskopos Makarios'a karşı gösterdiği "vurdumduymazlık" yüzünden ağır eleştirilere uğradı.¹⁹⁵ Çok sayıda gazeteci, Patrik'in İstanbul'dan kovulmasını dahi talep etti.¹⁹⁶ Athenagoras'ın *Megali Idea*¹⁹⁷ taraftarı olduğu; bu yüzden de Kıbrıs'la ilgili konularda komplolar düzenleyip, Türk karşıtı faaliyetleri ve entrikaları desteklediği iddia ediliyordu.¹⁹⁸ Suçlamalar öyle bir boyuta vardı ki, İstanbul'daki bazı piskoposların, Kıbrıs'taki EOKA (*Ethniki Organosis Kyprion Agoniston*)¹⁹⁹ faaliyetlerini desteklemek için milyonlarca lira bağış topladıkları dahi iddia edildi.²⁰⁰

Gazeteler bu iddiaları destekleyecek kanıtlar gösteremiyorlardı, yine de haberlerin kamuoyu üzerindeki etkisi büyüktü. 6-7 Eylül saldırılarının kısa bir süre öncesinde, basının da yardımıyla, Türklerin "azınlıkların sadakati" ile ilgili şüpheleri ve

---

195 *Hürriyet*, 14.07.1955; *Yeni Sabah*, 18.07.1955.

196 *Yeni Sabah*, 10.08.1955.

197 Yunanistan'ın Bizans İmparatorluğunu yeniden kurmak için Küçük Asya'nın büyük bir bölümünü Türkiye'den alma ülküsü.

198 *Cumhuriyet*, 28.08.1955.

199 Kıbrıslı Savaşçılar Ulusal Örgütü.

200 *Hürriyet*, 08.07.1955; *Yeni Sabah*, 27.08.1955; *Yeni Sabah*, 03.09.1955.

gayrimüslimlere karşı duydukları antipati canlandırılmış durumdaydı.

Patrikhane'ye karşı yürütülen basın kampanyası sırasında sıkça Türk Ortodoks Kilisesi'nin başı olan Papa Eftim'in görüşlerine başvuruluyordu. Gazetecilere göre Eftim, dinî bir merci olarak "Patrik'in entrikalarını" değerlendirebilirdi. Papa Eftim, tam da Türk basınının anlayışına uygun olarak Patrikhane'nin Yunanistan tarafından maddi olarak desteklendiğini, dolayısıyla da Yunan hükümetinin siyasi görüşlerini paylaştığını açıkladı.²⁰¹ Eftim, 18 Temmuz 1955'te *Hürriyet*'te yayımlanan açık mektubunda, Rum Patriği'nin Kıbrıs sorunu karşısında takındığı pasif tutumu, "Türk kanı döken EOKA savaşçılarının kınanmasının, dinî bir vecibeyi yerine getirmekten başka bir şey olmadığı" gerekçesiyle eleştirdi. Eftim ayrıca, Athenagoras'ın dinî kurallara dayanarak Başpiskopos Makarios'u politik faaliyetlerden men edebileceği iddiasını da gündeme getirdi.²⁰² 6-7 Eylül saldırılarının hazırlanmasında önemli bir rol üstlenen MTTB gibi gençlik örgütleri de,²⁰³ Rum Patriği'ne karşı sürdürülen kampanyaya katılmaktaydılar. Örgütün basın açıklamasında "Kilise başkanları Rumları kan dökmeye teşvik ettiği" halde Patrik'in "suskun" kalması kınandı.²⁰⁴

Türk gazetelerinin hedeflerinden bir diğeri de İstanbul'daki Rum basınıydı. *Cumhuriyet*, "Yunanistan basınında ve İstanbul'daki Rum basınında Kıbrıs sorunu" başlıklı bir dizi köşe yazısı yayımlıyordu.²⁰⁵ Rum basını, Türkiye'nin Kıbrıs konusundaki tutumunu yeterince desteklemedikleri, onun yerine Yunanistan'da çıkan haberleri bastıkları gerekçesiyle eleştiriliyordu.²⁰⁶ Patrikhane örneğinde olduğu gibi Rum gazetelerinden, Kıbrıs sorunuyla ilgili açıkça Türkiye lehine yorumlar ya-

---

201 *Yeni Sabah*, 09.09.1955.

202 *Hürriyet*, 30.07.1955

203 Bkz. İkinci Bölüm: Kıbrıs Türktür Cemiyeti'nin, öğrenci birliklerinin ve sendikaların rolü.

204 *Yeni Sabah*, 21.07.1955.

205 Benlisoy, "6-7 Eylül Olayları Öncesinde...", s. 28-38.

206 *Cumhuriyet*, 27.08.1955.

parak vatanseverliklerini kanıtlamaları bekleniyordu. İstanbul'daki Rum basınının tarafsızlığı, Türk gazetecileri tarafından giderek artan bir biçimde "hıyanet" olarak yorumlanıyordu.²⁰⁷ Basındaki polemiği sona erdirmek için, *Eleuphtheri Foni* gazetesinin editörü, Patrik ve Rum basınıyla ilgili iddiaların tamamen spekülasyondan ibaret olduğunu açıklayarak, Türk meslektaşlarından somut deliller göstermelerini istedi. Ancak bu yazı da *Cumhuriyet* tarafından eleştirildi ve yazar, vatansever değil bölücü olduğu gerekçesiyle kınandı.²⁰⁸

6-7 Eylül saldırılarının başlamasından bir hafta önce, Türk basını özellikle İstanbul'daki Rumlara yönelik saldırıları tartışıyordu. Örneğin Teşvikiye'de bir Rum genci, duvardaki "Kıbrıs Türktür" yazısının üzerini boyamak isterken tutuklanmıştı.²⁰⁹ Eskişehir'de bir Rum kadın, Türkleri aşağıladığı için halktan dayak yemişti.²¹⁰ Bir otobüste Rumca konuşan iki Rum, bir subay tarafından dövülmüştü.²¹¹

Türk basını, 6-7 Eylül Olaylarıyla ilgili tasvir ve değerlendirmelerinde de, azınlıkların sadakatsiz, "hain vatandaşlar" olduğuyla ilgili ithamlara bağlı kalmıştı. Saldırıların hemen ertesinde, basın henüz özgürce haber yapabiliyorken ve örfi idarenin sansür uygulaması başlamamışken²¹² gazetelerde yer alan haberlerde, şiddet olaylarının çıkmasından bizzat azınlıklar sorumlu tutuluyordu. İstanbul basını, 6 Eylül günü, "Türklüğü" aşağıladıkları ya da kışkırtıcı davrandıkları için saldırıya uğramış olan gayrimüslimlerle ilgili, yığınla örnek yayımlıyordu.²¹³

---

207 *Hürriyet*, 02.09.1955.

208 *Cumhuriyet*, 30.08.1955.

209 *Vatan*, 04.09.1955.

210 *Vatan*, 04.09.1955.

211 *Vatan*, 06.09.1955.

212 Bkz. Üçüncü Bölüm: 1950'li yılların politik ve sosyoekonomik koşulları çerçevesinde 6-7 Eylül olayları.

213 "Türklüğe hakaret ettikleri için Beşiktaş'ta Ananoras'ın, Kurtuluş'ta da Tirasfilos'un işyerleri yağmalandı": *Yeni Sabah*, 10.09.1955; "7 Eylül'de bir Rum kadının 'Yunan ordusu size gününüzü gösterecek' demesi üzerine bir grup, kadının evine girdi ve mobilyaları parçaladı": *Hürriyet*, 08.09.1955; "Kurtuluş'ta Yervant, Türklüğe hakaret etmekle suçlandı": *Gece Postası*, 07.09.1955;

Şiddet eylemlerinin çıkmasına gerekçe olarak gösterilen bir başka olay da, gayrimüslimlerin, işyerlerine veya evlerine Türk bayrağı asmayı reddetmiş olmalarıydı.²¹⁴ Gazeteler, vatanseverlikten değil de kendilerini yağmacılara karşı korumak için, son dakikada bayrak asmaya çalışanların “foyalarını” ortaya çıkarıyordu: “Villi, bayrak asarak işyerini kurtarmak istiyor, ama bu dalavereye kim inanır?”²¹⁵

Gazeteciler işi “kilise ve okulları yakanların Rumların kendileri” olduğunu söylemeye kadar vardırıyordu.²¹⁶ Neredeyse 4.000’in üzerindeki yağma olayına rağmen, gazeteler sevinç içinde, şiddet olayları esnasında haneye tecavüz ve yağmalama olaylarının meydana gelmediğini haber veriyordu.²¹⁷ Tek tük de olsa yağmalar söz konusu olduğunda ise bunlar, azınlıkların saldırılarına karşı yapılmış “intikam” eylemleri²¹⁸ olarak gösteriliyordu. Hatta bazı gazeteler, Rumların, Türklerin ev ve işyerlerine saldırdığını dahi iddia etmişti.²¹⁹ Olaylar sırasında bazı azınlık mensuplarının ölmesi, basın tarafından kısmen yalanlanmıştı.²²⁰

“Rumların Terbiyesizliği: İki Rum bir Türk grubuna şöyle diyor: ‘Siz Kıbrıs’a giderseniz, İstanbul bize kalır.’ İki Rum halktan dayak yiyor, polis Rumları kurtarıyor”: *Milliyet*, 07.09.1955.

214 “Kumkapı’da Türk bayrağı asmak istemeyen iki Rum ailenin mobilyaları tahrip edildi. Ardından bu caddede 100-150 Rum ailenin daha evine saldırıldı, fakat evler yağmalanmadı” *Milliyet* 07.09.1955.

215 *Milliyet*, 07.09.1955.

216 “Göstericiler, bir papazın Balıklı’daki bir kiliseyi nasıl ateşe verdiğini gördüler.”: *Zafer*, 08.09.1955; “Kasımpaşa’da bir Rum kadın, kendi evini ateşe verdi, bu esnada başka evler de yandı.”: *Yeni Sabah*, 08.09.1955.

217 “Olaylarda takdire şayan olan, göstericilerin meskene tecavüz etmemiş olmalarıdır.”: *Gece Postası*, 07.09.1955; “Gururla duyurabiliriz ki, yağma olmamıştır.”: *Milliyet*, 07.09.1955.

218 “Karşılık olarak Arnavutköy’de 500’den fazla Rum, Türklerin evlerine saldırmak istedi. Polis bunu engelledi. Ancak tahrik edilen gençlik Arnavutköy’e gelerek Rumların evlerini yağmaladı.”: *Milliyet*, 07.09.1955.

219 “Bazı Rum vatandaşlar, 6 Eylül gecesi Türklerin ev ve işyerlerine saldırarak ateşe vermiştir. Jani T. ve kardeşi Kostas, Ali Sait Ömer’in meskenine tecavüz etmiş, dairesine zarar verip, çeşitli eşyaları çalmışlardır.”: *Yeni Sabah*, 08.09.1955.

220 “7-8 ölünün olduğu iddia ediliyor, bu ifadeler yalandan başka bir şey değildir”: *Milliyet*, 08.09.1955.

Örfi İdare Kumandanlığı'nın Türk basınına müdahale etmesinin ardından, azınlıklar aleyhine gündeme getirilen suçlamalar son buldu ve olaylarla ilgili hükümetin resmî söylemi üstlenilerek, olaylar Türkiye aleyhine düzenlenmiş bir komplo-nun parçası olarak gösterilmeye başlanmıştı: Neredeyse tüm gazetelerin, ağız birliği etmişçesine bildirdiğine göre, Türk öğrenci gençliği, Yunanistan'ın Kıbrıs politikasına dayanan siyasi entrikalarına, tamamen "saf" duygularla, gösteri yaparak karşılık vermişti. Ne var ki, kendi içinde haklı bir ulusal meseleye "kötü niyetli örgütler el atınca", ²²¹ aslında Kıbrıs'taki olaylarla zerrece ilgisi olmayan, saldırı ve yağmalar meydana gelmişti.²²² Saldırlara katılanlar komünistlerdi, zira Türk ulusunun dengeli ve dürüst karakteriyle bu olayları bağdaştırmak mümkün değildi.²²³ "Kızıl provokatörler", Selanik'teki olayı protesto etmek için düzenlenen gösteriyi bir tahribat dalgasına dönüştürmeyi becermişlerdi. Büyük bir organizasyon, bir gecede, İstanbul gibi büyük bir kenti aynı anda ve aynı yöntemle ateşe verip, her şeyi yerle bir etmişti.²²⁴

Gerçi, askerî yetkililerin sansür uygulamasına rağmen basında zaman zaman, saldırıların suçunu Yunanistan'ın kışkırtıcı tutumuna yüklemeye çalışan sesler de çıkabiliyordu. Ancak *Cumhuriyet* gazetesinin temsil ettiği, "olaylar ile Kıbrıs meselesini birbirinden ayrı tutma" eğilimi, hızla kabul görecekti.²²⁵

6-7 Eylül olayları ve gayrimüslim azınlığın göçü

6-7 Eylül 1955'teki olaylar, devletle iç içe geçmiş sivil kurumların, Jön Türklerce başlatılan "Küçük Asya'nın etnik ve demografik homojenleştirilme projesi"ni tamamlamak üzere aldıkları tedbirlerden biridir. Devletin yeni meşruiyet zeminini oluşturan etnik-kültürel birlik, farklı dinî ve etnik kimliklerin

221 *Cumhuriyet*, 19.09.1955.

222 *Cumhuriyet*, 10.09.1955; *Yeni Sabah*, 11.09.1955.

223 *Türk Sesi*, 08.09.1955.

224 *Cumhuriyet*, 10.09.1955; *Yeni Sabah*, 09.09.1955.

225 AA PA 265 610-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu,01.10.1955.

varlığına izin vermiyordu. Bilhassa gayrimüslimler, “sadakatsiz vatandaşlar ve genç ulus-devletin gelecekteki hainleri” olarak görülüyordu. Hıristiyan ve Yahudi nüfus, “Vatandaş, Türkçe konuş!” gibi kampanyalarla ya da Türk olmayan kültür ve eğitim kurumlarına sınırlandırmalar getirilmesi²²⁶ suretiyle, asimile edilmek isteniyordu. Aynı zamanda, çeşitli misillemeler yardımıyla –örneğin, 1934 Trakya olayları–²²⁷ ya da ekonomik varoluş koşullarının ortadan kaldırılmasıyla –örneğin, Varlık Vergisi–²²⁸ azınlıkların ülkeden “gönüllü” olarak göç etmesi sağlanmaya çalışılıyordu. Yukarıda da gösterildiği gibi DP iktidarının başlangıçtaki “liberalliğine” rağmen, Hıristiyan ve Yahudilerin maruz kaldığı ayrımcılık, ’50’li yıllarda da sürdürüldü.

Özellikle saldırılarla ilgili Meclis tartışmaları, DP’nin siyasi elitinin de gayrimüslimleri hiçbir şekilde eşit haklara sahip vatandaşlar olarak görmediğini; tersine, onları azınlık ve “mısafir” olarak kabul ettiğini gözler önüne serer. 6 Eylül 1955 ile ilgili tartışmalarda milletvekilleri, “Türkiye’yi oluşturan bütün nüfus öğelerinin Türk olduğu ve yasalar karşısında eşit muamele gördüğü”nü²²⁹ vurgulamış olsalar da halkın temsilcileri, tüm konuşmalarında, bu güvencenin aslında resmî bir “ifade” olarak anlaşılması gerektiğini ortaya koymuşlardır. Örneğin, milletvekili Muammer Alakant, şiddet olayları bağlamında gayrimüslimlerden söz ederken, onları “yaşamlarını, mallarını ve onurlarını Türk devletinin korumasına emanet eden azınlıklar” olarak tanımlamıştır.²³⁰ Meclis salonundan, Türkiye’de azınlık bulunmadığını söyleyen seslerin yükselmesi üzerine, Alakant ifadesini şu şekilde değiştirir: “Türk ulusunun tarihi boyunca, ulusun koruması altında bulunan Ortodoks, Gregor-yen ve Yahudi vatandaşlar...” Ancak gayrimüslimlere bu şekil-

---

226 Bkz. Üçüncü Bölüm: Dilin Türkleştirilmesi; kültür ve eğitim kurumlarının Türkleştirilmesi.

227 Bkz. Üçüncü Bölüm: Trakya olayları (1934).

228 Bkz. Üçüncü Bölüm: Varlık Vergisi (1942).

229 TBMM ZC, Devre 10, İçtima 1, cilt 7, 8. Inikat, 12.09.1955.

230 TBMM ZC, Devre 10, İçtima 1, cilt 7, 8. Inikat, 12.09.1955.

de hitap edilmesi de Meclis'te eleştirilere neden olur. Hatta Meclis Başkanı, Alakant'ı "kendisinin de Türkiye'de sadece Türk vatandaşları bulunduğunu, azınlık diye bir şeyin olmadığını mutlaka bildiğini umduğunu" söyleyerek uyarır. Alakant, konuşmasına üçüncü kez başlarken sarf ettiği şu sözlerle, nihayet alkış ve onay alır:

"Türklerin tüm tarihi boyunca Türk ulusuyla birlikte yaşamış ve mallarıyla onurları ulusumuzun koruması altında olan Ortodoks Türkleri, Gregoryen Türkleri ve Yahudi Türkleri kas-
tediyorum."²³¹

Meclis oturumlarında, gerçekte milletvekillerinin Hıristiyan ve Yahudileri, Türk ulusu kavramının altına yerleştirmediklerine dair bir dizi daha örneğe rastlanmıştır. Onlar, daha çok devletin özel korumasına ihtiyaç duyan yabancılardır. Alakant, konuşmasında gayrimüslimleri Türk ulusunun vesayeti altına yerleştirerek, aslında onların ulusu oluşturan unsurlardan biri olmaktan çıkarır. Hatta aynı Meclis oturumunda milletvekili Osman Alişiroğlu, "Azınlıklara misafir muamelesi yapan ve onlara karşı olağanüstü saygılı ve adil davranan ulusun misafirperverliğinden" bahseder.²³² Burada da Meclis Başkanının, milletvekiline "Türk yurdunda azınlık olmadığını" hatırlatması gerekmiştir.²³³

Bu örnekler gayrimüslimlerin, siyasi elitlerin gözünde, geçici olarak Türkiye'de bulunan ve "gerçek" Türk ulusunun onlara Cumhuriyetin misafirleri oldukları için sabır gösterdiği, ikinci sınıf vatandaşlar olduğunu gösterir. Konuşmalar sırasında yalnızca Meclis Başkanı müdahale ettiğinde, azınlık gibi kavramlar kullanılmasından kaçınılıyordu. Gayrimüslimlerin Türk vatandaşı olarak kabul görmeyişi öyle noktalara varabiliyordu ki, milletvekili Sinan Tekelioğlu, 13 Şubat 1956 günlü Meclis oturumunda, İstanbul'daki Rumlarla Batı Trakya'daki Türklerin değiş tokuş edilmesini önerebiliyordu.²³⁴

231 TBMM ZC, Devre 10, İçtima 1, cilt 7, 8. Inikat, 12.09.1955.

232 TBMM ZC, Devre 10, İçtima 1, cilt 7, 8. Inikat, 12.09.1955.

233 TBMM ZC, Devre 10, İçtima 1, cilt 7, 8. Inikat, 12.09.1955.

234 TBMM ZC, Devre 10, İçtima 2, cilt 1, 36. Inikat, 13.02.1956.

Literatürde, 6-7 Eylül Olayları'nın düzenlenme nedenini asıl olarak Kıbrıs sorununa bağlamaya çalışan denemeleri “yetersiz” olarak değerlendirmek gerekir. Kıbrıs sorununun siyasi zamanlaması, daha çok, 1920'li yıllardan bu yana gayrimüslimleri kovmak için girişilen çabaların sürdürülmesi için bir fırsat oluşturmuştur. Trakya Yahudileri olayında olduğu gibi, bir dış politika gelişmesi, gayrimüslimlerin taşınabilir ve taşınmaz mallarına zarar verilmesi suretiyle ülkeyi terk etmeye zorlanmaları amacıyla değerlendirilmiştir. Amerikan Konsolosluğu'nun bir raporuna göre, 6-7 Eylül Olayları'nın başlıca üç hedefi vardı: Gayrimüslim azınlıkların ekonomik temellerinin ve dinî cemaat yaşamlarının yok edilmesinin yanı sıra, bu grupların psikolojik olarak da tahrip edilmesi.²³⁵

Türk hükümetinin Anadolu'yu, iskân politikaları yoluyla Hıristiyan ve Yahudilerden “arındırma” ve eğer yurt dışına göç etmemişlerse onları İstanbul'da yoğunlaştırma hedefi, 1950'li yıllarda gerçekleşmişti bile.²³⁶ 1955 yılında Cumhuriyetin neredeyse tüm gayrimüslimleri İstanbul'da yaşıyordu. Amerikan Konsolosluğu'nun verdiği sayılara göre, aralarındaki dağılım şu şekildeydi: 103.809 Rum-Ortodoks; 60.260 Ermeni-Gre-goryen; 76.965 Yahudi ve 21.950 Roman-Katolik.²³⁷

CHP'nin azınlıklarla ilgili raporunda belirtildiği gibi Anadolu'dan sonra şimdi sıra, İstanbul'daki gayrimüslimlerin ekonomik varoluş koşullarının ortadan kaldırılmasıyla kentin Hıristiyanlardan ve Yahudilerden arındırılmasına gelmişti.²³⁸ Sadece tahrip edilen işletmelerin yüzde 59'unun Rumlara, geri kalan yüzde 17'sinin Ermenilere ve yüzde 12'sinin de Yahudilere ait olduğu gerçeği bile, şiddet eylemlerinin Yunanistan'ın Kıbrıs politikasına karşılık Rum azınlığın devlet elitleri tarafından

---

235 NARA 782.00/9-1255, ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan ABD Dışişleri Departmanına, 12.09.1955.

236 Bkz. Üçüncü Bölüm: Çok partili sisteme geçişten sonra gayrimüslimlerin durumu.

237 NARA 782.00/10-855, ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan ABD Dışişleri Departmanına, 14.09.1955.

238 Bkz. s. 151.

“cezalandırılması” olarak açıklanamayacağını gösterir.²³⁹ Özellikle Rum azınlığın saldırıların hedefi olması, her şeyden önce Rumların sayısal olarak en büyük grubu oluşturmaları ve CHP’nin azınlık raporunda belirtildiği üzere²⁴⁰ siyasi elitlerin gözünde ulus-devlet için Ermeni ve Yahudilerden daha büyük bir “tehlike” arz etmeleriyle açıklanabilir.

Bilhassa Yunanistan’la aralarındaki bağlantı nedeniyle, İstanbul’daki Rum azınlık, Türkler tarafından “sadakatsiz vatandaşlar” olarak görülüyordu. 6 Eylül 1955 saldırılarıyla, aslında 1940’larda provası yapılan hedefe, “İstanbul’un fethinin 500. yılı kutlamalarına kadar İstanbul’da tek bir Rum bırakmama” hedefine, bir adım daha yaklaşmış oluyordu. Ancak 6 Eylül 1955’te meydana gelen şiddet eylemlerinin Rumların yanı sıra önemli sayıda Ermeni ve Yahudi’yi de zarara uğratmış olduğu gerçeği dikkate alındığında saldırılar doğru şekilde yorumlanabilir. Mağdurların kendileri de (Ermeni ve Yahudiler) saldırıların Türk toplumunda tek taraflı biçimde, sadece Rum karşıtı bir ayaklanma olarak algılanmasından yakınmaktadır:

“Ermeniler de mağdur olmuştu. Zaten bizim için 6 Eylül olaylarının en sancılı tarafı budur. Ermeniler ve Yahudiler de tıpkı Rumlar gibi saldırıya uğramıştır. Burada bir yanlışlıktan söz edilemez. Saldırıları hazırlayanlar pekâla azınlıkları Rum, Yahudi ve Ermeni olarak ayırabilirlerdi. Ama yapmadılar. Ermeniler de hedef tahtası oldu. Ermenilerin Kıbrıs sorunu ile alakası yoktu. Ancak onlar da saldırılarda servetlerini yitirdi, işyerleri ve evleri saldırıya uğradı, yağmalandı. Genellikle 6 Eylül olaylarında Ermenilerin ve Yahudilerin mağduriyeti hep arka plana itilir. Ama bu, gerçeği gizler. Hatta iddia edebilirim ki, Selanik’ten gelen ‘dönmeler’ dahi saldırıya uğramıştır. Belirli bir grup, azınlıklardan intikam almıştır. Başka bir deyişle onlara haddini bildirmiştir.”²⁴¹

---

239 Bkz. Üçüncü Bölüm: Kıbrıs sorunu.

240 Bkz. Üçüncü Bölüm: Çok partili sisteme geçişten sonra gayrimüslimlerin durumu.

241 Rober Haddeciyan ile mülakat, 20.03.2002.

Gerçekten de, saldırılan objelerin seçiminde, genelde düşünlüğü gibi, Rum olan ve olmayan arasında değil, Müslüman olan ve olmayan arasında bir ayırım yapılmıştır:

“Tophane’de, Maliye Dairesi’nin karşısında bir sürü işkembeci vardı. Ben ancak saldırılardan sonra işkembecilerden hangisinin Müslüman Arnavut, hangisinin Hıristiyan Arnavut olduğunu öğrenmiştim. Çünkü Müslüman Arnavutlara bir şey yapmamışlardı. Onun yerine Hıristiyan Arnavutların çorba kazanları denize atılmış, dükkânları talan edilmişti.”²⁴²

Varlık Vergisi’nin toplanmasında da yaşandığı gibi, sonradan Müslüman olmuş kişiler de devlet tarafından halen gayrimüslim olarak kabul ediliyordu. Fakat 1955 saldırılarında sadece Selanik’ten gelen “dönme”lere saldırmakla yetinilmemişti. Örneğin, Varlık Vergisi’nin konulmasından sonra İslâm’ı kabul eden bir Alman Yahudi’nin berber dükkânı parçalanmış,²⁴³ 1919’da İstanbul’a gelip Müslüman olan Beyaz Rus bir kadının da işyeri saldırıya uğramıştı.²⁴⁴

6-7 Eylül Olayları, Rum, Ermeni ve Yahudilerin dalgalar halinde göç etmelerine sebep oldu. Bakan Fuat Köprülü, Meclis’te yaptığı bir konuşmada, devam eden göçlerin her şeyden evvel, gayrimüslimlerin “Türkiye’de halihazırda sahip oldukları yüksek yaşam standardını başka ülkelerde daha da geliştirmek ve yurtdışında daha büyük ticari başarılar ve servetler edinmek istemeleri” ile ilgili olduğunu açıkladı.²⁴⁵

Ancak göçlerin gerçek nedeni, gayrimüslimlerin Türk devletine duyduğu büyük güven kaybıydı.²⁴⁶ Şiddet eylemlerinin boyutu ve güvenlik güçlerinin pasifliği, Hıristiyan ve Yahudileri şok etmişti.²⁴⁷ Azınlıkların giderek büyüyen hoşnutsuzlu-

242 Yervant Gobelyan ile mülakat, 09.04.2002.

243 Mehmet B. ile mülakat 15.05.2002.

244 NARA 782.00/9-1455, ABD Başkonsolosluğu, İstanbul’dan ABD Dışişleri Departmanına, 14.09.1955.

245 TBMM ZC, Devre 10, İçtima 2, cilt 1, 36. İnkat, 13.02.1956.

246 PRO FO 371/117721, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 14.11.1955.

247 PRO FO 371/117712, RG 10344/79, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 05.10.1955.

ğunu hükümetin tazminat vaatleri de yatıştıramıyordu.²⁴⁸ Gayrimüslim vatandaşların büyük bir kısmı, bir ikileme karşı karşıydılar ve karar vermeye çalışıyorlardı: “Kalalım mı, gidelim mi?”²⁴⁹ Türkiye’de kalma kararı için en önemli sebep, saldırılar sırasında çok büyük zarara uğramış olsa da, sahip olunan ekonomik varlık ve mülkiyet idi. Rum azınlığın kalmak için bir başka nedeni de, İstanbul’un Bizanslı sakinlerinin geleneğini sürdürmek ve Patrikhane’nin güç kaybetmesini önlemek isteğiydi. Ayrıca Rumlar ticaretle uğraşmak için Türkiye’deki ekonomik koşulların Yunanistan’dan daha uygun olduğunu da düşünüyorlardı ki, bu da şimdiye kadar yurtları olan yerde kalmaları için bir başka önemli sebepti.²⁵⁰ Buna karşılık, göç etme kararının verilmesini tetikleyen sebep ise Türkiye’de ikinci sınıf vatandaşlar olarak güvensiz ve belirsiz bir yaşamın söz konusu olmasıydı.²⁵¹

Saldırlardan hemen sonra gerçekleşen göçün sınırlı kalmasının nedeni, sadece karar vermek konusunda yaşanan ikileme değildi. Gayrimüslimlerin önemli bir kısmı, şiddet eylemleri nedeniyle büyük ekonomik zararlara uğramışlardı ve göç etmeden önce kendilerini mali olarak güvenceye almak istiyorlardı; özellikle tüccarlar, bazı işlerini sonuçlandırmak arzusundaydı.²⁵² Rum azınlığın göç etmemeye karar vermesinde, Rumların kalmasını savunan Patrik’in de önemli bir payı vardı.²⁵³

“Patrik bize: ‘Sırf yıkıntılardan kalan malzemeyle her şeyi yeniden kuracağız. Bunların hepsi sadece politika, kimse bir yere gitmemeli. Hatta burada kalmak zorundayız. Sizin yurdunuz burası’ dedi. Fakat bazı gazeteler Patriğin çizgisini izlemi-

---

248 NARA 782.00/9-1455, ABD Başkonsolosluğu, İstanbul’dan ABD Dışişleri Departmanına, 14.09.1955.

249 PRO FO 371/117721, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 14.11.1955.

250 Yorgos Adosoğlu ile mülakat, 15.03.2002.

251 PRO FO 371/117721, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 14.11.1955.

252 NARA 782.00/8-656, ABD Başkonsolosluğu, İstanbul’dan ABD Dışişleri Departmanına, 14.10.1956.

253 PRO FO 371/117712, RG 1034498, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 04.11.1955.

yor ve göçü destekliyordu. İlginç olan, bu gazetelerin Türk hükümeti tarafından destekleniyor olmasıydı, hatta resmî ilan bile alıyorlardı.”²⁵⁴

Rum Patrikhane ve Konsolosluğu, Rum azınlığın İstanbul'da kalması için propaganda yaparak Rumların Yunanistan'a göç etmesini engellemeye çalışıyordu. Bu nedenle, saldırıların hemen ertesinde Yunanistan'a göçen ama geri dönmeyi tasarlayanlara destek oluyorlardı. Geri dönen bu göçmenler, gitmeyi düşünen İstanbul'daki Rum cemaati mensuplarını engelleyecekti.²⁵⁵ Yunan hükümeti de, İstanbul'dan gelen Rum göçmenlerin uzun süreli ikâmet talepleri karşısında pek çok bürokratik zorluk çıkarıyordu.²⁵⁶ Yunan hükümetinin bu politikası, Patrikhane'nin ve İstanbul'daki Yunan Konsolosluğu'nun Rum azınlığı İstanbul'da kalmaya ikna etmek için izlediği stratejiyi tamamlar nitelikteydi.

Türk hükümeti de gayrimüslimlerin göç etmesini engelleyecek bir uygulama başlattı: Resmî makamlar, göç etmek isteyenlere pasaport vermeyi reddediyordu. Gerekçe olarak da, ülkeyi terk edecek her bir aile için, önce yurtdışından bir Türk kökenli ailenin gelmesi için çeşitli anlaşmaların yapılması gerekliliği gösteriliyordu. Ülke dışına çıkış izni verilmeyen diğer kişiler ise askerlik hizmetine alınabilecek durumda olanlardı.²⁵⁷

Başlangıçta Türk hükümetinin göç dalgalarını frenlemek konusundaki çabası, öncelikle gayrimüslimlerin Türk pazarındaki sermayelerini alelacele çekmelerini engellemekti. Saldırıların hemen sonrasında, gayrimüslimlerin servetlerini yurt dışına transfer etmeleri idari olarak yasaklanmıştı.²⁵⁸ Sadece İs-

---

254 Mihalıs Vasiliadis ile mülakat, 22.09.2002.

255 NARA 882.413/2-2956, ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan ABD Dışişleri Departmanına, 29.02.1956.

256 AA, PA 264 Türkiye 205-00/92.42, Federal Almanya Başkonsolosluğu, İstanbul'dan AA'ya, 08.09.1956.

257 PRO FO 371/123 858, RG 10344/30, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 31.07.1956.

258 NARA 782.00/10-555, ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan ABD Dışişleri Departmanına, 05.10.1955.

tanbul'da, dört ila beş gün içerisinde gayrimüslimler banka hesaplarından 93 milyon TL çekmişlerdi.²⁵⁹ Türk hükümetinin sermayenin ihracına meydan vermemek için aldığı önlemler, gayrimüslimlerin saldırılardan hemen sonra kitleler halinde göç etmesini engellemiştir. Göçmenler, servetlerini yasadışı yollardan yanlarında götürmek zorunda kalmışlardır.²⁶⁰ Amerikan Konsolosluğu'nun bir raporuna göre, özellikle Rumların, mülklerini satışa çıkarmaları imkânsızdı. Bu konu hakkında haber yapan gazeteciler, polis takibine alınıyordu.²⁶¹ Sermayenin yurt dışına kaçırılmasını engellemek için alınan bu tedbirle, gayrimüslimlerin mallarını elden çıkarmadan göç etmeye zorlanması amaçlanıyordu.²⁶² Varlık Vergisi'nde olduğu gibi; 6-7 Eylül Olayları'nın yardımıyla Ermeni, Rum ve Yahudilerin Türkiye'nin ekonomik yaşamındaki rollerinin zayıflatılması ve gayrimüslimlerin servetinin Müslüman halkın eline geçmesi sürecinin hızlandırılması planlanıyordu. Saldırıların üzerinden bir ay geçmeden, İstanbul'un büyük alışveriş merkezlerinde gayrimüslimlere ait önemli işyerlerinin, artık Müslüman sahipleri vardı.²⁶³ İstanbul'daki İngiliz Konsolosluğu'nun raporuna göre, saldırılarda büyük zarara uğrayarak kapanan birçok işyeri, bir daha açılmamıştı.²⁶⁴

Gayrimüslimlerin büyük bir kısmı, bu tarihten sonra Türkiye'de yatırım yapmaya çekinir oldu.²⁶⁵ Türk Ticaret Odası Konseyi'ndeki gayrimüslim üyelerin oranı, 1955'te yüzde 10

---

259 Uygur Kocabaşoğlu, *Türkiye İş Bankası Tarihi*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2002.

260 AA, PA 264 Türkiye 205-00/92.42, Federal Almanya Başkonsolosluğu, İstanbul'dan AA'ya, 08.09.1956.

261 NARA 782.00/5-677, ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan ABD Dışişleri Departmanına, 10.05.1957.

262 NARA 782.00/5-677, ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan ABD Dışişleri Departmanına, 10.05.1957.

263 PRO FO 371/117712, RG 10344/79 İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 05.10.1955.

264 PRO FO 371/117 661, RG 108111/41, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20.09.1955.

265 PRO FO 371/117712, RG 10344/79, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 05.10.1955.

iken, 1960'a kadar yüzde 6'ya düşmüştü; 1963'te ise toplam üye sayısının sadece yüzde 4'ünü oluşturuyordu. Bu tarihte konseyin Ermeni ve Rum üyesi kalmamıştı, gayrimüslim üyeler yalnızca Yahudilerdi.²⁶⁶

Devletin göçü önlemek için koyduğu engellere rağmen, İngiliz Konsolosluğu saldırıların ertesinde Hıristiyanların, Büyük Britanya ve İngiliz Milletler Topluluğu ülkelerine yaptığı vize başvurularının sayısında bir artış olduğunu belgelemiştir.²⁶⁷ Bilhassa şiddet olaylarının çıkışından sonraki altı ayda, muhtemelen azınlık gruplarının gerekli hazırlıkları tamamlamalarıyla göç etmek isteyenlerin sayısı hızla artmıştı. 1956 Şubat'ına ait bir belgede, İstanbul'daki Amerikan Konsolosluğu, Amerika'ya göç etmek isteyenlerden ve özellikle de Türk gizli polisi tarafından dikkatlice izlenen Ermeni azınlığın "kitleysel başvurusu"ndan söz eder.²⁶⁸ Aynı dönemde Ermenilerin diğer bir kısmı da Sovyet Ermenistanı'na gitmek için Sovyetler Birliği Konsolosluğu'na başvuruda bulunmuştur. Amerikan Konsolosluğu'nun tahminlerine göre, bu dönemde Sovyetler Birliği Konsolosluğu'na yapılan başvuruların sayısı, 1945-46 yıllarındaki kadar yüksek değildir; ne var ki, günde 15-20 kişilik grupların konsolosluğun önünde beklediği de gözlenmiştir. 1956 yılının ilkbaharında göç etmeye hazır Ermenilerin sayısının hızla artması, İstanbul basını tarafından, azınlıkların Türk devletine duyduğu "geleneksel sadakatsizliğin" ve "yabancı güçlerle olan tarihsel bağlarının" bir başka kanıtı olarak yorumlandı.²⁶⁹

Yunan Konsolosu'nun ve Patrik'in Rumların göç etmesini engelleme çabalarına rağmen, saldırıların üzerinden bir yıl geçtiğinde, aralarında ağırlıklı olarak üst sınıf Rumların oğul-

---

266 *Istanbul Ticaret Odası Mecmuası*, 1955-1963, İstanbul.

267 PRO FO 371/117712, RG 10344/79, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 05.10.1955; PRO FO 371/117714, RG 103441/23, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 12.10.1955;

268 NARA 782.00/2-2856, ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan ABD Dışişleri Departmanına, 28.02.1956.

269 NARA 782.00/2-2856, ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan ABD Dışişleri Departmanına, 28.02.1956.

larının bulunduğu 5.000 kişi göç etmişti.²⁷⁰ Bu kişiler çoğunlukla Yunan pasaportu sahibiydiler. Zira değinildiği gibi Türk makamları, Türk vatandaşı olan azınlıkların göç etmesini engellemek amacıyla söz konusu kişilere pasaport vermeyi reddediyordu:

“Pasaport Türklerinden (Türk vatandaşı olan Rum azınlık – D.G.) gidebilmeyi kim başarmışsa, özel bağlantıları ve araçları vardır ve duruma göre servetini de gayet tabii ki illegal yollardan yanında götürür.”²⁷¹

1961 yılında İstanbul’daki Yunan Konsolosluğu, göç nedeniyle, genç Rumlar arasındaki evlenme oranının 1955’ten beri yıllık yüzde 10 oranında azaldığını bildirmiştir.²⁷² 1955 yılında Türk hükümetinin resmî verilerine göre Türkiye’de 79.691 Rumca konuşan kişi yaşarken, bu rakam 1960’ta 65.139’a, 1965’te ise 48.096’ya düşmüştür.²⁷³

İsrail devletinin kurulmasıyla, cumhuriyetin kuruluşundan beri süren Türk Yahudilerinin göçü, rekor düzeylere ulaşmıştır. 1945’te Türkiye’de yaşayan 76.945 Yahudi’nin yaklaşık yüzde 40’i, 1948-49 arasında göç etmiştir. 1951-52 döneminde gerçekleşen göçler de eklendiğinde, bu oran yüzde 45’e çıkmaktadır. 1955 yılındaki 6-7 Eylül Olayları’ndan sonra ise Yahudilerin İsrail’e göçü ivme kazanmış; 1955’te 339, 1956’da 1710 ve 1957’de 1911 kişi Türkiye’yi terk etmiştir. 1960 yılına gelindiğinde, Türkiye’den göç eden Yahudilerin sayısı 10.000’i bulmuştur.²⁷⁴

1955 yılının resmî istatistiklerinde, Türkiye’de Ladino dilini (Yahudi İspanyolcası) konuşan nüfusun sayısı 33.000 olarak

---

270 AA, PA 264 Türkiye 205-00/92.42, Federal Almanya Başkonsolosluğu, İstanbul’dan AA’ya, 08.09.1956.

271 AA, PA 264 Türkiye 205-00/92.42, Federal Almanya Başkonsolosluğu, İstanbul’dan AA’ya, 08.09.1956.

272 NARA 782.00/12-192, ABD Başkonsolosluğu, İstanbul’dan ABD Dışişleri Departmanına, 20.06.1961

273 Alexandris, s. 291.

274 Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri*, Aliya..., s. 370.

verilmiştir.²⁷⁵ 1960'ta bu sayı 23.000'e düşer.²⁷⁶ Ermenice konuşan nüfusun sayısı 1955'te yaklaşık 70.000²⁷⁷ kişi olarak verilirken, 1965'e gelindiğinde bu sayı 56.376²⁷⁸ olmuştur. Amerikan Konsolosluğu'na göre, Türkiye'de bulunan Hıristiyanların sayısı 1955'te 270.000²⁷⁹ olup, bu rakam 1960'ta yaklaşık 230.000'e,²⁸⁰ 1965'te ise 206.000'e²⁸¹ düşmüştür.

Gayrimüslimlerin çoğu için, 6-7 Eylül Olayları, Türk vatandaşları olarak kabul görmediklerinin kesin deliliydi. İktidardaki partinin kim olduğundan bağımsız olarak gelecekte de ayrımcılığa maruz kalacaklarına inanmaları, yurtdışına göç etmeyi arzulamalarında etkili olmuştur. 6 Eylül'den sonra gerçekleşen göç, aynı zamanda İstanbul'daki kozmopolit yaşamın da sona erdiğine işaret eder:

“Saldırıların en korkunç yanı, azınlıkların artık devlete duydukları güveni yitirmeleri ve göç etmeleriydi. Arkadaşlarımın çoğu göç etti ve mutlu olamadı. Saldırlardan sonra göçlerin olmadığı doğru değildir. 6-7 Eylül Olayları, özellikle Ermeni cemaati içerisinde, 8-10 sene süren ve pek çok ailede huzursuzluk yaratan ciddi bir göç dalgası meydana getirmiştir. Bilhassa ekonomik olarak iyi durumda olanlar göç etmiştir. Kendilerine Varlık Vergisi hatırlatılıyordu. Bize Varlık Vergisi'ni hatırlatmasaydı, belki de 6-7 Eylül Olaylarından bu kadar etkilenmezdik. Gidenler, olanları çok kolay unutuyorlar ama burada kalanlar, daha kolay unutabiliyor. Çok şey yitirdikleri için, bu konu onlara sürekli eşlik ediyor. Kalanlarsa, yeniden eski arkadaşlarıyla karşılaşılıyor ve tanıdık yaşamlarına zamanla geri dönüyorlar. Yıllardır tanıdığın bir lokantada yemek yiyebilme olanağı, aslında kendi başına çok büyük bir

---

275 Devlet İstatistik Enstitüsü, 1955 Genel Nüfus Sayımı No:339, İstanbul 1961.

276 Devlet İstatistik Enstitüsü, 1960 Genel Nüfus Sayımı No:452, İstanbul 1960.

277 Devlet İstatistik Enstitüsü, 1955 Genel Nüfus Sayımı No:339, İstanbul 1961.

278 Devlet İstatistik Enstitüsü, 1965 Genel Nüfus Sayımı, İstanbul 1965.

279 NARA 782.00/10-855, ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan ABD Dışişleri Departmanına, 14.09.1955.

280 Devlet İstatistik Enstitüsü, 1960 Genel Nüfus Sayımı No:452, İstanbul 1960.

281 Devlet İstatistik Enstitüsü, 1965 Genel Nüfus Sayımı, İstanbul 1965.

olaydır. Bunu her memlekette yapamazsınız, zira her memlekette başka bir hava, başka bir atmosfer vardır. Tabii bu sadece belli bir yaştaki insanlar için geçerlidir. Gençler için durum değişir. Ekonomik nedenlerle göç edenler için de bu durum geçerli olmayabilir. Ama senin kabahatin olmayan bir şey yüzünden gitmek zorunda kalmak korkunçtur.”²⁸²

Demokrat Parti'nin 1957 seçimlerinde azınlıklardan kitlesel destek alması üzerine bazı yazarlar, azınlıkların, DP'nin 6-7 Eylül Olayları'nın hazırlanmasına katılmadığından emin olduğu sonucunu çıkarır. Dolayısıyla bu yazarlar, gayrimüslimlerin 6 Eylül'deki şiddet olayları nedeniyle göç ettiğini de yalanlamaktadır.²⁸³

Fakat DP'nin 1955 seçimlerinde aldığı desteğin nedenlerini, başka yerlerde aramak gerekir. 6-7 Eylül Olayları'na kadar, azınlıklar Demokrat Parti'nin kayıtsız şartsız destekçisiydiler. Artan ekonomik zorluklar ve DP'nin antidemokratik uygulamaları nedeniyle Türk kamuoyunda beliren hoşnutsuzluk dahi, partiyle olumlu ilişkilerini zedelememişti,²⁸⁴ ki aslında azınlıklara yönelik bazı ayrımcı uygulamalar –örneğin kamu hizmetinden men edilme– DP iktidarı tarafından da sürdürülüyordu.²⁸⁵ Ancak azınlıklar DP'nin oldukça liberal olan ekonomi politikasından mali olarak çıkar sağlamış ve Varlık Vergisi'nin yarattığı tahribatın etkilerinden kurtulmuşlardı. Bunların yanı sıra, CHP dönemine kıyasla, cemaat yaşamlarının düzenlenmesi ile ilgili bazı gelişmeler de kaydedebilmişlerdi. Her ne kadar 1954 yılında Patrik'e yönelik saldırıların artması Rum cemaatinde huzursuzluğa yol açmış olsa da, bu durum Menderes hükümetinin ciddi biçimde suçlanmasını getirmemişti. Buna karşılık, 6 Eylül'deki şiddet eylemleri azınlıkları epey sarsmıştı. En azından, DP iktidarı altında Türk vatandaş-

---

282 Rober Haddecıyan ile mülakat, 20.03.2002.

283 Demirer, s. 16

284 NARA 782.00/11-2157, ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan ABD Dışişleri Departmanına, 21.11.1957.

285 Bkz. s. 155-156.

lığı statüsünden tam olarak yararlanacakları inancının bir illüzyon olduğu ortaya çıkmıştı. Bir gece içinde, iktidar partisinin adı ne olursa olsun, Cumhuriyet içerisinde her zaman yabancı ve mağdur kalacaklarına ikna olmuşlardı. Bu derin hayal kırıklığı sadece DP'den vazgeçmelerine değil, ülkenin çıkarları konusunda belirgin bir ilgisizliğe düşmelerine de yol açmıştı.²⁸⁶ Bu tutum, ancak 1957 Ekim'indeki seçimlerden kısa bir süre önce değişecekti.

Başlangıçta, azınlık çevreleri seçimleri boykot etmek konusunda kararlıydı. DP yöneticileri ise İstanbul'daki belirli bölgelerde seçimi kazanabilmek için 90.000 azınlık oyuna ihtiyaç duyduklarından, gayrimüslimlerin oylarını almaya çalışıyordu. Seçim tarihinin yaklaşmasıyla azınlık cemaatlerindeki havanın farklılaştığı gözlemlenebiliyordu. Seçimlere katılmamak konusundaki niyetleri, giderek "gelecek için bir tehlike" olarak değerlendirilir olmuştu. Yeniden seçilmesi durumunda DP'nin, İstanbul'da verdiği kayıpların acısını azınlıklardan çıkarabileceğinden endişe ediliyordu. Zira seçmen listeleri incelenerek, kimlerin seçimlere katılmadığının belirlenmesi mümkündü. Azınlıkların böylesi bir protesto eylemini göze almaları gerektiği düşüncesi, giderek daha çok taraftar bulmaktaydı.²⁸⁷ Önceleri, azınlıkların bilhassa aday listeleri yüzünden Hürriyet Partisi'ne yöneleceği beyan edildi. Özellikle Rum cemaatinin önderlerinin, hatta Patrik'in dahi Hürriyet Partisi için oy kullanacağı iddia ediliyordu.

Çok partili sisteme geçilmesinden sonraki tüm seçimlerde olduğu gibi, CHP azınlık hakları lehine propaganda yapıyordu. Genel Sekreter Kasım Gülek, seçimlerden on bir gün önce şu açıklamayı yaptı:

"Bizim anlayışımıza göre, 'azınlık' kavramı tamamen yanlış bir tanımlamadır. Kimin hangi ırka, dine mensup olduğu ya da hangi dili konuştuğundan bağımsız olarak, Türk vatandaşı

286 NARA 782.00/11-2157, ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan ABD Dışişleri Departmanına, 21.11.1957.

287 NARA 782.00/11-2157, ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan ABD Dışişleri Departmanına, 21.11.1957.

olan herkes eşit haklara sahiptir. Anayasamızda ve yasalarımızda belirlenmiş olan tüm haklardan, her vatandaş yararlanmalıdır. CHP'nin iktidara gelmesi durumunda bu uygulamaları gerçeğe dönüştürecekimiz konusunda kararlıyız.”²⁸⁸

CHP yöneticileri, azınlık gruplarının desteğini alma şansları olmadığını biliyorlardı. Beklentileri daha çok, gayrimüslimlerin oylarını Hürriyet Partisi'ne vermeleri, böylece DP'nin zayıflatılmasıydı.²⁸⁹

Aynı şekilde Demokrat Parti de azınlıklar lehine bir seçim kampanyası başlatmıştı. O zamana kadar seçim listelerinde üç büyük gayrimüslim cemaatten birer aday yer alırken, bu kez ikişer kişi aday gösterilmişti. Özellikle İstanbul valisi, cemaatlerin içinde yoğun bir seçim kampanyası yürütüyordu. İstanbul başınında birden, valinin gayrimüslimlerin dinî liderleriyle çekilmiş fotoğrafları yer almaya başlamıştı. Bu kampanyaların etkisiz olduğu söylenemese de, gayrimüslimlerin 1957 seçimlerinde ezici şekilde DP'yi desteklemiş olmaları, daha ziyade seçimleri CHP'nin kazanmasından duydukları korkuyla alakalıydı.

Böylece gayrimüslimlerin oyları, İstanbul seçim bölgesinden DP'nin 39 milletvekili çıkarmasında belirleyici etken oldu. Neticede oylarını DP lehine kullanmış olmalarını, gayrimüslim cemaatler şu şekilde gerekçelendirdiler: 6-7 Eylül Olayları, korkunç ve en az CHP iktidarının koyduğu Varlık Vergisi'nin etkileri kadar “alçakça” hadiselerdi. Ancak CHP iktidarı süresince, DP iktidarı boyunca benzeri görülmeyen daha keskin bir ayrımcılık olmuştu. DP lehine oy kullanılmasının ardında yatan bir başka neden de, DP'lilerin, azınlık cemaatlerinin zor bir durumda onlara yardım eli uzattığını unutmayacaklarına duyulan inançtı; bu durumun, yeni hükümet döneminde azınlıklar üzerinde olumlu yansımaları olacağı düşünülüyordu. Ancak DP'nin azınlıkların kitlesel desteğini almasının ardındaki en temel faktör, azınlıkların CHP'nin iktidara gelmesinden

---

288 *Ulus*, 06.10.1957.

289 NARA 782.00/11-2157, ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan ABD Dışişleri Departmanına, 21.11.1957.

duydukları korku ve CHP liderlerine, özellikle de İsmet İnönü'ye karşı besledikleri antipatiydi. İstanbul'daki Amerikan Konsolosluğu'nun bildirdiğine göre, azınlıklar CHP'nin İstanbul'da aldığı yenilginin ardındaki temel neden olmaktan çok büyük bir memnuniyet duymuşlardır.²⁹⁰

Türk devlet elitlerinin özellikle İstanbul'u Rum azınlıklardan "arındırma" hedefi, 6-7 Eylül Olayları vasıtasıyla başarıya ulaşamamış idi. Rum azınlığın büyük ve uzun süreli bir göç dalgası halinde ülkeyi terk etmesine yol açan asıl olay, hükümetin, 1930 yılında Yunanistan'la imzalanmış olan İskân, Ticaret ve Gemi Ulaşımı Antlaşmasını 16 Mart 1964'te tek taraflı feshetme kararıdır. Bu ikili anlaşma, Yunan vatandaşlarının oturma ve çalışma izinlerini düzenlenmekte idi.²⁹¹ Anlaşmanın feshedilmesiyle, Yunanistan pasaportu olan İstanbullu Rumların üçte biri, ülkeyi terk etmek zorunda kaldı. Fakat Türk pasaportu olan Rumlar da İstanbul'dan göç ettiler, zira Yunanistan vatandaşı olanlarla akrabaydılar. Ekim 1964'e kadar, yaklaşık 30.000 Türk pasaportlu Rum ülkeden göç etti. 1960 yılında sayısı yaklaşık 100.000 olan Rum-Ortodoks nüfus, 1978'de yaklaşık 7.000 kişiye kadar düşecekti.²⁹²

Devlet hazinesinin aldığı çeşitli tedbirlerle, Yunan vatandaşlarının servetine el konuldu. Bankalar, sahipleri tümüyle ya da kısmen Yunan vatandaşı olan işletmelere kredi vermemeleri yönünde talimatlar alıyordu. Yunanların malları, olası vergi borçları için önlem alındığı gerekçesiyle haczediliyordu. Bu amaçla, banka hesapları bloke ediliyor hatta mobilyalarına ve şahsi eşyalarına dahi el konuluyordu.²⁹³ Mülklerini satma imkânları, Tapu Dairesi'nin "Helen servetinin transferini kaydetmeyi reddetmesi" yüzünden ellerinden alınıyordu.²⁹⁴ Yurtdışı-

---

290 NARA 782.00/11-2157, ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan ABD Dışişleri Departmanına, 21.11.1957.

291 Rıdvan Akar ve Hülya Demir, *İstanbul'un Son Sürgünleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 20.

292 Alexandris, s. 294.

293 Akar ve Demir, s. 33.

294 Alexandris (vd.), s. 511.

na çıkarken yanlarına sadece 22 dolar ve kıyafetlerini koydukları bir bavul alabiliyorlardı. Göçmenler, ülkeden ayrılmadan önce içeriğini bilmedikleri bir belgeyi imzalamaya zorlanıyorlardı. Söz konusu belgeyi imzalayarak, izinsiz döviz ticaretini yaptıklarını; Türkiye aleyhine düşmanca siyaset yapan “İstanbul Helen Birliği” adlı derneğin üyesi olduklarını; Kıbrıs’taki “Yunan teröristlere” para yolladıklarını ve son olarak ülkeyi kendi arzularıyla terk ettiklerini kabul etmiş oluyorlardı.²⁹⁵

Yunan vatandaşlarının göç etmeye zorlanması, önceleri sözde Türkiye’nin iç ve dış güvenliğini “tehdit” eden kişilere yönelik tedbirler alınıyor olmasıyla meşrulaştırıldı. Türk hükümetinin suçlamaları, döviz kaçakçılığında “Kıbrıs’taki teröristlerin” maddi olarak desteklenmesine kadar çeşitli faaliyetleri kapsıyordu.²⁹⁶ Daha sonraları, kovulmaların kitlesel niteliği ortaya çıkınca, durumu açıklamak için, 1955 yılında olduğu gibi yine “Kıbrıs sorunu”na başvuruldu. Buna göre, Kıbrıs sorunu ve Yunan-Türk ilişkileri bir bütün olarak ele alınmalıydı: Yunanistan, Makarios’un Kıbrıs politikasına destek vererek Türkiye’ye düşmanca davranırken, Türkiye, İstanbul’daki Yunan vatandaşlarına özel haklar veremezdi.²⁹⁷

1950’li yılların politik ve sosyoekonomik koşulları çerçevesinde 6-7 Eylül Olayları

Demokrat Parti’nin 1950 yılındaki seçim zaferi, sadece çok partili sisteme geçilmesi değil, aynı zamanda Kemalist eğilimli “bürokratik elit”in yerini, ağırlıklı olarak Anadolu’dan gelen ve o tarihe kadar devlet hizmetinde bulunmamış kadroların alması anlamına da gelir.²⁹⁸ Bu siyasi “çevre”nin, elit “mer-

295 Alexandris, *The Greek Minority...*, s. 284.

296 Akar ve Demir, s. 45.

297 Alexandris, *The Greek Minority...*, s. 282.

298 Kemal H. Karpat, *Turkey’s Politics. The Transition to a Multi-Party System*, Princeton, 1959, s. 163; Leslie L. Roos Jr. ve Noralou P. Roos, *Managers of Modernization. Organizations and Elites in Turkey (1950-1969)*, Cambridge, MA, 1971, s. 31.

kez"e karşı oluşturduğu muhalefet, taşradaki çiftçi-köylü kit-
lelerden ve toprak sahibi gruplardan, eleştirel entelektüellerin
de içinde bulunduğu kentsel nüfusu oluşturan çeşitli gruplara
kadar geniş bir yelpazede, çeşitli toplumsal güçler tarafından
destekleniyordu.²⁹⁹ Çevredeki yeni toplumsal grupların bu si-
yasi yükselişi, önceleri ekonomideki gelişmelerle de korundu.
Dış ticaretteki canlanma, tarımdaki rekoru rekoru, kentlerde-
ki yüksek istihdam oranları ve GSMH'deki artış, yeni hükü-
metin dikkat çeken ekonomik başarılarına örnektir.³⁰⁰

Ancak 1950'li yılların sonlarına doğru, hükümet giderek
zorlaşan bir ekonomik durumla yüz yüze kalmıştı ve özellikle,
yüksek enflasyon nedeniyle yaşam standartları düşen toplum
kesimlerinin güvenini yitirmişti.³⁰¹

İthalatın sınırlandırılması ve denetim altına alınmasının ya-
nı sıra döviz kontrolünün sıkılaştırılması liberal dış ticareti so-
na erdirirken hükümetin özelleştirme planları, özel sektörün
devlet işletmelerine rağbet etmemesi nedeniyle başarısızlığa
uğramış, iç ve dış borç önemli ölçüde artmıştı. 1953 yılına ka-
dar, makineleşme ve iyi iklim koşulları sebebiyle yüksek ve-
rimliliğe ulaşan tarım sektöründe de, bu tarihten itibaren du-
raklama başlamıştı. 1954 yılı sonunda ABD'den buğday ithal
etmek zorunda kalınmıştı. Özellikle artan fiyatlar, yüksek enf-
lasyon ve karaborsacılık, Menderes hükümetinin halk nezdin-
deki popülaritesini giderek azaltıyordu.³⁰²

Hükümet, ekonomik koşulların vahametinin muhalefet ve
basın tarafından teşhir edilmesini önlemek için bunları kuşku-
lu yöntemlerle susturuyor; böylece üniversite öğrencileri ve
entelektüeller gibi toplumsal güçleri de hayrete düşürüyordu.
Mayıs 1954 seçimlerinin ardından, CHP lehine oy kullanan ya

---

299 Feroz Ahmad, *The Turkish Experiment in Democracy, 1950-1975*, Londra, 1977, s. 36-38; Frederic W. Frey, *The Turkish Political Elite*, Cambridge, 1965, s. 349; Frank Tachau, *Turkey: The Politics of Authority, Democracy, and Development*, New York, 1984, s. 65

300 Zvi Yehuda Hershlag, *The Contemporary Turkish Economy*, Londra, 1988, s.138.

301 Richard D. Robinson, *The First Turkish Republic*, Cambridge, MA, 1963, s. 241.

302 Ahmad, s. 137.

da seçim kampanyaları sırasında yaptıkları konuşmalarda hükümeti ve uzman bakanlarını eleştiren hâkimler ve Tarım Bakanlığı'nın yüksek düzeyli memurları, sürüldü.³⁰³ Birinci yasa yılının sona ermesinden üç ay sonra, muhalefetin faaliyetlerini ciddi biçimde kısıtlayan bir dizi yasa kabul edildi. Seçim yasası değiştirilerek, son seçimde muhalefet partilerinin sınırlı da olsa kullanabildikleri devlet radyosunun, gelecekte yalnızca hükümetin hizmetine sunulması kararlaştırıldı.³⁰⁴ CHP'nin memurlar arasında çok sayıda taraftarı bulunduğu düşünülduğünden, bilhassa devlet memurlarının siyasi faaliyetlerini sınırlandırmayı hedefleyen yasalar çıkarıldı. Memurlar, ancak seçimlerden yarım sene önce aktif görevlerinden ayrılmışlarsa milletvekili adaylığı için başvurabiliyorlardı. Böylece, memurların pratikte muhalefet partileri için aday olmaları imkânsız hale getirilmekteydi. Çünkü muhalefet kanadından aday olacak bir memur, bir seçim yenilgisi durumunda, önündeki seçeneğin işsizlik olduğunu biliyordu.³⁰⁵

Adalet Bakanı, yasal olarak hâkimleri erken emekliliğe ayırma yetkisine sahipti. Memurin Kanunu'nda yapılan bir değişiklikle, ilgili bakanlara her memuru işten çıkarabilme yetkisi verildi. Ayrıca memurları, görev sürelerine göre o anki maaşlarının üçte biri ile yarısı arasında değişen tazminatların ödendiği altı ayın bitiminde, ya o zamana kadar çalıştıkları gelir ve görev kademesinde ya da daha düşük bir kademe kullanmaya devam edebilecek veya tamamen emekli edebileceklerdi.³⁰⁶ Bu hükümler üniversite öğretim üyeleri için de geçerliydi; Milli Eğitim Bakanı, üniversite senatosunun görüşünü dinledikten sonra yukarıda sıralanan tedbirlerin uygulanmasına karar vermekle yetkilendirilmişti.³⁰⁷ Tasarı, memurların arasında halen otoriter devlet alışkanlıklarından vazgeçmemiş olan un-

---

303 M. Serhan Yücel, *Demokrat Parti*, Ülke Kitapları, İstanbul, 2001, s.137

304 AA PA 9 Türkiye 205-00/75, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 24.09.1954.

305 AA PA 265 610-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 01.09.1954.

306 AA PA 9 Türkiye 205-00/75, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 24.09.1954.

307 Cem Eroğul, *Demokrat Parti, Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1990, s. 165.

surların varlığına, bunların işlerinin ehli olmamasına ve halka tepeden bakmalarına dayandırılmıştı.³⁰⁸

Muhalefetle iç politikaya dair tırmanan çekişmenin tepe noktasını, CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek'in hükümete yönelik eleştirilerde bulunduğu için Samsun'da tutuklanması ve polis gözetiminde İstanbul'a getirilmesi oluşturmuştu.³⁰⁹ Ayrıca çıkarılan Basın Kanunu'yla, hükümetin ve üyelerinin ve bunların siyasi ve ekonomik tedbirlerinin aşağılanması ya da bunlara iftira atılmasına karşı daha sıkı tedbirler alınmış, bu da, özellikle eleştirel gazeteciler üzerinde baskı yaratmıştı. 23 Eylül 1954'te bu yasaya dayanılarak üç tanınmış gazeteci tutuklandı. Hüseyin Cahit Yalçın 26 ay, Cemal Sağlam ise 65 ay hapis cezasına çarptırıldı; *Ulus* gazetesi sahibi Nihat Erim'e 35.222 TL'lik para cezası verildi. Erim, 17 Kasım 1954'te, sekiz aylık hapis cezasını çekmek üzere tutuklandı.³¹⁰

Bilhassa 6-7 Eylül Olayları, hükümetin basın, muhalefet ve öğrenci hareketine yönelik yukarıda sıralanan sınırlandırmaları uygulayabilmesi ve ülkedeki siyasi gelişmeleri kontrol altında tutabilmesi için bir bahane olmuştu. Saldırıların hemen akabinde, 7 Eylül 1955'te İstanbul, Ankara ve İzmir'de altı aylık örfi idare ilan edilmiş, Meclis geçici olarak kapatılmıştı. Fakat Alman Konsolosluğu'nun 'bir raporuna göre, daha 24 Ağustos 1955'te, yani saldırılar başlamadan 15 gün önce, 1 yıllık sıkıyönetim ilanına karar verilmişti; hedef ise, muhalefetin herhangi bir engellemeyle karşılaşmayan hareket özgürlüğüydü.³¹¹ Muhalefetin örfi idareyi sadece İstanbul'la sınırlı tutma talebi reddedildi.³¹² Bu tedbirle, her şeyden önce hem muhalefetin hem de basının 6-7 Eylül Olaylarıyla, özellikle de olayların ardındaki kişilerle ilgili soruları gündeme getirmesi engellenmişti. Muhalefetin, saldırılar nedeniyle Menderes hükümetinin üyelerine

---

308 AA PA 9 Türkiye 205-00/75, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 24.09.1954.

309 AA PA 265 610-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 15. 08.1954.

310 Eroğul, s. 165.

311 AA PA 264 Türkiye 205-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20.09.1955.

312 Eroğul, s. 175.

yönelik bir Meclis soruşturması başlatılması için yaptığı başvuru, sıkıyönetim gerekçe gösterilerek reddedildi.³¹³

10 Eylül 1955'te, kentteki tüm gazetelerin yayın yönetmenleri Örfi İdare Kumandanı Nurettin Aknoz tarafından kabul edilmiş ve kendilerine sözlü olarak şunlar bildirilmişti: 6 Eylül Olayları'nın sorumluları ile ilgili tüm tartışmalarda komünistlere işaret edilecekti. Saldırıların aydınlatılmasına yönelik başka bir tezin ileri sürülmesi, gazetenin kapanması için neden teşkil edecekti.³¹⁴ Hükümete göre, gazetecilerin kışkırtıcı yazıları azınlıklara karşı "halkın ani hiddetini" tetiklediği için, aşağıdaki haberlerin yayımlanması, gazetelerin çeşitli şekillerde cezalandırılmasına, hatta kumandanlık tarafından kapatılmasına yol açacaktı:

– Genel olarak içerideki sükuneti bozacak yazılar ya da maksatlı olarak Yunanistan'daki Türk karşıtı saldırılarla ilgili haberler

– NATO üyesi ülkelerle ilişkileri ya da NATO'nun çıkarlarını tartışan yazılar

– Halkın kışkırtılmasına sebep olacak Meclis tartışmalarının haberleştirilmesi

– Halkı paniğe sevk edebilecek, ekonomik sıkıntılarla –örneğin bazı malların yokluğu ile– ilgili haberler

– Hükümet faaliyetleri ile ilgili eleştirel yazılar ve örfi idare ile ilgili tüm haberler.³¹⁵

Kumandanlığın yasaklama kararının ilk kurbanı, çoktandır hükümetin gözüne batan *Ulus* oldu. Gazetenin kapatılma nedeni, muhalefet lideri İsmet İnönü'nün başyazısıydı. İnönü yazısında, tarafsız bir yaklaşımla, saldırılardan sonra Meclis'in başka oturumlar yapmasını talep etmişti. Ancak satır aralarında, hükümetin bir kereye mahsus yapılan özel oturumda güvenoyu talebinde bulunmuş olması gerektiği, fakat buna cesaret edemediği okunabiliyordu. Aynı yazıya sayfalarında yer ve-

313 AA PA 9 Türkiye 205-00/9242, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 13.03.1956.

314 AA PA 9 Türkiye 205-00/9242, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 03.01.1956.

315 Hıfzı Topuz, "6-7 Eylül Olayları ve Aknoz Paşa'nın Yasakları", *Toplumsal Tarih* 81 (2000), s. 39-42.

ren İstanbul'daki üç gazete, *Milliyet*, *Tercüman* ve *Hergün*'ün yayınları 14 günlüğüne durduruldu. Ankara'da çıkan akşam gazetesi *Medeniyet*'in yayımlanması da, Trakya'daki Türk karşıtı gösterileri haberleştirdiği için, "bir sonraki emre kadar" durdurulmuştu. Benzer nedenlerle, İzmir'de çıkan *Sabah Postası* da yasaklandı.³¹⁶ Özellikle İstanbul'daki Ermeni ve Rum gazeteleri de, sıkı bir sansüre maruz kaldılar.³¹⁷

Yabancı muhabirler dahi, telgraflarının sansüre uğramasına göz yummak zorundaydılar. İki İngiliz gazeteci, Londra'da yayımlanan bulvar gazeteleri için sansasyonel haberler geçtikleri gerekçesiyle sınır dışı edildiler. Aynı nedenlerle, bir Fransız gazetecinin ifadesi alındı ve gözetim altında tutuldu.³¹⁸ Ancak basına uygulanan sansür yalnızca saldırılardan hemen sonraki dönemle sınırlı kalmadı. Örfi İdare Kumandanı Aknoz, Cumhuriyet Bayramı öncesinde, 28.10.1955'te, başkentten en büyük iki gazetesi *Ulus* ve *Zafer*'i "bir sonraki emre kadar" yasakladı. Gerekçe, gazetelerin orduyu iç politika tartışmalarına alet etmiş olmalarıydı. İzmir'deki *Sabah Postası* da, sakıncalı bulunan makalelerden birini yayınladığı için yasaklandı.³¹⁹ Hükümetin basına yönelik kullandığı baskı araçlarından biri de, kâğıdın vesikaya bağlanmış olmasıydı. İstanbul'da günde 220.000, pazar günleri ise 270.000 adet basılan *Hürriyet*, kâğıt kıtlığı yüzünden tirajını 120.000'e düşürmek zorunda kaldığından, piyasada bulunamaz oldu. *Milliyet* ve *Zafer* gibi diğer büyük gazeteler de matbaa mürekkebi ve çinko kıtlığından mustarıptı.³²⁰ Bazı haftalık dergiler, uygun kâğıt bulunmadığı için yayımlarını durdurmak zorunda kaldılar. 6-7 Eylül Olayları, ordu 27 Mayıs 1960'ta Menderes iktidarına son verene kadar, basına ve muhalefete yönelik sürekli daha sert yasaların çıkarılması için kullanılacaktı.

316 AA PA 265 610-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 12.10.1956.

317 AESE, Fahri Çoker Dosyası, Örfi İdare Beyoğlu Bölgesi 2 No'lu Mahkemesi, 02.12.1955.

318 AA PA 265 610-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 12.10.1956.

319 AA PA 265 601-03/92.42, Ankara Büyükelçiliğinin AA'ya raporu, 11.11.1955.

320 AA PA 9 Türkiye 205-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 12.06.1956.

Istanbul'daki sıkıyönetim, askerî mahkemelerde 6-7 Eylül Olayları'nın sorumlularına karşı açılan davaların yine aynı merci tarafından sürdürülmesi gerektiği gerekçesiyle, üç ay daha uzatıldı.³²¹ 7 Haziran 1956'da, Büyük Millet Meclisi, istisnasız tümü hükümete karşı eleştirel bir tavır içinde olan İstanbul ve Ankara basınını susturmak için hükümetin sunduğu iki ayrı yasa tasarısını kabul etti. İktidar partisi yasa tasarılarına gerekçe olarak, basının, Selanik'te Atatürk'ün doğduğu eve yapılan bombalı saldırı örneğinde olduğu gibi, fazlasıyla abartılmış haberlerle "ülkenin moralini bozabileceği ve suça teşvik edebileceğini" gösterdi. Ayrıca, geçici ekonomik darboğazlar da "demagoji yapmak amacıyla" istismar ediliyordu.³²² Buna karşılık muhalefet cephesi bu yasaların ifade özgürlüğünü kısıtladığını, bu durumda yasal bir muhalefetin dahi hükümet üzerinde bir denetimi olamayacağını düşünmekteydi.

Yeni basın kanunu, 1950 tarihli Basın Kanunu'nda değişiklik yapan, iki parçalı yeni bir yasadan ve 1954 tarihli Türk Radyo ve Yayın Yasası'na değişiklik getiren yeni bir yasadan oluşuyordu. 1950 tarihli Basın Kanunu, Demokrat Parti'nin ilk seçim zaferinden hemen sonraki aylardan kalmaydı. Verilen seçim sözlerinin karşılığı olarak, görece liberal bir yasaydı. Yasadaki yeni düzenlemeler ise basın özgürlüğünü ciddi şekilde kısıtlayan, antidemokratik değişikliklerdi. Buna göre imtiyaz sahiplerinin, editörlerin ve muhabirlerin mesleklerini icra etme şartları ağırlaştırıldı. Bu kişilerin, mutlaka lise veya yüksekokul mezuniyet derecesinde olmaları gerekiyordu, ki Türk gazetecilerinin büyük bir kısmı bu dereceye sahip değildi. Ayrıca bunların altı aydan uzun süreli hapis cezasına çarptırılmamış olması da gerekiyordu. Fakat Menderes hükümetinin ikinci yasama yılından itibaren gazeteciler kolaylıkla hapis cezasına çarptırılabilirdiklerinden, bu düzenlemeyle, eleştirel gazeteciler zahmetsizce devre dışı bırakılıyordu. "Gerçek ya da uydurma hadiselerin, kamuoyunu kışkırtacak şekilde çok ayrıntılı ya da provokatif bir dille yayımlanması" durumunda ise

321 AA PA 9 Türkiye 205-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 13.03.1956.

322 AA PA 265 600-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 28.08.1956.

10.000 TL'ye kadar çıkabilen para cezaları uygulanacağı tehdidi yapılıyordu.³²³

Basın ve Radyo Kanunu, o dönemin hükümeti tarafından 1954 yılı seçimlerinden hemen önce, muhalefetin seçim mücadelesine ket vurmak ve özellikle radyoya erişimlerini zorlaştırmak için çıkarılmıştı. Yeni yasa değişikliği, beraberinde birçok yoruma açık, netleştirilmemiş maddeler içeren, ağırlaştırılmış ceza hükümleri getirdi. Özellikle, devletin ya da hükümetin içerideki veya dışarıdaki siyasi ve ekonomik itibarını zedeleyecek nitelikteki yanlış haberlerin, gerçek dışı beyanların sahipleriyle bunları yayanlar için üç yıla kadar hapis ve para cezası öngörülüyordu. Alman Konsolosluğu'nun raporlarına göre, basın, gelecekte okuyucularına pahalılık, dış borç ve mallardaki kıtlıkla ilgili haberleri veremeyecek ya da yalnızca, kabul edilebilir bir dozda sınırlı tutacaktı.³²⁴

Bu yasaların çıkmasıyla çoğu eleştirel ve bağımsız gazete, iç politikayla ilgili baş makaleleri yayımlamaktan tamamen vazgeçip, bunun için ayrılan sütunları dış politika konularına ayırdılar. İktidar partisinin gazetesi *Zafer* ise muhalefete ve onun liderine karşı keskin saldırılarını herhangi bir kısıtlama olmaksızın sürdürüyordu. Yeni Basın Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle, Cumhuriyet Savcılığı hemen bazı davalar açarak, dergi ve gazete sayılarını toplatmaya başladı. Bu durumdan bilhassa, hakkında dört ayrı davanın açıldığı haftalık *Akis* dergisi mustarıpti. Bu davaların birincisinde, başyazar, sekiz ay hapis ve para cezasına çarptırıldı.³²⁵

Yeni Basın Kanunu'nun yürürlüğe girdiği gün yapılan hükümet açıklamasında, 6-7 Eylül Olayları'ndan sonra kızığa çekilen Genelkurmay Başkanı Nurettin Baransel'in Yüksek Askeri Şûra üyeliğine seçildiği, vekili Orgeneral İsmail Hakkı Tunaboylu'nun ise Genelkurmay Başkanlığı'na yükseltildiği duyuruldu. 6 Eylül'ün hemen ardından, soruşturma gerekçesiyle komuta yetkileri ellerinden alınan üç general, Ocak 1956'dan

323 AA PA 265 600-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 28.08.1956.

324 AA PA 9 Türkiye 205-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 12.06.1956.

325 AA PA 265 600-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 28.08.1956.

beri yine görevlerinin başındaydı.³²⁶ Oysa Savunma Bakanı, generallerin görevlerine dönüşünü halka açıklamamıştı. Kamuoyu, dört bakana karşı açılan Meclis soruşturması sonucunda, Menderes'in en yakın çalışma arkadaşı olan Devlet Bakanı Dr. Mükerrerem Sarol'un, hakkındaki iddiaların hepsinden beraat etmiş olduğunu da sonradan öğrendi.³²⁷ Bu haberler, basın hukukundaki ağır hükümler nedeniyle, hükümetin de arzu ettiği doğrultuda, gazetelerde yer almıyordu.

Muhalefetin faaliyet alanını daraltan ve Haziran 1956 yılında yürürlüğe giren bir başka yasal düzenleme, benzer biçimde yine 6 Eylül 1955 saldırılarına atıfta bulunularak meşrulaştırıldı; hükümete göre, 6 Eylül'de meydana gelen şiddet olaylarına yol açan şey de, sivil örgütlerin düzenlediği bir gösterinin çığırından çıkmış olmasıydı. Bu yasa, toplantı ve gösteri haklarını düzenlemekteydi. Yeni düzenlemeye göre özellikle siyasi partiler, seçim hazırlığı dışındaki zamanlarda artık sadece özel izinle ve kapalı mekânlarda toplantı yapabilecekti.³²⁸

Fakat 1955 olayları sadece Türkiye'deki iç politika gelişmeleri bağlamında değerlendirilmemelidir. Özellikle 6-7 Eylül Olayları sırasında Kıbrıs sorununun milli siyasetin nesnesi olarak araçsallaştırılması, Menderes dönemindeki Türk dış politikasının parametrelerini ön plana çıkarır.

Kıbrıs sorunu ve İngiltere'nin olaylardaki payı

Kıbrıs'taki Rum-Ortodoks çoğunluğun, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra artan, Yunanistan ile birleşme (Enosis) çabaları, o zamanki CHP hükümeti tarafından önceleri görmezlikten gelindi.³²⁹ Ancak Türk basınında, özellikle *Hürriyet* gazetesinde, Kıbrıs sorunu ve Türk hükümetinin pasifliği giderek daha sık tartışılır olmuştu. Ankara ve İstanbul'daki öğrenci gösteri-

326 AA PA 9 205-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 13.03.1956.

327 AA PA 9 Türkiye 205-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 12.06.1956.

328 Eroğul, s. 295.

329 Fahir Armaoğlu, *Kıbrıs Meselesi 1954-1959: Türk Hükümeti ve Kamuoyunun Davranışları*, Ankara, 1963, s. 19.

leri, Kıbrıs'taki azınlığın durumuna dikkat çekiyordu.³³⁰ Meclis'te de hükümet, Kıbrıs'ın Yunan egemenliğine girme tehlikesine rağmen Kıbrıslı Türklerin "hayati problemlerini" görmezlikten gelmekle suçlanınca,³³¹ Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak şu açıklamayı yaptı:

"Baylar, ortada 'Kıbrıs Sorunu' diye bir şey yoktur. Bunu bir süre önce muhabirlerin sorularına karşılık verirken de söylemiştim. 'Kıbrıs Sorunu' diye bir şey yok, çünkü ada Büyük Britanya'nın egemenliği ve yönetimi altında. Biliyoruz ki, İngiltere'nin bu ada üzerindeki haklarını başka bir güce devretmek gibi bir düşüncesi zerrece yoktur ve hiçbir zaman da bu yönde bir eğilim göstermemiştir."³³²

"Kıbrıs sorunu"na karşı takınılan bu tutum, 14 Mayıs 1950'de iktidarı devralan yeni hükümet tarafından da sürdürülmüştür. Kıbrıs'taki olaylar yüzünden, 1930'lu yıllardan bu yana Yunanistan'la geliştirilmiş olan dostane ilişkiler bozulmamalıydı. Bu anlayışla, yeni Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Yunan gazetecilerin Kıbrıs'la ilgili sorduğu sorulara, Türkiye ile Yunanistan arasında bir "Kıbrıs sorunu" bulunmadığını söyleyerek yanıt vermiştir. Dışişleri Bakanı'nın bu açıklaması, Türk basınında sert eleştiriler almıştır.³³³

Kıbrıs sorunuyla ilgili resmî suskunluk, 1951 ilkbaharında, Yunan Başbakanı Venizelos'un Yunanistan'ın Kıbrıs üzerindeki talebini kamuoyuna açıklamasıyla bozuldu. Bunun üzerine Dışişleri Bakanı Köprülü, bir basın açıklamasında, Kıbrıs'taki statükonun değişmesi durumunda Türk hükümetinin, kendi haklarının ihlal edilmesine izin vermeyeceğini açıkladı.³³⁴

Türkiye ve Yunanistan'ın Aralık 1951'de NATO'ya alınması ve 1952'de Balkan Pakti'nin oluşturulması, iki ülke arasındaki

---

330 François Crouzet, *Le conflit de Chypre 1946-1959*, cilt I-II, Brüksel, 1973, s. 301

331 Melih Esenbel, *Ayağa Kalkan Adam Kıbrıs*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1993, s. 13.

332 Armaoğlu, s. 17.

333 Hikmet Bil ile mülakat, 27.12.2003.

334 Ioannis D. Stefanidis, *Isle of Discord: Nationalism, Imperialism and the Making of the Cyprus Problem*, New York, 1999, s. 211.

askerî işbirliğini yoğunlaştırmış, böylece Kıbrıs'a ilişkin anlaşmazlıklar geri plana atılmıştı.³³⁵ Fakat Papagos'un başkanlığındaki yeni Yunan hükümeti 1953'te "Enosis" talebini yineledi. Hatta Yunan Başbakanı Papagos, Mayıs 1954'te Büyük Britanya'yı, 22 Ekim 1954'e kadar Kıbrıs'ı Yunanistan'a devretmeye çağırarak aksi takdirde, Yunan hükümetinin meseleyi Birleşmiş Milletler Cemiyeti'ne götüreceğini açıkladı.³³⁶ Resmî olmayan bir görüşmede Köprülü, Yunan Dışişleri Bakanı'ndan, Yunan-Türk dostluğunu Kıbrıs sorunu yüzünden tehlikeye atmamasını rica etti; zira "Yunanistan, Kıbrıs'taki emellerine zaten ulaşamayacaktı, çünkü Türk devleti buna izin vermeyecekti."³³⁷ Bu uyarıya rağmen Yunan hükümeti Kıbrıs için, kendi kaderini tayin talebiyle, sorunu Birleşmiş Milletler Cemiyeti'ne taşıdı. Gerçekçe, Kıbrıs'ın çok eski bir Helen yerleşim bölgesi olarak Yunanistan'ın kültürel etki alanına dahil olması ve Doğu Akdeniz'in siyasi istikrarının Büyük Britanya'nın tutumu nedeniyle tehdit altında bulunması şeklinde gösterilmiştir. 24 Eylül 1954'te BM, Kıbrıs sorununu tam katılımlı bir genel kurul toplantısının gündemine almaya karar verdi. Böylece Kıbrıs sorununa uluslararası boyut kazandırma hedefine ulaşılmıştı. Ancak BM'nin 17 Aralık 1954'teki genel kurul toplantısında, büyük çoğunlukla, Kıbrıs sorunuyla ilgili tartışmanın ertelenmesine karar verildi.³³⁸ Papagos hükümeti Kıbrıs sorununu Birleşmiş Milletler Cemiyeti'ne taşıırken, bunun Yunan-Türk ilişkisi üzerindeki olası etkilerini göz önünde bulundurmamış ve Türkiye'nin Kıbrıs'taki çıkarlarının derecesini hafife almıştı.³³⁹

Yunan hükümetinin Türk tepkisini yanlış hesaplamasına yol açan başlıca nedenler şunlardı: Atatürk ve Venizelos tarafından başlatılan Yunan-Türk dostluğu, 1950'li yılların başında, her iki ülkenin NATO'ya ve Balkan Paketi'na üye olmasıyla zir-

---

335 Stefanidis, s. 213.

336 Nancy Crawshaw, *The Cyprus Revolt: An Account of the Struggle for Union with Greece*, Londra, 1978, s. 76.

337 Bil, *Kıbrıs Olayı...*, s. 65.

338 AA PA 266 Türkiye 610-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 17.01.1954.

339 Stefanidis, s. 269.

veye ulaşmıştı. Türk hükümeti, Yunanistan'ın artan Enosis taleplerine karşı pasif bir tutum takınıyor, İkinci Dünya Savaşı sırasında İtalyanların işgal ettiği on iki adanın Yunanistan'a verilmesini destekliyordu. Kıbrıs'ın çoğunluğunu Rum sakinler oluşturduğu için, Yunan hükümeti Türkiye'nin bu tutumunun Kıbrıs konusunda da tekrarlanacağını umuyordu; Menderes hükümetinin, Türkiye'nin 16. ve 20. maddeleri doğrultusunda Kıbrıs üzerindeki haklarından feragat etmiş olduğu 1923 Lozan Antlaşması'na bağlı kalacağı bekleniyordu.³⁴⁰

Yunanistan'ın Birleşmiş Milletler Cemiyeti'ne başvurmasına tepki olarak; daha sonra Dışişleri Bakanı olacak olan Fatin Rüştü Zorlu, Menderes tarafından Türk Dışişleri Bakanlığı'nda bir "Kıbrıs Komisyonu" kurmakla görevlendirildi. Böylelikle, hem Türk hükümetinin Kıbrıs meselesiyle ilgili resmî tutumu belirlenecek, hem de Kıbrıs sorunuyla ilgili stratejiler geliştirilecekti.

Kıbrıs stratejisinin hazırlanmasında, Zorlu'nun tespit ettiği iki yönerge hâkim olacaktı: Bir yandan, dünya kamuoyuna Türk hükümetinin de Kıbrıs üzerinde yasal talepleri olduğunu gösteren belgeler derlenecekti. Aynı zamanda, Kıbrıs sorununun nihai çözümüne kadar Kıbrıslı Türklere destek olunacaktı.³⁴¹

30 Haziran 1955'te, ya'ni EOKA'nın Kıbrıs'taki İngiliz kurumlarına yönelik saldırıları başlatmasından üç ay sonra, Anthony Eden hükümeti, Londra'da "Doğu Akdeniz'de Güvenlik Sorunları" üzerine bir konferans düzenleyerek, Türk ve Yunan hükümetlerini davet etti.

İngiliz Dışişleri Bakanı Harold Macmillan başkanlığında 29 Ağustos'tan 7 Eylül'e kadar süren konferans boyunca yalnızca Kıbrıs meselesi tartışıldı. İngiliz hükümeti için Kıbrıs sorununa yönelik üçlü bir konferansın düzenlenmesinde şu hususlar etkili olmuştu: Yunanistan'ın Kıbrıs sorununu yeniden Birleşmiş Milletler'e getirmesi engellenmeliydi. Ayrıca ada halkları arasında tırmanan gerginliğin azaltılması ve özellikle İngiltere'ye yönelik sömürgecilik suçlamalarını zayıflatmak için Türki-

340 AA PA 266 Türkiye 610-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 25.09.1954.

341 Armaoğlu, s. 27.

ye'nin pozisyonunun güçlendirilmesi gerekiyordu.³⁴² Konferansa Türkiye'nin katılımı, Kıbrıslı Rumların itirazlarına neden oldu. Gerçekten de, Londra Konferansı'nın başlamasıyla birlikte Türkiye, dünya kamuoyunun gözünde, adanın geleceği ile ilgili tartışmalarda Büyük Britanya ve Yunanistan'ın yanında eşit söz hakkı olan bir ortak olarak kabul edilmeye başladı.³⁴³

İngilizler, konferansta ya da daha sonraki olası BM müzakerelerinde kendi pozisyonlarının, ancak Türkler "kendi pasifliklerinden uyandırılabilirdiklerinde" sağlamlaşacağını biliyorlardı.³⁴⁴ Konferans öncesinde İngilizler, Yunanistan'la Türkiye arasındaki bir görüş alışverişinden haberdar olmuşlar ve bunun üzerine Türklere, bilhassa konferansın başında sert bir tutum sergilemeleri için baskı yapmışlardı. Yunan Dışişleri Bakanı'nın, Londra'daki Türk Büyükelçisi'ne, Türkiye'nin Kıbrıs'taki bazı haklarının kabul edilemez olmasına karşın yine de Yunan hükümetinin Kıbrıs'taki Türk azınlığın haklarını güvenceye almak niyetinde olduğunu bildirmesi, Macmillan'ın Yunanlarla Türklerin bir uzlaşmaya varabileceğinden endişe duymasına yol açtı. Bunun üzerine Macmillan, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na, Türk delegasyonu ile konferanstan önce görüşmek istediğini ilettili ve "Türkler görüşlerini müzakerelerin başında ne kadar sert ortaya koyarsa, kendileri için de bizim için de o kadar iyi olur" şeklindeki görüşünü de bildirdi.³⁴⁵

Bu esnada artık uluslararası bir boyut kazanmış olan Kıbrıs sorunu, Türkiye'nin iç politikasına da hâkim olmuştu. Siyasi ve ekonomik bir krizin içinde bulunan Menderes hükümeti, Türk kamuoyunun dikkatini Kıbrıs sorununa yönlendirmeye gayret ediyordu.³⁴⁶ İstanbul ve Ankara'da sürekli olarak öğrenci gösterileri düzenlenmekteydi. Devletçe yönlendirilip des-

---

342 Robert Holland, *Britain and the Revolt in Cyprus 1954-1959*, Oxford University Press, s. 65-67.

343 AA PA 270 Türkiye 211-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 25.07.1955.

344 Claude Nicolet, *United States Policy Towards Cyprus, 1954-1974: Removing the Greek-Turkish Bone of Contention*, Mannheim und Möhnesee 2001, s. 59.

345 Holland, s. 69.

346 AA PA 266 Türkiye 610-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 24.01.1954.

teklenen KTC,³⁴⁷ tüm Türkiye'de Enosis karşıtı kampanyalar yürütüyordu. Özellikle basın, Kıbrıs sorununu Türkiye'nin milli davası haline getirmişti.³⁴⁸

Zorlu'nun Londra Konferansı'ndaki konumunu güçlendirmenin yanı sıra, muhtemelen İngiliz hükümetinin Türkiye'nin Kıbrıs sorununa daha güçlü şekilde dahil olması yönündeki arzusunun da yerine getirmek üzere, Başbakan Adnan Menderes, 24 Ağustos 1955'te bir konuşma yaptı. Üçlü konferansın bir gün öncesinde yaptığı bu konuşmada Menderes, Türk hükümetinin Kıbrıs meselesine yönelik temkinli tutumuna da son vermiş oluyordu:

“28 Ağustos'ta Kıbrıs'taki kardeşlerimize karşı bir kıyım gerçekleşeceğini öğrendik. Evet, oradaki halkımız sessiz ve silahsızdır. Ama bu, savunmasız oldukları anlamına gelmez. Orada korku ve endişe içinde bulunan kardeşlerimizi sakinleştirmek istiyorum. [...] Tarihe bakarak, Yunanlara şunu hatırlatmak icap eder: Zamanında Ankara'ya burada daha fazla sayıda Rum yaşadığı için mi gelmişlerdi? İzmir, Aydın, Denizli ve Eskişehir'de ne işleri vardı? O zamanki misyonları kendi kaderini tayin hakkını uygulamak mıydı? [...] Kıbrıs, Anadolu'nun bir parçasıdır. Kıbrıs'ın hukuki statüsünde bir değişiklik olacaksa, o zaman Kıbrıs sadece Türklere geri verilebilir. Atatürk ve Venizelos tarafından başlatılan barış ve dostluğu sürdürmeyi çok isteriz. Ancak bugünkü durum bize tavizlerle ve korkularla dolu geçmiş hatırlatmaktadır. Yunanistan'ın emperyalist yayılcı bir politika izlemiş olduğunu unutmamalıyız. Hepimiz Girit örneğini biliyoruz. [...] Türkiye hiçbir zaman Kıbrıs'taki statükonun değiştirilmesine izin vermeyecektir.”³⁴⁹

Dışişleri Bakanı Macmillan, konferansın açılışında yaptığı konuşmada, Yunanistan'daki komünist tehlikenin düşünüldüğünden daha büyük olduğunu ve Enosis hareketinin komünistlerce istismar edilebileceğini vurguladı. Türk ve Yunan hü-

347 Bkz. İkinci Bölüm: Hükümet üyeleri.

348 Bkz. İkinci Bölüm: Hükümet üyeleri.

349 Demirel, s. 395.

kümetlerinin adada göttükleri çıkar ve amaçlar ne olursa olsun, adadaki İngiliz kara, hava ve deniz üslerinin tehlikeye atılmaması gerekiyordu. Zira ada, İngiliz hükümeti için Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'da büyük bir stratejik öneme sahipti.³⁵⁰

Macmillan'ın açılış konuşmasının ardından, Dışişleri Bakanı Stephanopoulos, Yunan hükümetinin duruşunu ortaya koydu. Kıbrıs, bir referandumu takiben, bağımsız bir devlet olmalıydı. Çünkü Kıbrıs'ın ya da Akdeniz bölgesinin stratejik savunması, Kıbrıs halkının desteği olmaksızın yapılamazdı. İngilizler, adada üs bulundurmaya devam edebilirlerdi, hatta adada İngiliz askerlerinin varlığı dahi kabul edilebilirdi. Stephanopoulos bu konuşmasında, Yunan tarafı olarak Kıbrıs sorunu ile ilgili tavizler vermeden, ancak oldukça ılımlı bir üslup kullanmıştı.³⁵¹

Buna karşılık, İngilizlerin cesaretlendirdiği Türk Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, kendi hükümetinin görüşünü alışık olunmayan bir sertlikle ortaya koydu. Türkiye'nin Kıbrıs'a duyduğu ilginin tarihi, coğrafi, etnik ve stratejik nedenleri vardı. Her ne kadar Türkiye, Lozan Antlaşması'nda Kıbrıs üzerindeki haklarından vazgeçmiş olsa da, antlaşmanın 30. ve 31. maddeleri adanın özel statüsünü tanımaktaydı. Türkiye 30. madde ile, egemenlik haklarını Büyük Britanya'ya devretmişti. 31. madde ise Kıbrıs'ta yaşayan halklara, antlaşmanın imzalanmasını takip eden iki yıllık süre içerisinde Türk ya da İngiliz vatandaşlıklarından birini seçme hakkı tanıyordu. Antlaşmanın Kıbrıs'la ilgili olarak değişmesi durumunda, maddelerinin tümü tartışmaya açılırdı. Zorlu'ya göre, gerçi statüko korunmalıydı ancak Büyük Britanya egemenlik haklarını devredecek olursa, ada "asıl" sahiplerine, yani Türkiye'ye geri verilmeliydi. Çünkü ada 400 yıl Osmanlı hâkimiyeti altında kalmış, fakat bir Yunan egemenliği adada hiçbir zaman var olmamıştı. Ayrıca Kıbrıslı Türkler azınlık olarak tanımlanmamalıydı. Zira Kıbrıs da Anadolu'nun bir parçasıydı. Bu nedenle adadaki 100.000 Kıbrıslı Türkün yanında, Anadolu'daki 24 milyon Türk de hesaba katılmalıydı.³⁵²

350 Crouzet, s. 692.

351 Holland, s. 73.

352 AA PA 266 Türkiye 610-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 14.09.1955.

Yunan delegasyonu, Kıbrıs sorunundaki “Türk unsuru”ndan duyduğu şaşkınlığı gizlemedi ve Zorlu’nun sert üslubu konusunda, her şeyden evvel İngiliz hükümetini sorumlu tuttu. Delegeleri Londra’yı terk etmekten alıkoyan tek gelişme, Macmillan’ın konferansı önce ikili görüşmeler düzeyinde sürdürme yolundaki önerisi oldu.³⁵³

Bu kez, her iki tarafa, İngilizlerin Kıbrıs’ın kendini yönetmesi için geliştirdiği bir taslak sunuldu. Seçilmiş bir çoğunluktan oluşan ve belirli bir kota oranında Türk üyelerin de bulunacağı bir Meclis olacaktı. Bakanlıklar –savunma, dış güvenlik ve iç güvenlik alanları dışında– Kıbrıslılara verilecekti. Meclis, Kıbrıs Genel Valisi’nin de onayladığı bir başkan seçecekti. Ayrıca oluşturulacak bir “Tripartite Comité”, anayasa önerileri ve üç gücün gelecekteki ilişkileri konusunda danışmanlık yapacaktı. İngilizlerin önerilerini kararlı bir şekilde geri çeviren Zorlu’dan farklı olarak, Stephanopoulos bu önerileri Atina’ya, Yunan hükümetine götürmeyi kabul etti.³⁵⁴ İngilizlerin Kıbrıs’ta olası bir “kendi kendine yönetim”e işaret etmesi, Türk delegasyonu tarafından tehlikeli bulundu. Bu, Londra’nın, Türklerden konferansta “sert bir çizgi” izlemelerini istedikten sonra Yunanlara ödün vermeye de hazır olduğunun göstergesi olabilirdi. Zorlu, Kıbrıs’taki her yeni durumu, Enosis’e giden bir adım olarak değerlendirdi.³⁵⁵

Londra’daki konferans, 6 Eylül 1955 günü İstanbul, İzmir ve Ankara’da gerçekleşen saldırılar nedeniyle kesildi. Yapılan komplodan habersiz olan Yunan Dışişleri Bakanı, Selanik’teki bombalı saldırıdan dolayı özür dilerken; Zorlu, kışkırtıcı Kıbrıs politikalarının saldırılara neden olduğu gerekçesiyle Yunanları suçladı. Menderes’in geri çağırıldığı Türk delegasyonu, 8 Eylül 1955’te Londra’dan ayrıldı.

Türk hükümetince planlanan bu saldırıların, Türkiye’nin Kıbrıs üzerinde belli hakları olduğunu hem Yunanlara hem de İngilizlere, yanlış anlamaya yer bırakmayacak şekilde göstere-

353 AA PA 235 Kıbrıs 211-00/92.09, Londra Büyükelçiliği Raporu, 02.09.1955.

354 Holland, s.74.

355 AA PA 266 Türkiye 610-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 12.10.1955.

ceği ve dolayısıyla Zorlu'nun müzakeredeki konumunu rahatlatacağı beklenmişti.³⁵⁶ Daha önce de değinildiği üzere Dışişleri Bakanı Zorlu, Londra'da İngiliz Dışişleri Bakanı ile yaptığı ilk görüşmelerin ardından, 28 Ağustos 1955'te Menderes'e şifreli bir telgraf çekerek, destek istemişti:³⁵⁷

“Çeşitli İngiliz gazetecileri ve Dışişleri Bakanı ile konuştuk. Bizim intibamıza göre, İngilizler Kıbrıs'taki anlaşmazlığı çözmek için, son çare olarak Yunanistan'a ödün verip, Kıbrıs'ta kendi kendine yönetime izin verebilirler. [...] Bizim tahminimize göre, burada haklarımızı ne ölçüde savunabileceğimiz konusunda tereddütler vardır. Gerçi bu sabahki görüşmeler nazik geçti, ama insafsızdı. Onlar (İngilizler-D.G.) haklarımızı savunmak konusunda ümidimizi kırarak açıklamalar yapmadı. Yine de ısrarımız (Kıbrıs'la ilgili talepler hakkında-D.G.) konusunda onları ikna edebildiğimize inanırsak, hata etmiş oluruz. Bu hususta önümüzde yapılacak çok iş olduğunu görüyoruz. Biz ve gazetecilerimiz gayret göstermeyi sürdüreceğiz. Bu konuda ilgili yerlere sizin vereceğiniz emirlerin çok işe yarayacağına inanıyoruz.”³⁵⁸

Bu telgraf, boyutları itibariyle hükümetin amaçladığından çok daha büyük sonuçlara varacak olan 6 Eylül 1955 olaylarının başlama işareti olarak değerlendirilebilir. Zorlu, DP grubunun olağanüstü toplantısında saldırıları milli bir rezalet olarak değerlendiren bazı partilileri şöyle eleştirmişti: “Abartıyorlar. Saldırıları sırasında Londra'daydım. Olaylar benim için büyük bir destek oldu.”³⁵⁹

İngilizlerin saldırılara tepkisi çeşitliydi. İngiliz Başkonsolosu Mihalis Stewart, eylemleri “barbarlığın zirvesi” olarak tanımlarken, Dışişleri Bakanlığı'nın diğer mensupları Türklerin “gö-

---

356 AA PA 265 Türkiye 205-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 15.09.1955.

357 Bkz. s. 81.

358 Zorlu'nun Menderes'e Londra'daki Türk Büyükelçiliği'nden yolladığı telgraf, 28.08.1955; Demirer, s. 404.

359 Dosdoğru, s. 202.

ze göz, dişe diş”³⁶⁰ metodundan hoşnuttu. Yine bir diğer grup, eski bir Rum kilisesinin yakılmasına, “rahatsız edici bir görüntü” yok edildiği için sevindi.³⁶¹ Dikkat çekici olan, Dışişleri Bakanı Macmillan’ın tepkisiydi; çalışma arkadaşları ve Ankara’daki İngiliz Büyükelçisi hükümete etkili bir uyarıda bulunmasını öğütlemelerine rağmen, o çok daha yumuşak bir protestoyu tercih etmişti.³⁶² Gerçi meydana gelen şiddet olayları, özellikle Kıbrıs sorununa yönelik gelecekte BM nezdinde yapılacak müzakereler düşünüldüğünde İngilizlerde bir sıkıntı yaratmıştı. Ama Macmillan, bu olayların İngiltere’nin Kıbrıs politikası için sağlayacağı yararın da farkındaydı.

Bu bağlamda, Yunanların, İngilizleri kendi pozisyonlarını güçlendirmek için İstanbul’daki saldırıların hazırlanmasına katılmakla suçlamalarını da ele almak gerekir.³⁶³ Saldırıların hemen ertesinde Rum basını, İngiliz hükümetini 6 Eylül 1955 olaylarının sorumlusu olarak gösterdi:

“İstanbul ve İzmir’deki olaylar, Londra Konferansı’nın sonuçlarıdır. [...] Bir yoruma göre, medeniyet öncesi dönemde Hıristiyanların uğradığı korkunç kovuşturmaları andıran ve Yunan-Türk dostluğunu zedeleyen İstanbul ve İzmir’deki olaylar, düşündüğümüz gibi, İngiliz diplomasisinin planlarının ani biçimde patlak vermesinin ürünü değildir, bizzat İngiliz diplomasisinin planladığı ve başarmaya çalıştığı bir şeydir.”³⁶⁴

Resmî Rum makamları dahi, Atina’daki bombalama eylemini İngiliz gizli ajanlarının yaptığını düşünmüştür.³⁶⁵ Yunan tarafının ithamları ilk bakışta düş ürünü gibi görünse de, İngi-

---

360 PRO FO 371/117711, RG 10344/50, İstanbul Başkonsoloslugu Raporu, 22.09.1955.

361 PRO FO 371/117111/50, 08.10.1955.

362 PRO FO 371/117/657, RG 1081/1019, 11.09.1955.

363 PRO FO 371/1176547, RG 1081951, Atina Büyükelçiliği Raporu, 10.09.1955.

364 Atina Radyosu FO 371/117657, RG 1081/1024, 10.09.1955.

365 PRO FO 371/1176547, RG 1081949, Büyükelçilik Raporu, 08.09.1955.

lizlerin olaylara karıştığına dair bazı ipuçları mevcuttur. Örneğin 1954 Ağustos'unda Atina'daki İngiliz Büyükelçisi, Selanik'te Atatürk'ün doğduğu evde gerçekleşecek bir olay nedeniyle Yunan-Türk ilişkilerinin kötüleşeceğini öngörmüştü:

“Zannediyorum ki Türkler durumdan endişe duymaya başladılar. Aynı zamanda yakın bir arkadaşım da olan Türk meslektaşımı dün akşam gördüğümde, olayların gidişatından kaygı duyduğunu açıkladı. Mesajımda da belirttiğim gibi, ilişkiler şu anda pek de iyi değil ve görünürdeki Yunan-Türk dostluğunun kırılma noktasına çok açık, çok küçük bir şok bile yetebilir. Atatürk'ün Selanik'te doğduğu evin duvarına tebeşirle slogan yazmak gibi önemsiz bir olay bile bir kargaşanın çıkmasına yeter.”³⁶⁶

Mayıs 1955'te İşçi Partisi'nden John Strachy, parlamentoda yaptığı konuşmada, Kıbrıs'ın Yunanlara verilmesi durumunda, Türkiye'de büyük bir Rum azınlığın bulunmasının Kıbrıs'taki Türk azınlığın güvencesi olacağını söyledi.³⁶⁷ Türk hükümeti bu açıklamayı “uygar bir adam” için fazlasıyla çirkin buldu ve Türkiye'nin hiçbir koşulda “kendi azınlıklarına misilleme” yapmayacağını açıkladı.³⁶⁸

Başbakan Eden, daha sonra yayımlanan anılarında, Londra Konferansı sırasında İngiliz hükümeti için gerçekten önemli olan tek şeyin, kendilerinin bildiği Türk ve Yunan görüşleri arasındaki uzlaşmazlığı dünya kamuoyunun da öğrenmesini sağlamak olduğu itiraf etmiştir.³⁶⁹ Hatta bu bağlamda, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın bir memuru şöyle bir dilekte bulunmuştur: “Ankara'da birkaç ayaklanma çıksa, bizim işimize gelirdi.”³⁷⁰

366 PRO FO 371/117642, RG 1081, Atina Büyükelçiliği Raporu, 19.08.1954.

367 PRO FO 371/117642, RG 1081, 19.08.1954.

368 PRO FO 371/117642, RG 1081, 19.08.1954.

369 Anthony Eden, *Full Circle, Memoirs*, Londra, 1960, s. 397

370 Robert Holland, “Greek-Turkish Relations, Istanbul and British Rule in Cyprus, 1954-59: Some excerpts from the British Public Archive”, *Bulletin of the Centre for Asia Minor Studies*, Atina 10 (1993/94), s. 327-365.

Türkiye'deki saldırıların hemen sonrasında İngiliz Dışişleri Bakanlığı, haber dairesine şu talimatı verdi: Kamuoyunda, özellikle basında, İstanbul'daki 6 Eylül olaylarında İngiliz mallarının tahrip edilmesi ve İngilizlerin yaralanmasıyla ilgili haberler vurgulanmalıydı. Bu talimatın varlığı, İngiliz hükümetinin saldırıların hazırlanması konusunda Türkleri kışkırttığı tezini güçlendirir.³⁷¹ Olaylar sırasında İngiliz vatandaşlarının ve mallarının uğradığı zararın tazmin edilmesi talebi ise İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın siyasi hesapları nedeniyle ertelendi:

“Şu anda Türk hükümetine resmî bir protestoda bulunmak ya da tazminat istemek faydalı olmayacaktır. Hele de Türklerin, Kıbrıs Konferansı'nın ertelenmesinin ardından gidişatın ne olacağından duydukları endişe düşünülünce.”³⁷²

Türkiye'deki gayrimüslimlerin uğradığı ayrımcılığı anlatan ve saldırıları kınayan anonim bir mektup üzerine, İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Anglo-Türk dostluğunun sürekli dikkate ihtiyaç duyduğunu ve sadece bu ilişkiye odaklanmak gerektiğini açıkladı. Geri kalan tüm hesaplar ikincil önemdeydi.³⁷³ Saldırıların sonucunda Türkiye açıkça, üçüncü güç olarak Kıbrıs çatışmasına dahil edildi. Böylece net bir şekilde statükonun korunması, yani adadaki İngiliz egemenliğinin sürmesi daha muhtemel hale gelmişti. 6-7 Eylül Olayları'nın İngiliz hükümeti için sağladığı bir başka yarar da, ABD'nin saldırıların hemen ardından değişen Kıbrıs politikasıydı.

Yunanistan 1955 ilkbaharında, Kıbrıs sorununu yeniden Birleşmiş Milletler'e taşıyacağını açıkladığında, ABD hükümeti Yunan tasarısını destekleme eğilimindeydi. Amerikan Büyükelçisi Lodge'un BM'deki anti-kolonyal görüşleri, İngiliz hükümetince biliniyordu. Devlet Bakanı Dulles ile yaptığı bir telefon görüşmesinde Lodge, “İngilizlere karşı çok ileri gitmeyecekleri” güvencesini verdi.³⁷⁴ Yunanlar Temmuz sonunda

371 PRO FO 371/117710, RG 10344/22, 13.09.1955.

372 PRO FO 371/117721, 09.09.1955.

373 PRO PREM 11/834/479, 21.11.1955.

374 Nicolet, s.65.

BM'den resmî bir toplantı talep ettikten sonra, İngiliz Büyükelçisi Makins, ABD'nin BM'de Atina'ya verdiği desteği çekmesi yönünde Dulles'ı ikna etmeye çalıştı. Dulles, Atina'ya bir telgraf çekeceğine söz vermiş olmasına rağmen, Yunanlara ABD'nin Kıbrıs'taki ciddi çatışma nedeniyle Yunanistan'ı sorumlu tuttuğunu bildirmekle yetindi. Londra Konferansı yaklaştıkça, ABD'nin Kıbrıs sorunu karşısında takındığı tutum da ılımlılaşıyordu. Üçlü konferansın bir hafta öncesinde Amerikalılar, üç güç içinde varılacak bir uzlaşma sonucunda, Yunanların Birleşmiş Milletler'e başvuru yapmasına gerek kalmayacağını umuyorlardı. Çünkü ABD, Yunanistan'ın başvurusuna ret oyu verirse, siyasi ilkelerinden bir tanesi olan, stratejik müttefiklerden birinin BM'de tartışılmak üzere gündeme getirdiği konuyu onaylama prensibinden vazgeçmiş olacaktı.

23 Eylül 1955'te ABD, BM Genel Kurulu'nun tavsiyesine uyararak, Kıbrıs meselesinin BM'de gündeme getirilmesine karşı oy kullandı. ABD, talebin geri çevrilmesini, özgür dünya düzeninin ve NATO birliğine yönelik tehlikelerin, Kıbrıs sorunundan daha önemli olmasına dayandırdı. Böylece ABD, tarihinde ilk kez hukuki bir konunun BM gündemine getirilmesine karşı oy kullanmış oldu.³⁷⁵ Bu başvurunun ABD tarafından reddedilmesi, resmî beyanlarda yapıldığı gibi, sadece Kıbrıs sorununun Londra'daki üçlü konferans nedeniyle uluslararası boyut kazanmasıyla açıklanamaz. Böylesi bir yaklaşım, ABD'nin Yunanistan'ı belki daha az üzecek bir seçeneği, yani oylamaya katılmamayı, neden tercih etmediğini anlatamaz. Aynı şekilde ABD'nin, İngilizlerin başarısına katkıda bulunacak olan Yunan başvurusuna karşı oluşturduğu kararlı lobi faaliyetleri de bu biçimde anlaşılabilir. Amerikalıların oy tercihleri, daha çok, Türkiye'deki saldırılara dayandırılabilir; Amerika bu saldırılar nedeniyle NATO'nun güneydoğu kanadında tamiri mümkün olmayan bir tahribatın oluşmasından korkuyordu.³⁷⁶

Amerikan Büyükelçisi, saldırıların hemen ardından, Mende-

375 Nicolet, s. 66 vd..

376 PRO FO 371/117657, RG 1081/1005, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 13.09.1955.

res'e "Amerikan hükümetinin, bilhassa etkili bir polis gücünün devrede olmaması karşısında şoke olduğunu, bunun da ancak, tertip edilmiş bir planın sonucu olabileceğini düşündüklerini" bildirdi.³⁷⁷ Yunanların Amerikalılardan beklediği resmî protesto ise gelmedi. Atina'daki Amerikan Büyükelçisi, Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na, Amerikan hükümeti "Türklerin iğrenç suçlarını" resmî olarak kınamadığı için Yunanların kendilerini "Amerika tarafından ihmal edilmiş hissettiklerini" yazdı.³⁷⁸ NATO manevralarına katılmayacağını ve gerekirse Ankara'yla diplomatik ilişkilerini sona erdireceğini açıklayan Atina'nın bu tavrı, ABD'yi endişelendirdi. ABD, çatışan iki taraf arasında uygun bir resmî tavır takınmaya çalıştı. Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın her iki ülkeye gönderdiği mesaj şuydu: Kıbrıs sorunu ve iki ülke arasındaki diğer ikili sorunlar, daha büyük bir tehlike olan komünizm ve komünistlerin Güneydoğu Avrupa'daki güçsüzlüğü sömürmesine kıyasla, ikincil derecede öneme sahiptir.³⁷⁹ Ayrıca ABD'deki resmî çevreler, iki ülkenin de ABD'ye karşı nankörlük ettiğinden bahsediyordu:

"ABD hükümeti için, kendilerini doğrudan Sovyetler Birliği tarafından tehdit altında hisseden, ısrarla NATO üyeliğinin korumasını talep eden ve ABD'den büyük miktarlarda askerî ve ekonomik yardım alan bu iki devletin, ikili sorunların kontrolden çıkmasına izin vermesi anlaşılır gibi değildir."³⁸⁰

18 Eylül'de, yani saldırılardan yaklaşık iki hafta sonra ABD'nin tavrı belli olunca, Yunan kamuoyu şok oldu. Amerikan Dışişleri Bakanı, Atina ve Ankara'ya birbirinin aynı iki mektup yollamış; iki ülke arasındaki münakaşanın esef verici olarak kabul edildiğini belirterek, kendilerine hâkim olmaları-

377 PRO FO 371/117657, RG 1081/1005, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 13.09.1955.

378 PRO FO 371/17712, RG 10344/95, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 26.10.1955.

379 Nicolet, s. 68.

380 Stearns Monteagle, *Entaged Allies, US-Policy Towards Greece, Turkey and Cyprus*, New York, 1992, s. 9.

nı istemişti.³⁸¹ Yunan basınının ABD'nin mektubuna verdiği şiddetli tepkinin nedeni, sadece "suçlularla kurbanların" aynı kefeye konulmuş olması değil, aynı zamanda Ankara ve Atina'ya ABD'den mali yardım aldıklarının hatırlatılmasıydı. Bu yardımın ABD tarafından arzulanan tavırların takınılması için baskı aracı olarak kullanılması söz konusuydu.³⁸² Yunan Kralı Paul, Dulles'e yolladığı bir mesajda, Türklerin "korkunç suçları"nın ve dostlarının ihmalinin, kendilerini Amerikalıların hayal edebileceğinden çok daha fazla incittiğini belirtiyordu.³⁸³ Kralın kullandığı üslup, aynı zamanda, BM'deki Yunan tasarısı lehine oy kullanmaları için Amerikalılara bir uyarı niteliğindedi. Fakat Amerikalılar nasıl oy kullanacaklarına karar vermişlerdi bile. Yunanistan, Amerika için stratejik olarak Türkiye'den daha az önemliydi. Türkiye, NATO'nun yanı sıra Bağdat Paketi'nin de üyesi olduğu için, Ortadoğu'da çeşitli siyasi bağlantıları vardı. Yunanistan, saldırılardan sonra İzmir'deki NATO subaylarını geri çekince ve düzenlenmek üzere olan NATO manevralarına katılmayı reddedince,³⁸⁴ "komünist tehlike"den duyulan korku, BM Genel Kurulu'ndaki diğer tüm tartışmaların önüne geçti. ABD, sadece Yunanistan'ın Kıbrıs sorununu BM'de tartışmak üzere yaptığı başvurunun geri çevrilmesiyle, Yunanistan, Türkiye ve Büyük Britanya arasındaki pazarlıkların sürdürülebileceğine inanıyordu.³⁸⁵ İngiliz hükümeti, Kıbrıs sorununun BM'de tartışılmasını önleme arzusuna böylece ulaşmış oldu. Dışişleri Bakanlığı'ndaki memurlar, "Yunanistan'ın BM'deki hırslı tutumuyla başa çıkmanın sadece ABD'nin aktif desteği" ile mümkün olacağını biliyorlardı ve saldırılar neticesinde bu desteği almışlardı.³⁸⁶

---

381 AA PA 274 Türkiye 211 - 00/94.08, Atina Büyükelçiliği Raporu, 19.09.1955.

382 PREM 11/834/479, 20.09.1955.

383 AA PA 274 Türkiye 211-00/94.08, Atina Büyükelçiliği Raporu, 19.09.1955.

384 Bkz. Birinci Bölüm: İzmir'deki saldırılar.

385 Nicolet, s. 64.

386 PRO FO 371/117657, RG 1081/1004, 03.09.1955.

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasının ardından, Küçük Asya'nın etnik-demografik homojenleştirilmesi, yeni Kemalist önderlik tarafından başarılı bir ulus-devlet kurma sürecinin olmazsa olmaz şartı olarak görülmüştür. Gayrimüslim azınlıkların –Rum, Ermeni ve Yahudiler– ve örneğin Kürtler gibi Türk olmayan grupların zorunlu asimilasyonu, asıl olarak ulus-devletin bu homojenleştirme çabalarının sonucu olarak değerlendirilmelidir. Aynı zamanda bu gruplara yönelik göç, iskân ve tehcir politikaları da, devletin Türk etnisitesinin baskınlığını güvenceye almak için faydalandığı araçlar olmuştur. Yeni Türk devleti her ne kadar, uluslararası anlaşmalarla Rumlara, Yahudilere ve Ermenilere azınlık statüsünü tanımış olsa da, cumhuriyet hükümetleri açıkça asimilasyon politikaları izlemişlerdir. Teorik olarak yasalar önünde tüm vatandaşlar aynı hak ve ödevlere sahip olsa da, gündelik hayatta, Türk etnisitesine mensup olmak, devletin kimlik politikasının temelini oluşturmuştur.

Bu politika, kendisini öncelikle milli eğitim alanında göstermiştir. Azınlık okullarının sayısının belirgin şekilde düşmesi, Türkçe'nin eğitim dili olarak kullanılması zorunluluğu ve bu okulların zaman zaman Milli Eğitim Bakanlığı tarafından keyfi

denetimlere tâbi tutulması, gayrimüslim cemaatlere ait eğitim kurumlarının Türkleştirilmesindeki ana duraklardır.

Eğitim alanındaki Türkleştirme, devletin “ulusal burjuvazi”yi yaratma sürecini hızlandırmak için ekonomide aldığı tedbirlerle önemli ölçüde desteklenmiştir.

Azınlıkların asimilasyonunun yanı sıra, göç ve iskân politikası da, yeni devlet sınırları içerisinde etnik-kültürel birliğin sağlanması için kullanılmış bir başka araçtır. Örneğin 1929-1934 yılları arasında yerel makamlar, halen Küçük Asya'nın kırsal bölgelerinde yaşayan Ermenilere, kent merkezlerine göç etmeleri için baskı yapmıştır. Ancak köylü Ermeniler, yeni kentsel çevreye uyum sağlayamamış; sonuçta ağırlıklı olarak Suriye'ye göç etmişlerdir. Bu çerçevede, 1930'larda Yahudilere yönelik gerçekleşen ve düzenlenmesine devlet mercilerinin katılımı ile gerçekleşen “pogrom” benzeri saldırıları da sıralamak gerekir. Trakya bölgesindeki kentlerde yaşayan bazı Yahudiler, tehditler ve ekonomik boykotlarla korkutulmuş, 1934 yazında ise işyerleri ve evleri kalabalık kitleler tarafından saldırıya uğramıştır.

Bu çalışmanın önemli bir savı, araştırmanın konusunu oluşturan 1955 Eylül'ünde İstanbul ve İzmir'in gayrimüslim sakinlerine karşı başlatılan saldırıların da, Türk devletinin yukarıda çizilen politikasıyla sıkı bir ilişki içerisinde ele alınması gerektiğiydi. Nitekim araştırmanın sonuçları, bu varsayımı büyük oranda doğrular. 6-7 Eylül Olayları, dönemin DP hükümeti tarafından planlanmış; gizli servis ve partinin yerel teşkilatlarıyla işbirliği içerisinde, öğrenci ve gençlik dernekleri, sendikalar ve “Kıbrıs Türktür Cemiyeti” gibi devletçe yönlendirilen örgütlerin katkısıyla uygulanmış; olaylar, gayrimüslimlerin Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili büyük bir hayal kırıklığı yaşamasına yol açmıştır.

Demokrat Parti'nin 1945 yılında kurulmasıyla, Cumhuriyet Halk Partisi'nin uzun yıllar süren tek parti iktidarı sona ermiş ve çok partili sisteme geçilmiş, ülkenin demokratikleşmesine paralel olarak, o zamana kadar sürdürülen azınlık politikasının da liberalleşeceği düşünülmüştü. Gerçekten de bu yeni siyasi dönemde, azınlıklara yönelik bazı ayrımcı uygulamalar orta-

dan kalkmıştır. Bir diğer önemli neden ise eski iktidar partisi CHP'nin seçmen oyları için verdiği mücadeledir. Çok partili sisteme geçişle birlikte, özellikle İstanbul'daki seçmenlerin neredeyse üçte birini gayrimüslimler oluşturduğundan, azınlıklar da oyları kazanılması gereken seçmenler haline gelmiştir.

Demokrat Parti'nin 1950 ilkbaharındaki seçim zaferi üzerine gayrimüslim azınlıklar, yeni iktidarın liberal politikasının ülkenin azınlıklarına karşı demokratik bir tutumu da beraberinde getireceğini ummuşlardır. DP'nin aldığı bir dizi önlem daha, devlet elitlerinin söz konusu azınlık gruplarına oldukça toleranslı yaklaştığının göstergesidir. Ancak gayrimüslim azınlıklar ile DP yönetimi arasında başlarda düzelmiş görünen ilişkilerin yarattığı mutluluk havası, bir süre sonra yerini, DP'nin gayrimüslimlere bakışının CHP'den çok da farklı olmadığını anlaşılmasına bırakmıştır. Türk makamlarının gayrimüslim cemaatlerin faaliyetlerini zorlaştırmasıyla, gayrimüslimler tıpkı geçmişte olduğu gibi, ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmeye başlamıştır. Ancak DP'nin 1950'den beri izlediği liberal azınlık politikasının da, aslında dış politika ve parti taktikleri hesaplanarak oluşturulmuş bir görüntüden ibaret olduğu ortaya çıkmıştır. Kıbrıs ile ilgili tartışmaların 1954 yılında şiddetlenmesi, DP hükümetinin gayrimüslim azınlıklara gösterdiği iyi niyeti tamamen bitirmiştir.

Bilimsel literatürde yaygın olarak var olan, "6-7 Eylül Olayları'nı sadece Kıbrıs sorunuyla bağlantılı görme" eğilimi, yanıltıcı olarak değerlendirilmelidir. Kıbrıs'ta yaşanan kriz, daha çok, 1920'li yıllardan beri sürdürülen azınlıkların göç ettirilmesi sürecine katkıda bulunan, "olumlu" bir gelişmeydi. Tıpkı 1934 yılında Trakya Yahudileri örneğinde olduğu gibi, gayrimüslimler taşınabilir ve taşınamaz mülklerinin tahrip edilmesi sonucunda, ülkeyi terk etmek durumunda bırakılmıştır. CHP hükümetlerinin Anadolu kasabalarını Hıristiyan ve Yahudilerden "arındırma" ve azınlıkları ülkenin az sayıdaki metropollerinde –başlıca İstanbul'da– yoğunlaştırma arzusu, 1950'li yıllardan önce gerçekleşmişti. Bundan sonra, 1946 yılında hazırlanan bir raporda belirtildiği üzere, İstanbul'un "Hıristiyansız-

laştırılması” ve “Yahudisizleştirilmesi” tamamlanmalıydı. Tahrip edilen işletmelerin sadece yarısından biraz fazlasının Rumlara ait olduğu göz önünde bulundurulursa, şiddet olaylarının Yunanistan’ın Kıbrıs politikasına karşı yapılan bir misilleme olarak açıklanamayacağı ortaya çıkacaktır.

6-7 Eylül Olayları, Rum, Ermeni ve Yahudilerin büyük göç dalgalarıyla ülkeden ayrılmasına neden olmuştur. Gayrimüslimlerin büyük bir kısmı için, 6-7 Eylül Olayları, Türk vatan-dışı olarak kabul görmediklerinin kanıtı olmuştur. Hangi parti iktidar olursa olsun, gelecekte de ayrımcılıklara maruz kalacakları düşüncesi, yurt dışına göç etme isteğini güçlendirmiştir. 1955 yılını izleyen bu gelişme, aynı zamanda İstanbul’daki dinî çoğulculuğun da sona erdiğini haber verir.

1955 yılındaki saldırılar, Menderes hükümetinin içinde bulunduğu politik ve ekonomik zorluklar çerçevesinde de ele alınmalıdır. Olumsuz koşulların muhalefet ve basın eliyle teşhir edilmesini önlemek amacıyla şüpheli yöntemlere başvurulmuş, böylece özellikle toplumun eğitilmiş kesimlerinin yabancılaşmasına yol açılmıştır. Dolayısıyla hükümet, olayları bahane ederek basına, muhalefete ve öğrencilere yönelik var olan kısıtlamaları daha da genişletmiştir.

Araştırmanın sürpriz bulgularından biri, kuşkusuz, İngiliz hükümetinin 6-7 Eylül Olayları’nın hazırlanmasındaki katkısıdır. Kıbrıs’taki Rum-Ortodoks çoğunluğun Yunan anavatanına bağlanma talebini –Enosis– giderek daha yüksek sesle dile getirmesi üzerine, İngiliz sömürge iktidarı, Londra’da 29 Ağustos’tan 7 Eylül’e kadar sürecek bir konferans düzenlemeye karar vermiştir. Londra’nın amacı her şeyden evvel Yunanlara, Türklerin de Kıbrıs üzerinde hakları olduğunu göstermektir. Hatta bu bağlamda İngiliz Dışişleri Bakanlığı’nın bir memuru, Ankara’da birkaç ayaklanma çıkmasının kendileri için olumlu olacağını belirtmiştir.

Londra’daki konferans 6 Eylül günü İstanbul, İzmir ve Ankara’da gerçekleşen olaylar nedeniyle kesilir. İngilizlerin amaçladığı gibi Türk-Yunan anlaşmazlığı bir kez daha dünya kamuoyu gündemine gelmiştir.

Saldırıların sonucunda Türkiye, üçüncü güç olarak Kıbrıs çatışmasına dahil edilmiş; böylece statükonun korunması –yani adadaki İngiliz egemenliğinin sürmesi– daha olası hale gelmiştir. 6-7 Eylül Olayları'nın İngiliz hükümeti için sağladığı bir başka yarar da, saldırıların hemen ardından Amerikalıların İngilizler lehine değişen Kıbrıs politikasıdır.

6-7 Eylül 1955 olaylarının doğru bir analizi ancak, Kemalist elit tarafından başarılı bir ulus-devlet kurmak için gerçekleştirilen etnik-dinî homojenleştirme, 1950'li yılların özel demokratik-ekonomik koşulları ve Kıbrıs sorunu çerçevesinde ele alındığında mümkündür.

E K L E R

EK 1. Tahrip edilen kiliselerin listesi¹

1. Aya Triada Rum Ortodoks Kilisesi, Taksim (yıkılmış, yağmalanmış ve yakılmış)
2. Aya Konstantin ve Eleni Rum Ortodoks Kilisesi, Kalyoncukulluk (yıkılmış, yağmalanmış ve yakılmış)
3. Aya Metamorfosis Rum Ortodoks Kilisesi, Şişli mezarlığı (yıkılmış ve yağmalanmış)
4. Aya Hristu Rum Ortodoks Kilisesi, Galata (yıkılmış ve yağmalanmış)
5. Aya Nikola Rum Ortodoks Kilisesi, Galata (yıkılmış ve yağmalanmış)
6. Aya Yani Rum Ortodoks Kilisesi, Galata (yıkılmış ve yağmalanmış)
7. Aya Dimitri Rum Ortodoks Kilisesi, Kurtuluş (yıkılmış ve yağmalanmış)
8. Aya Atanasios Rum Ortodoks Kilisesi, Kurtuluş (yıkılmış ve yağmalanmış)
9. Aya Lefteris Rum Ortodoks Kilisesi, Kurtuluş (yıkılmış ve yağmalanmış)
10. Aya Evangelistrias Meryem Ana Rum Ortodoks Kilisesi, Kurtuluş (yıkılmış ve yağmalanmış)
11. Meryem Ana Cihannüma Rum Ortodoks Kilisesi, Beşiktaş (yıkılmış ve yağmalanmış)
12. Aya Foka Rum Ortodoks Kilisesi, Ortaköy (yıkılmış ve yağmalanmış)
13. Aya Dimitri Rum Ortodoks Kilisesi, Kuruçeşme (yıkılmış ve yağmalanmış)

---

1 NARA 782.00/9-1255, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 01.12.1955.

14. Taksiarhi Rum Ortodoks Kilisesi, Arnavutköy (Piskopos'un ikâmetgâhıyla birlikte – yıkılmış ve yakılmış)
15. Aya Haralambos Rum Ortodoks Kilisesi, Bebek (yıkılmış ve yağmalanmış)
16. Panayia Evangelistria Rum Ortodoks Kilisesi, Boyacıköy (yıkılmış ve yağmalanmış)
17. Taksiarhi Rum Ortodoks Kilisesi, İstinye (yıkılmış ve yağmalanmış)
18. Aya Nikola Rum Ortodoks Kilisesi, İstinye (yıkılmış ve yağmalanmış)
19. Aya Paraskevi Rum Ortodoks Kilisesi, Tarabya (Piskopos'un ikâmetgâhıyla birlikte-yıkılmış ve yakılmış)
20. Aya Paraskevi Rum Ortodoks Kilisesi, Büyükdere (yıkılmış ve yağmalanmış)
21. Aya Yani Rum Ortodoks Kilisesi, Yeni Mahalle (yıkılmış ve yağmalanmış)
22. Aya Konstantin Rum Ortodoks Kilisesi, Paşabahçe (yıkılmış ve yağmalanmış)
23. Kandilli Meryem Ana Kilisesi (yıkılmış ve yağmalanmış)
24. Aya Yorgi Rum Ortodoks Kilisesi, Çengelköy (yıkılmış ve yağmalanmış)
25. İlyas Rum Ortodoks Kilisesi, Üsküdar (yıkılmış ve yağmalanmış)
26. Aya Triada Rum Ortodoks Kilisesi, Kadıköy (Piskopos'un ikâmetgâhıyla birlikte – yıkılmış, yağmalanmış ve yakılmış)
27. Aya Yorgi Rum Ortodoks Kilisesi, Kadıköy (yıkılmış ve yağmalanmış)
28. Aya Yani Krisostomos Rum Ortodoks Kilisesi, Kadıköy (yıkılmış ve yağmalanmış)
29. Aya Ignotious Rum Ortodoks Kilisesi, Kadıköy (yıkılmış ve yağmalanmış)
30. Aya Dimitri Rum Ortodoks Kilisesi, Büyükada (yıkılmış ve yağmalanmış)
31. Büyükada Meryem Ana Kilisesi (yıkılmış ve yağmalanmış)
32. Büyükada İsa Kilisesi (yıkılmış ve yağmalanmış)
33. Aya Yorgi Terk-i Dünya Manastırı, Heybeliada (yıkılmış ve yağmalanmış)
34. Aya Spiridos Manastırı, Heybeliada (yıkılmış ve yağmalanmış)
35. Balıklı Meryem Ana Manastırı (yıkılmış ve yakılmış)
36. Belgratkapı Panayia Rum Ortodoks Kilisesi, Yedikule (yıkılmış ve yağmalanmış)
37. Aya Konstantin Rum Ortodoks Kilisesi, Samatya (yıkılmış ve yağmalanmış)
38. Aya Paraskevi Rum Ortodoks Kilisesi, Samatya (yıkılmış ve yağmalanmış)

39. Aya Yorgi Kiparisa Rum Ortodoks Kilisesi, Samatya (yıkılmış ve yağmalanmış)
40. Aya Mina Rum Ortodoks Kilisesi, Samatya (yıkılmış ve yağmalanmış)
41. Altımermer Panayia Rum Ortodoks Kilisesi, Şehremini (yıkılmış ve yağmalanmış)
42. Aya Todori Rum Ortodoks Kilisesi, Aksaray (yıkılmış ve yağmalanmış)
43. Aya Elpida Rum Ortodoks Kilisesi, Kumkapı (yıkılmış ve yağmalanmış)
44. Aya Kiriaki Rum Ortodoks Kilisesi, Kumkapı (yıkılmış ve yağmalanmış)
45. Aya Nikola Rum Ortodoks Kilisesi, Topkapı (yıkılmış ve yağmalanmış)
46. Aya Yorgi Rum Ortodoks Kilisesi, Edirnekapı (yıkılmış ve yağmalanmış)
47. Salmatobruk Panayia Rum Ortodoks Kilisesi, Edirnekapı (yıkılmış ve yağmalanmış)
48. Tekfursaray Panayia Rum Ortodoks Kilisesi, Edirnekapı (yıkılmış ve yağmalanmış)
49. Aya Strati Rum Ortodoks Kilisesi, Balat (yıkılmış ve yağmalanmış)
50. Panayia Suda Rum Ortodoks Kilisesi, Eğrikapı (yıkılmış ve yağmalanmış)
51. Panayia Balinu Rum Ortodoks Kilisesi, Ayvansaray (hasarlı)
52. Aya Dimitri Rum Ortodoks Kilisesi, Tahtakale (hasarlı)
53. Meryem Ana Rum Ortodoks Kilisesi, Balinu, Balat (hasarlı)
54. Aya Yani Prodrom Manastırı, Balinu, Balat (hasarlı)
55. Aya Yorgi Potira Rum Ortodoks Kilisesi, Haliç (hasarlı)
56. Meryem Ana Rum Ortodoks Kilisesi, Fener (yıkılmış ve yağmalanmış)
57. Aya Nikola Rum Ortodoks Kilisesi, Cibali (yıkılmış ve yağmalanmış)
58. Aya Haralambos Rum Ortodoks Kilisesi, Cibali (yıkılmış ve yağmalanmış)
59. Meryem Ana Rum Ortodoks Kilisesi, Vefa (yıkılmış ve yağmalanmış)
60. Aya Paraskevi Rum Ortodoks Kilisesi, Hasköy (yıkılmış ve yağmalanmış)
61. Aya Terapon Rum Ortodoks Kilisesi, Hasköy (yıkılmış ve yağmalanmış)

EK 2. Tahrip edilen okulların listesi¹

1. Hamalbaşı'ndaki Rum Katolik Okulu
2. Taksim Zapyon Kız Okulu
3. Fener Rum Erkek Lisesi
4. Hasköy Okulu
5. Beyoğlu Evangelistria Okulu
6. Galata Okulu
7. Ortaköy Okulu
8. Beyoğlu Konstantin Okulu
9. Bakırköy Okulu
10. Boyacıköy Okulu
11. Kurtuluş Okulu
12. Yeniköy Okulu
13. Feriköy Okulu
14. Heybeliada Ruhban Okulu
15. Nane Caddesi Okulu
16. Aynalı Çeşme Okulu
17. Arnavutköy Okulu
18. Taksim Aya Triada Okulu
19. Bebek Okulu
20. Beşiktaş Okulu
21. Kandilli Okulu

---

1 NARA 782.00/9-1255, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 01.12.1955.

22. Çengelköy Okulu
23. Kuzguncuk Okulu
24. skdar (Yeni Mahalle) Okulu
25. Kadıköy (Yeldeğirmeni) Okulu
26. Cafer Ağa Okulu
27. Balat Okulu
28. Lonca Okulu
29. Edirnekapı Okulu
30. Samatya Okulu
31. Langa Okulu
32. Büyükdere Okulu
33. Tarabya Okulu
34. Büyükada Okulu
35. Fener Rum Kız Lisesi
36. Merkez Rum Lisesi

EK 3. AESF, Fahri Çoker dosyasına göre 6-7 Eylül Olayları'nın hasar endeksi*

	Adalar	Bakırköy	Beyoğlu	Beykoz	Beşiktaş	Eminönü	Eyüp	Fatih	Kadıköy	Sarıyer	Şişli Üsküdar	Toplam	
Dükkân/Mağaza	110	40	2.110		170	903		136	180	110	407	65	4.214
Ev	3	27	62		70	173		475	3	85	58	48	1.004
Kilise	3	2	10	2	8	3	1	23	3	8	4	6	73
Okul	2		9		3	1		5	1	1	2	2	26
Havra									1				1
Ayazma			2	2		2	1	1			8	1	16
Manastır	2												2
Mezarlık										1		1	2
Dernek Bi		2				2					1	1	5
Fabrika			7			5				1	6		21
İmalathane			5			1		2	3		3		14
Eczane	2					6		3	2	3	6		26
Muayenehane	1	1	4			2			1		3		11
Matbaa			5								4		9
Otel/Pansiyon	2		4								4		10
Fırın			4		1	3		2	4	1	3		18
Lokanta/Gazino	21		20		10	5			5	15	15		91
Pastane	2		5		1	3		1	4		3		19
Benzinci			2						1				1
Depo						10			10		3		23
Kuyumcu			5			3			2				10
Oto.Kam.			7			1			1	1		1	11
Laboratuar						1							1
Hamam										1			1
Garaj			1			1							2
Sinema			2		-		-	-			-	-	2
Toplam	152	71	2.293	9	273	1134	1	652	222	227	525	123	5.622

(*) Tablodaki veriler muhafaza edilmiş, orijinalinden kaynaklı toplama hatalarına müdahale edilmemiştir.

Almanya Dışışleri Bakanlığı Politik Arşivi, Berlin (PA AA)

Almanya'nın Ankara ve Atina Büyükelçilikleri ve İstanbul Başkonsolosluğu belgeleri, 1950-1960.

Dosya Numaraları:

PA 9: 010-02/92.42, 205-00/75, 205.00/75, 205-00/92.42

PA 231: 211-00/92.09

PA 235: 211-00/92.09, 211-00/75/94.08

PA 264: 205-00/92.42, 211-00/92.42

PA 265: 205-00/92.42, 600-00/92.42, 610-00/92.42

PA 266: 610-00/92.42

PA 274: 211-00/94.08

İngiliz Devlet Arşivi, Londra (PRO)

İngiltere'nin Ankara ve Atina Büyükelçilikleri ve İstanbul Başkonsolosluğu belgeleri.

Dosya Numaraları:

Dış İlişkiler Ofisi (FO), FO 371:

9113, 9114, 9159, 3376, 10866, 11540, 11651, 11717, 11721, 11761, 11772, 13811, 13818, 17712, 18396, 23301, 37401, 37402, 101890, 101893, 117642, 117654, 117657, 117661, 117721, 117714, 117710, 117712, 117721, 117772, 123858, 124003, 136509.

Başbakanlık Ofisi (PREM): PREM 11834/479

Kolonyal Ofis (CO): CO 926 184/172

Ulusal Arşivler ve Kayıtlar İdaresi, Washington (NARA)

ABD'nin Ankara ve Atina Büyükelçilikleri ve İstanbul Başkonsolosluğu belgeleri.

Dosya Numarası:

NARA: 782.00/1-2155, 782.00/2-2056, 782.00/2-2856, 782.00/5-677, 782.00/5-1677, 782.00/5-753, 782.00/5-1453, 782.00/8-656, 782.00/9-1255, 782.00/9-1355, 782.00/9-1455, 782.00/9-2656, 782.00/9-2955, 782.00/10-455, 782.00/10-555, 782.00/10-855, 782.00/10-3155, 782.00/11-2157, 782.00/12-155, 782.00/12-162, 782.00/12-192, 782.00/12-255, 867.4016, 867.404/208 882.411/11-155, 882.413/865, 882.413/2-2956.

Nantes Diplomatik Arşiv Merkezi (CADN)

Fransa'nın İstanbul Başkonsolosluğu belgeleri.

Dosya Numarası: CADN B Seri C26

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Ankara (BCA)

Türkiye'deki gayrimüslimlerle ilgili belgeler (1923-1950).

Dosya F11, Kod 30.1.00, Yer: 101.623.4

Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Arşivi (AESF)

"Fahri Çoker Dosyası", Örfi İdare Mahkemeleri ile ilgili belgeler

İstanbul Ticaret Odası Arşivi

Türkiye'deki gayrimüslimlerin ekonomik faaliyetleriyle ilgili çeşitli kaynaklar

Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi Arşivi

İstanbul'daki Rum basını gazete arşivi (1950-1960).

Osmanlı Bankası, Bankacılık ve Finans Tarihi Araştırma ve Belge Merkezi

Sözlü tarih arşivi: Gayrimüslimlerle yapılan mülakatların ses kayıtları ve deşifreleri

Atatürk Kütüphanesi, İstanbul

Gazete Arşivi (1950-1960).

Milli Kütüphane, Ankara

Gazete Arşivi (1950-1960).

Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, Atina

6-7 Eylül Olayları ile ilgili kaynaklar.

İstanbullu Helen Göçmenleri Tarih Arşivi, Atina

6-7 Eylül Olayları ile ilgili kaynaklar.

Helen Göçmenler Tarih Arşivi, Selanik
Gazete Arşivi (1950-1960).

Makedon Tarih ve Belge Merkezi, Selanik
Gazete Arşivi (1950-1960).

Balkan Araştırmaları Enstitüsü, Selanik
6-7 Eylül Olayları ile ilgili kaynaklar.

Mülakatlar

Anastasis Gordanoglou, 26.09.2001
Dokdakis Donios, 12.10.2001
Antonis Augustionis, 20.10.2001
Anastatsios İreni, 20.10.2001
Vazo İreni, 20.10.2001
Şükrü İ., 04.12.2001
Orhan Birgit, 12.01.2002
Hikmet Bil, 15.01.2002
Hüsamettin Canöztürk, 24.01.2002
Eti S., 12.03.2002
Yorgos Adosoğlu, 15.03.2002
Rober Haddecıyan, 20.03.2002
Makruhi B. Hagopyan, 20.03.2002
İbrahim E., 22.03.2002
Sarkis B., 29.03.2002
Yervant Gobelyan, 09.04.2002
İslam B., 08.05.2002
Suphi B., 09.05.2002
Hikmet Dikmen, 09.05.2002
Gündüz G., 12.05.2002
Vahram T., 13.05.2002
Mehmet B, 15.05.2002
Mihael Vasiliadis, 22.09.2002.

Gazeteler

Yunanca

Eleuphtheri Foni
Eleuphtheria
Epta İmeres
Makedonia
Vima

Türkçe

Akşam
Cumhuriyet
Demokrat İzmir
Gece Postası
Hürriyet
Milliyet
Son Posta
Son Saat
Türk Sesi
Ulus
Vakit
Vatan
Yeni Asır
Yeni İstanbul
Yeni Sabah
Zafer

Yayınlar

- Adanır, Fikret, *Geschichte der Republik Türkei*, Mannheim, 1995.
- Ahmad, Feroz, *The Making of Modern Turkey*, Londra, 1992.
- , *The Turkish Experiment in Democracy, 1950-1975*, Londra, 1977.
- Akar, Rıdvan ve Hülya Demir, *İstanbul'un Son Sürgünleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.
- Akar, Rıdvan, *Varlık Vergisi, Tek Parti Rejiminde Azınlık Karşıtı Politika Örneği*, Belge Yayınları, İstanbul, 1992.
- , "Bir Bürokratin Kehaneti. Ya da Bir Resmi Metinden Planlı Türkleştirme Dönemi", *Birikim* 110 (1998).
- Akkaya, Yüksel, *Korporatizmden Sendikal Ideolojiye, Milliyetçilik ve İşçi Sınıfı, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- Aktar, Ayhan, "Trakya Yahudi Olaylarını Doğru Yorumlamak", *Tarih ve Toplum* 155, (1996).
- , "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Uygulanan Türkleştirme Politikaları", *Tarih ve Toplum* 156, (1996).
- Alankuş-Kural, Sevda, "Kıbrıs Sorunu ve Kıbrıslı Türk Kimliği", *Birikim* 77 (1995).
- Alexis, Alexandris (vd.), *Oi Ellinotourkikes scheseis 1923-1987*, Atina.
- Alexis, Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations, 1918-1974*, Atina, 1983.
- Alter, Peter, *Nationalismus*, Frankfurt, 1985.
- Altuğ, Yılmaz, "Minorities and Ethnies in the Balkans", *Turkish Review of Balkan Studies Annual* 1993.

- Anagnostopoulou, Athanasia, "19. Yüzyıl - 20. Yüzyıl-başı Ön Asya Rum Ortodoks Cemaati'nin Durumu", *Birikim* 73 (1995).
- Anderson, Benedict, *Die Erfindung der Nation. Zur Karriere eines folgenreichen Konzepts*, Frankfurt am Main 1988 [İngilizcesi: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, gözden geçirilmiş baskı, Londra-New York, 1991] [Türkçesi: *Hayali Cemaatlar*, çev. İskender Savaşır, Metis Yayınları, 1993]
- Andrews, Peter A. (der.), *Ethnic Groups in the Republic of Turkey*, Wiesbaden, 1989.
- Armaoğlu, Fahir, *Kıbrıs Meselesi 1954-1959: Türk Hükümeti ve Kamuoyunun Davranışları*, Ankara, 1963.
- Artinian, Vartan H., "The Role of the Amiras in the Ottoman Empire", *Armenian Review* 34 (1981), 2.
- , *The Armenian Constitutional System in the Ottoman Empire 1839-1863. A Study of its Historical Development*, İstanbul, (tarihsiz).
- Augustinos, Gerasimos, *The Greeks of Asia Minor. Confession, Community, and Ethnicity in the Nineteenth Century*, Kent, Ohio-Londra, 1992.
- Aydemir, Şevket Süreyya, *Menderes'in Dramı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.
- Bade, Klaus J., *Migration, Ethnizität, Konflikt*, Rasch, 1996.
- Bağcı, Hüseyin, *Die türkische Außenpolitik während der Regierungszeit von Menderes 1950-1960*, Bonn, 1988.
- Bahçeli, Tözün, *Greek-Turkish Relations since 1955*, San Francisco-Boulder-Londra, 1990.
- Bali, Rıfat N., "Çok Partili Demokrasi Döneminde Varlık Vergisi Üzerine Tartışmalar", *Tarih ve Toplum* 165 (1997).
- , "II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Azınlıklar, I: 'Yirmi Kur'a İhtiyatlar' Olayı", *Tarih ve Toplum* 179 (1998).
- , "II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Azınlıklar-II: 'Balat Fırınları' Söylentisi", *Tarih ve Toplum* 180 (1998).
- , "Resmî İdeoloji ve Gayrimüslim Yurttaşlar", *Birikim* 105-106 (1998).
- , "Yaşam Öyküsü, Yayınları ve Düşünce Dünyası ile Cevat Rıfat Atilhan-I", *Tarih ve Toplum* 175 (1998).
- , "Yaşam Öyküsü, Yayınları ve Düşünce Dünyası ile Cevat Rıfat Atilhan-II", *Tarih ve Toplum* 176 (1998).
- , "Yeni Bilgiler ve 1934 Trakya Olayları-I", *Tarih ve Toplum*, 186 (1999).
- , "Yeni Bilgiler ve 1934 Trakya Olayları-II", *Tarih ve Toplum*, 187 (1999).
- , *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri. Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.
- , *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri, Aliya, Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- Barth, Frederic, *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*, Bergen, 1968.
- Bayar, Celâl, *Başvekilim Adnan Menderes*, Pınar Yayınları, İstanbul, 1983.
- Baycroft, Timothy, *Nationalism in Europe: 1789-1945*, Cambridge, 1998.

- Bayrak, Mehmet, *Kürtler ve Ulusal Demokratik Mücadeleleri Üstüne Gizli Belgeler-Araştırmalar-Notlar*, Özge Yayınları, Ankara 1993.
- Benbassa, Esther (der.), *Un grand rabbin sepharade en politique 1892-1923*, Paris 1990.
- Benlisoy, Foti, "6/7 Eylül Olayları Öncesinde Basında Rumlar", *Toplumsal Tarih* 81 (2000).
- Berber, Engin, *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922. Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997.
- Berberoğlu, Berç, *The Role of the State in the Post-Independence Economic Development of Turkey, 1923-1960*, Doktora tezi, Oregon Üniv., 1977.
- Berner, Uwe, *Das vergessene Volk. Der Weg der Zyperntürken von der Kolonialzeit zur Unabhängigkeit*, Pfaffenweiler, 1992.
- Bil, Hikmet, *Kıbrıs Olayı ve İçyüzü*, İtimat Kitabevi, İstanbul 1976.
- Binder Leonard, *Ethnic Conflict and International Politics in the Middle East*, University Press of Florida 1999.
- Bisbee, Eleanor, *The New Turks. Pioneers of the Republic 1920-1950*, Philadelphia, 1956.
- Blaschke, Jochen ve Martin van Bruinessen (yay. haz.), *Islam und Politik in der Türkei*, Berlin, 1985.
- Bohnsack, Ralf, *Rekonstruktive Sozialforschung. Einführung in die Methodologie und Praxis qualitativer Forschung*, Opladen, 1991.
- Bora, Siren, *İzmir Yahudileri Tarihi, 1908-1923*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş. İstanbul, 1995.
- Bora, Tanıl, "Türk Milliyetçiliği ve Kıbrıs", *Birikim* 77 (1995).
- Boratav, Korkut, *Die türkische Wirtschaft im 20. Jahrhundert*, Frankfurt am Main, 1987.
- Bozkurt, Gülnihal, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.
- Breton, Albert, *Nationalism and Reality*, Cambridge, 1995.
- Bruinessen, Martin van, *Agha, Scheich und Staat, Politik und Gesellschaft Kurdistans*, Berlin, 1989. [Türkçesi: Ağa, Şeyh ve Devlet, çev. Banu Yalkut, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 (3. baskı)]
- Caplan, Richard, *Europe's New Nationalism: States and Minorities in Conflict*, Oxford, 1996.
- Chalk, Frank ve Kurt Jonassohn, *The History and Sociology of Genocide*, New Haven, 1990.
- Choi, Jeanette, *Wurzeln und Strukturen des Zypernkonfliktes 1878 bis 1990. Ideologischer Nationalismus und Machtbehauptung im Kalkül konkurrierender Eliten*, Stuttgart, 1993.
- Christidi, Christoforou, *Ta Septembriana, Konstantinoupoli kai Smyrni 1955*, Atina, 2000.
- Copeaux, Étienne, *Espaces et temps de la nation turque: Analyse d'une historiographie nationaliste, 1931-1993*, Paris, 1997.

- , “Linguistique et discours historique: premier bilan et pistes de recherche”, *Les mots du politiques de l'Empire Ottoman à la Turquie kémaliste* (=Études turques et ottomanes 8, Aralık 1999).
- Crawshaw, Nancy, *The Cyprus Revolt: An account of the Struggle for Union with Greece*, Londra, 1978.
- Criss, Bilge, *Istanbul under Allied Occupation 1918-1923*, Leiden, 1999.
- Crouzet, François, *Le conflit de Chypre 1946-1959*, cilt I-II, Brüksel, 1973.
- Çavdar, Tevfik, “Cumhuriyet Döneminde Gençlik”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, cilt 3, İstanbul, 1983.
- Çelik, Jaklin, “6/7 Eylül 1955, Kumkapı”, *Toplumsal Tarih* 81 (2000).
- Dadaş, Nurettin, *Die Entwicklung des Mehrparteiensystems in Deutschland und in der Türkei*, Berlin, 1980.
- Davison, Roderic H., “Turkish Attitudes Concerning Christian-Muslim Equality in the Nineteenth Century”, *American Historical Review* 59 (1953/54).
- Demirer, Mehmet Arif, *6 Eylül 1955. Yassıada 6/7 Eylül Davası*, İstanbul 1995.
- Demokrat Parti Tüzük ve Programı, Ankara, 1953.
- Denzin, Norman K. ve Yvonna S. Lincoln, *Handbook of Qualitative Research*, Londra, 1994.
- Deringil, Selim, *Turkish Foreign Policy During The Second World War*, Cambridge, 1989.
- Deutsch, Karl Wolfgang, A. Askehnasi ve P. Schulze (yay. haz.), *Nationenbildung, Nationalstaat, Integration*, Düsseldorf, 1972.
- Deutsch, Karl Wolfgang, *Nationalism and Social Communication. An Inquiry into Foundations of Nationality*, Londra, 1953.
- Devlet İstatistik Enstitüsü İstatistik Yıllığı, Ankara, 1955, 1959, 1960 ve 1965.
- Dinamo, Hasan İzzettin, *6/7 Eylül Kasırgası*, May Yayınları, İstanbul, 1971.
- Diner, Dan, “Über Religion und Nationalität im Osmanischen Reich des 19. Jahrhunderts”, *Essener Unikate* 6/7 (1995).
- Dittrich, Erik ve Radtke Frank-Olaf, *Ethnizität: Wissenschaften und Minderheiten*, Opladen, 1990.
- Dodd, Clement H., *Politics and Government in Turkey*, Manchester, 1969.
- , *Democracy and Development in Turkey*, Beverley, İngiltere, 1979.
- , *The Crisis of Turkish Democracy*, Walkington, İngiltere, 1990.
- Dosdoğru, Hulusi, *6/7 Eylül Olayları*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1993.
- Dunaway, David K. ve Willa K. Baum, *Oral History: an Interdisciplinary Anthology*, Londra, 1996.
- Eden, Anthony, *Full Circle, Memoirs*. Londra, 1960.
- Eichmann, F., *Die Reformen des Osmanischen Reiches mit besonderer Berücksichtigung des Verhältnisses der Christen des Orients zur türkischen Herrschaft*, Berlin, 1858.
- Eroğul, Cem, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1970.
- Ersanlı-Behar, Büşra, *İktidar ve Tarih. Türkiye'de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, Afa Yayınları, İstanbul, 1992.

- Ertekün, Necati M., *The Cyprus Dispute and the Birth of the Turkish Republic of Northern Cyprus*, Oxford, 1984.
- Esenbel, Melih, *Ayağa Kalkan Adam Kıbrıs*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993.
- Esser, Hartmut, *Aspekte der Wanderungssoziologie: Assimilation und Integration von Wanderern, ethnischen Gruppen und Minderheiten*, Darmstadt, 1980.
- Fein, Helene, *Genocide, a Sociological Perspective*, Londra, 1993.
- Findley, Carter V., "The Acid Test of Ottomanism: The Acceptance of Non-Muslims in the Late Ottoman Bureaucracy", (yay. haz.) Benjamin Braude ve Bernard Lewis, *Christians and Jewish in the Otoman Empire*, cilt 1, New York 1982.
- Flick, U., E. von Kardoff ve H. Keupp (yay. haz.), *Handbuch Qualitativer Sozialforschung*, Hamburg, 2000.
- Frey, Frederic W., *The Turkish Political Elite*, Cambridge, 1965.
- Fuchs, Werner, *Biographische Forschung. Eine Einführung in Praxis und Methoden*, Opladen, 1984.
- Garfinkel, Harold, *Ethnomethodological Studies*, Londra, 1986.
- Gellner, Ernest, *Nations and Nationalism*, Cornell University Press, 1983. [Türkçe-si: *Uluslar ve Ulusçuluk*, çev. Büşra Ersanlı Behar-Günay Göksoy Özdoğan, İnsan Yayınları, İstanbul, 1992]
- Georgeon, F ve P. Dumont (der.), *Vivre dans l'Empire ottoman. Sociabilités et relations intercommunautaires (XVIIIe-XXe siècles)*, Paris, 1997.
- Giakoumis, Pantelis, *Zwischen den Fronten. Die Sicherheitspolitik Griechenlands 1945-86*, Münster, 1987.
- Gillis, John R., *Commemorations: The Politics of National Identity*, Princeton, 1997.
- Glasser, Wiliam, *Identität und Gesellschaft*, Weinheim-Basel, 1974.
- Greek Information Service, *The Greek Minority in Turkey and the Turkish Minority in Greece: How the Governments Treat Their Minorities*, Atina, 1965.
- Gürel, Şükrü, *Türk-Yunan İlişkileri*, Kıbrıs Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992.
- Güzel, Şehmus (yay. haz.), Yıldırım Dağyeli, I. Halil Özak, *Die Türkei im Umb-ruch*, Frankfurt, 1989.
- Hale, Wiliam, "Ideology and Economic Development in Turkey 1930-1945", *British Society for Middle Eastern Studies Bulletin*, 7 (1980).
- , *The Political and Economic Development of Modern Turkey*, Londra, 1981.
- , *Turkish Politics and the Military*, Londra, 1994.
- Hastings, Adrian, *The Construction of Nationhood: Ethnicity, Religion and Nationalism*, Cambridge, 1997.
- Hechter, Michael, *Containing Nationalism*, Oxford, 2000.
- Hermann, Kreuzmann, *Ethnizität im Entwicklungsprozeß*, Reimer, 1986.
- Hershlag, Zvi Yehuda, *The Contemporary Turkish Economy*, Londra, 1988.
- Hettlage, Robert, *Kollektive Identitäten in Krisen. Ethnizität in Region, Nation und Europa*, Wiesbaden, 1998.
- Hirsch, Ernst E., *Die Verfassung der türkischen Republik*, Frankfurt am Main 1966.
- Hobsbawn, Eric, *Nations and Nationalism, since 1780, Programme, Myth, Reality*, Cambridge, 1993.

- Holl, Waltraud, Geschichtsbewußtsein und Oral History. Geschichtsdidaktische Überlegungen, Herwart Vorländer, *Oral History. Mündlich erfragte Geschichte*, Göttingen, 1990.
- Holland, Robert, "Greek-Turkish Relations, Istanbul and British Rule in Cyprus, 1954-59: Some excerpts from the British Public Archive", *Bulletin of the Centre for Asia Minor Studies*, Atina 10 (1993/94).
- , *Britain and the Revolt in Cyprus 1954-1959*, Oxford University Press, 1998.
- Höpken, Wolfgang, "Flucht vor dem Kreuz? Muslimische Emigration aus Südosteuropa nach dem Ende der osmanischen Herrschaft, (19./20. Jahrhundert)", *Zwangsmigrationen in Mittel- und Südosteuropa*, (yay. haz.) Wolfgang Höpken, Leipzig, 1996.
- Hug, Theo, *Diskursive Feldforschung*, Studienverlag, 1996.
- Hutchinson, John ve Anthony D. Smith, *Ethnicity*, Oxford, 1996.
- İlhkan, Faruk, "Meclis-i Meb'ûsân-ı Osmanî Rum Âzâsının Siyâsî Programı", *Tarih ve Toplum* 118 (1993).
- Istanbul Ticaret Odası Mecmuası*, 1955-1963, İstanbul.
- Issawi, Charles, "The Transformation of the Economic Position of the Millets in the Nineteenth Century", *Christians and Jews in the Ottoman Empire. The Functioning of a Plural Society*, (yay. haz.) Benjamin Braude ve Bernard Lewis, New York-Londra 1982, cilt 1.
- Journalists Union of the Athens Daily Newspapers (der.), *The Anti-Greek Riots of September 6-7 1955 at Constantinople and Smyrna*, Atina, 1956.
- Juster, Alain, "La patriarcat oecuménique, la Grèce et la Turquie", *Cahiers d'études sur la méditerranée orientale et le monde turco-iranien* 4 (1987).
- Kaçmazoğlu, Bayram H., *Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları*, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1999.
- Kaplan, İsmail, *Türkiye'de Milli'Eğitim İdeolojisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.
- Karabatak, Haluk, "1934 Trakya Olayları ve Yahudiler", *Tarih ve Toplum* 146 (1996).
- Karpat, Kemal H., *Turkey's Politics. The Transition to a Multi-Party System*, Princeton, 1959.
- , *Social Change and Politics in Turkey, a Structural-Historical Analysis*, Leiden, 1973.
- , *Turkey's Foreign Policy in Transition, 1950-1974*, Leiden, 1975.
- , "Millets and Nationality: The Roots of the Incongruity of Nation and State in the Post-Ottoman Era", *Christians and Jews in the Ottoman Empire. The Functioning of a Plural Society* içinde, (yay. haz.) Benjamin Braude ve Bernard Lewis, New York-Londra 1982, cilt 1.
- , "The Ethnicity Problem in a Multi-ethnic Anational Islamic State. Continuity and Recasting of Ethnic Identity in the Ottoman State", *Ethnic Groups and the State* içinde, (der.) Paul R. Brass, Londra, 1985.
- Kastoryano, Riva, "Passage par Galata: Mobilité sociale des juifs d'Istanbul", *Première Rencontre Internationale sur l'Empire Ottoman et la Turquie Moderne*, (der.) Edhem Eldem, İstanbul-Paris, 1991.
- Kelling, George Horton, *British Policy in Cyprus 1939-1955*, Austin, 1988.

- Ketschenbach, Gerhard, *Feldforschung als subjektive Prozeß*, Uni-TB, 1982.
- Keyder, Çağlar, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Tüccarının 'Milli'leşmesi", *OD-TÜ Gelişme Dergisi* 1979-80 (Özel Sayı).
- , "Economic Development and Crisis, 1950-1980", *Turkey in Transition. New Perspectives*, (der.) Irving C. Schick ve E. Ahmet Tonak, New York, 1987.
- , *State and Class in Turkey. A Study in Capitalist Development*, Londra-New York 1987. [Türkçesi: *Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul (11. baskı, 2005)]
- "Kıbrıs Sorununun Gelişmesi Bağlamında 6-7 Eylül Olayları", (Yazar ismi belirtilmemiş), *Tarih ve Toplum* 33 (1986).
- Kılıçdere, Arzu, "İzmir'de 6/7 Eylül Olayları", *Toplumsal Tarih*, 8 (1998).
- Kili, Suna, *Türk Devrim Tarihi*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1981.
- Kirişçi, Kemal ve Winrow Gareth M., *Kürt Sorunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.
- Kirişçi, Kemal, "Post Second World War Immigration from Balkan Countries to Turkey", *New Perspectives on Turkey* 12 (Spring 1995).
- , "Disaggregating Turkish Citizenship and Immigration Practices", *Middle Eastern Studies*, 36 (2000).
- Kitsikis, Dimitri, *Sugkritiki istoria Ellados kai Tourkias ston 20. aiena*, Atina 1977.
- , *Istoria tou Ellinotourkikou chorou, 1928-1973*, Atina, 1981.
- Kocabaşoğlu, Uygur, "6/7 Eylül Olaylarından Sonra Hasar Tespit Çalışmaları Üzerine Birkaç Ayrıntı", *Toplumsal Tarih*, 81 (2000).
- , *Türkiye İş Bankası Tarihi*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2002.
- Koçak, Cemil, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1986.
- , *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Kopert, Leo, *Genocide*, New York, 1981.
- Köstüklü, Nuri, "Millî Mücadele'de Denizli, Isparta, Burdur ve Çevresindeki Azınlıkların Tutum ve Davranışları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* c.15 (1989).
- Krecker, Lothar, *Deutschland und die Türkei im Zweiten Weltkrieg*, Frankfurt am Main, 1964.
- Kulischer, Eugene M., *Europe on the Move. War and Population Changes, 1917-1947*, New York, 1948.
- Ladas, Stephen P., *The Exchange of Minorities. Bulgaria, Greece and Turkey*, New York, 1932.
- Lamnek, Siegfried, *Qualitative Sozialforschung*, 1: *Methodologie*, Münih, 1988.
- Landau, Jacob M., *Pan-Turkism in Turkey. A Study of Irredentism*, Londra, 1981.
- Lemberg, E., *Nationalismus*, c. 1-2, Reinbek, Hamburg, 1964.
- Leuteritz, Karl, "Rechtsstatus und tatsächliche Lage der christlichen Minderheiten in der Türkei", *Zeitschrift für Türkeistudien* 1 (1995).
- Levi, Avner, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, Simavi Yayınları, İstanbul, 1992.
- , "1934 Trakya Olayları ve Türk Milliyetçiliği", *Tarih ve Toplum* 151 (1996).
- Lewis, Bernard, *Emergence of Modern Turkey*, Londra, 1961. [Türkçesi: *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kırathl, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1984.]

- Lewis, Geoffrey L., "Atatürk's Language Reform as an Aspect of Modernization in the Republic of Turkey", (der.) Jacob M. Landau, *Atatürk and the Modernization of Turkey* içinde, Boulder, 1984.
- Liebe, Klaus, "Das Zypernproblem - Vom Versagen der europäischen Politik im Kräftefeld zwischen Athen, Ankara und Nikosia", *Südosteuropa Mitteilungen* 1 (1980).
- Lohmann, H. P., *Psychoanalyse und Nationalsozialismus*, Frankfurt am Main, 1994.
- Lueger, Manfred, *Grundlage qualitativer Feldforschung*, Uni-TB, 2000.
- Macar, Elçin, "Istanbul Katolik Rum Cemaatinin Sonu", *Tarih ve Toplum* 165 (1997).
- Mallet, Laurent, "Karikatür Dergisinde Yahudilerle İlgili Karikatürler (1936-1948)", *Toplumsal Tarih*, 34 (1996).
- Manganaro, Marc, *From Fieldwork to Text*, Princeton, 1990.
- Mardin, Şerif, "Ideology and Religion in the Turkish Revolution", in: *International Journal of Middle East Studies* 2 (1971).
- , "Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?", *Daedalus* 102 (1973), 1.
- , "A Note on the Transformation of Religious Symbols in Turkey", *Turcica* 16 (1984).
- , "Youth and Violence in Turkey", *European Journal of Sociology* 19 (1978).
- , *Religion and Social Change in Modern Turkey. The Case of Bediüzzaman Said Nursi*, Albany, NY, 1989. [Türkçesi: *Bediüzzaman Said Nursi Olayı/Modern Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişim*, İletişim Yayınları, İstanbul (10. baskı/2005)]
- Marko, Joseph, *Autonomie und Integration: Rechtsinstitute des Nationalitätenrechts im funktionalen Vergleich*, Viyana-Köln-Graz, 1995.
- Meinardus, Ronald, *Die Türkei-Politik Griechenlands. Der Zypern-, Ägäis- und Minderheitenkonflikt aus der Sicht Athens (1967-1982)*, Frankfurt-Bern-New York, 1985.
- Merten, Kai, *Die syrisch-orthodoxen Christen in der Türkei und in Deutschland*, Hamburg, 1997.
- Millas, Herkül, "To Katastrophiko Ergo Stis Ekklisies Kai Ta Iera Skinomata Tis Polis", *Epta Imeres*, 10.09.1995.
- Missir, Livio, *Église et état en Turquie et au Proche-Orient*, Brükse, 1973.
- Mitscherlich, Alexander ve Margarete, *Die Unfähigkeit zu Trauern*, Münih, 1994.
- Monteagle, Stearns, *Entaged Allies, US-Policy Towards Greece, Turkey and Cyprus*, New York, 1992.
- Moutsoglou, Vasilis, *I Tourkia sto Metavallomeno. Diethnes Peri va llon kai Oi Ellinotourkikes Scheseis*, Atina 2000.
- Nesin, Aziz, *Salkım Salkım Asılacak Adamlar*, Adam Yayınları, İstanbul, 1996,
- Naimark, Norman M., *Ethnic Cleansing in Twentieth Century Europe*, Seattle, 1998.
- Nicolet, Claude, *United States Policy towards Cyprus, 1954-1974: Removing the Greek-Turkish Bone of Contention*, Mannheim-Möhnesee, 2001.
- Niethammer, Lutz, *Lebenserfahrung und kollektives Gedächtnis. Die Praxis der Oral History*, Fankfurt am Main, 1985.

- Oberling, Pierre, *The Road to Bellapais. The Turkish Cypriot Exodus to Northern Cyprus*, Boulder, 1982.
- Oehring, Otmar, *Christliche Minderheiten in der Türkei*, Frankfurt, 1986.
- Ohse, Bernhard, *Der Patriarch Athenagoras I. von Konstantinopel. Ein ökonomischer Visionär*, Göttingen, 1968.
- Ökte, Faik, *Varlık Vergisi Faciası*, İstanbul, 1951. [İngilizcesi: *The Tragedy of the Turkish Capital Tax*, Kent, 1987.]
- Olson, Robert, *The Emergence of Kurdish Nationalism and the Sheikh Said Rebellion 1880-1925*, Austin, 1989.
- Oran, Baskın, "The Sleeping Volcano in Turco-Greek Relations: The Western Thrace Minority", *Turkish Foreign Policy: Recent Developments*, (der.) Kemal H. Karpat, Madison, Wisc., 1996.
- , *Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara 1986.
- , *Atatürk Milliyetçiliği: Resmi İdeoloji Dışında Bir İnceleme*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1988.
- Othman, Ali, "The Kurds and Lausanne Peace Negotiations", *Middle Eastern Studies*, 33 (1997).
- Oummen, T.K., *Citizenship, Nationality and Ethnicity: Recoupling Competing Identities*, Cambridge, 1997.
- Özbudun, Ergun, *Social Change and Political Participation in Turkey*, Princeton, 1976.
- , "Milli Mücadele ve Cumhuriyetin Resmi Belgelerinde Yurttaşlık ve Kimlik Sorunu", (der.) Nuri Bilgin, *Cumhuriyet Demokrasi ve Kimlik*, İstanbul, 1997.
- Özdağ, Ümit, *27 Mayıs İhtilali, Menderes Dönemi Ordu-Siyaset İlişkisi*, Boyut Yayınları, İstanbul, 1997.
- Üstel, Füsun, *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği, Türk Ocakları (1912-1931)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.
- Parla, Taha, *Türkiye'de Siyasi Kültürün Resmi Kaynakları, Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Oku*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.
- Papadopoulou, Stephanou, *Anamniseis Apo Tin Poli*, Atina, 1978.
- Peaslee, Amos J. (der.), "Constitution of Cyprus, April 6, 1960", *Constitutions of Nations*, cilt 3: *Europe*, gözden geçirilmiş 3. baskı, Den Haag, 1968.
- Pentzopoulos, Dimitri, *The Balkan Exchange of Minorities and the Impact upon Greece*, Den Haag, 1962.
- Perks, Robert ve Alistair Thomson, *The Oral History Reader*, Londra, 1998.
- Perveer, Lehmann Hartmut (yay. haz.), *Nation and Religion: Perspectives on Europe and Asia*, Princeton, 1999.
- Phlopou, Alexandrou, *I Nykta Tis Ektis Septembriou Eis Tin Konstantinoupoli Kai Tin Smyrni*, Atina, 1955.
- Planhol, Xavier de, *Minorités en Islam. Géographie politique et sociale*, Paris, 1997.
- Pollis, Adamantia, "Colonialism and Neo-Colonialism: Determinants of Ethnic Conflict in Cyprus", *Small States in the Modern World: The Conditions of Survival*, (der.) Peter Worsely ve Paschalis Kitromilides, Lefkoşa, 1979.

Resmi Gazete, No: 2633, 21.06.1934.

Robinson, Richard D., *The First Turkish Republic*, Cambridge, MA, 1963.

Rodrigue, Aron, "Jewish Society and Schooling in a Thracian Town: the Alliance Israélite Universelle in Demotica, 1897-1924", *Jewish Social Studies* 45 (1983), 3-4.

—, "Ondokuzuncu Yüzyılda Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması: Çok Dilli Bir Cemaatin Oluşumu", *Tarih ve Toplum* 31 (1986).

—, *French Jews, Turkish Jews. The Alliance Israélite Universelle and the Politics of Jewish Schooling in Turkey, 1860-1925*, Bloomington-Indianapolis, 1990.

Roos Jr., Leslie L. ve Noralou P. Roos, *Managers of Modernization. Organizations and Elites in Turkey (1950-1969)*, Cambridge, MA, 1971.

Rumpf, Christian, "Minderheiten in der Türkei und die Frage nach ihrem rechtlichen Schutz", *Zeitschrift für Türkeistudien* 2 (1993).

Salih, Halil Ibrahim, *Cyprus. The Impact of Diverse Nationalism of a State*, Alabama, 1978.

Schieder, Theodor ve Hans-Ulrich Wehler, *Nationalismus und Nationalstaat*, Göttingen, 1992.

Schiller, Nina, *Race, Class, Ethnicity and Nationalism Reconsidered*, Baltimore, 1992.

Seewann, Gerhard (yay. haz.), *Minderheitenfragen in Südosteuropa*. Beiträge der Internationalen Konferenz: The Minority Question in Historical Perspective 1900-1990 (Dubrovnik 1991), Münih 1992.

Silverman, D., *Qualitative Research-Theory, Method and Practice*, Londra, 1997.

Smith Anthony D., *Myth and Memories of the Nation*, Oxford, 1999.

Smyrnelis, Marie-Carmen, "Colonies européennes et communautés ethnico-confessionnelles à Smyrne: coexistence et réseaux de sociabilité (fin du XVIIIe-milieu du XIXe siècle)", *Vivre dans l'Empire ottoman. Sociabilités et relations intercommunautaires (XVIIIe-XXe siècles) içinde*, (der.) François Georgeon ve Paul Dumont, Paris, 1997.

Stamatopoulou, Kosta M., *I Teleutaia Analampi. I Konstantinoupolitiki Romiosyni sta Chronia 1948-1955*, Atina, 1996.

Steinhaus, Kurt, *Soziologie der türkischen Revolution*, Frankfurt am Main, 1969.

Stefanidis, Ioannis D., *Isle of Discord: Nationalism, Imperialism and the Making of the Cyprus Problem*, New York, 1999.

Sundhassen, Holm, "Bevölkerungsverschiebungen in Südosteuropa seit der Nationalstaatswerdung (19./20. Jahrhundert)", *Zwangsmigrationen in Mittel- und Südosteuropa*, (yay. haz.) Wolfgang Höpken, Leipzig, 1996.

Syllogo Konstantinoupoliton, *Ta Gegonota Tes Konstantionoupoles. 6-7 Septembriou 1955*, Atina, 1995.

Tachau, Frank, "The Face of Turkish Nationalism as Reflected in the Cyprus Dispute", *The Middle East Journal* 13 (1959).

—, "The Search for National Identity Among the Turks", *Die Welt des Islams* 8 (1963).

—, *Turkey: The Politics of Authority, Democracy, and Development*, New York, 1984.

Tapper, Richard (der.), *Islam in Modern Turkey: Religion, Politics and Literature in a Secular State*, Londra, 1991.

- Tezel, Yahya, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Yurt Yayınevi, Ankara, 1982.
- Thompson, Paul, *The Voice of the Past. Oral History*, Oxford, 1988.
- Toker, Metin, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973, DP Yokuşaşağı 1954-1957*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991.
- Toprak, Binnaz, *Islam and Political Development in Turkey*, Leiden, 1981.
- Toprak, Zafer, "1934 Trakya Olaylarında Hükümetin ve CHF'nin Sorumluluğu", *Toplumsal Tarih*, 34 (1996).
- Topuz, Hıfzı, "6/7 Eylül Olayları ve Aknoz Paşa'nın Yasakları", *Toplumsal Tarih* 81 (2000).
- Turczynski, Emanuel, "Der Zypernkonflikt als Problem der Nationalismusforschung", *Südosteuropa Mitteilungen* 23 (1983), 1.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Ankara, 1950-1960.
- Tunçay, Mete, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, Yurt Yayınları, Ankara, 1981.
- Tsoukatou, Pinelopi, *Septembriana 1955: I Nichta Ton Kristallon Tou Ellinismou Tis Polis*, Atina, 1998.
- Türker, Orhan, "İstanbul Rum Edebiyat Derneği (1861-1923)", *Tarih ve Toplum* 175 (1998).
- , "6/7 Eylül 1955 Olaylarının İstanbul Rum Basınındaki Yankıları", *Tarih ve Toplum* 177 (1998).
- , "1930'larda Türk-Yunan Dostluğu", *Tarih ve Toplum* 191 (1999).
- , "Otuzbeş Yıl Önce Yunanlıların Türkiye'den Sınırdışı Edilmeleri", *Tarih ve Toplum* 193 (1999).
- Tzermias, Pavlos, *Geschichte der Republik Zypern. Mit Berücksichtigung der historischen Entwicklung der Insel während der Jahrtausende*, Tübingen, 1991.
- Vaner, Semih (der.), *Le différend gréco-turc*, Paris, 1988.
- Varol, Marie-Christine, *Balat: Faubourg juif d'Istanbul*, Istanbul, 1989.
- Volkan, Vamik D. ve Norman Itzkowitz, *Turks and Greeks. Neighbours in Conflict*, Huntington, 1994.
- Vorländer, Herwart, *Oral History. Mündlich erfragte Geschichte*, Göttingen, 1990.
- Waldmann, Peter, *Ethnischer Radikalismus: Ursachen und Folgen gewaltsamer Minderheitenkonflikte am Beispiel des Baskenlandes, Nordirlands und Quebecs*, Opladen, 1989.
- Way, H. Rosalia, *Doing Fieldwork, Warnings and Advice*, Cambridge, 1986.
- Weidenholzer, Josef, *Mündliche Geschichte und Arbeiterbewegung. Eine Einführung in Arbeitsweisen und Themenbereiche der Geschichte "geschichtsloser Sozialgruppen"*, Viyana, 1984.
- Weiber, Gerhard, *Militär und Entwicklung in der Türkei, 1945-1973. Ein Beitrag zur Untersuchung der Rolle des Militärs in der Entwicklung der Dritten Welt*, Opladen, 1978.
- Weiker, Walter F., *The Turkish Revolution 1960-1961, Aspects of Military Politics*, Washington D.C., 1963.
- Winkler Heinrich H. (yay. haz.), *Nationalismus*, Königstein/Ts., 1978.

- Yalçın, Soner ve Doğan Yurdakul, *Bay Pipo -Bir MIT Görevlisinin Sıradışı Yaşamı, Hiram Abbas*, Doğan Yayınları, İstanbul, 2002.
- Yalman, Ahmed Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1997.
- Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6/7 Eylül Hadiseler, Ankara, 1962.
- Yeğen, Mesut, *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.
- Yerasimos, Stéphane, "Les rapports greco-turcs: mythes et réalités", *Cahiers d'études sur la méditerranée orientale et le monde turco-iranien* 4 (1987).
- Yerasimos, Stéphane (der.), *Istanbul 1914-1923. Capitale d'un monde illusoire ou l'agonie des vieux empires*, Paris, 1992.
- Yıldız, Ahmet, "Ne Mutlu Türküm Diyebilene" Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- Yücel, M. Serhan *Demokrat Parti, Ülke Kitapları*, İstanbul, 2001.
- Zentrum für Türkeistudien (yay. haz.), *Das ethnische und religiöse Mosaik der Türkei und seine Reflexionen auf Deutschland*, Münster 1998.
- Zürcher, Erik Jan, "The Vocabulary of Muslim Nationalism", *International Journal of the Sociology of Language* 137 (1999).
- , *Turkey. A Modern History*, Londra-New York, 1993. [Türkçesi: *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul (19. baskı, 2004)]

- Akman, Kâmil 69
Aknoz, Nurettin 45, 74, 188, 189
Ankara 14, 21, 26, 42, 43, 45, 48, 51,
59-61, 66, 67, 69-75, 78, 83, 89,
91-93, 97, 98, 106, 107, 110, 114,
117, 118, 124-127, 129, 130, 132,
133, 139, 144, 145, 148, 150-156,
158, 159, 168, 186-199, 202, 204-
206, 210
Argüç, Namık 69
Aygün, Kemal 42, 46, 89
azınlık okulları 116, 117, 147, 156, 207
Balin, Mehmet Ali 93, 99
Bayar, Celal 26, 41, 56, 94, 96, 98, 99,
150, 156
Beyoğlu 25, 27, 33, 36, 38, 44, 53, 56,
69, 70-74, 77, 80, 81, 87, 134, 142,
159, 189
Bil, Hikmet 75, 76, 79, 81, 82, 87, 89,
193
Birgit, Orhan 36, 75, 77, 79, 82, 86,
87, 89
Canöztürk, Hüsametdin 75, 77, 78, 82,
89
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) 37,
48, 78, 108, 127, 134, 136, 147-
151, 157, 159, 160, 162, 171, 172,
180-183, 185-187, 192, 208, 209
Çetindağ, Erol 81
Demokrat Parti (DP) 14, 17, 18, 39, 44,
48, 78-80, 83, 85, 86, 89, 94, 97, 99,
101, 146, 148-150, 155-162, 169,
180-182, 184, 190, 200, 208, 209
dönme 138, 139, 142, 172, 173
duruşma 35, 44, 70, 91, 99, 100, 101
dükkân 23, 26-31, 34-36, 39, 53, 81,
85, 111, 173
Eden, Anthony 202
Emniyet 1. Şube 79, 80, 85, 88-90
Emniyet Umum Müdürü 89
Engin, Oktay 92, 93, 99
Enosis 16, 18, 163, 192, 194, 195,
197, 210
EOKA 164, 165, 195
Eriş, Alaaddin 99
Ermeniler 11, 29, 36, 49, 51, 58, 104,
108, 111, 114, 118, 120, 130-134,
142, 151-155, 171, 172, 177, 207,
208
Ermenistan 152, 154, 177
ev 14, 23, 25-33, 36-43, 45, 48-53, 55,
59, 71, 81, 82, 85, 88, 93, 96, 112,
115, 124, 126, 128, 132, 134, 141,
154, 166, 167, 172, 190, 202, 208

- Gedik, Namık 45, 94, 97-99
Gökay, Fahrettin Kerim 93, 94
Gölönü, Gündüz 81, 88, 89
- Hadımlı, Kemal 98, 99
hasar 42, 48, 51, 52, 59-62, 64-67, 127
hırsızlık 23, 36, 52, 71, 136
- İngiltere 78, 195, 201
İnönü, İsmet 48, 72, 126, 188
İşkân Kanunu 121-124, 132
İsrail 146, 178
İstanbul Ekspres 14, 25, 82, 92-94, 100
işçi 78, 79, 83, 84, 90
işyeri 28, 29, 42, 48-50, 52, 141, 167,
173, 176
İzmir 13, 29, 39-42, 45, 63, 64, 66, 69,
70, 72, 77, 81, 82, 86, 98, 99, 128,
129, 139, 148, 187, 189, 197, 199,
201, 206, 208, 210
- Karagil, Hasan Nevzat 75
Kıbrıs Türktür Cemiyeti (KTC) 25,
26, 36, 75, 77-83, 85-89, 91, 99,
100, 197
kilise 25, 30, 32, 36, 40, 44, 48, 50,
51, 54, 64, 65, 87, 132, 157, 163-
165, 167, 201
komünist 14, 46, 47, 71, 73-75, 90,
91, 95, 96, 168, 188, 197, 205, 206
Konuralp, Aydın 81, 82, 87, 89
Köprülü, Fuat 45, 46, 65, 75, 76, 96,
99, 150, 173, 193, 194
Küçük, Fazıl 79, 80
Kürtler 11, 77, 106, 118-121, 123, 207
- Londra Konferansı 94, 196, 197, 201,
202, 204
- Macmillan, Harold 195-199, 201
Makarios 163-165, 184
Menderes, Adnan 13-16, 18, 19, 41,
47, 59, 61, 67, 72, 75, 76, 81, 87,
93, 94, 96-99, 150, 155, 156, 161,
180, 185, 187, 189, 190, 192, 195-
197, 199, 200, 210
Menderes, Ethem 45
mezarlık 23, 25, 32, 90
Milli Emniyet Hizmetleri (MAH) 45,
77, 78, 88-94, 99, 100
Milli Emniyet Şefi 90
Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) 75,
165
Mutlugil, Şevki 74, 90
Müslüman 12, 23, 29, 36-38, 49, 50,
62, 64, 105-107, 110, 111, 114,
118, 119, 121, 123, 132, 135, 138-
142, 144, 146, 152, 161, 173, 176
- NATO 40, 64-66, 90, 156, 188, 193,
194, 204-206
- öğrenci 23, 25, 42, 43, 47, 52, 59, 77,
78, 81, 86-89, 91, 99, 100, 114, 117,
127, 156, 185, 187, 192, 208, 210
Önal, Kâmil 75, 77, 79, 81-83, 85, 88,
89, 91, 94
Örfi İdare 15, 44-46, 48, 69, 72, 74,
91, 97, 100, 120, 166, 168, 187-189
Özel Harekât Dairesi 94
- Papa Eftim 165
Papagos 194
Patrikhane 20, 34, 50, 54, 148, 152,
156, 157, 162, 164, 165, 174, 175
Perin, Mithat 94
polis 23, 33-36, 40, 41, 43, 44, 46, 53,
55, 72-74, 84, 86, 88, 89, 91, 98,
128, 129, 132, 143, 176, 177, 187,
205
- Rumlar 11, 13, 16, 17, 22, 28, 29, 32,
34, 37, 40, 47-49, 51, 96, 99, 107-
110, 112, 114, 134, 140, 142, 144,
150, 151, 162, 164-167, 170-172,
174-178, 183, 196
- Sağlamel, Serafim 80, 85
sanık 89, 91, 92, 100
Selanik 14, 20, 22, 25, 26, 46, 87, 92,
93, 99, 112, 168, 172, 173, 190,
199, 202
sendika 58, 75, 76, 78-80, 83, 84, 99,
100, 208

- Simavi, Sedat 76
sinagog 48, 50, 148
Sommer, Ziya 75
- Şahsuvar, Hürşit 81, 82, 88, 89
Şoförler Cemiyeti 84
- Tan, Osman 83, 89
tazminat 11, 104
tecavüz 54, 55, 71, 124, 167
Tekinalp, Mehmet Ali 93, 99
Trakya olayları 123-125, 128, 129,
162, 169
Türkiye Milli Talebe Federasyonu
(TMTF) 43, 75-77, 79, 82, 86
- Uçar, Hasan 92, 93, 99
- Varlık Vergisi 13, 17, 133, 135-139,
141, 142, 144, 145, 149, 150, 157,
161, 162, 169, 173, 179, 182
Vedat Garan Paşa 44
- Yahudiler 13, 22, 45, 50, 51, 114, 123-
125, 127-129, 131, 132, 134, 135,
138-140, 146, 151, 169-173, 176-
178, 207-210
- Yangın, Ekrem 81
Yassıada 19, 99-101
Yolgeçen, Mürşit 86, 87
Yunanistan 14, 16, 18, 32, 40, 47, 66,
85, 92, 95, 96, 107, 112, 133, 155,
156, 158, 159, 163-165, 168, 171,
172, 174, 175, 183, 184, 188, 192-
197, 200, 203, 204, 206, 210
Yurdatapan, Danyal 69
- zarar 23, 28, 32, 36, 38, 42, 44, 47, 48,
50, 51, 54, 56, 57, 59, 60-65, 91,
95, 108, 149, 162, 167, 171, 172,
174, 176, 203
- Zorlu, Fatih Rüştu 81, 82, 94, 96, 99,
100, 195, 197-200

Çok uluslu Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasının ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin, homojen bir ulus-devlet olma politikası çerçevesinde "vatan topraklarını Türkleştirmek" adına yürüttüğü faaliyetler, gayrimüslim azınlıkların aleyhine işleyen bir süreci de beraberinde getirmiştir. Kendisinden sürekli kötülük beklenen "gâvur" a karşı daima teyakkuz halindeki Cumhuriyet, ne yazık ki zaman zaman hukuk dışı yollara sapmaktan da geri durmamıştır.

Türkiye tarihinin en karanlık ve utanç verici olaylarından birisi olan 6-7 Eylül 1955'te yaşananlar da, basit bir tahrikle açıklanamayacak kadar planlı, sistemli ve düzenli gerçekleşmişti. Yaşanan yağmalamalardan, yıkımlardan, talanlardan doğan maddi zarar bir yana, manevi anlamda ülkenin kozmopolit yapısı bir daha geri dönülemez biçimde parçalanmış, aslında buralı binlerce insan vatanlarını terk etmek zorunda kalmıştı. Dilek Güven, olayları yaşayanlarla bire bir yaptığı görüşmeler ve daha önce yayımlanmamış arşiv belgelerine ulaşarak ortaya çıkardığı bu kitabıyla 6-7 Eylül Olayları'nı hem tekrar hatırlamamızı sağlıyor, hem de olayların arka planındaki ilişkileri ortaya çıkarıyor. Unutmamak, ibret almak, ders çıkarmak için...

İLETİŞİM 1182

TARİH DİZİSİ 40

19 50T

9 789750 504365